

ISSN 2075 – 9584

**МАРКАЗИ ТАДҚИҚОТИ СТРАТЕГИИ
НАЗДИ ПРЕЗИДЕНТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**

**ТОҶИКИСТОН
ВА ҶАҲОНИ ИМРӯЗ**

**ЦЕНТР СТРАТЕГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ
ПРИ ПРЕЗИДЕНТЕ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН**

**ТАДЖИКИСТАН
И СОВРЕМЕННЫЙ МИР**

**CENTER FOR STRATEGIC RESEARCH UNDER THE
PRESIDENT OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN**

**TAJIKISTAN
AND CONTEMPORARY WORLD**

№ 2(74) 2021

Душанбе – 2021

Муассис: Маркази тадқиқоти стратегии
назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
Маҷалла соли 2003 таъсис ёфтааст. Дар як сол чор шумора нашр мешавад.

Учредитель: Центр стратегических исследований
при Президенте Республики Таджикистан
Журнал основан в 2003 году. Периодичность издания – 4 раза в год.

Founder: Center for Strategic Research under the
President of the Republic of Tajikistan
The journal was founded in 2003. The journal is published four times per year.

Главный редактор: ЗИЁЙ Х.М

Редколлегия: Мухаммадзода П.А., доктор политических наук, К. Олимов, доктор философских наук, академик НАНТ, Ш. Рахимзода, доктор экономических наук, Курбонов А., доктор философских наук, Р. Нуриддинов, доктор политических наук, Дж. С. Пирзода, доктор экономических наук, профессор, Л. Саидмурадов, доктор экономических наук, профессор, чл.корр. НАНТ, Р.Р. Кудратов, доктор экономических наук, профессор, К.К. Давлатзода, доктор экономических наук, профессор, Хаким А., кандидат политических наук, З. Давлатов (ответственный секретарь),

Перевод и редакция таджикских текстов: З. Давлатов

Перевод и редакция русских и английских текстов: М. Назарова.,

Технический редактор: В. Олимзода

Маҷаллаи “Тоҷикистон ва ҷаҳони мирӯз” ба фехристи маҷаллаҳои илмӣ тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 19 мартӣ соли 2020 таҳти №96 ворид карда шуд. Инчунин,, маҷалла дар индекси иқтибосҳои илмӣ Россия (РИНЦ) пайваста ворид карда мешавад.

Журнал «Таджикистан и современный мир» включен в Перечень ведущих рецензируемых журналов и изданий Высшей Аттестационной Комиссии (ВАК) Министерства образования и науки Российской Федерации. А также журнал входит в индекс рецензируемых научных журналов России (РИНЦ). Зарегистрирован в Министерстве культуры Республики Таджикистан. Свидетельство о регистрации (№ 135/МЧ - 97 от 24 июля 2019 года).

Подписной индекс журнала: 77968

Адрес редакции: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 89. Тел: (992 37) 221-11-00, 221-16-36; e-mail: info@mts.tj

МУНДАРИҶА

СИЁСАТШИНОСӢ

МУҲАММАДЗОДА ПАРВИЗ АБДУРАҲМОН,
МУНОСИБАТҲОИ ТОҶИКИСТОН-ЎЗБЕКИСТОН ҲАМЧУН
НАМУНАИ БЕНАЗИРИ ҲАМКОРИҲОИ
БАЙНИДАВЛАТӢ.....14

РАҲМОНЗОДА АБДУҶАББОР АЗИЗ,
ДИПЛОМАТИЯИ ФАРҲАНГӢ ВА НЕРУИ НАРМ
ҲАМЧУН ОМИЛИ ТАҲКИМИ МАҚОМИ
БАЙНАЛМИЛАЛИИ ТОҶИКИСТОН.....25

ҚУРБОНОВ АБДУРАҲМОН ШЕРОВИЧ,
РАҲМОНОВ ЗАФАР ТАҒАЕВИЧ,
МАОРИФ – ОМИЛИ МУҲИММИ
ТАҲКИМИ АМНИЯТИ МИЛЛӢ.....37

НАЗРИЕВА ОЙНИЁЛ ШАРИФОВНА,
ПАЁМҲО АЗ ПРЕЗИДЕНТ: ЗУҲУРОТ ВА МОҲИАТ.....46

МУҲАММАД САӢДӢ АБДУРАҲМОН,
РАМЗҲОИ СИЁСӢ ВА ЗАРУРИЯТИ ОНҲО ДАР ҚОМЕА.....54

ХИДИРЗОДА МАХФИРАТ УМАР,
КОМИЛБЕК АМИД ЁРБЕК,
КИБЕРСИЁСАТ: МАЗМУН, МОҲИАТ ВА ХУСУСИЯТҲОИ ОН.....63

ХОЛИҚОВ ФИРДАВС,
ЗАМИНАҲОИ ТАШАККУЛӢИ МУБОРИЗАҲОИ
ИТТИЛООТӢ ДАР ЗАМОНИ МУОСИР72

ИҚТИСОДИЁТ

ДАВЛАТОВ УМЕД АБДУЛАЛИЕВИЧ, САӢДИЕВ ШОДМОН,
ВАЗӢ ВА МУШКИЛОТИ РУШДӢ СОҲИБКОРИИ
ИННОВАТСИОНӢ ДАР СОҲАИ САНОАТ.....87

ТОЧИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӮЗ	
ОДИНАЕВ АМИН ИБРОҲИМОВИЧ, ТАҲЛИЛИ МАВҶЕИ БАҲШИ ХУСУСӢ ВА СОҲИБКОРӢ ДАР ТАЪМИНИ РУШДИ ИҚТИСОДИ МИЛЛӢ.....	98
НАСРИДДИНОВ ФИРДАВС ИНОЯТОВИЧ, МУҲИММИЯТИ ТАШАККУЛӢИ САБАДИ ИСТЕЪМОЛӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОЧИКИСТОН.....	108
ЗУБАЙДОВ САИДАХМАД, ҶУРАХОНЗОДА САОДАТ, МОДЕЛСОЗИИ БОЗОРИ ИСТЕЪМОЛӢ.....	119
РАҲИМОВ ЛАЗИЗ ҲАКИМОВИЧ, МИРАҚИЛОВА НИГИНА ТУЛҚИНОВНА, ПОТЕНСИАЛИ САРМОЯГУЗОРӢ ВА САМТҲОИ РУШДИ ЗАМИНАИ МОДДИЮ ТЕХНИКИИ КИШОВАРЗӢ ДАР ВИЛОЯТИ СУҒД.....	126
САЛИМОВА ГУЛАҒЗО БАҲОДУРОВНА, ҶАНБАИ НАЗАРИЯВИИ БАЛАНД БАРДОШТАНИ РАҚОБАТПАЗИРИИ СОҲАИ КИШОВАРЗӢ.....	141
МАНУЧЕҲРА МАҶОН МИРЗОАЛӢ, ҶУРАЕВА ХАЙРИНИСО ҲАЙДАРОВНА, ВАЗИФАҲОИ АСОСӢ ВА ХУСУСИЯТҲОИ ТАШАККУЛӢИ СОҲИБКОРИИ МИНТАҚАВӢ ДАР ИҚТИСОДИЁТИ БОЗОРГОНӢ.....	147
МУМТОЗ НАЗИРӢ, ТАҲЛИЛ ВА АРЗӢИИ ТАЪМИНОТИ КАДРИИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ ТАЪЛИМӢ ДАР МУАССИСАҲОИ ОЛИИ ТАЪЛИМИИ ҶУМҲУРИИ ТОЧИКИСТОН.....	162
КОМИЛОВ НИЗОМИДДИН, ТАЪСИРИ БЕМОРИИ СИРОЯТИИ COVID-19 БА ИҚТИСОДИЁТИ ТОЧИКИСТОН.....	172

ДАВЛАТЗОДА ДИЛМУРОД АШУРБЕКОВ, САХИБОВ ЕВГЕНИЙ НУРУЛЛОЕВИЧ, ҲОЛАТИ МУОСИР ВА РУШДИ ТУРИЗМ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН.....	181
---	------------

ҲАБИБУЛЛОЗОДА МУҲРИДДИН ҲАБИБУЛЛО, МЕХАНИЗМИ ТАШКИЛӢ-ИҚТИСОДИИ РУШДИ БОЗОРИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ ДАВЛАТИИ ЭЛЕКТРОНӢ.....	192
--	------------

НЕЪМОНОВ МУЗАФФАР СУЛАЙМОНОВИЧ, ШАМСОВ ИЛӢСҶОН САФАРОВИЧ, ТАЪМИНОТИ ИТТИЛООТИИ ТАРАҚҚИӢТИ ИННОВАТСИОНИИ СОҲАҲОИ ПЕШБАРИ ИҚТИСОДИӢТ.....	201
--	------------

КАСИРОВА ФАРАНГИС ҶУНАӢДУЛЛОЕВНА, АСОСҲОИ АВТОМАТИЗАТСИЯИ АНДОЗ.....	214
---	------------

ДАВЛАТЗОДА ДИЛМУРОД АШУРБЕКОВ, ЗОКИРОВА ФАРЗОНА ҶУМАЕВНА, ТАЪРИҲИ ТАШАККУЛ ВА РУШДИ АУДИТИ ДАВЛАТӢ.....	224
--	------------

АКРАМҲОНОВ АКБАРҲОН, БУҲРОНИ ИҚТИСОДИ ҶАР БАҲШИ ЗАХИРАҲОИ СӢЗИШВОРИИ ТОҶИКИСТОН.....	239
---	------------

ҶОМЕАШИНОСӢ

ЗИӢӢ ХУРШЕД МАХШУЛЗОДА РАҚАМИКУНОӢИ ВА БАӢЗЕ ПАӢМАДҲОИ ИҶТИМОИИ ОН.....	250
--	------------

ҶУРАҲОНЗОДА САОДАТ ҶУРАҲОН, ҚОДИРЗОДА ДИЛОВАР БАҲРИДДИН, УСУЛҲОИ МЕТОДОЛОГӢ ОИД БА МУАЙЯН НАМУДАНИ ТАЛАБОТИ ҲАДАМОТИ ХИЗМАТРАСОНИ ШУҒЛИ АҲОЛӢ.....	258
---	------------

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҶОНИ ИМРӯЗ _____

МУҲАКОВ МАНУЧЕҲР АМИРҲОҶОВИЧ,
ДАСТОВАРДҶОИ КИШВАРҶОИ ХОРИҶӢ ДАР СОҶАИ
БАЙНАЛМИЛАЛИШАВИИ ХИЗМАТРАСОНИҶОИ ТАҶСИЛОТӢ
ВА ИМКОНИЯТҶОИ РУШДИ ОН ДАР ТОҶИКИСТОН.....279

МИРОВ ФИРӯЗ САФАРАЛИЕВИЧ,
ИҶТИМОИШАВИИ ҶУҚУҚӢ ҶАМЧУН ОМИЛИ
РУШДИ ШУУР ВА ФАРҶАНГИ ҶУҚУҚӢ.....295

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҶОНИ ИМРӯЗ
СОДЕРЖАНИЕ

ПОЛИТОЛОГИЯ

МУХАММАДЗОДА ПАРВИЗ АБДУРАХМОН,
ТАДЖИКско-УЗБЕКСКИЕ ОТНОШЕНИЯ КАК УНИКАЛЬНАЯ
МОДЕЛЬ МЕЖГОСУДАРСТВЕННОГО СОТРУДНИЧЕСТВА.....14

РАХМОНЗОДА АБДУДЖАББОР АЗИЗ,
КУЛЬТУРНАЯ ДИПЛОМАТИЯ И МЯГКАЯ СИЛА КАК
ФАКТОРЫ УКРЕПЛЕНИЯ МЕЖДУНАРОДНОГО
СТАТУСА ТАДЖИКИСТАНА.....25

КУРБОНОВ АБДУРАХМОН ШЕРОВИЧ,
РАХМОНОВ ЗАФАР ТАГАЕВИЧ,
ОБРАЗОВАНИЕ - ВАЖНЫЙ ФАКТОР УКРЕПЛЕНИЯ
НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ.....37

НАЗРИЕВА ОЙНИЁЛ ШАРИФОВНА,
ПОСЛАНИЯ ПРЕЗИДЕНТА: ЯВЛЕНИЯ И СУЩНОСТЬ.....46

МУХАММАД САЪДИ АБДУРАХМОН,
ПОЛИТИЧЕСКИЕ СИМВОЛЫ И ИХ ВАЖНОСТЬ В ОБЩЕСТВЕ.....54

ХИДИРЗОДА МАХФИРАТ УМАР,
КОМИЛБЕК АМИД ЁРБЕК,
КИБЕРПОЛИТИКА: ЗНАЧЕНИЕ, СОДЕРЖАНИЕ
И ЕЕ ОСОБЕННОСТИ.....63

ХОЛИКОВ ФИРДАВС,
ПРЕДПОСЫЛКИ ФОРМИРОВАНИЯ ИНФОРМАЦИОННОЙ
БОРЬБЫ В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ.....72

ЭКОНОМИКА

ДАВЛАТОВ УМЕД АБДУЛАЛИЕВИЧ,
САЪДИЕВ ШОДМОН,
СОСТОЯНИЕ И ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЕ ИННОВАЦИОННОГО
ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В СФЕРЕ ПРОМЫШЛЕННОСТИ.....87

ТОЧКИСТОН ВА ЧАҲОНИ ИМРӮЗ	
ОДИНАЕВ АМИН ИБРАГИМОВИЧ, АНАЛИЗ ПОЗИЦИЙ ЧАСТНОГО И ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОГО СЕКТОРА В ОБЕСПЕЧЕНИИ РАЗВИТИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ.....	98
НАСРИДДИНОВ ФИРДАВС ИНОЯТОВИЧ, ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ ПОТРЕБИТЕЛЬСКОЙ КОРЗИНЫ В РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН.....	108
ЗУБАЙДОВ САИДАХМАД, ДЖУРАХОНЗОДА САОДАТ, МОДЕЛИРОВАНИЕ СОСТОЯНИЯ ПОТРЕБИТЕЛЬСКОГО РЫНКА..	119
РАХИМОВ ЛАЗИЗ ХАКИМОВИЧ, МИРАКИЛОВА НИГИНА ТУЛКИНОВНА, ИНВЕСТИЦИОННЫЙ ПОТЕНЦИАЛ И НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ МАТЕРИАЛЬНО - ТЕХНИЧЕСКОЙ БАЗЫ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА СОГДИЙСКОЙ ОБЛАСТИ.....	126
САЛИМОВА ГУЛАФЗО БАХОДУРОВНА, ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПОВЫШЕНИЯ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА.....	141
МАНУЧЕХРА МАДЖОН МИРЗОАЛИ, ДЖУРАЕВА ХАЙРИНИСО ХАЙДАРОВНА, ОСНОВНЫЕ ФУНКЦИИ И ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ РЕГИОНАЛЬНОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В РЫНОЧНОЙ ЭКОНОМИКЕ.....	147
МУМТОЗ НАЗИРИ, АНАЛИЗ И ОЦЕНКА КАДРОВОЙ ОБЕСПЕЧЕННОСТИ ОКАЗАНИЯ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УСЛУГ В ВУЗАХ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН.....	162
КОМИЛОВ НИЗОМИДДИН, ВЛИЯНИЕ ИНФЕКЦИОННЫХ ЗАБОЛЕВАНИЙ COVID-19 НА ЭКОНОМИКУ ТАДЖИКИСТАНА.....	172

ДАВЛАТЗОДА ДИЛМУРОД АШУРБЕКОВ, САХИБОВ ЕВГЕНИЙ НУРУЛЛОЕВИЧ, СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И РАЗВИТИЕ ТУРИЗМА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН.....	181
---	------------

ХАБИБУЛЛОЗОДА МУХРИДДИН ХАБИБУЛЛО, ОРГАНИЗАЦИОННО-ЭКОНОМИЧЕСКИЙ МЕХАНИЗМ РАЗВИТИЯ РЫНКА ЭЛЕКТРОННЫХ ГОСУДАРСТВЕННЫХ УСЛУГ.....	192
---	------------

НЕЪМОНОВ МУЗАФФАР СУЛАЙМОНОВИЧ, ШАМСОВ ИЛӢСДЖОН САФАРОВИЧ, ИНФОРМАЦИОННОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ ВЕДУЩИХ ОТРАСЛЕЙ ЭКОНОМИКИ.....	201
--	------------

КАСИРОВА ФАРАНГИС ДЖУНАЙДУЛЛОЕВНА, ОСНОВЫ АВТОМАТИЗАЦИИ СИСТЕМЫ НАЛОГООБЛОЖЕНИЯ.....	214
---	------------

ДАВЛАТЗОДА ДИЛМУРОД АШУРБЕКОВ, ЗОКИРОВА ФАРЗОНА ДЖУМАЕВНА, ГЕНЕЗИС РАЗВИТИЯ ГОСУДАРСТВЕННОГО АУДИТА.....	224
---	------------

АКРАМХОНОВ АКБАРХОН, ЭКОНОМИЧЕСКИЙ КРИЗИС В НЕФТОГАЗОВОЙ ОТРАСЛИ ТАДЖИКИСТАНА.....	239
---	------------

СОЦИОЛОГИЯ

ЗИӢИ ХУРШЕД МАХШУЛЗОДА, ЦИФРОВИЗАЦИЯ И НЕКОТОРЫЕ ЕЕ СОЦИАЛЬНЫЕ ПОСЛЕДСТВИЯ.....	250
--	------------

ДЖУРАХОНЗОДА САОДАТ ДЖУРАХОН, КОДИРЗОДА ДИЛОВАР БАХРИДДИН, МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ОПРЕДЕЛЕНИЮ СПРОСА НА УСЛУГИ СЛУЖБЫ ЗАНЯТОСТИ НАСЕЛЕНИЯ.....	258
---	------------

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӯЗ _____

МУХАКОВ МАНУЧЕХР АМИРХОНОВИЧ, ДОСТИЖЕНИЯ ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН В СФЕРЕ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УСЛУГ И ВОЗМОЖНОСТИ ЕГО РАЗВИТИЯ В ТАДЖИКИСТАНЕ.....	279
--	-----

МИРОВ ФИРУЗ САФАРАЛИЕВИЧ, ПРАВОВОЙ СОЦИАЛИЗАЦИЯ КАК ФАКТОР РАЗВИТИЯ ПРАВОВОЙ СОЗНАНИЯ И КУЛЬТУРА	295
---	-----

CONTENT

POLITICAL SCIENCE

MUHAMMADZODA PARVIZ ABDURAHMON, TAJIK-UZBEK RELATIONS AS A UNIQUE MODEL OF INTERSTATE COOPERATION.....	14
---	----

RAHMONZODA ABDUJABBOR AZIZ, CULTURAL DIPLOMACY AND SOFT POWER AS FACTORS TO STRENGTHEN THE INTERNATIONAL STATUS OF TAJIKISTAN.....	25
---	----

QURBONOV ABDURAHMON SHEROVICH, RAKHMONOV ZAFAR TAGAEVICH, EDUCATION IS AN IMPORTANT FACTOR OF STRENGTHENING NATIONAL SECURITY.....	37
---	----

NAZRIEVA OYNIYOL SHARIFOVNA, ADDRESS FROM THE PRESIDENT: PHENOMENA AND ESSENCE.....	46
---	----

MUHAMMAD SADI ABDURAHMON, POLITICAL SYMBOLS AND THEIR IMPORTANCE IN SOCIETY.....	54
--	----

KHIDIRZODA MAKHFIRAT UMAR, KOMILBEK AMID YORBEEK, CYBER POLICY: VALUE, CONTENT AND ITS FEATURES.....	63
--	----

KHOLIKOV FIRDAVS, PREREQUISITES FOR THE FORMATION OF INFORMATION WARFARE IN THE MODERN WORLD.....	72
--	----

ECONOMY

DAVLATOV UMED ABDULALIEVICH, SADIEV SHODMON, CONDITION AND PROBLEMS OF DEVELOPMENT OF INNOVATIVE ENTREPRENEURSHIP IN THE INDUSTRY.....	87
---	----

ODINAEV AMIN IBRAGIMOVICH, ANALYSIS OF THE POSITION OF THE PRIVATE SECTOR AND ENTREPRENEURSHIP IN PROMOTING THE DEVELOPMENT OF THE NATIONAL.....	98
--	----

NASRIDDINOV FIRDAVS INOYTOVICH, FORMATION FEATURES CONSUMER BASKET IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN.....	108
--	-----

ZUBAIDOV SAIDAHMAD, JURAKHONZODA SAODAT, MODELING THE CONSUMER MARKET.....	119
--	-----

RAKHIMOV LAZIZ KHAKIMOVICH, MIRAKILOVA NIGINA TULKINOVNA, INVESTMENT POTENTIAL AND DIRECTIONS OF DEVELOPMENT OF THE MATERIAL AND TECHNICAL BASE OF AGRICULTURE IN THE SUGHD REGION.....	126
---	-----

SALIMOVA GULAFZO BAHODUROVNA, THE ORETICAL ASPECTS OF INCREASING COMPETITIVENESS OF AGRICULTURE.....	141
---	-----

МАҲУҶЕҲРА МАДЖОН МИРЗОАЛИ, DZHURAEVA KHAIRINISO KHAIDAROVNA, MAIN FUNCTIONS AND FEATURES OF FORMING REGIONAL ENTREPRENEURSHIP IN THE MARKET ECONOMY.....	147
---	-----

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӢЗ _____

MUMTOZ NAZIRI, ANALYSIS AND ASSESSMENT OF STAFFING PROVISION OF EDUCATIONAL SERVICES IN UNIVERSITIES OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN.....	162
KOMILOV NIZOMIDDIN, INFLUENCE OF INFECTIOUS DISEASES COVID-19 ON THE ECONOMY OF TAJIKISTAN.....	172
DAVLATZODA DILMUROD ASHURBEKOV, SAKHIBOV EVGENIY NURULLOEVICH, CURRENT STATE AND DEVELOPMENT OF TOURISM IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN.....	181
HABIBULLOZODA MUHRIDDIN HABIBULLO, ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC MECHANISM FOR THE DEVELOPMENT OF THE MARKET OF ELECTRONIC STATE SERVICES.....	192
NEMONOV MUZAFFAR SULAIMONOVICH, SHAMSOV ILYASJON SAFAROVICH, INFORMATION PROVISION FOR INNOVATIVE DEVELOPMENT OF LEADING BRANCHES OF THE ECONOMY	201
KASIROVA FARANGIS DZHUNAIDULLOEVNA, BASES OF AUTOMATION OF THE TAXATION SYSTEM.....	214
DAVLATZODA DILMUROD ASHURBEKOV, ZOKIROVA FARZONA JUMAYEVNA, GENESIS OF DEVELOPMENT OF STATE AUDIT.....	224
AKRAMKHONOV AKBARKHON, THE ECONOMIC CRISIS IN TAJIKISTAN'S.....	239

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҶОНИ ИМПҮЗ
SOCIOLOGY

ZIYOI KHURSHED MAKHSHULZODA DIGITALIZATION AND SOME OF ITS SOCIAL CONSEQUENCES.....	250
DZHURAKHONZODA SAODAT DZHURAKHON, KODIRZODA DILOVAR BAHRIDDIN, METHODOLOGICAL APPROACHES TO DETERMINING DEMAND FOR EMPLOYMENT SERVICES.....	258
MUKHAKOV MANUCHER AMIRKHONOVICH, ACHIEVEMENTS OF FOREIGN COUNTRIES IN INTERNATIONAL EDUCATIONAL SERVICES SPHERE AND THE CAPABILITIES OF ITS DEVELOPMENT IN TAJIKISTAN.....	279
MIROV FIRUZ SAFARALIEVICH, LEGAL SOCIALIZATION AS A FACTOR IN THE DEVELOPMENT OF LEGAL CONSCIOUSNESS AND CULTURE.....	295

**ТАДЖИКско-УЗБЕКСКИЕ ОТНОШЕНИЯ КАК УНИКАЛЬНАЯ
МОДЕЛЬ МЕЖГОСУДАРСТВЕННОГО СОТРУДНИЧЕСТВА**

МУХАММАДЗОДА ПАРВИЗ АБДУРАХМОН,

доктор политических наук, заместитель директора Центра стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан

734025, Таджикистан, г Душанбе, проспект Рудаки 89;

тел.: 992-372-27-86-96; e-mail: mts-05022019@mail.ru

Анализируя таджикско-узбекские отношения стратегического партнерства, автор в данной статье рассматривает новые точки роста для дальнейшего расширения и укрепления двустороннего и многостороннего сотрудничества между Республикой Таджикистан и Республикой Узбекистан.

Автор считает, что произошедшие позитивные процессы и изменения в двусторонних политических отношениях оказали самое благоприятное влияние и на торгово-экономическое и другие сферы сотрудничества.

По мнению автора, сегодня народы двух стран достигли такого понимания, когда между государствами все решается быстро и эффективно. И поэтому, именно таджикско-узбекские отношения в Центральной Азии по праву называются образцово-показательной моделью межгосударственного сотрудничества.

Автор предлагает, что страны региона и мира могут широко использовать в своей практике уникальный модель сотрудничества между Таджикистаном и Узбекистаном в своих двусторонних и многосторонних отношениях.

Автор приходит к выводу, что настало время подумать и об одновременном объявлении в ближайшее время - года Таджикистана в Узбекистане и Узбекистана в Таджикистане, как новой точки роста дальнейшего расширения и укрепления межгосударственного отношения.

Ключевые слова: Таджикистан, Узбекистан, межгосударственное сотрудничество, уникальная модель, стратегическое партнерство, государственный визит, двустороннее сотрудничество, формат сотрудничества, позитивный процесс, взаимная дружба, уважение и высокое доверие.

Необходимо отметить, что одним из важнейших направлений дружбы и партнерства Республики Таджикистан и Республики Узбекистан является сотрудничество между научно-аналитическими центрами двух стран.

Сегодня с уверенностью можно подтвердить тот факт, что двустороннее и многостороннее сотрудничество между Таджикистаном и Узбекистаном под руководством лидеров двух наших стран уважаемого Эмомали Рахмона и уважаемого Шавката Мирзиёева значительно возросло и их вклад в укреплении дружбы, добрососедства и доверия, открытия новой страницы в таджикско-узбекских отношениях стратегического партнерства очень высокий, тем самым открывая новые точки роста для дальнейшего расширения и укрепления сотрудничества между Республикой Таджикистан и Республикой Узбекистан.

Думаю, что все согласится с тем, что нашим общим интересам отвечает консолидированная, открытая, дружественная и динамично развивающиеся отношения между Таджикистаном и Узбекистаном в различных областях, в том числе научно-гуманитарных.

За 30 лет нашей с Вами государственной независимости во взаимоотношениях Республики Таджикистан и Республики Узбекистан было очень много важных исторических событий, которые продемонстрировали взаимную дружбу, уважение и высокое доверие. Тем не менее, я особо хотел бы подчеркнуть ваше внимание на двусторонние процессы, которые имеют место с 2016-го года. Уважаемый президент Республики Узбекистан Мирзиёев Шавкат Миранович сразу после своего избрания, на пост главы государства, взял курс на возрождение традиционно дружественных межгосударственных и культурно-исторических связей с государствами региона в том числе и Республикой Таджикистан. Уже в 2018-ом году состоялись взаимные государственные визиты, в рамках которых в общей сложности было подписано 53 двусторонних документов. Самым значимым из них является подписание Соглашения о стратегическом партнёрстве, который поднял взаимоотношения двух стран на качественно высокий уровень во всех сферах сотрудничества.

В тоже время мы отмечаем продуктивное и эффективное сотрудничество наших государств в рамках глобальных и региональных структур, таких как ООН, ШОС, СНГ, ОИК, ОЭС, МФСА, СВМДА и других интеграционных организаций.

Определяя основные направления внешней политики Республики Таджикистан, наш Лидер Нации уважаемый Эмомали Рахмон в своих ежегодных посланиях постоянно акцентирует на развитие региональных отношений

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҶОНИ ИМРӯЗ

как на приоритетное направление внешней политики Республики Таджикистан.

Регулярный характер приобретают встречи руководителей правительств и глав внешнеполитических ведомств стран Центральной Азии, особенно между Таджикистаном и Узбекистаном.

Отмечая особую важность всестороннего улучшения отношений с Республикой Узбекистан, и достижения уровня стратегического партнерства, Президент Республики Таджикистан уважаемый Эмомали Рахмон в своем Послании к Маджлиси Оли в 2019 году обозначил эти события в числе трех исторических событий 2018 года в истории нашего региона [1].

В этой связи, можно с уверенностью сказать, что народы двух стран искренне рады официальному визиту Президента Узбекистана в нашу страну и высоко оценивают перспективы дальнейшего двустороннего сотрудничества, которые будут служить во благо наших стран и наших народов.

Следует отметить, что за самый короткий период стороны достигли значительных результатов, в частности:

Был решен вопрос о государственной границе;

Возобновили полноформатную деятельность 17 КПП (контрольно-пропускных пунктов);

Значительно возрос и бурно развиваются торгово-экономические контакты;

В декабре 2017 года было принято решение о повышении статуса сопредседателей Межправительственной комиссии по торгово-экономическому сотрудничеству, а также Межправительственной комиссии по делимитации и демаркации государственной границы между Республикой Таджикистан и Республикой Узбекистан до уровня премьер-министров;

Безвизовый режим сроком до 30 дней для взаимных поездок граждан двух стран в результате возросло количество граждан, посещающих страны с туристическими целями или родственными связями.

В числе других достигнутых договоренностей можно отметить совместное строительство двух ГЭС на реке Зарафшон общей мощностью 320 мВт, создание совместного предприятия по производству техники узбекской компании "Artel" в Таджикистане, строительство социальных объектов на территории двух стран и т.д.

Отдельно хочу отметить вклад и поддержку Республики Узбекистан оказанную Республики Таджикистан в противодействии в борьбе с Ковид - 19.

Здесь, необходимо отметить, что сегодня таджикско – узбекские отношения находятся на небывало высоком уровне своего развития. В последние годы произошли прорывные сдвиги, в центре которых находятся политическая воля и высокое взаимное доверие между лидерами двух братских государств.

Произошедшие позитивные процессы в двусторонних политических отношениях оказали самое благоприятное влияние на торгово-экономическое сотрудничество. Мы, с удовольствием, отмечаем не только непрерывное стабильное увеличение динамики двустороннего товарооборота, но и расширение сфер взаимного сотрудничества. Достигнутая цифра в 500 миллионов долларов США это минимальный уровень. Мы убеждены, что реальный потенциал двустороннего торгово-экономического сотрудничества гораздо больше. Стороны будут стремиться предпринимать конкретные практические шаги, направленные на укрепление дальнейшего взаимодействия в этой сфере.

В этом направлении, Таджикистан и Узбекистан также планируют разрабатывать совместные проекты по расширению сфер сотрудничества. Прорабатывается разработка совместной «дорожной карты», которая предполагает сближение не только на уровне государственных предприятий, но и углубление контактов между бизнес-структурами и частным сектором двух стран. Мы с радостью отмечаем, что подписанные между нашими странами документы, особенно в торгово-экономической сфере, находят своё практическое применение. И мы уверены, что их качественная реализация станет мощной движущей силой в сторону дальнейшего расширения и углубления нашего стратегического партнёрства.

Также, в данном контексте, мы обращаем ваше пристальное внимание на сближение партнёрских связей между нашими регионами. Мы видим в региональном сотрудничестве ключевой фактор дальнейшего таджикско-узбекского взаимодействия, так как это помогает взаимодействовать напрямую. Тем самым, такой формат сотрудничества является источником прямого сближения не только между регионами наших стран, но и двух дружественных государств в целом. Отрадно отметить, что межрегиональное сотрудничество имеет тенденцию дальнейшего укрепления и со своей стороны Республика Таджикистан приложит все усилия к дальнейшему расширению такого формата взаимодействия.

Действительно, сегодня эксперты международного уровня говорят и утверждают о высоком уровне двустороннего сотрудничества между Таджикистаном и Узбекистаном. И мы достигли такого понимания, когда между

ТОЧИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӮЗ

нашими государствами все решается быстро и эффективно. Сегодня именно таджикско-узбекские отношения в Центральной Азии по праву называются образцово-показательной моделью межгосударственного сотрудничества.

Столь высокий уровень взаимоотношений обусловлен глубоким доверием и исторической дружбой наших народов.

Следует отметить, что выход уровня отношений двух дружеских государств - Таджикистана и Узбекистана на высокий уровень стратегического партнерства, имеет не только региональное, но и международное значение. Сегодня эксперты многих аналитических и политических центров за пределами региона уже разрабатывают новые концепции и подходы к новым реалиям Центральной Азии.

Указанные факторы показывают, что именно тесное сотрудничество на равноправных условиях может обеспечить реальные национальные интересы наших стран.

Именно конструктивное сотрудничество, совместное использование огромных и уникальных ресурсов и совместное развитие может гарантировать реализацию национальных интересов в области политики, экономики, культуры и безопасности.

Необходимо отметить, что по приглашению Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона 10-11 июня 2021 года состоялся официальный визит Президента Республики Узбекистан Шавката Мирзиёева в Республику Таджикистан.

В ходе переговоров Глав государства Таджикистана и Узбекистана в узком и расширенном формате в атмосфере дружбы и полного взаимопонимания был обсужден весь спектр межгосударственных отношений двух стран, состоялся обстоятельный обмен мнениями по актуальным вопросам международной и региональной повестки дня. Также были определены конкретные направления для предстоящей работы по углублению и расширению таджикско-узбекских отношений стратегического партнерства.

Президент Республики Таджикистан уважаемый Эмомали Рахмон выразил уверенность, что официальный визит Главы соседнего государства в Таджикистан придаст мощный импульс развитию всего комплекса отношений сотрудничества между двумя странами.

В ходе переговоров Лидер нации уважаемый Эмомали Рахмон особо отметил устойчивую динамику развития сотрудничества двух братских стран в политической, торгово-экономической и культурно-гуманитарной областях, а также в сфере безопасности, ещё раз выразил признательность Президенту и Правительству Узбекистана за оказанную в прошлом году помощь в виде ме-

дицинских препаратов и оборудования, а также мобильного госпиталя в сложный период пандемии нового коронавируса.

Глава нашего государства уважаемый Эмомали Рахмон высоко оценил итоги Межрегионального инвестиционного форума, который прошел в Хатлонской области накануне официального визита Президента Узбекистана уважаемого Шавката Мирзиёева.

Лидер нации отметил, что результаты форума и в целом переговоров на высшем уровне указывают на наличие большого потенциала для расширения торгово-экономического и инвестиционного сотрудничества.

Следует отметить, что общая сумма межправительственных соглашений, проектов и торговых контрактов, которые подписаны и будут приняты в рамках визита, достигает более одного миллиарда долларов.

В ходе обсуждения торгово-экономических отношений состоялся обстоятельный обмен мнениями о возможностях реализации ряда новых проектов, направленных на увеличение показателей товарооборота и расширение других аспектов сотрудничества двух стран.

В частности, стороны обсудили совместное строительство двух гидроэлектростанций на реке Зарафшон ориентировочной мощностью 320 мегаватт и создание совместной инвестиционной компании.

Особое внимание было уделено сотрудничеству в сфере промышленности. Главы двух государств дали высокую оценку деятельности открытого в прошлом году совместного предприятия «Артель Авеста Электроникс» (Artel Avesta Electronics).

В этом контексте стороны обсудили создание совместных предприятий, в том числе на базе действующих в Таджикистане отраслевых предприятий в сферах легкой, пищевой, горнорудной промышленности и цветной металлургии, а также на территории свободных экономических зон.

В ходе встречи были рассмотрены вопросы сотрудничества в области обеспечения продовольственной безопасности. Стороны пришли к соглашению о взаимной поддержке в активном использовании преимуществ сельскохозяйственного сектора двух стран для производства основных продуктов питания.

Особое внимание было уделено широкому кругу вопросов сотрудничества в культурно-гуманитарной сфере. В рамках взаимовыгодного сотрудничества в области культуры, с целью укрепления истинной и искренней дружбы между народами двух стран, имеющей многовековую историю, стороны пришли к соглашению о снятии содержательного исторического фильма

об образцовой жизни и творчество гениев литературы и культуры Абдурахмона Дждми и Алишера Навои.

В ходе обсуждения региональных вопросов должное внимание было уделено вопросам борьбы с международным терроризмом, экстремизмом, религиозным радикализмом и транснациональной организованной преступностью. Стороны обменялись мнениями по военно-политической ситуации в соседнем для двух стран Афганистане, в том числе с учётом вывода с его территории международных коалиционных сил. Была отмечена необходимость дальнейшей координации усилий сторон по восстановлению мира и стабильности в Афганистане[5].

Следует отметить, что по итогам расширенных переговоров официальных делегаций Таджикистана и Узбекистана в присутствии и с участием Глав государств состоялась церемония подписания новых документов о сотрудничестве.

Стоит отметить, что в рамках последнего официального визита Президента Республики Узбекистан уважаемого Шавката Мирзиёева в Таджикистан в целом было подписано 36 документов. С этим сегодня договорно-правовая база сотрудничества между Таджикистаном и Узбекистаном составляет более 200 документов[2].

Президент Республики Таджикистан уважаемый Эмомали Рахмон и Президент Республики Узбекистан уважаемый Шавкат Мирзиёев подписались под Совместным заявлением Президента Республики Таджикистан и Президента Республики Узбекистан.

Затем в присутствии Глав государств были подписаны следующие документы:

— Соглашение между Правительством Республики Таджикистан и Правительством Республики Узбекистан о сотрудничестве в сфере промышленности и новых технологий;

— Меморандум о сотрудничестве между Министерством промышленности и новых технологий Республики Таджикистан и «Complex Mining Solution AG» Республики Узбекистан;

— Соглашение между Правительством Республики Таджикистан и Правительством Республики Узбекистан о создании Таджикско-Узбекской инвестиционной компании;

— Протокол о внесении изменений в Соглашение между Правительством Республики Таджикистан и Правительством Республики Узбекистан о взаимном предоставлении земельных участков для строительства зданий дипломатических представительств Республики Таджикистан в Республике Уз-

бекистан и Республики Узбекистан в Республике Таджикистан от 17 августа 2018 года;

— Протокол о внесении дополнений в Соглашение между Правительством Республики Таджикистан и Правительством Республики Узбекистан о взаимных поездках граждан от 9 марта 2018 года;

— Программа сотрудничества между Министерством иностранных дел Республики Таджикистан и Министерством иностранных дел Республики Узбекистан на 2021-2022 годы;

— Соглашение между Правительством Республики Таджикистан и Правительством Республики Узбекистан о создании совместного акционерного общества, проведении технико-экономического обоснования строительства и эксплуатации двух ГЭС в бассейне реки Зарафшан;

— Соглашение между Правительством Республики Таджикистан и Правительством Республики Узбекистан о транзите опасных грузов через территорию Республики Узбекистан;

— Дорожная карта по дальнейшему развитию сотрудничества в области сельского хозяйства между Правительством Республики Таджикистан и Правительством Республики Узбекистан на 2021-2022 годы.

После завершения церемонии подписания новых документов о сотрудничестве Главы государств – Президент Республики Таджикистан уважаемый Эмомали Рахмон и Президент Республики Узбекистан уважаемый Шавкат Мирзиёев провели пресс-конференцию для широкого круга журналистов, и назвали итоги встречи ценными и взаимовыгодными[4].

В заключение можно отметить, что у нас одно прошлое и общее будущее. Важно и впредь всемерно укреплять тысячелетние узы братства и добрососедства между нашими народами, активнее вовлекать в этот позитивный процесс молодое поколение.

Также говоря о глубоких связях таджикского и узбекского народов, мы несомненно и неустанно обращаемся к исторической и легендарной дружбе Мавлоно Абдурахмони Джамии и Мир Алишера Навои. Их дружба как модель и пример дружбы наших народов, многие века работала и служит примером во благо народов всего региона. Их дружба и творчество действительно является нашим духовным богатством, одной из основ нашей нравственности. И мы рады, что сегодня великие сыновья наших народов, Президент Республики Таджикистан уважаемый Эмомали Рахмон и Президент Республики Узбекистан уважаемый Шавкат Мирзиёев успешно продолжают развивать эту историческую дружбу[3,36-37].

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҶОНИ ИМРӯЗ

Мы убеждены, что страны региона и мира могут широко использовать в своей практике уникальную и образцово-показательную модель сотрудничества между Таджикистаном и Узбекистаном в своих двусторонних и многосторонних отношениях.

В конце хочу отметить, что сегодня настало время подумать об одновременном объявлении в ближайшие годы, год, Таджикистана в Узбекистане и Узбекистана в Таджикистане, как новой точки роста дальнейшего расширения и укрепления межгосударственного отношения наших стран.

ЛИТЕРАТУРА

1. Эмомали Рахмон. Послание Президента Республики Таджикистан, Лидера нации Маджлиси Оли// <http://www.president.tj/ru/node/21977>. Душанбе. 26.12.2019
2. Мухаммадзода П.А. Таджикистан и Узбекистан: состояние и перспективы сотрудничества в обеспечение региональной безопасности //www.mts.tj 16/06/2021
3. Мухаммадзода П.А. Выступление заместителя директора Центра стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан//Взаимосвязанность в Центральной Азии: вызовы и новые возможности (2019; Ташкент) Материалы международной конференций «Взаимосвязанность в Центральной Азии: вызовы и новые возможности» Ташкент, 19-20 февраля 2019г. [Текст]. Ташкент: Bactria press, 2019. С.36-40
- 4.<http://www.president.tj/ru/node/25893>
- 5.<http://www.president.tj/ru/node/25892>

МУНОСИБАТҶОИ ТОҶИКИСТОН-ЎЗБЕКИСТОН ҶАМЧУН НАМУНАИ БЕНАЗИРИ ҶАМКОРИҶОИ БАЙНИДАВЛАТӢ

МУҲАММАДЗОДА ПАРВИЗ АБДУРАҲМОН,

доктори илмҳои сиёсӣ, муовини директори

Маркази тадқиқоти стратегии назди Президенти Ҷумҳурии
Тоҷикистон

734025, Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 89;
тел.: 992-372-27-86-96; e-mail: mts-05022019@mail.ru

Муаллиф дар ин мақола муносибатҳои шарикии стратегии Тоҷикистону Ўзбекистонро таҳлил намуда, нуқтаҳои нави рушдро барои

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӯЗ

густариши ва таҳкими минбаъдаи ҳамкориҳои дуҷониба ва бисёрҷонибаи байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Ўзбекистон баррасӣ намудааст.

Муаллиф бар ин назар аст, ки равандҳои мусбат ва тағйироте, ки дар муносибатҳои сиёсии дуҷониба ба амал омадаанд, ба соҳаҳои тиҷоративу иқтисодӣ ва дигар соҳаҳои ҳамкорӣ таъсири мусбат расонидааст.

Ба ақидаи муаллиф, имрӯзҳо мардуми ду кишвар ба чунин фаҳмиши расиданд, вақте ки ҳама чиз байни давлатҳо зуд ва самаранок ҳал мешавад. Аз ин рӯ, маҳз муносибатҳои Тоҷикистону Ўзбекистон дар Осиёи Марказӣ қонунан модели намунавӣ ва беназири ҳамкориҳои байнидавлатӣ доништа мешавад.

Муаллиф пешниҳод менамояд, ки кишварҳои минтақа ва ҷаҳон метавонанд модели беназири ҳамкориҳои Тоҷикистон ва Ўзбекистонро дар амалияи муносибатҳои дуҷониба ва бисёрҷонибаи худ васеъ истифода баранд.

Муаллиф ба хулосае меояд, ки вақти он расидааст, ки дар ояндаи наздик дар бораи эълони ҳамзамони соли Тоҷикистон дар Ўзбекистон ва Ўзбекистон дар Тоҷикистон, ҳамчун нуқтаи нави рушд барои тавсеаи минбаъда ва таҳкими муносибатҳои байнидавлатӣ, андеша намоем.

Калидвожаҳо: Тоҷикистон, Ўзбекистон, ҳамкориҳои байнидавлатӣ, модели беназир, шарикии стратегӣ, сафари давлатӣ, ҳамкориҳои дуҷониба, формати ҳамкорӣ, раванди мусбат, дӯстии тарафайн, эҳтиром ва эътимоди баланд.

TAJIK-UZBEK RELATIONS AS A UNIQUE MODEL OF INTERSTATE COOPERATION

MUHAMMADZODA PARVIZ ABDURAHMON,

D. Sc. in Political Science, deputy director of the Center for strategic research under the President of the Republic of Tajikistan
734025, Tajikistan, Dushnabe city, Rudaki ave. 40,
tel.: 992-372-27-86-96; e-mail: mts-05022019@mail.ru

Analyzing the Tajik-Uzbek relations of strategic partnership, the author in this article examines new growth points for the further expansion and strengthening of bilateral and multilateral cooperation between the Republic of Tajikistan and the Republic of Uzbekistan.

The author believes that the positive processes and changes that have taken place in bilateral political relations have had the most favorable impact on trade, economic and other areas of cooperation.

According to the author, today the peoples of the two countries have reached such an understanding when everything is resolved quickly and efficiently between states. And therefore, it is Tajik-Uzbek relations in Central Asia that are rightfully called an exemplary and unique model of interstate cooperation.

The author suggests that the countries of the region and the world can widely use in their practice a unique model of cooperation between Tajikistan and Uzbekistan in their bilateral and multilateral relations.

The author concludes that the time has come to think about the simultaneous announcement in the near future - the year of Tajikistan in Uzbekistan and Uzbekistan in Tajikistan as a new growth point for further expansion and strengthening of interstate relations.

Keywords: *Tajikistan, Uzbekistan, interstate cooperation, unique model, strategic partnership, state visit, bilateral cooperation, cooperation format, positive process, mutual friendship, respect and high trust.*

УДК:372.815.99(575.3)

**ДИПЛОМАТИЯИ ФАРҶАНГӢ ВА НЕРУИ НАРМ ҶАМЧУН
ОМИЛИ ТАҶКИМИ МАҚОМИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ
ТОҶИКИСТОН**

РАҶМОНЗОДА АБДУҶАББОР АЗИЗ,

академики Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, доктори илмҳои
филологӣ, профессор, сафири фавқулода ва мухтори Ҷумҳурии
Тоҷикистон дар Ҷумҳурии Ёзбекистон
734023, Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 80;
тел.: (+ 992 37) 221-65-00; email: rahmonov_a@mail.ru

Дар мақола моҳияти мафҳумҳои «дипломатияи фарҳангӣ» ва «неруи нарм» дар асоси таҳқиқоти муҳаққиқони муосири ғарбию шарқӣ кушодашуда, зарурати истифодаи онҳо дар шароити шиддат гирифтани ҷаҳонишавӣ таъкид ёфтааст. Муаллиф инчунин, роҳҳои мухталифи роҳандозии дипломатияи фарҳангӣ ва истифода аз неруи нармро барои таҳкими мақоми байналмилалӣ Тоҷикистон барои давраи муосир ва минбаъд равшан намудааст.

***Калидвожаҳо:** дипломатияи фарҳангӣ, неруи нарм, адабиёт, санъат, муколамаи тамаддунҳо, бархӯрди тамаддунҳо, Ҷозеф Най, Эдвард Карр, Милтон Каммингс, Ҳангтингтон.*

Солҳои охир дар илми ҷомеашиносӣ ва фарҳангшиносӣ истилоҳи “неруи нарм” ва “дипломатияи фарҳангӣ” маъмул гардида, кишварҳои пешрафта, аз ҷумла ИМА, Англия, Фаронса, Италия, Олмон, Руссия бо истифода аз қудрати ин арзишҳои иҷтимоӣ ба қомебиҳои назаррас ноил шудаанд. Доманай баҳси ин хориқаҳои босубот дар шароити кунунӣ ба давлатдорӣ, сиёсат ва дипломатия таъсири амиқ расонида, мамлакатҳо муҳимтарин масъалаҳои консептуалии сиёсати хориҷии худро ба ин восита татбиқ карда истодаанд. Онҳо дар сиёсати берунаи худ ба хоити густариши ҳамкориҳои гуманитарӣ ба ин омилҳои ваҳдатовар така карда, мавқеи худро дар фазои муносибатҳои байналмилалӣ таҳким мебахшанд.

Бо пайдо шудани мафҳумҳои “неруи нарм” ва “дипломатияи фарҳангӣ” дар муносибати байни давлатҳо мавқеи фарҳанг боз ҳам мустаҳкам гардида,

онҳо кӯшиш доранд, ки ҳамкориҳои фарҳангии адабиёро тавсеа бахшида, ҳамдигарфаҳмиро миёни халқҳо ва кишварҳо устувор намоянд.

Мафҳуми “дипломатияи фарҳангӣ” солҳои сиёсати қарни XX дар собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ арзи ҳастӣ карда, ҷанбаи тарғиботӣ ва сиёсӣ дошт. Дар ҳамон замон ба хотири ҳарчи бештар амалӣ шудани саноатикунории мамлакат зарурати ҷалби олимони барҷастаи соҳаи техникаву технология ва шахсиятҳои фарҳангии адабӣ аз кишварҳои пешрафтаи хориҷӣ пеш омада буд. Сарони вақт барои расидан ба ин ҳадаф аз дипломатияи фарҳангӣ истифода карда, олимони машҳур, адибони шинохта, файласуфони бузург, ба мисли Г. Уэллс, Р. Ролан, Б. Россел, А. Жид-ро ба кишвари Шӯроҳо даъват мекарданд ва аз таҷрибаи корӣ, илмӣ ва мавқеи ҷамъиятии онҳо истифода намуда, баробари ин робитаро бо кишварҳои хориҷӣ таҳким мебахшиданд. Ин усули кор минбаъд тақвият ёфта, давлатҳои пешқадам ин таҷрибаро мавриди истифода қарор медоданд ва барои тавсеаи дипломатияи фарҳангӣ шеваҳои наву созандаро эҷод намуда, барои рушди фарҳанг роҳи васеъро боз мекарданд. Аммо, пасон, доираи ин сиёсат дар кишвари Шӯроҳо заиф шуда, давлатҳои Ғарб аз дипломатияи фарҳангӣ истифода карда, барои роиҷ ёфтани он тадбирҳои зиёдеро амалӣ намуданд.

Ин раванд дар Англия ҷойи созгор пайдо намуд ва баъдан дар Олмон, Италия, Фаронса ва ИМА истифодаи он дар сиёсати дохилӣ ва хориҷӣ мавқеи шоиста пайдо кард. Ба ақидаи муҳаққиқони Ғарб “дипломатияи фарҳангӣ”, барои бехтар кардани ҳамкориҳои мутақобилан судманди кишварҳо мусоидат намуд. Бо ин роҳ мазмуни фарҳанг васеъ шуда, ба он адабиёт, санъат, маориф, воситаҳои ахбор, аз ҷумла телевизион, кино, мусиқӣ, вақтхушӣ, интернет, шабакаҳои иҷтимоӣ ва ҳамчунон рушди сайёҳиву чараёни муҳочират ворид мегардад.

Олими амрикоӣ Милтон Каммингс дипломатияи фарҳангиро ҳамчун “мубодилаи идеяҳо, иттилоот, муқаддасот, анъана, эътиқод ва дигар ҷиҳатҳои фарҳанг, ки метавонанд ҳамдигарфаҳмиро бехтар гардонанд”[2], медонад. Дар чунин ҳолат дипломатияи фарҳангӣ ба қисми таркибии дипломатияи мардумӣ дохил шуда, дар худ маҷмӯи таъсири амалиеро, ки мақсади тақвику стратегӣ дар соҳаи фарҳанги ҳамкориҳои давлатҳо, созмонҳо ва институтҳои байналмилалӣ дорад, ифода менамояд. Ба ин восита баробари дипломатияи нухбагон дипломатияи халқӣ қувват гирифта, табодули фарҳангии одамони одиро низ фарогир мешавад. Яъне баробари сиёсатмадорон, сафирон, арбобони барҷаста, аҳли фарҳангу адаб, шахсиятҳои эҷодӣ ҳангоми соҳиби нуфузи минтақавӣ ва ҷаҳонӣ шудан метавонанд ба ҳамкориҳои кишварҳо таъсир расонанд ва соҳиби натиҷаҳои судманд гарданд.

Бо шиддат гирифтани ҷаҳонишавӣ дар шароити кунунӣ фарҳанг ба қисми таркибии сиёсати байналмилалӣ ва “дипломатияи фарҳангӣ”-и давлатҳо ворид шуда, ҷиҳати таҳкими равобити дӯстона мусоидат карда истодааст. Дар ҷаҳорҷӯби дипломатияи фарҳангӣ метавон аз санъат, аз ҷумла театр, кино, мусиқӣ, рақс, санъати тасвирӣ, ҳайкалтарошӣ, намоишҳо, барномаҳои маърифатӣ, илмӣ, таҳсилотӣ, адабиёт, таъсиси китобхонаҳо, паҳши ахбор ва барномаҳои фарҳангӣ дар хориҷи кишвар ва ташаббус барои муколамаи динҳо истифода намуд.

Ҳамзамон, барои таҳкими дипломатияи фарҳангӣ ташкил намудани барномаҳои фарҳангӣ бо ҷалбу иштироки ҷеҳраҳои шинохта аз аҳамият ҳоли набуда, таъсиси грантҳо, стипендияҳо, табодули академӣ, баргузориҳои тренингу конференсияҳо ва инчунин, роҳ ёфтан ба каналҳои иттилоотӣ мусоидати бештар менамояд. Бо ин роҳ робитаи фарҳангӣ метавонад воситаи судманди дипломатияи оммавии давлатҳо гардад ва дар ташаккули мавқеи онҳо нақши назаррас бозад.

Пайдоиши истилоҳи “неруи нарм” низ таърихи начандон дур дошта, дар солҳои сиёми асри гузашта арзи ҳастӣ намудааст. Ҳанӯз соли 1939 Эдвард Ҳаллетт Карр (1892-1982), муаррих, дипломат ва назарияпардозии робитаҳои байналмилалӣ қудрати давлатро дар фаъолиятҳои байнидавлатӣ ба се қисм - неруи низомӣ, неруи иқтисодӣ ва неруи нарм (неруе, ки бар афкори андеша ҳукмрон аст) тақсимкарда, нави сеюмро барои дастбӣ ба натиҷаҳои дилхоҳ ниҳоят муҳим арзбӣ намуда буд[1]. Ин биниш, мутаассифона минбаъд таҳқиқ нашуда, моҳияти он кам ба эътибор гирифта шуд.

Ба ин масъала баъдтар Ҷозеф Най баргашта, мафҳуми «неруи нарм»-ро расонаӣ кард ва ҷонибдорони зиёд пайдо намуд. Ба ақидаи ин донишманд “неруи нарм” ба се манбаъ – фарҳанг, арзишҳои сиёсӣ ва ормону орзуҳо дар самти сиёсати хориҷӣ таъя мекунад. Махсусан, ӯ фарҳангро ҳамчун унсуре тавоноии неруи нарм пиндошта, таъсири онро дар ҷаҳонбинӣ ва ташаккули таҳаввули шуури одамон муҳим арзбӣ намудааст. Вай ба ин бовар аст, ки Ҳукумат ва давлат бо истифодаи дуруст аз «неруи нарм» метавонанд ба вазифаҳои дар фаъолиятҳои дохилию хориҷӣ гузоштаи худ ба осонӣ ноил шаванд. Ба ақидаи ӯ арзишҳои фарҳангии адабӣ ва фалсафии ахлоқӣ, ки саршор аз маъноҳои баланди гуманистиянд, дар ин роҳ омилҳои мусоидаткунанда буда, мавқеи давлатҳоро дар ҷомеа устувор менамоянд[3].

Дар ҳақиқат, фарҳанг ба маънои васеъ ва фарогираш, ки каме болотар зикр шуд, бо табиати созандаи худ фаъолиятҳои фардӣ иҷтимоиро таҳким бахшида, ба рафтори маънавию сиёсии аҳли ҷомеа таъсири бевосита мегузорад. Аз ин рӯ, дипломатияи фарҳангӣ ва неруи нарм, ки ин ҳама

соҳахоро ба ҳам муттаҳид месозад, ба таври шоиста онҳоро барои ҳифзу ҳимояи манфиатҳои миллӣ равона сохта, дар тарғиби сиёсати дохилӣ ва хориҷӣ аз ин қувваҳои тавоно истифода менамояд. Агар дар даврони гузашта кишварҳо бо роҳи истифода аз неруи низомӣ ба мақсадҳои стратегии хеш ноил мешуданд ва ё дар муносибатҳои дипломатиашон қудрати низомии хешро ҳадафмандона ба намоиш мегузоштанд, дар қарни муосир давлатҳо бо истифода аз баланд бардоштани сатҳи илму дониш ва дастгирии фарҳангу маънавият ба муваффақият ноил шудандро афзал дониста, қудрати хешро бо ин роҳ афзун мегардонанд. Ба ибораи дигар, давлатҳо бо роҳи тавлиди маърифат ва фарҳангсозӣ кишварашонро пеш бурда, бо ин роҳ мавқеи мамлакатро дар миёни ҳамсоягон устувор карда, аз ин тариқ меҳоянд миёни давлатҳои дигар таъсири худро бештар гардонанд. Ба ин сабаб дар қатори омилҳои асосии стратегӣ фарҳангу адабиёт, навъҳои дигари санъат ва таҳсилоту илму ҳамчун унсурҳои муҳимми қудрати давлат дониста, онро ба сифати неруи нарм эътироф менамоянд.

Ба ҳамин хотир, профессори Донишгоҳи Ҳарвард Чозеф Най концепсияи неруи нармро бар пояи фарҳанг асос гузошта, дар таҳкими ҳамкориҳои мутақобилан судманди миёни давлатҳо онро муҳим медонад[3]. Ин концепсия минбаъд дар миёни сиёсатмадорон, фарҳангшиносон ва илми муосир рушд намуд ва дар доираи сиёсати хориҷӣ баробари мафҳуми дипломатияи фарҳангӣ пазируфта шуд.

Мафҳуми неруи нарм аз ду калима иборат буда, маънии сиёсӣ ва фарҳангӣ дорад ва, дар маҷмӯъ, ҳамчун қувваи ба ҳам оварандаи халқҳо ва миллатҳо бо истифода аз арзишҳои фарҳангӣ дониста мешавад. Маънои “неру” асосан ба ҳокимият алоқаманд буда, “нарм” фарогири фарҳангу маънавият мебошад. Ба маънои дигар “неруи нарм” ин санъати баланди ҷалби ҷеҳраҳои фарҳангӣ барои боло бурдани имиджи кишварҳо ба ҳисоб меравад.

Фарҳанг дар концепсияи неруи нарм нақши калидӣ бозида, ба ин восита дигар кишварҳо ба омӯзиши фарҳанги миллӣ ҷалб мешаванд. Дар ин ҳолат, чи тавре ки дар боло зикр гардид, доираи фарҳанг васеъ гардида, ба он забон, адабиёт, меъморӣ, кино, мусиқӣ, рассомӣ ва дигар навъҳои санъату илм, аз ҷумла сайёҳӣ ворид мегарданд. Дар баробари ин неруи нарм ҷанбаи баланди сиёсӣ дошта, бо ин роҳ баъзе ташаббусҳои кишвари бузург дар мамлакатҳои дигар татбиқ мегарданд ва ё эътироф мешаванд. Ба он гунае, ки ҷор ташаббуси созандаи Ҳукумати Тоҷикистон дар масъалаи глобалии об дар ҷаҳон тавассути Созмони Милали Муттаҳид пазируфта шуда, ҳамчун неруи нарм дар таҳкими сиёсати хориҷии кишвар нақши калидӣ бозида истодааст. Махсусан, оғоз гардидани татбиқи лоиҳаи “Даҳсолаи байналмилалӣ амал

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҶОНИ ИМРӯЗ

“Об барои рушди устувор, солҳои 2018-2028” имкон медиҳад, ки ҷомеаи ҷаҳонӣ аз рӯи ин лоиҳаи ҳадафманд қору фаъолият намояд ва ташаббуси созандаи Тоҷикистонро ба хотири таъмини аҳолии сайёра бо оби ошомиданӣ ва дигар масъалаҳои алоқаманд ба обро дастгирӣ кунад.

Неруи нарм ҳамзамон ҷузъи дипломатияи фарҳангӣ мебошад. Дипломатияи фарҳангӣ метавонад тамоми унсурҳои дар боло зикршударо дар муносибатҳои байналмилалӣ истифода намояд.

Дар маҷмӯъ дипломатияи фарҳангӣ ва неруи нарм паҳнкунада ва тарғиботгари фарҳанги миллӣ, муқаддасоти сиёсӣ ва тарзи ҳаёт буда, ҷиҳати ба вуҷуд овардани симои созгори ҳар як давлат дар арсаи ҷаҳонӣ нақши бузург мебозанд.

Солҳои охир давлатҳо инчунин кӯшиш доранд, ки бо роҳи тарғиби дипломатияи фарҳангӣ ва истифода аз неруи нарм сулҳу суботро устувор гардонанд ва фазои осуда ва осоиштаро таъмин намоянд. Ин ташаббуси шоистаро Бунёди маориф, илм ва фарҳанги Созмони Милали Муттаҳид (UNESCO - ЮНЕСКО) низ дастгирӣ карда, баробари рушди соҳаҳои илму маориф тавассути дипломатияи фарҳангӣ ба ҳифзу ҳимояи мероси маънавию ёдгориҳои беназири таърихӣ таваҷҷуҳ зоҳир менамояд ва онҳоро ҳамчун ҷузъи тавоноии неруи нарм ҳифз ва муаррифӣ месозад. Ин созмони бонуфуз дипломатияи фарҳангиро ҳамчун воситаи равобити густардаи мутақобилан судманди давлату миллатҳо истифода карда, дар таҳкими пойдории он талош менамояд. Бо ин роҳ ЮНЕСКО аксари лоиҳаҳои фарҳангиву таърихиро дастгирӣ карда, ҷиҳати барқарор, ҳимоя ва азнавсозии онҳо маблағ ҷудо мекунад ва онҳоро дар варақаи мероси моддиву маънавии фарҳангӣ ворид намуда, ба арзишҳои умумибашарӣ умри дубора мебахшад.

Дар ҷаҳони муосир, ки ҷангҳои бошиддат авҷ гирифта, боиси хароб гардидани ёдгориҳои таърихиву фарҳангӣ шуда истодаанд, яке аз роҳҳои ҳомӯш кардани ин низоъҳо ва ҳифзи ёдгориҳои таърихӣ дипломатияи фарҳангӣ ва истифодаи фаъол аз неруи нарм мебошад. Ин амали неку шоиста дар доираи ба инобат гирифтани умумияти давлату миллатҳо бидуни хушунату зӯрварӣ роҳи расидан ба суботи сиёсӣ ва ваҳдати комилро наздик менамояд.

Аз ин рӯ, мутахассисони соҳаи муносибатҳои байналмилалӣ фарҳангро ҳамчун рӯкни ҷаҳоруми сиёсати хориҷии давлат ба қор бурда, аксари муноқиша ва низоъҳоро дар се даҳсолаи охир тавассути дипломатияи фарҳангӣ баррасӣ месозанд. Ҳамзамон фарҳангро омили муҳимми ҳувиятсоз муаррифӣ карда, онро ҷиҳати барпо кардани ваҳдату

ТОЧИКИСТОН ВА ҶАҶОНИ ИМРӯЗ

ягонагӣ дар дохили кишвар ва устувор кардани мақому ҷойгоҳи давлат унсури калидӣ ҳисоб менамоянд. Баробари ин аз ҳад берун рафтан дар ин самтро хатарнок ҳисобида, онро воситаи бедор намудани ҳисси душманӣ дар миёни шаҳрвандон медонанд ва риояи эътидолу мудороро дар ин масъала шартӣ асосӣ мепиндоранд. Аз ин рӯ, дар дипломатияи муосир аз неруи нарм истифода карда, фарҳангро ҳамчун воситаи ҳувиятсоз ба таври созанда дар раванди муколамаҳо истифода мекунанд ва ба бузургии он арҷ мегузоранд.

Дар ҷумҳурии мо низ забон, адабиёт илм, таҳсилот, фарҳанг ва иттилоот ба неруи нарм дохил шуда, бо ин роҳ мақоми кишвар дар арсаи байналмилалӣ афзун мегардад. Таваҷҷуҳ ба сохторҳои фарҳангию адабӣ дар канори унсурҳои моддӣ яке аз хусусиятҳои ҳоси сиёсати давлати соҳибистиклоли тоҷикон буда, дар шаклгирии ҷаҳонбинии ҷомеа нақши муҳимро бозида истодаанд.

Ҳукумати мамлакат таҳти сарвари хирадмандонаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмоназ рӯзҳои аввали соҳибистиклолӣ ба фарҳанг арҷ гузошта, онро ҳастии миллат эълон намуданд ва барои рушди он заминаҳои мусоид фароҳам оварданд. Ин абармарди дунёи сиёсат ҷиҳати эҳёи арзишҳои фарҳангӣ талош намуда, ҷорабиниҳои зиёдеро ба хотири устувор гардидани фарҳанги миллӣ дар дохил ва хориҷи кишвар баргузор намуданд, ки ҳар яке дар боло рафтани мавқеи Тоҷикистон дар арсаи байналмилалӣ нақши босазо бозиданд. Махсусан, эҳёи таърих ва тарғиби шахсиятҳои барҷастаи адабию фарҳангии гузаштаву муосирро Пешвои миллат ҳамчун воситаи ҳудогоҳиву худшиносии шаҳрвандони Тоҷикистон истифода карда, дар давлатсозӣ ва сохтани ҳувияти миллӣ аз ин рукнҳои тавонманд истифода намуда, дар таҳкими пояҳои давлати миллӣ саҳми созгор гузоштанд [4].

Ҳангоме ки суҳан доир ба Тоҷикистони фарҳангӣ меравад, таърих ва ҷуғрофиёи он васеътар аз сарҳадҳои Тоҷикистони имрӯза гардида, бо кишварҳои ҳамсояву ҳамҷавор робита пайдо менамояд ва мавқеи забон ва адабиёти тоҷикӣ низ васеъ густариш меёбад. Таърихи гузаштаи мо ба адабиёт чунон пайванди қавӣ дорад, ки ҳоҷат ба шарҳу тавзеҳи он нест.

Тоҷикистон дорои фарҳанги ғании миллист, ки метавонад бар асоси арзишҳои башарӣ аз неруи нарм, ки ҳар ҷузъи он саршор аз гуманизми беҳамтост, истифода намояд. Ин неруи зоҳиран нарму зотан хеле қавӣ, тавоноии Тоҷикистонро меафзояд ва симои давлати тоҷиконро дар байни кишварҳои ҷаҳон барҷаста месозад.

Хусусияти хоси сохтори сиёсии Тоҷикистон моҳияти миллӣ доштани он аст. Дар оғози Истиқлоли давлатӣ Ҳукумати мамлакат заминаҳои бедории сиёсию иҷтимоии мардумро фароҳам овард. Аммо набудани неруи созмондиҳандаи миллӣ, ки метавонист орзуву ормони гурӯҳҳои гуногуни мардумро ба як ниёзи миллӣ мубаддал кунад, кишварро ба вартаи задухӯрдҳои дохилӣ кашид. Аммо хиради азалии халқи тамаддунофари тоҷик имкон дод, ки таҳти роҳбарии Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон аз ин бӯҳрони сиёсӣ раҳой ёбем ва роҳи сулҳу суботро ҳамчун воситаи таҳкими ваҳдати комил интиҳоб карда, ба рушди минбаъдаи кишварамон роҳи васеъро боз намоем.

Ба ин восита Тоҷикистон мавқеи худро дар арсаи байналмилалӣ тавонист устувор намояд ва дар тарғибу тарвиҷи тавоноҳои фарҳангии адабии мамлакат бо кишварҳои дигар фаъолияти босамареро ба роҳ монад.

Дар сиёсати дохилию хориҷии ҳеш Тоҷикистон аз осори адабии гузаштаи ҳеш босамар истифода карда, адабиёти беш аз ҳазорсола, фарҳанги ғанӣ, ҷуғрофиёи ҷолиб барои сайёҳии экологӣ, захираҳои обӣ ва маъданҳои зеризаминии бешумореро, ки аз ҷумлаи боигариҳои беназири Тоҷикистон ба шумор мераванд, барои таҳкими ҳамкориҳои гуманитарӣ истифода карда, мавқеашро дар миёни кишварҳои минтақа ва ҷаҳон таҳким бахшида истодааст. Ин тавоноҳои табиӣ ҳамчун неруи нарм дар созмон додан ва мустаҳкам кардани муносибатҳои байналмилалӣ самаранок истифода гардида, Ҳукумати ҷумҳурӣ аз ҳучумҳои ғаразноки фарҳанги бегона ба ин восита ҷилавгирӣ мекунад.

Тоҷикистон инчунин, фарҳангро ҳамчун воситаи густариши қаламрави забон, таълими адабиёт, додугирифтӣ фарҳангӣ истифода карда, воқеаҳои таърихӣ адабиро дар фаъолиятҳои дипломатӣ корбарӣ менамояд. Дар баробари ин бо дастрасии васеъ ба шабакаҳои байналмилалӣ иттилоотӣ чехраҳои таърихӣ ва фарҳангии худро муаррифӣ карда, неруи нармӣ кишварро қавӣ месозад. Ҳамзамон, бо бисёр созмонҳои байналмилалӣ робита карда, ҷунбишҳои байналмилалӣ экологиро дастгирӣ менамояд, дар ҳаракатҳои зидди ҷанг иштироки фаъолона намуда, анҷуманҳои дӯстӣ бо кишварҳои ҷаҳонро баргузор мекунад ва дар маъракаву чорабиниҳои байналмилалӣ фарҳангӣ ширкат меварзад.

Ин ҳама, махсусан, дар тарғиби адабиёти чандҳазорсолаи тоҷик нақши қалидӣ мебозад. Бино ба мушоҳидаҳои иддае аз пажӯҳишгарони осори ғиноманди тоҷикӣ Эдвард Браун, С. Айнӣ, Э. Бертелс, А. Мирзоев, Саид Нафисӣ, Эраҷ Афшор, Ёршотир Эҳсон, Ян Рипка, И. Бечка ва дигарон шумораи осори адабии ба забони тоҷикӣ, форсӣ ва дарӣ эҷодшуда

ТОЧИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӢЗ

ба нисбати адабиётҳои ба забонҳои дигар хеле зиёд аст. Аз нигоҳи сифат низ осори беназири Рӯдакию Фирдавсӣ, Хайёму Саъдӣ, Мавлонову Шайх Аттор, Ҳофизу Камоли Хучандӣ пур аз мафҳумҳои баланди инсониянд, ки аз шухрату маҳбубияти онҳо аҳли башар бархурдор буда, адабиёти бисёре аз миллатҳоро зери таъсири созандаи хеш қарор додаанд.

Ба таври шоиста чашн гирифтани 700-солагии Камоли Хучандӣ, баҳои баланди Котиби генерали ЮНЕСКО, хонум Одри Азулай ба адабиёти тоҷик ва чоп шудани осори Камол бо забонҳои русӣ, англисӣ ва чинӣ, инчунин изҳори назар кардани шахсиятҳои илмию адабӣ дар бораи осори ин нобиги Шарқ ҳар яке бозтобдеҳи истифода аз неруи нарми фарҳанги милли мебошад, ки имичи Тоҷикистонро дар арсаи байналмилалӣ баланд мебардорад. Ё мутолиаи зиёд ва васеи осори Мавлавӣ дар ИМА ин нишонаи тарғиби неруи нарми фарҳанги тоҷикӣ дар арсаи ҷаҳонӣ мебошад. Бо ин восита фарҳанг ва маънавияти тоҷикӣ ба ҷаҳониён муаррифӣ шуда, маҳбубияти одамони дигар кишварҳо ба андешаҳои гуманистии Мавлоно зиёдтар мегардад.

Ҳамасола тавассути ЮНЕСКО Тоҷикистон ба хоҳири ҳифзу ҳимояи ёдгориҳои таърихӣ ва мероси моддӣ ва ғайримоддӣ худ лоиҳаҳои мукамалро пешниҳод карда, аз ҷониби комиссияҳои босалоҳияти байналмилалӣ эътироф мешаванд ва вобаста ба ҳифзу ҳимоя ва муаррифӣи онҳо қарорҳои дахлдор қабул мегарданд. Бо ин роҳ мо осори фарҳангии ғайримоддӣ халқамон, аз қабилӣ “Шашмақом” “Фалак”, “Чакан”, “Оши палав”-ро муаррифӣ кардем ва имрӯз оламиён дар бораи ин мероси ғайримоддӣ тоҷикон маълумот доранд ва мутахассисони соҳа доир ба арзиши ин осори фарҳангӣ қорҳои илмиву таҳқиқотӣ мебаранд. Ҳамин тавр, ба таври шоиста мо Наврӯзро ба қатори чашнҳои байналмилалӣ ворид кардем ва дар саросари олам рӯзи 21-уми март чашни Наврӯз доир мегардад ва оид ба моҳияти фалсафиву инсонгароёнаи ин чашни миллии тоҷикон изҳори назар ва андешаҳои судманд ҳамасола тавассути шабакаҳои иҷтимоӣ паҳн мегарданд.

Ҳоло ба хоҳири қабул шудани чашни Меҳргон ба рӯйхати мероси ғайримоддӣ ҷаҳонӣ ба ЮНЕСКО лоиҳа аз ҷониби Тоҷикистон пешниҳод шудааст ва боварӣ дорем, ки ин лоиҳаро низ созмони мазкур эътироф хоҳад намуд. Ҳамзамон, барои ҳифзи ёдгориҳои беназири Саразми бостонӣ ҳамчун нахустин маркази шаҳрдорӣ, ҳунармандӣ ва кишоварзӣ ва Хулбук ҳамчун мероси таърихӣ асри IX қарорҳои дахлдори ЮНЕСКО ба тасвиб расида, соли 2020 бо иштироки Пешвои миллат ва намояндагони сафоратҳои муқими кишвар дар шаҳри Панҷакент ва мавзеи Саразм

конференсияи байналмилалӣ ва ҳамоиши илмӣ баргузор гардид, ки бори дигар бо ин восита неруи нарми Тоҷикистон ба оламиён муаррифӣ шуда, мавқеи кишвари моро боз ҳам боло бурд.

Таҳсилот низ дар солҳои охир дар кишвари мо ба неруи нарм табдил ёфта, тавассути стипендияи байналмилалӣ “Дурахшандагон” дахҳо нафар ҷавонони болаёқат дар кишварҳои пешрафтаи Аврупо ва Осиё таҳсил мекунанд ва қисме аз онҳо таҳсилро дар аспирантура ва докторантура идома дода, дар тарғиби фарҳангу маърифати миллии тоҷикон саҳм мегузоранд. Ҳамзамон, бо истифода аз технологияи иттилоотиву коммуникатсионӣ ва шабакаҳои ғайри иҷтимоӣ равобити дӯстона миёни муҳассилони тоҷик ва донишҷӯёни кишварҳои минтақа таҳким ёфта, иштирок дар олимпиадаҳои ҷаҳонӣ нуфузи таҳсилоти Тоҷикистонро боло бурда истодааст. Дар ҷанд соли охир ҳамкориҳои илмиву техникӣ ва инноватсионии Тоҷикистон бо кишварҳои пешрафта рушд намуда, қорҳои илмиву пажӯҳишии якҷоя ба маротиб зиёд шудааст. Имрӯз аз расадхонаҳои астрофизикии кишвари мо олимони дигар ҷумҳуриро истифода карда, хулосаҳои онҳо миёни олимони соҳа паҳн мешаванд. Ҷунин ҳамкориҳо дар соҳаи математика, физика ва химия низ ба ҷашм мерасанд. Ин раванди нави робитаҳои дӯстона дар соҳаи илм буда, барои таҳкими неруи нав ва дипломатияи фарҳангӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мусоидат менамоянд.

Дипломатияи фарҳангӣ имкон дод, ки мо ҷашнҳои миллиамонро ҳам ба таври барҷаста муаррифӣ намоем. Дар аксари сафоратҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар кишварҳои хориҷа ба ин муносибат мулоқоту вохӯриҳо бо намояндагони аҳли фарҳангу санъат ва ҷеҳраҳои саршиноси кишварҳои хориҷӣ доир шуда, дар он аксҳо ва асарҳое, ки доир ба таърихи маросиму ҷашнвораҳо ва ёдгории бостонии тоҷикон маълумот медиҳанд, ба маърази тамошо гузошта мешаванд. Меҳмонон ба ин васила ба таърих, фарҳанг ва санъати тоҷикон ошноӣ пайдо мекунад. Ин навъ муаррифӣ имкон медиҳад, ки намояндагони дигар халқу миллатҳо ба мероси маънавии тоҷикон шинос шаванд ва ин меросро қадридонӣ ва тарғиб намоянд. Мо бояд дар оянда сайёҳӣ ва сайёҳии экологиро низ бештар ба сифати неруи нарм тарғиб намоем ва дар ин самт ба дастовардҳо ноил гардем.

Фарҳангу адабиёт, ки ойнаи тамоми ҳувиати миллат мебошанд, дар ташаккули ахлоқу одоб ва рафтору кирдори шахсият иҷтимоии одамон таъсири амиқ мерасонанд. Ба ин хотир онҳо ҳамчун манбаи неруи нарм эътироф шуда, гуфтору пиндори одамонро дар ҷамъият созмон медиҳанд

ва Тоҷикистон ин мероси ғании хешро дар муколамаҳои фарҳанги ҷаҳонӣ самаранок истифода мекунад.

Сэмюэл Хантингтон, яке аз назариячиёни Ғарб ба ин ақида аст, ки “на иқтисод, балки фарҳанги кишварҳои Шарқтамаддунӣ ғарбиёро таҳдид мекунад” [5]. Махсусан, адабиёти оламгирӣ тоҷикӣ, ки ганҷинаи донишу таҷрибаҳои маърифатӣ ахлоқӣ ва фалсафии ҷомеаи тоҷиконро фарогир мебошад, бар иловаи латофату зебоӣҳои фарҳангӣ табиӣ Тоҷикистон, ки назираш дар ҷаҳон кам дида мешавад, бидуни ҳароҷоти зиёди молику маънавӣ неруи нарма ташкил мекунад ва имкониятҳои давлатро барои ҷалби таваҷҷуҳи кишварҳои хориҷӣ бештар намуда, дар сурати самаранок ба роҳмондани он моро бидуни талошу кӯшиши зиёд ба пирӯзӣ даст ёфтан ба ҳадафҳои тактику стратегӣ хеш дар муносибатҳои дохилию хориҷӣ кодир месозад.

Бешак, Тоҷикистони соҳибистиклол дар фаъолиятҳои байналмилалӣ хеш солҳои охир бо мавқеи, ки шахсияти сатҳи ҷаҳонӣ, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон пайдо кардаанд, ба муваффақиятҳои назаррас ноил шуда истодааст. Дар ин пирӯзӣҳо ниҳодҳои марбутан Ҳукумати мамлакат бо роҳнамоӣҳои бевоситаи Пешвои миллат аз неруи нарма милли ҳадафмандона истифода менамоянд. Дар пешбурди корҳои дохилӣ адолати иҷтимоӣ ва меъёрҳои ахлоқӣ татбиқ шуда, ҳастаҳои ниёзҳои мардум амалӣ мегарданд ва дар фаъолияти хориҷӣ робитаҳои мутақобилан бо кишварҳо ва ниҳодҳои байналмилалӣ рӯ ба рушд мебошанд. Кишварӣ мо ҳамкориро бо фондҳои байналмилалӣ хайриявӣ, конуниҳои умумиҷаҳонӣ фарҳангӣ, созмонҳои ҳифзи ҳуқуқи башар, ниҳодҳои умумиҷаҳонӣ мубориза бар зидди офатҳои табиӣ, бемориҳо ва ғайра сол ба сол устувор намуда истодааст. Ин ҷиҳати масъала боиси бештар гардидани боварӣ кишварҳои дигар ба ҷумҳурии мо гардида, нуфузу обрӯи онро дар арсаи байналмилалӣ боло бурдааст.

Яке аз роҳҳои ба даст овардани қалбу андеша ва раёи мароми кишрҳои муҳталифи ҷомеа дипломатияи фарҳангӣ мардумӣ, ки одатан арзишҳои отифӣ ахлоқӣ ва адабию фарҳангӣ мавзӯи асосӣ ин навъи муносибот қарор мегирад. Дар ин навъи муколама, ки фарҳангитару ахлоқитар аст, имконоти фаровоне барои истифода аз кишрҳои муҳталифи аҳоли дар пешбурди ҳадафҳои давлат фароҳам мешавад.

Ҳузури адабиёту фарҳанг дар ҳаёти сиёсӣ иҷтимоӣ кишвар нақши бузурге дар таҳкими ҳувияти миллию фарҳангӣ иҷро мекунад. Нодида гирифтани ин падидаи ҳувият соз ҳатман ба ғафлату гумроҳӣ меоварад. Рӯҳияи меҳандӯстӣ андешаи милли, ки ҳар саҳифаи мероси беҳамтову ғании

адабии моро оро додааст, офарандаи неруи нарм ва ифтихору болидагии шаҳрвандони Тоҷикистон дар муқобили кишварҳои хориҷии дуру наздик аст.

Ҷумҳурии Тоҷикистон дар сиёсати худ бо истифода аз неруи нарм ва дипломатияи фарҳангӣ андешаҳои инсонпарваронаи фарҳанги ғанию қадимаи хешро тавассути баргузории симпозиуму конференсияҳо, иштирок дар чорабиниҳои фарҳангии сатҳи баланд, форумҳо ва муаррифии шоистаи осори бегазанди санъату мусиқӣ ва санъати тасвирӣ дар давлатҳои дигар тарғиб намуда, дар таҳкими сулҳу субот ва равобити мутақобилан судманд миёни кишварҳо нақши шоиста бозида истодааст.

Ба ин хотир вазоратҳои фарҳанг, маориф ва илм, корҳои хориҷӣ, Академияи миллии илмҳо зарур аст, ки бо мақсади дуруст истифода кардан ва паҳн намудани таъсири неруи нарм ва дипломатияи фарҳангӣ барномаи кӯтоҳмуддат ва дарозмуддати фаъолияти иҷтимоиву фарҳангии инсонгароёнаро дар дохил ва хориҷи мамлакат таҳия намоянд ва дар асоси он ҳадафу мақсади Ҳукумати мамлакат ва давлати соҳибистиклоли Тоҷикистонро баҳри боз ҳам баланд бардоштани мавқеи Ватани азиз дар арсаи ҷаҳонӣ мавриди татбиқ қарор диҳанд. Ҳамзамон, олимони соҳаи ҷомеашиносиро мебоҷад доир ба моҳияти концепсияи неруи нарм ва дипломатияи фарҳангӣ таҳқиқот ба анҷом расонида, назари худро ҷиҳати дарки аҳамияти иҷтимоиву сиёсии ин мафҳумҳо ва нақши онҳо дар сиёсати дохиливу хориҷӣ иброз намоянд.

АДАБИЁТ

1. История возникновения и развития концепции «мягкой силы»: применение на евразийском пространстве // <http://csef.ru/ru/politica-igepolitica/491/istoriya-vozniknoveniya-i-razvitiya-konczepczii-myagkoj-sily-primenimost-na-evrazijskom-prostranstve-6436>(санаи мурочиат: 19.04.21).
2. Культурная дипломатия: элегантный тандем искусства и политики // <https://www.culturepartnership.eu/article/cultural-diplomacy> (санаи мурочиат: 19.04.21).
3. Леонова О.Г. Джозеф Най и «мягкая сила»: попытка нового прочтения // <https://cyberleninka.ru/article/n/dzhozef-nay-i-myagkaya-sila-popytka-novogo-prochteniya>(санаи мурочиат: 20.04.21).
4. Раҳмон Эмомалӣ. Мавлоно ва тамаддуни инсонӣ. – Душанбе: «Бухоро», 2012.
5. Столкновение цивилизации у Сэмюэля Хантингтона // https://studref.com/609380/sotsiologiya/stolknovenie_tsivilizatsii_samuelya_hantingtona(санаи мурочиат: 20.04.21).

**КУЛЬТУРНАЯ ДИПЛОМАТИЯ И МЯГКАЯ СИЛА КАК ФАКТОРЫ
УКРЕПЛЕНИЯ МЕЖДУНАРОДНОГО СТАТУСА ТАДЖИКИСТАНА**

РАХМОНЗОДА АБДУДЖАББОР АЗИЗ,

академик Национальной академии Таджикистана, доктор
филологических наук, профессор, чрезвычайный и полномочный посол
Республики Таджикистан в Республики Узбекистан
734023, Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 80;
тел.: (+ 992 37) 221-65-00; email: rahmonov_a@mail.ru

В статье на основе исследований современных западных и восточных исследователей раскрыта сущность понятий культурной дипломатии и мягкой силы, подчеркнута их использование в условиях усиления глобализационных процессов. Автор также показывает различные пути реализации культурной дипломатии и использования мягкой силы для укрепления международного статуса Таджикистана для современности и последующих периодов.

Ключевые слова: культурная дипломатия, мягкая сила, литература, искусство, диалог цивилизаций, столкновение цивилизаций, Милтон Каммингс, Джозеф Най, Эдвард Карр, Хангтингтон.

**CULTURAL DIPLOMACY AND SOFT POWER AS FACTORS TO
STRENGTHEN THE INTERNATIONAL STATUS OF TAJIKISTAN**

RAHMONZODA ABDUJABBOR AZIZ,

academician of the National Academy of Tajikistan, Doctor of Philology,
Professor, ambassador of Tajikistan to Uzbekistan
734023, Tajikistan, Dushanbe, Redaki avenue 80,
tel.: (+ 992 37) 221-65-00; email: rahmonov_a@mail.ru

In this article on the basis of the research of modern Western and Eastern researchers there is dismissed the essence of the concepts of cultural diplomacy and a soft power, emphasized them in the context of increased globalization processes. The author also shows the various ways to implement cultural diplomacy and use of a soft power to strengthen the international status of Tajikistan for modernity and subsequent periods.

Keywords: cultural diplomacy, soft power, literature, art, dialogue of civilizations, collision of civilizations, Milton Cammmings, Joseph Naj, Edward Carr, Hangtington.

УДК: 343.337(575.3)

МАОРИФ – ОМИЛИ МУҲИММИ ТАҲКИМИ АМНИЯТИ МИЛЛӢ

ҚУРБОНОВ АБДУРАҲМОН ШЕРОВИЧ,

доктори илми фалсафа, сардори Раёсати таҳлили масъалаҳои иҷтимоии
Маркази тадқиқоти стратегияи назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
734025, Тоҷикистон, ш. Душанбе, Рӯдакӣ 89;
тел: (+992 37) 227 59 80; 918 20 04 15

РАҲМОНОВ ЗАФАР ТАҒАЕВИЧ,

унвонҷӯи кафедраи политологияи Донишгоҳи давлатии
Кӯлоб ба номи А.Рӯдакӣ
735360, Тоҷикистон, ш.Кӯлоб, кӯчаи С.Сафаров 16;
тел.: 934-54-14-00

Таҳлили дақиқ ва фарогири ҳолати имрӯзаи муассисаҳои соҳаи маориф барои ошкор намудани манзараи воқеии раванди таълиму тарбия дар мамлакат ва омилҳои ҳалалрасони он мусоидат менамояд. Таҳлили вазъи маорифи кишвар собит месозад, ки он воқеан, дар рӯ ба рӯи мушкилоти шадиди кадрӣ қарор дошта, аз ин ҳолати сангин раҳо ёфтан вақт ва заҳмати беандозаро тақозо мекунад. Зеро ки мушкилоти иҷтимоӣ дар тӯли солҳо боиси хароб гардидани пояи моддию техникӣ ва кадрӣ муассисаҳои таълимӣ гардид. Дар ин давра (аслан, аз миёнаҳои солҳои 90-ум) теъдоди муайяни омӯзгорон барои таъмини рӯзгор тарки мактаб намуда, ба муҳожирати меҳнати беруна ё дохили худӣ ҷумҳуриро интиҳоб намуда, ба касбу кори дигар гузаштанд. Танқисии кадрӣ соҳаи маориф боиси боз ҳам заифтар гардидани сатҳи сифати таълим гардид. Бояд зикр намуд, ки маориф ҳамчун ҷузъи ҳаёти иҷтимоӣ, ҷузъи таркибии амнияти миллӣ низ маҳсуб мешавад, ки рушди он ба афзудани иқтисодӣ, сиёсӣ ва ҳарбии кишвар мусоидат мекунад. Вобаста ба ин, масъалаи мазкур дар мақола мавриди таҳлил қарор дода шудааст.

Калидвожаҳо: *сиёсати давлатии таҳсилот, сиёсати иҷтимоӣ, амнияти миллӣ, амнияти зехнӣ, неруи кадрӣ, манбаъҳои миллии зехнӣ, сатҳи таҳсилот, низоми маориф.*

Бояд тазакурр дод, ки сиёсати давлатии таҳсилот ҷузъи таркибии сиёсати иҷтимоӣ маҳсуб мешавад. Сиёсати иҷтимоӣ бошад, дар навбати худ, яке аз самтҳои муҳимтарин ва қисми таркибии сиёсати дохилии давлат ба шумор меравад. Он вазифадор аст, ки бозтавлиди васеи субъектҳои иҷтимоӣ, ҷамоаҳои равобити ҷамъиятӣ, суботи сиёсӣ, ризоияти шаҳрвандиро, ки тавассути қарорҳои давлат, тадбирҳо ва барномаҳои иҷтимоӣ амалӣ мешаванд, таъмин намояд. Маҳз сиёсати иҷтимоӣ алоқамандии мутақобилаи тамоми соҳаҳои фаъолияти ҳаётии ҷомеа ро баҳри ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ таъмин менамояд. Объекти мустақим ва бевоситаи сиёсати давлатии иҷтимоӣ шароити ҳаётии тамоми гурӯҳҳои иҷтимоӣ мебошад.

Имрӯз беш аз пеш равшан мешавад, ки фаъолият дар соҳаи таҳсилот танҳо яке аз вазифаҳои низоми иҷтимоӣ набуда, балки он ҳамчун моҳияти асосии воқеияти иҷтимоӣ ва муҳарриқи равандроҳои иҷтимоӣ–фарҳангӣ арзёбӣ мешавад. Маориф метавонад ба таъсиси низоми усулан нави робита ва муносибатҳо дар фазои иҷтимоӣ фарҳангӣ раво на карда шавад. Дар ниҳояти қор ҳуди низоми ташкили муҳити иҷтимоӣ–фарҳангӣ натиҷаи муҳими раванди таълим мегардад. Маҳз дар ҳамин пасманзар метавон дар бораи таъсири маориф ба низоми амниятии миллии изҳори андеша кард.

Айни ҳол чунин ба назар мерасад, ки сиёсати таҳсилоти давлат соҳаи тамаркузи таҳқиқоти эмпириқӣ ва назариявӣ маҳсуб мешавад, вале он ҳанӯз чун «минтақаи пӯшида» боқӣ мемонад ва зери назорати расмии давлат қарор мегирад. Маврид ба таъкид аст, ки ҳуди категорияи «сиёсати давлатии таҳсилот» дар матнҳои илмӣ кам дучор мешавад ва масъалаҳои гуногунҷанбаи он ҳанӯз пурра мавриди таҳқиқоти амиққарор нагирифтаанд.

Сиёсат чун атрибути зарурӣ ва василаи муҳими танзими давлатии муносибатҳои ҷамъиятӣ муаррафӣ мешавад. Он ҳам зухуроти ҷамъиятӣ ва равандроҳе, ки таваҷҷуҳи доимиро тақозо мекунад (амниятии ҳарбӣ, тартиботи ҷамъиятӣ, ҳамкориҳои мутақобилан судманди байналмилалӣ ва ғайра) ва ҳам дигар соҳаҳоро, ки вобата ба рушди ҷомеа мавқеи муҳим пайдо мекунад, фаро мегирад.

Дар илми сиёсатшиносӣ равишҳои гуногуни шарҳу тафсири мафҳуми «сиёсат» вуҷуд дорад: иқтисодӣ, стратификатсионӣ, ҳуқуқӣ, ахлоқӣ, субстансионалӣ, ниҳодӣ, антропологӣ ва ғайра. Барои таҳқиқоти мазкур чунин равише созгор аст, ки дар он сиёсат чун раванди омодагӣ, қабул ва амалисозии қарорҳои барои тамоми ҷомеа ҳатмӣ ва муфид тавсиф мешавад. Чунин шарҳу тафсири сиёсат имкон медиҳад, ки муҳимтарин марҳалаҳои тарҳрезӣ ва амалисозии он таҳлил шуда, объектҳо ва субъектҳо муайян гардида, равишҳои гуногуни он арзёбӣ шаванд. Ҳамчунин, дар ҷараёни

тархрезӣ ва амалисозии қарорҳои сиёсӣ созгории манфиатҳои мухталифи гуруҳҳои иҷтимоӣ, таҳияи қарорҳои барои тамоми ҷомеа ҳатмӣ ба амал меояд, ки тавассути ҳокимияти давлатӣ татбиқ мешавад.

Сиёсати давлатии таҳсилот мисли дигар соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ чун фаъолияти ҳадафманд амал намуда, дорои имкониятҳои воқеӣ ва тавонмандии танзими муносибатҳои ҷамъиятӣ мебошад. Давлат, ки соҳиби фишангҳои зарурии ҳокимият мебошад, фаъолияти муштарак ва робитаҳои одамонро ба нақша мегирад, созмон медиҳад ва назорат менамояд. Давлат чун яке аз ниҳодҳои устувори низомии сиёсии ҷомеа ва субъекти пешбари сиёсат, як силсила вазифаҳои муҳимро иҷро мекунад, ки ҳам дар соҳаи маориф ва ҳам дар соҳаҳои дигари бунёдии ҳаёти иҷтимоӣ амалӣ мешаванд.

Бояд таъкид дод, ки таҳсилот дар кадом соҳаи дониш ва фаъолияти касбӣ, ки амалӣ нашавад, он бевосита муайянкунандаи сатҳи шуури ҷамъиятӣ, имконияти идораи рушди иҷтимоӣ ва тамоюлоти ин рушд маҳсуб мешавад. Маориф методологияи фарҳангӣ, ҳам шахсияти алоҳида ва ҳам ҷомеаро ташаккул медиҳад. Он ҷараёни иҷтимоиро, ки зери таъсири арзишҳо ва тамоюлҳои муайян зоҳир мешавад, муайян менамояд.

Самаранокии фаъолияти инсон дар ҳар соҳаи ҷомеа бо дараҷаи касбият ва малакаи муайян мешавад, ки дар ҷараёни таълим ташаккул меёбад. Аз ин рӯ, касбият аз маҷмӯи тавсифҳои зерини таълим вобаста аст: низомии донишҳо, методологияи аз худ намудани онҳо, малакаи истифодаи амалӣ. Мушкilotи таъмини кишвар бо мутахассисони баландихтисоси зарурӣ чихати суръатбахшӣ ба рушди иҷтимоӣ – иқтисодӣ ва бозтавлиди манбаъҳои миллии зеҳнӣ фақат яке аз вазифаҳои таркибии низомии маориф дар таҳкими амнияти кишвар мебошад. Феҳристи чунин вазифаҳо васеътар аст, чунки сухан на танҳо дар бораи таҳсилоти касбӣ, балки дар бораи тарбияи комплекси насли навраси ҷумҳурӣ меравад, ки бояд манфиатҳои кишварро дар ҷаҳони босуръат тағйирёфтаи садаи XXI ҳимоя намонанд.

Дар ҷаҳони муосир маориф яке аз омилҳои муҳимтарини таъминкунандаи рушди иқтисодӣ, суботи иҷтимоӣ ва ташаккули ниҳодҳои ҷомеаи шахрвандӣ маҳсуб мешавад. Тавре амалияи кишварҳои пешрафта собит месозад, маҳз маориф ҷавобгӯии манфиатҳои миллии давлат, ҷомеа ва шахсият мебошад.

Алҳол дар кишварҳои пешрафта раванди бо ҳам мувофиқасозии ҳадафҳои маориф ва дигар зерсохторҳои иҷтимоӣ, аслан зимни тархрезӣ ва амалисозии сиёсати давлатии таҳсилот татбиқ мешаванд. Сиёсати маъмурӣ, дар навбати худ, бояд самти муҳим ва ҳадафноки сиёсати ягонаи давлат дар соҳаи таъмини амнияти миллии қарор гирифта, ҳамчунин бо дигар наъҳои сиёсат:

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҶОНИ ИМРӯЗ

иктисодӣ, экологӣ, ҳарбӣ ва ғайра ҳамоҳанг шавад. Ҳамин тавр, ҳадафҳои маориф бо ҳадафҳои таъмини амнияти миллий дар сатҳи давлатӣ мувофиқ карда мешаванд.

Аммо саволе ба миён меояд, ки оё ҳуди низоми маорифро метавон чун таҷассуми суботи иҷтимоӣ дар ҷомеа баррасӣ кард, ки дар маҷмӯъ, асоси амнияти миллиро муайян менамояд? Бояд зикр намуд, ки баъзе муаллифон (аслан, пайравони назарияи конфликт) ҳуди маорифро чун таҷассуми ихтилофи гурӯҳҳои гуногун баррасӣ мекунанд. Низоми маориф бошад, чун саҳнаи нобаробарии иҷтимоӣ ҷилвагар мешавад, чунки арзишҳое, ки дар низоми таълими муқаррарӣ талқин мешаванд, аз он чи ки дар мактабҳои элитаӣ таълим мешавад, фарқ мекунанд. Ин ҷо бархӯрди ҳадафҳои маориф чун зернизоми мустақили ҷомеаи демократии маданӣ (гражданин) ва ҳадафҳои ҷомеаи тақсимишудаи стратификатсионӣ ба амал меояд.

Сиёсати давлатии маориф чун ҷузъи сиёсати иҷтимоӣ ба сохтори иҷтимоии ҷомеа, равандҳои демографӣ, муҳоҷират ва дигар зухуроти равандҳо дар маҷмӯъ, ба суботи иҷтимоӣ таъсир мерасонад. *Сатҳи таҳсилот яке аз меъёрҳои муҳимми ба гурӯҳҳо ҷудо намудани ҷомеа буда, ҳуди таҳсилот тарзи оқилонаи тақсимишавии одамон мутобиқи шаъну эътибори онҳо мебошад.* [4, с.146] Аз ин чунин хулосае бармеояд, ки таҳсилоти дастрас барои расидан ба мартабаҳои баландтар имконияти бештар медиҳад ва ҷомеа захираи ашхоси соҳибмаълумотро нисбат ба онҳое, ки маълумоти кофӣ надоранд, боарзиштар медонад.

Бояд гуфт, ки омили субот будани низоми маориф ба андозаи зиёд натиҷаи сиёсати давлат дар ин соҳа ва соҳаҳои дигари ба маориф наздик мебошад. Масалан, обрӯ ва эътибори шахси дорои таҳсилот дар ҷомеа, на танҳо аз сиёсати таҳсилотӣ, балки аз сиёсати иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва дигар навъҳои он вобаста аст.

Бояд зикр намуд, ки ин таъсир паҳлуҳои мухталиф дорад. Тавре сотсиологи рус Н.Смелзер таъкид намудааст, низоми маориф аз як тараф, одамонро барои иштирок дар сохторҳои ҳукумати омода месозад, яъне тавассути шахсият - субъекти сиёсат, маориф ба низоми ҳокимият таъсир мерасонад. Аммо аз ҷониби дигар, ҳуди маориф чун низоми ҳадафманд сохтори қавии ҳокимият маҳсуб шуда, фазои сершумору гуногунавъи интизомиро ташаққул медиҳад.[11, с. 429] Ҳамзамон, дар қатори маҳбас, артиш, дин, варзиш ва ғайра ниҳоди маориф ин ё он низоми муайяни таърихро таъмин менамояд ва бинобар ин, ба суботи сиёсии ҷомеа ва ҳамзамон ба амнияти миллий низ таъсири муайян мегузорад.

Тавре ки зикр гардид, субъектҳои низоми маориф манфиатҳои ниҳодии ҳешро доранд, ки на ҳама вақт бо манфиатҳои тамоми ҷомеа мутобиқат мекунад. Ба истилоҳ «ақаллияти эҷодӣ», қабл аз ҳама, бо «ақаллияти ҳукмрон» дар ихтилоф қарор мегирад ва бо он барои ҳокимият дар ҷомеа мубориза мебарад. Дар ин ҷо ифодаи маҷозии «салтанати маориф» аллакай дар худ маъноӣ мушаххаси иҷтимоӣ мегирад.

Бояд зикр намуд, ки ҳанӯз аз замони маорифпарварӣ авлабияти салтанати маърифат ва дониш ҳадафи асосӣ қарор гирифта буд. Салтанати маориф як силсила ҷанбаҳоро фаро мегирад: дараҷаи баланди касбияти шахсе, ки қарорҳои сиёсиро қабул мекунад, сатҳи маънавия ахлоқии вай, ташаккули низоми арзишҳои башардӯстӣ, рушди қобилияти эҷодӣ, қабули қарорҳои ғайристандартӣ дар ҳолатҳои зарурӣ ва ғайра. Аз ин рӯ, айни замон суҳан бояд дар бораи салтанати маориф дар тамоми зинаҳои ҳокимият ва сохторҳои он равад.

Барои Тоҷикистон дар марҳалаи кунунии рушди он маҳз масъалаи салтанат ва тантанаи маориф, яъне омодагии оммавӣ ва мунтазами менечерҳо ва идоракунандагони насли нав калидӣ ва муҳим мебошад. Дар ин иртибот, омода намудани кадрҳои роҳбарикунандаи ҳуди ниҳоди маориф тақозои замон буда, муносибати навро меҷӯяд.

Бояд таъкид дод, ки шароити зудтағйирёбанда ҳар як ҷомеаро водор месозад, ки зимни фаъолият ва иҷрои ҳар гуна амал ба дараҷаи касбият ва таҳсилоти шахси иҷрокунанда тавачҷуҳи махсус зоҳир намояд. Аз ҷумла, дар самти идоракунӣ соҳаи маориф низ, дар баробари дигар талаботҳои зарурӣ, ки барои ҳар як роҳбар муқаррар шудааст, бояд ҳатман шахсиятҳои соҳибтаҷриба ва дорои дараҷаи хуби таҳсилот фаъолият намоянд. Лекин, мутаассифона, аз мушоҳида ва таҳлилҳо бармеояд, ки имрӯз баъзан дар сохторҳои мухталифи низоми маорифи кишвар-шӯрӯ аз муассисаҳои томактабӣ то мактабҳои олии (аз директорон то ректорон) баъзан ашхоси аз ҷиҳати касбӣ бесалоҳият ва дараҷаю самти таҳсилоташон номувофиқ фаъолият ва роҳбарӣ менамоянд. Тажриба собит месозад, ки *роҳбарии ашхоси ғайри ҳирфай, хусусан, дар соҳаи илму маориф, на танҳо ба масъалаи сифат зарбаи ҷуброннопазир мерасонад, балки боиси хароб гардидани муҳити маънавия равонии коллектив ва тамоми принципҳои педагогӣ мегардад.* [4, с.148]

Бодарназардошти паёмади тамоюлоти муосир дар соҳаи маориф бояд афзоиши ноқаноатмандӣ ва зиёдшавии «консюмеризми таълимӣ»-ро интизор дошт, ки ногузир ба тағйири тарзи маблағгузории маориф оварда мерасонад: яъне қисмати бештари маблағгузорию оила ва қисман муассисаҳо –

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӯЗ

супоришдиҳандаҳо ба уҳда мегиранд. Ҷорикунони фаъоли инноватсия, аз ҷумла, дар барномаҳои таълимӣ низ эҳтимол дорад. Дар айни замон тафовути иҷтимоӣ байни марказҳои таълимӣ меафзояд. Афзоиши рақобат байни бахшҳои хусусӣ ва давлатӣ боиси густариши низоми шакли «чекҳои таълимӣ» мегардад (ки мустақиман моро ба сӯи унсурҳои Созишномаи Болон тела медиҳад). Танзими бозорӣ ба андозаи зиёд барои тамоми зинаҳои таълим хос хоҳад буд. Аммо қисман танзими давлатӣ, асосан ба шакли баҳодиҳӣ ба муассисаҳои таълимӣ аз рӯи натиҷаи фаъолияти онҳо низ боқӣ мемонад.

Бодарназардошти иштироки Тоҷикистон дар Созишномаи Болон, набояд ин далели номатлубро нодида гирифт: эҳтимоли зиёд вучуд дорад, ки ба низоми ватании таълим ба андозаи зиёд осеб ворид хоҳад шуд, чунки барои мо низоми таълими бегона ва носозгор барои менталитети мо таҳмил менамоянд ва дар айни замон, аз таҷрибаи солҳо ғуншудаи низоми таълими ватанӣ қомилан даст хоҳанд кашид. Аз рӯи арзёбии пессимистӣ, инкишофи вазъият эҳтимолан чунин хоҳад буд: «гурез»-и оммавии муаллимон ба сабаби музди қори паст ва пиршавии онҳо, ки дар маҷмӯъ, проблемаи ҷиддии бо кадр таъмин қардани муассисаҳои таълимиро ба вучуд меоварад. Ҷамаи ин омилҳо ногузир боиси таназзули низоми маориф ва дар айни замон, афзоиши норизоиятӣ аз ин низом аз тарафи аҳли ҷомеа хоҳад гардид.

Зимни натиҷагирӣ бояд таъкид қард, ки дар назди Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки ба қарни XXI ворид шудааст, бо тамоми ҳассосият проблемаи тарҳрезии технологияи илмӣ таъминкунандаи рақобатпазирӣ маҳсулоти ватанӣ ва кооператсияи мутақобилан судманд бо ҳамкорони хориҷӣ меистад. Бинобар ин, фароҳам овардани шароити зарурӣ барои ташаққул ва истифодаи самараноки тавонмандии илмӣ муҳимтарин омилӣ рушди иқтисодии он ва дар сатҳи лозимӣ нигоҳ доштани амнияти миллии давлат мебошад. Илм ва маориф дар алоқамандии наздик тавонмандии зеҳнии ҷомеаро муайян мекунанд, ҳифз менамоянд ва рушд медиҳанд, ки дар таъмини амнияти миллии нақши бузург мебозад.

Хулоса, тавре ки воқеияти муосири геополитикӣ собит месозад, давлате, ки иддаои бузург шудан ва ба таъсиси низоми муассири амнияти миллии майл дорад, бояд на танҳо манбаъҳои зарурии моддӣ ва иқтисодӣ, балки манбаъҳои инсониро низ дар ихтиёр дошта бошад, ки ин манбаъҳо (инсонӣ) дорои хислатҳои меҳандӯстӣ, касбият, фарҳанги амиқи сиёсӣ, сатҳи баланди таҳсилот буда, дарк намоянд, ки кишвари бузург будан чӣ маънӣ дорад ва майлу хоҳиши дидани кишвари худро дар радифи давлатҳои бузург дошта бошанд.

ТОЧИКИСТОН ВА ҶАҶОНИ ИМРӯЗ

АДАБИЁТ

1. Закон Республики Таджикистан “О безопасности” (в редакции Закона РТ от 27.11.2014 г. №1137).

2. Концепсияи амнияти иттилоотии Ҷумҳурии Тоҷикистон Бо Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 7 ноябри соли 2003, №1175 тасдиқ шудааст.

3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи маориф”.-Душанбе, 2013.

4. Курбонов А.Ш. Таҳаввули низоми маориф дар Тоҷикистон (таҳлили иҷтимоӣ-фалсафӣ). Душанбе: Ирфон, 2019.

5. Лаптев Л.Г., Бельков О. А. Образование и национальная безопасность. <https://cyberleninka.ru/article/n/obrazovanie-i-natsionalnaya-bezopasnost> - санаи дастрасӣ 20.07.2017.

6. Научные учреждения и научные кадры, дошкольные, внешкольные, культурно-просветительные учреждения и печать Таджикской ССР в одиннадцатой пятилетке. Статистический сборник. – Душанбе, 1986.

7. Научно-технический потенциал Республики Таджикистан в 2010 году. // Аналитический сборник. Выпуск 6. / Национальный патентно-информационный центр. - Душанбе, 2012.

8. Образование в Таджикской ССР. // Статистический сборник. – Душанбе, 1989.

9. Образование в Республике Таджикистан: 20-лет государственной независимости. // Статистический сборник. / Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. - Душанбе, 2011.

10. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, 26.12.2018 . <http://www.president.tj/node/19088>- санаи дастрасӣ 30.12.18.

11. Смелзер Н. Социология. - М., 1998. - С.429.

ОБРАЗОВАНИЕ – ВАЖНЫЙ ФАКТОР УКРЕПЛЕНИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

КУРБОНОВ АБДУРАХМОН ШЕРОВИЧ,

доктор философских наук, начальник Управления анализа
социальных проблем Центра стратегических исследований при

Президенте Республики Таджикистан

734025, Таджикистан, г. Душанбе, пр.Рудаки 89;

тел: (+992 37) 227 67 57

РАХМОНОВ ЗАФАР ТАҒАЕВИЧ,

соискатель кафедры политологии Кулябского
государственного университета им. А.Рудаки
735360, Таджикистан, г.Куляб, улица С.Сафаров 16;
тел.: 934 54 14 00

Точный и всесторонний анализ текущего состояния образовательных учреждений поможет раскрыть реальную картину образовательного процесса в стране и факторов, которые ему препятствуют. Анализ состояния образования в стране показывает, что на самом деле она сталкивается с серьезными кадровыми проблемами, и для выхода из этой сложной ситуации требуется много времени и сил. Потому что социальные проблемы с годами привели к разрушению материально-технической и кадровой базы учебных заведений. В этот период (обычно с середины 90-х годов) определенное количество учителей бросили школу, чтобы заработать на жизнь, решили эмигрировать за границу или в пределах страны и перешли к другой профессии. Нехватка кадров в системе образования еще больше снизила уровень и качество образования. Следует отметить, что образование является неотъемлемой частью национальной безопасности, развитие которой способствует повышению экономического, политического и военного потенциала страны. В связи с этим в статье анализируется данный вопрос.

Ключевые слова: государственная образовательная политика, социальная политика, национальная безопасность, интеллектуальная безопасность, кадровые ресурсы, национальные интеллектуальные ресурсы, уровень образования, система образования.

EDUCATION IS AN IMPORTANT FACTOR OF STRENGTHENING NATIONAL SECURITY

QURBONOV ABDURAHMON SHEROVICH,

Doctor of philosophy science, Head of the “Department of analysis of social problems” of the Center for Strategic Researches under the President of the
Republic of Tajikistan
734025, Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave 89;
tel: (+992 37) 227 67 57

RAKHMONOV ZAFAR TAGAEVICH,

Applicant for the Department of Political Science Kulob

State University them.A.Rudaki

735360, Tajikistan, Kulyab, S. Safarov 16;

tel .: 934 54 14 00

An accurate and comprehensive analysis of the current state of educational institutions will help reveal the real picture of the educational process in the country and the factors that hinder it. An analysis of the state of education in the country shows that in fact it is facing serious staffing problems, and it takes a lot of time and effort to get out of this difficult situation. Because social problems over the years have led to the destruction of the material, technical and personnel base of educational institutions. During this period (usually from the mid-90s) a certain number of teachers dropped out of school to earn a living, decided to emigrate abroad or within the country, and switched to another profession. The lack of personnel in the education system further reduced the level and quality of education. It should be noted that education is an integral part of national security, the development of which contributes to an increase in the economic, political and military potential of the country. In this regard, the article analyzes this issue.

Key words: state educational policy, social policy, national security, intellectual security, human resources, national intellectual resources, level of education, education system.

УДК:347.63(575.3)

ПАЁМҶО АЗ ПРЕЗИДЕНТ: ЗУҲУРОТ ВА МОҲИЯТ

НАЗРИЕВА ОЙНИЁЛ ШАРИФОВНА,

номзади илмҳои фалсафа, муовини сардори Раёсати таҳлил ва ояндабинии
сиёсати дохилии Маркази тадқиқоти стратегии назди Президенти

Ҷумҳурии Тоҷикистон

734025, Тоҷикистон, Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 89;

тел: +992 37 227-20-93

Муаллиф дар мақола дар мавриди моҳият ва нақши паём, махсусан хусусият ва самтҳои фарогири Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон таваҷҷуҳ менамояд. Аз назари таърихӣ мақсад аз ироаи паём расонидани вазъ ва мушкилоти мардум ба Парламент дар шаклҳои гуногун ҳисобида мешавад. Дар замони муосир ҳар як паём, ки аз пешниҳодоти мухталиф иборат аст, барои рушди стратегӣ, беҳбудии зиндагии иҷтимоӣ ва махсусан оид ба таъминоти додани соҳаҳои гуногуни сохтори иқтисодӣ нигаронида шудааст.

Калидвожаҳо: Паём, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳадафҳои стратегӣ, соҳаҳои рушд.

Назаре ба қолаби гузаштаи таърихӣ паём ва арзиши сиёсии он, зарурати ҳалли масъалаҳои иқтисодӣ ва ба ҳадафҳои стратегӣ расидан, хабардор будан аз вазъи зиндагии мардум ва беҳтар намудани сохтори иҷтимоӣ бо роҳи қонунгузорӣ аз ироаи президентҳо ба парламент аст, ки дар ҳама давру замон аҳамияти хоса дорад ва дастури боманфиат доништа мешавад.

Низоми давлатдорӣ муосир низ тақозо менамояд, ки дар баъзе кишварҳое, ки шакли идоракунии президентӣ доранд, Президент паёми худро дар шакли васеъ оид ба вазъи кишвар пешниҳод намояд.

Мувофиқи моддаи 69 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон салоҳиятдор аст, ки ҳамасола Паёми навбатии худро дар самтҳои сиёсати дохилӣ ва хориҷӣ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва мардум ироа намоянд. Моҳияти Паём аз он иборат аст, ки бо ба инобат гирифтани манфиатҳои миллӣ, психологияи ҷамъиятӣ ва ояндасозиву рушди кишвар мустақиман дар арсаи байналмилалӣ пайгоҳи ифтихормандӣ ба қулли мардуми шарафманди Тоҷикистон фиристода шавад.

Аҳамият ва ҷойгоҳи Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар низоми давлатдорӣ босазо аст. Ҳамин гуна низ мардум ҳар як Паёмро чун як ироаи расмӣ ва муҳимми тақдирсоз ва ояндасоз қабул менамоянд ва намоёндоғони ҳалқ дар Парламент чиҳати қонунӣ намудан ва мавриди истифода қарор додани самтҳои гуногуни Паём, барои ба танзим даровардан ва созмон бахшидани соҳаҳои гуногуни сохторҳои сиёсӣ иқтисодӣ, фарҳангӣ ва иҷтимоӣ тасмим мегиранд. Маҳз барои ҳамин Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, пеш аз ҳама, ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ироа мегардад, ки дар зинаи поёнии он – Маҷлиси намоёндогон, яъне вакилони ҳалқ ҷаъолият доранд. Аз тарафи дигар, мусаллам аст, ки ироаи он аз тарафи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба воситаи Парламент ба мардум низ пешниҳод мегардад, ки аз демократикунонӣ ва қорқарди самтҳои он бо оғаҳои субъект аз объект амалӣ мегардад. Маълум аст, ки Паём аз ҷониби васоити ахбори омма низ пахш мегардад ва атрофи он аз мардум ақида ва фикрҳои мухталиф навиштаву шунида мешавад.

Муроҷиати Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамасола ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ифодаи равшан барои муайян қардани ҳадафҳои стратегӣ, таъмини амнияти миллӣ, рушди иқтисодӣ ва ноил шудан ба ҳаёти беҳтари иҷтимоӣ мебошад. Аз ин рӯ, Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои қабули қарору қонунҳо ва таҳияи барномаву ҳуҷҷатҳои расмӣ, банақшагирии стратегӣ дар давраи миёнамуҳлат ва дарозмуддат бо дарназардошти вазъи воқеӣ ва талаботҳои рӯзмарраи мардум ҳуҷҷати тақдирсоз аст. Ингуна, пеш аз ҳама, ироаи ҳар як Паём барои боҳабар қардидан аз мушкилоти мардум ва ба беҳдошти вазъи зиндагӣ равона қарда мешавад. Яъне Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон барои беҳбудии сатҳи иҷтимоӣ ва амнияти давлат аст. Рӯй овардан ва татбиқ намудани он албатта, чун масъулияти ҳар як шаҳрванди дӯстдори Ватан ва миллат бояд боқӣ монад.

Аҳамияти дигар аз ироаи Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз он иборат аст, ки дар шакли васеъ аз лиҳози вазъи сиёсии дохилӣ ва хориҷӣ тӯли солҳои дароз аз соҳибистиклолии давлати тоҷикон, гувоҳи ягонагӣ ва ҳамқориву ҳамбастигии ҳокимиятҳои Президент, қонунгузор ва судӣ дарак медиҳад.

Дар даврони истиклол далели дастрас қардидани сулҳ ва амният дар кишвар аз он аст, ки дар ҳамбастигӣ қорҳои зиёди созандагиву қонунгузорӣ хело хуб ба роҳ монда шудааст ва ифтихор аз созандагони он дар таърих боқӣ мемонад. Албатта қонунҳои қабулқардида дар даврони наздик ба 30 соли

ТОЧИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӯЗ

Истиқлолият аз бурдборихо шаҳодат медиҳад. Дар зери ҳидоятҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳар яки моро мебояд, ки барои аз манфиат, осудахотирии мардум, таъмини иҷтимоӣ амниятӣ миллӣ пайрав ва таълиғар аз Паём ва ягонагии сохти Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон бошем.

Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон тӯли солҳои соҳибистиқлолӣ як рӯзи асосии давлати тоҷикон доништа мешавад, ки мувофиқи моддаи 70 Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон чун як санади муҳими тақдирсоз шакли расмӣ гирифтааст ва дар он масъалаҳое, ки зарури муҳим шуморида мешаванд, ба муҳокимаи ҷаласаи ягонаи Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намоёндагон пешниҳод мегарданд.

Мазмун аз Паёми соли 2021-и Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз он иборат аст, ки ҳарчанд он хусусияти фосилавӣ дорад, аммо дар баробари навоҳариҳову пешниҳодоти муҳими имсола, он тақвияти пешниҳодоти муҳимтарин масъалаҳои стратегӣ гузошташудаи давлат ва миллат аст. Аз моҳияти Паёми имсола бармеояд, ки он дар заминаи сохти устувори сиёсӣ фарҳангии давлати наздик ба 30-солаи аз нав эҳғардидаи тоҷикон бо идомати ҳадафҳои иҷтимоӣ ва барномаҳои муҳиму дарозмуддати стратегӣ барои рушди устувори иқтисодӣ иҷтимоӣ нигаронида шудааст.

Албатта, Паёме, ки барои соли 2021 аз тарафи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ирсол гардид, аз лиҳози сиёсӣ низ давоми мантиқии Паёмҳои солҳои гузашта аст. Зеро он аз самтҳои сиёсати дохилию хориҷии давлат дар зинаҳои дигари рушди сиёсӣ иқтисодӣ ва фарҳангӣ барои боз ҳам мустаҳкам гардонидани сулҳу амният дар кишвар ва ҳубтар гардонидани иқтисодиёт ва ҳаёти иҷтимоии мардуми меҳнатдӯсту меҳнатдӯсти Ҷумҳурии Тоҷикистон чун унсури тақвиятбахш доништа мешавад. Масалан, дар арзёбии Паём барои соли 2019 дар назди соҳаҳои гуногуни давлатӣ чамъиятӣ як қатор вазифагӯзориҳо намуда буданд. Дар самти бо муваффақият расидан ба яке аз се ҳадафи стратегӣ, ки онро ҳадафи иқтисодиёти сабз, яъне истиқлолияти энергетикӣ, таъмин намудани мардум бо барқ дар зимистон ва ҳамаҷунин, дар заминаи он дар пеш гузоштани ҳадафи чорум, ки марҳалаи рушди иқтисодии Тоҷикистонро нишон медиҳад ва ҳадафи стратегӣ саноатунонӣ мебошад, зикр гардиданд. Дар форматсияи иқтисодӣ ин ҳадафҳои ҳамаҷунин ва барои таъмини амниятӣ иқтисодиёти миллӣ ва сазовори зиндагии арзанда будан барои мардуми меҳнатқарину таҳаммулпазири мо заминаҳои беҳтаре гузошта метавонанд.

Ҳадафи саноатикунонӣ барои миллати тоҷик, ки ҳаёти иҷтимоиашро дар тӯли таърих аксаран ба воситаи қувваи ҷисмонӣ дар кишоварзӣ гузаронидааст, акнун зарурати истифодаи технология ва то андозае коркарди технологӣ, ки тақозои тамоми кишварҳои саноативу тараққикарда аст, навгониҳоро ба бор хоҳад оварад. Албатта, дар ин самт қорӣ намудани моҳияти идея ва амалигардонии стратегияи саноатикунонии пешниҳодгардида барои пешравии иқтисодиёт амри зарурӣ аст. Дар ин замина, баланд бардоштани ҳаёти иҷтимоии мардум ва дар дохили кишвар таъмин намудани мардум ба қойҳои қорӣ, озуқаворӣ, содироти маҳсулот ва дигар ҷабҳаҳои муҳими амнияти иқтисоди миллидошта мусоид аст. Яъне ин ҳадаф воқеан, барои кишваре, ки солҳои тӯлонӣ чун кишвари аграрӣ барои таъмини озуқаворӣ арзи вучуд дошт, бо имконҳои доштаи кишвар ба кишвари аграрӣ-индустриалӣ метавонад асос гардад. Воқеияти дигар ин аст, ки тағйироти фановарӣ бо суръат дар ҳоли рушд аст ва ҳар касе, ки аз ин мавҷи технологӣ бештар истифода кунад, бурд хоҳад кард.

Таърих гувоҳ аст, ки паёмҳо аз паёмҳо дар давлатҳои гуногун бо шакл, бо муҳтаво ва мазмун, бо мантиқ фарқ мекунад.

Таърихи ироаи Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, ки аз соли 2001[1.] то соли 2021 ба 21 адад расидааст, марҳала ба марҳала аз шаклгирии нави давлати соҳибистиклол ва эҳёи давлати тоҷикон, рушди он ва амнияти сулҳу салоҳ ва осудахотирии мардум гувоҳи медиҳад, ки боиси ифтихормандӣ аз давлати ҳуқуқбунёд аст ва дар таърих бо шарафмандӣ сабт хоҳад гардид.

Дар гузашта дар намуди паём дар адабиётҳои динию рӯҳонӣ, аз ҷумла дини насронӣ муроҷиати диншиносони бонуфуз ба гурӯҳи алоҳидаи одамон ё ба тамоми мардум, ки баъзе масъалаҳои диниро муайян мекарданд, низ арзёбӣ мегардид. Махсусан, дар дини насронӣ паёми апостолҳо баҳши асосии Инҷилро ташкил намуда, баёнияҳои рӯҳониёни мӯътабар мақоми ҳуҷҷатҳои бунёдиро касб карданд ва қувваи ҳуқуқӣ доштанд[2].

Дар сохтори давлатдории сарзамини тоҷикон дар ҳамаи давраи замон ҳоҳ шоҳигарӣ буду ҳоҳ қотибӣ (шӯравӣ) ва ё президентӣ ҳар як масъалаи ҷамъиятӣ ба як навъ бо намояндагони халқ ва парламент баррасӣ мегардид ва баъдан ба натиҷае мерасиданд қонуне қабул намоянд ва вобаста ба вазъи бавучудодада дар қонунгузорӣ тағйироте дароваранд. Ҳатто дар давраи асрҳои миёна бо надимон ва рӯҳониёни ҳамондавра, ки зиёиёни ҳамон давразамон ҳисобида мешуданд, расонидани вазъи халқ ба ҳокимият ва риояи расму оини идеологияи вучуддошта роиҷ буд. Амалӣ намудани қонунгузорӣ дар риоя

ТОЧИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӯЗ

шудани анъанаҳои қавмӣ ва розигии халқ барои мустаҳкам намудани сулҳу амонӣ ва сохти давлатдорӣ аз манфиат ҳолӣ набуд.

“Дар воқеъ, таърихи ироаи Паём, мурочиат ба миллат, (яъне ба шахсиятҳои чун намоёндагони халқ ва ҷалби назари онҳо дар мавриди воқеияти сиёсати дохилӣ ва хориҷӣ, вазъи иқтисодию иҷтимоӣ – Н.О.) беш аз сад сол ба ҳисоб меравад. Дар шакли ироаи Паём ду президенти аввалаи Иёлоти Муттаҳидаи Америка – Ҷорҷ Вашингтон (аз соли 1789 то 1797) ва Ҷон Адамс (аз соли 1797 то 1801) шахсан дар назди Конгресс вазъи кишварро маълумот медоданд. Баъдтар ба ҳулосае омаданд, ки ба ин шакл то андозае (моҳият ва мазмуни – Н.О.) фаъолияти шоҳаҳои ҳокимияти президентӣ ва ҳокимияти парламентариро бо ҳам омехта мекунанд ва аз ин рӯ, баъдтар суҳанронии президент дар шакли мактуб ба Парламент равона карда мешуд. Танҳо дар асри XX вобаста ба рушди муносири васоити ахбори омма президентҳо фаҳмиданд, ки паём, на танҳо усули ироа ба Парламент, ба Конгресс, балки шакли бехтарини расонидани вазъ ба мардум тавассути ахбори омма низ шуда метавонад.

Ба таври хаттӣ равона сохтани Паёми президентҳо муддати 112 сол давом менамояд. Соли 1913 Президент Вудро Вилсон бевосита, шахсан мурочиат ба Конгрессро аз нав эҳё намуд ва сабабашро пеш аз Президент шуданаш чунин шарҳ дода буд, ки «равобит ва табодули назари умумӣ, ақида ва масъулияти байни мақомоти давлатӣ ва конгресс» фароҳам оварда шавад»[1].

Дар замони муосир низ тақозои низоми давлатдорӣ мурочиати Президентро ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон чун роҳнамои рушди самтҳои сиёсати дохилӣ ва хориҷии кишвар ва муайянкунандаи масъалаҳои соҳаҳои гуногун ба миён овардааст. Бояд ҳамаи мо шаҳрвандон эҳсос ва дарк намоем, ки дар атрофи берун аз кишвари мо чӣ амалкардҳо ва ҷолишҳои гузашта истодааст. Аз Паём бармеояд, ки дар вазъи бавучудодаи ҷомеаи ҷаҳонӣ бо сиёсати дурусту дипломатӣ, хатари ками таҳдиди иқтисодиву фарҳанги зехнӣ барои рушди сиёсати дохилаи кишвар замина муҳайё гардад. Дар аксар кишварҳои муносири ҷомеаи ҷаҳонӣ ба таври амиқ паём асосан, дар баробари шаклирои босуръати иқтисодӣ ба рушди пешгӯиҳои илмӣ-иҷтимоӣ ва маърифати зехнӣ, рушди сиёсати иҷтимоӣ, маориф, тандурустӣ, ҳимоя аз забони давлатӣ ва забондонӣ, ҳимоя аз шахсони дорои қобилияти маҳдуд ва ғайра нигаронида шудааст. Дар ҳамин асос, баъзе масъалаҳои мубрами дар сиёсати дохила дар Паёми имсолаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ба монанди қабули Кодекси нави андоз дар таҳрири нав бо дар назардошти баҳши хусусӣ, бекор кардани андозҳо барои кишварзон, рақамсозии иқтисоди миллӣ, дастгирӣ аз соҳибкорон, ҷалби

сармояи дохилӣ, баланд бардоштани маърифати зеҳнӣ, масалан, ба воситаи озмуни “Илм – ғуруғи маърифат”, таваҷҷуҳ ба нақши занон ва ҷавонон дар ҷомеаи муосир мавриди ҳоса қарор гирифтанд.

Дар ироаи худ Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҳатари пандемия ба ҳаёти иҷтимоиву иқтисодӣ кулли кишварҳои ҷаҳон ёдовар гардида, таъсири ҳатарноки онро ба вазъи зиндагии мардуми Ҷумҳурии Тоҷикистон зикр намуданд. Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчунин, вобаста ба мушкилоту даромади воқеии шаҳрвандон иброи назар намуда, аз кулли намояндагони халқ барои дурусту бамавқеъ иҷро намудани вазифаи аввалиндараҷа ва дарёфти роҳҳои ҳалли саривақтии баъзе аз мушкилоти пешомадаро дар кишвар, махсусан аз паёмадҳои соли 2020 аз намояндагони халқ дархост намуданд.

Ҳамчунин, нигарони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар мавриди камбудии маводи озӯқаворӣ ва захираи дусола дар асоси мушкилиҳои бавучудодада ва таъсири оқибатҳои ногувори он ба бӯҷаи мардум бамавридан. Шароити тағйирёбандаи муосир водор месозад, ки пеш аз ҳама, вобаста ба имконияти кишвар бо таъя ба иқтисодии дохилӣ барои таъмини рушди устувори иқтисодӣ истифодаи самараноки замин ва қорқарди ашъи хом дар дохили кишвар ба қор бӯрда шавад.

Тафовути иброи чихати самтҳои зикргардида дар Паём барои соли 2021 аз ҷониби Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон асосан ба идомаи татбиқи мақсаднок, ба монанди ҳадафи ҷоруми стратегӣ; соли 2019-2021—«Солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ»; солҳои 2020-2040—«Солҳои омӯзиш ва рушди фанҳои риёзӣ, дақиқ ва табиӣ дар соҳаи илму маориф»; таҳия намудани «Стратегияи миллии ғаболгардонии нақши занон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2030» ва ғайра доништа мешавад.

Ҳамон тавре ки мушоҳида мегардад, мавзӯоте, ки дар Паём ироа гардидааст, ин масъалаҳои муҳиму мушаххас ва мӯбрам аст, ки ҳосатан барои боз ҳам беҳбудгардонии ҳаёту зиндагонии мардум нигаронида шӯдааст.

Ба андешаи мо аз рӯи шакл, муҳтаво ва мазмун Паёми имсоларо дар доираи самтҳои сиёсати дохилӣ ва ҳориҷӣ ба чанд баҳши муҳим ҷудо намудан мумкин аст, ки аз инҳо иборатанд:

– Ҷамъбасти натиҷаи рушди сиёсӣ, иқтисодиву иҷтимоӣ ва ғабангӣ аз соли 2020;

– Муваффақиятҳо чихати раҳӣ аз бунбасти коммуникатсионӣ;

– Идомаи рушди самти иқтисодии давлат, тақвияти соҳаи саноат ҷун ҳадафи ҷоруми миллий;

– Рушди соҳаи ҷорводорӣ, парандапарварӣ ва моҳипарварӣ;

ТОЧИКИСТОН ВА ҶАҶОНИ ИМРӯЗ

– Идомаи рушди соҳаи сайёҳӣ солҳои 2019-2021, «Солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ»;

– Идомаи пешниҳодот оид ба солҳои 2020–2040 «Солҳои омӯзиш ва рушди фанҳои риёзӣ, дақиқ ва табиӣ дар соҳаи илму маориф». Ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ, яъне соҳаҳои илму маориф ва тандурустӣ. Ҳамасола гузаронидани озмуни ҷумҳуриявӣ зери унвони «Илм–фурӯғи маърифат»;

– Таҳияи «Стратегияи миллии фаъолгардонии нақши занон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021–2030» ва нақшаи амалисозии он барои солҳои 2021–2025;

– Масъалаи пайравии ҷавонон ба созмонҳои манъшуда. Таҳияи лоиҳаи нави «Стратегияи миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба муқовимат ба терроризм ва экстремизм барои солҳои 2021–2025»;

– Масъалаи таҳкиму густариши ҳамкориҳо бо шарикони стратегӣ, созмонҳои байналмилалӣ му минтақавӣ.

Хулоса, Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шакли васеъ ҳамчун пайғоми созанда ба ҳар шахси ватандор, хусусан ба насли ҷавон, садои баланди миллати тоҷики дорандаи давлати соҳибхитӣ, демократӣ, ҳуқуқбунёд, дунявӣ ва ягона дар ҷомеаи ҷаҳонӣ доништа мешавад.

АДАБИЁТ

1. Хадамоти матбуоти Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон [манбаи электронӣ] URL: <http://president.tj/taxonomy/term/5/68?page=2> (санаи воридшавӣ: 06.04.2021)

2. [манбаи электронӣ] URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%BE%D1%81%D0%BB%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D0%B5> (санаи воридшавӣ: 12.04.2021)

3. Зачем нужно послание президента США "О положении страны" [манбаи электронӣ] URL: <https://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/4912055>, (санаи воридшавӣ: 30.12.2019)

ПОСЛАНИЯ ПРЕЗИДЕНТА: ЯВЛЕНИЯ И СУЩНОСТЬ

НАЗРИЕВА ОЙНИЁЛ ШАРИФОВНА,

кандидат философских наук, заместитель начальника управления
анализа и прогнозирования внутренней политики
Центра стратегических исследований при Президенте
Республики Таджикистан
734025, Таджикистан, Душанбе, проспект Рудаки 89;
тел.: +992 37 2272093

Автор в статье, обращает внимание на сущность и роль послания, особенно характер и ключевые направления Послания Президента Республики Таджикистан Маджлиси Оли Республики Таджикистан. С исторической зрения послание принимало различные формы, с целью донесения положения и проблемы народа Парламенту. В современном мире каждое послание, которое состоит из различных предложений направлено на стратегическое развитие, улучшение общественной жизни и, особенно, формирование различных секторов экономической структуры.

Ключевые слова: *Послание, Президент Республики Таджикистан, Маджлиси Оли Республики Таджикистан, стратегические цели, годы развития.*

ADDRESS FROM THE PRESIDENT: PHENOMENA AND ESSENCE

NAZRIEVA OYNIYOL SHARIFOVNA,

candidate of philosophical sciences, Deputy head of the Department of
analysis and forecasting of interior policy,

Center for Strategic Research under the President of the Republic of Tajikistan

734025, Tajikistan, Dushanbe, 89 Rudaki ave.;

tel.: +992 37 2272093

The author draws attention in the article to the role of the Address, especially the Address of the President of the Republic of Tajikistan to the Majlisi Oli of the Republic of Tajikistan. From a historical point of view, the Address took various forms, with the aim of bringing the situation and problems of the people of country to the Parliament of this state. In contemporary time, each Address is aimed at strategic development, improving public socio-economical situation and, especially, the formation of various sectors of the economic model of the state.

Key words: *Address, President of the Republic of Tajikistan, Majlisi Oli of the Republic of Tajikistan, strategic goals, years of development.*

УДК:321.01(575.3)

РАМЗҶОИ СИЁСӢ ВА ЗАРУРИЯТИ ОНҶО ДАР ҶОМЕА

МУҶАММАД САӢДӢ АБДУРАҶМОН,

номзади илмҶои сиёсӢ, дотсент, сардори кафедраи фанҶои ҷамъиятии

Академияи Вазорати корҶои дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон

734024, Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯч. Мاستонгулов 3;

тел.: 992 904-19-69-60; e-mail: mahmadov.2014@mail.ru

Дар мақолаи мазкур муаллиф масъалаи рамзҶои сиёсӢ ва зарурияти онҶо дар ҷомеа, мавиди таҳлилу таҳқиқ қарор дода, паҳлуҶои мухталифи онҶо баррасӢ намудааст. Ба андешаи муаллиф, маънои асосии рамзҶои сиёсӢ ба фаъолияти инсон вобастагӢ дорад. Маълум аст, ки ҷомеаи соҳибистиқлол бояд фарогири маънавият бошад. Бар ин асос тамоми ин омилҶо бояд ба сурати илмӢ равона гашта, заминаи тафаккури миллатсозиро бунёд намоянд. Мо имрӯз бояд дурнамои на камтар аз панҷоҳсолаи рушди миллиро дошта бошем, то ба раванди устувори миллат таъсири амиқе расонида тавонем. Инчунин, масъалаи рушди миллати таҳҷоӣ ва дигар қавму миллатҶо, мақом, таълиму тарбия ва ҷавобгари миллӢ бояд яке аз масъалаҶои муҳими давлатӢ қарор ёбад. Аз ин рӯ, зарурияти рамзҶои сиёсӢ дар ҷомеа барои ташаққули давлати миллӢ ва рушди ояндаи он хеле муҳим аст, ки муаллиф онро мавриди таҳқақ қарор додааст.

Калидвожаҳ: Ҷумҳурии Тоҷикистон, сиёсат, рамзҶои сиёсӢ, ҷомеа, равандҶои сиёсӢ, донишҶои сиёсӢ, илмҶои сиёсӢ, ҳокимияти давлатӢ, унсури муошират, ҳадафҶои миллӢ, арзишҶои истиқлолият.

Маълум аст, ки сохтори манзараи сиёсии ҷомеа ва олам аз инсон вобастагӢ дорад. Ин ҷо рамзҶо дар раванди коммуникатсияи сиёсии омма муҳимияти хос дошта, барои фаъл гардонидани нақши инсон дар сиёсат ва равандҶои сиёсӢ мавҷудияти як қатор заминаҳоро талаб менамоянд. Ширкати инсон дар сиёсат гуногундараҷа буда, чунин шакли рафтор дар муносибати ӯ бо ҳокимият ва таъсири вай ба сиёсат ифода меёбад.

Бояд гуфт, ки аломатҶои сиёсӢ ҷузъи фазои мувоҳисаи сиёсӢ буда, барои хизмат дар соҳаи коммуникатсияи сиёсӢ равона карда шудаанд. Семантикаи онҶо воқеияти сиёсатгузори ҷаҳонро, ки аз ҷониби ҷомеа тафсир карда мешавад, инъикос мекунад[7]. Маълум аст, ки яке аз

вазифаҳои асосии сиёсат ин ба даст овардан ва нигоҳ доштани қудрат мебошад. Рамзҳои сиёсиро ҳамчун объекти дарки инфиродӣ ба назар гирифта, мо иқтидори ҳаваскунандаи онҳоро хубтар дарк хоҳем кард. Ҷомеашинос Лейн менависад: “Яке аз манъбаҳои (рамзҳои) қудрати онҳо бори гарони эҳсосӣ ва возеҳии онҳо дар ҳуди унсурҳост, ки системаи донишро вайрон ё баръакс ташкил медиҳанд; манбаи дигари ҳокимият ин мазмуни ҷузъи ассосиативии дар он мавҷудбуда аст, ки ба шарофати он ҳар як шахс метавонад маънои рамзро, ки ба вай наздик ва ҷолиб аст, дарк кунад»[8].

Ҳамзамон, баҳси мафҳуми “рамзҳои сиёсӣ” ва шинохти асолати онҳо миёни ҷомеашиносон солҳои зиёде ин ҷониб давом дорад. Назари олимону муҳаққиқон нисбат ба рамзҳои сиёсӣ ва дигар шароитҳои иҷтимоӣ сиёсӣ гуногун буда, роҷеъ ба онҳо андешаҳои мухталифе пешниҳод гардидаанд. Дар истилоҳи донишҳои сиёсӣ бо таваҷҷуҳ ба қорбурди рамзҳои сиёсӣ, дарвоқеъ, ҳамин мафҳумро (яъне мафҳуми “рамзҳои сиёсӣ” дар назар аст) дар илмҳои сиёсӣ истифода мебаранд. Аз ин рӯ, дар қорбурди сиёсатшиносӣ рамзҳои сиёсиро дар баробари устуворгардонии ҳокимияти давлатӣ таъриф медиҳанд. Ҷолиб аст, ки рамзҳои сиёсӣ танҳо як рамзи ҳукумати нестанд, балки онҳо рамзҳои равшанфикрон, озодихоҳон буда, инчунин дар тамоми ҷараёнҳои фикрӣ ва ҳатто тӯдаҳои мардум ҷойгоҳи ҳудро доранд. Рамзҳои сиёсиро ҷунон маҳбубияти фарогире печидааст, ки ҳама бар онҳо эҳсоси садоқатмандиро лоиқ медонанд. Имрӯз рамзҳои сиёсӣ як маънии муҳими дарку таваҷҷуҳ ва таҳлили сиёсат шудааст, ки одамон ба онҳо ҳаёти ҳудро вобаста медонанд ва барои онҳо ба ҳама қор қодир мебошанд. Рамзҳои сиёсӣ ин ҳамон қудратмандиест, ки миллат дар он метавонад дурнамои рушду инкишофи ҳудро таҷассум намояд.

Рамз ҳамчун унсури оддитарини муошират дар системаи муайяни забон аст, ки барои манбаъ ва қабулқунанда маъмул аст (аломатҳои номуайян барои гирандаи забон наметавонанд унсури муошират шаванд, зеро қабулқунанда наметавонад маънои онро дарк кунад), дар ин ҷо менталитет низ нақши муҳим дорад. Маълумаст, ки менталитет шакли тафаккури инсон, қобилияти ақлии инсон ва зеҳнияти гурӯҳи иҷтимоӣ мебошад. Менталитет дар навбати аввал дар дараҷаи шуури оммавӣ ташаккул ёфта, сипас ба қобилияти ақлии фард табдил меёбад, ки ба воситаи он шахсони алоҳида ҳувияти гуногуни ҳудро муайян месозанд. Менталитет омили мавҷудият ва ташаккули шакли маҳсули умумияти сиёсӣ мебошад.

Гузашта аз ин, менталитет арзише мебошад, ки ба воситаи он аъзои гурӯҳ воқеияти иҷтимоию сиёсиро дарк намуда, ба онҳо баҳои амиқу дақиқ дода, рушди меъёрҳои рафторро таъмин менамояд. Аз ин рӯ, рамзҳо дар маҷмӯи метавонанд, ки ба менталитети миллату халқиятҳо таъсири амиқ дошта бошанд.

Рамзҳо метавонанд калимаҳо, тасвирҳо дар экрани телевизион, объектҳо ва унсурҳои инфиродии онҳо ва ғайра бошанд. Дар иртиботи оммавӣ тақсим кардани рамзҳо ба ду гурӯҳи калон қабул карда мешавад: аломатҳои шифохӣ ва ғайришифохӣ.

Аломатҳои шифохӣ - ин калимаҳо мебошанд. Ҳама гуна паёмро дар алоқаи оммавӣ ҳамчун маҷмӯи рамзҳо ҳисобидан мумкин аст. Ҳамчун системаи рамзҳо асосан ду принсипи асосӣ: лексикӣ ва синтаксикӣ – багунаи нутқи одам баромад менамояд. Усули пешниҳоди иттилоот ба тавассути нутқ матн мебошад.

Барои муоширати муваффақхар як рамз бояд барои интиқолдиҳанда ва қабулкунанда арзиши якхела дошта бошад. Хатоии фаҳмиши паёми расонаӣ аксар вақт ба рамзгузори нодуруст аз ҷониби қабулкунанда, ки аз тарафи интиқолдиҳанда гузошта шудааст, вобастагӣ доранд.

Дар айни замон, ҳар ду аломатҳои ғайритабиירו метавон рамзӣ кард (намунаи китоби дарсии фарҳангҳои гуногун бо ишора кардани розигӣ ё, баръакс, ихтилоф бо ҳамсӯҳбат) ва инчунин аломатҳои калимаҳо, махсусан калимаҳои номуайян маълуманд.

Равандҳои асосии интиқол ва дарки паёми иттилоотӣ, ки дар доираи он ҳолатҳои таҳриф ва гум шудани маъно пайдо шуда метавонанд, рамзгузорӣ ва рамзкушоии иттилоот мебошанд. Маълум аст, ки донишҳои сиёсӣ дар асосии таълимоти идеологӣ, таҳқиқоти илмӣ ва таҳлилу баррасии раванд ва падидаҳои сиёсӣ ташаккул меёбад. Ҳар як идеологияи сиёсии дорои низоми мукаммали андеша ва тасаввурот барои ҳокимият ва ҳимояи манфиати гурӯҳӣ мубориза мебарад. Идеологияи сиёсӣ доимо ҳадафмандона ташаккул дода мешавад ва одатан рушди онро як гурӯҳ мутахассисони касбӣ (идеологҳо) амалӣ мегардонанд. Гузашта аз ин, ҳар як идеологияи сиёсӣ дорои сохтори худ, роҳу равиши махсуси тарғиботӣ ва усулҳои таъсиррасонии худро соҳиб мебошад, ки рамзҳо дар ин ҷо ҳамчун воситаи амалӣ намудани идеология хизмат менамоянд.

Маълум аст, ки сохтори ҳамкориҳои коммуникатсионӣ мувофиқи гузариши чунин иттилоот аз тариқи шабакаи коммуникатсионӣ инкишоф меёбад: ирсолкунанда - рамзгузори паёмҳо - ҳаракат тавассути каналҳо - рамзкушӣ - қабулкунанда.

Коммуникатор аввал як идеяи (маъноӣ) паёмро дорад, баъд онро дар шакли шифоҳӣ бо истифода аз системаи муайяни аломатҳо рамзгузорӣ мекунад, дар ҳоле ки қабулкунанда ҳамзамон паёмро «декод» мекунад (рамзкушо мекунад) ва маъноӣ онро ифшо менамояд.

Рамз дар муоширати гуфтугӯӣ ин забон ё гуногунии он аст (шева, забон, услуб), ки онро иштирокчиёни ин амали коммуникативӣ истифода мекунанд. Рамзгузори паёмҳои ибтидоӣ маъноӣ онро дорад, ки тарҷумаи он ба маҷмӯи аломатҳо ё сигналҳо, эҳтимол дорад, аз ҷониби шарикӣ дигар фаҳмида шавад. Интиҳоби усули рамзгузорӣ аз бисёр ҷиҳат аз шахсияти гирандаи он вобаста аст. Рамзкушоӣ муваффақ (рамзкушоӣ) -и паём ҳадди ақал талаб мекунад, ки гиранда забони ирсолкунандаи паёмро бифаҳмад.

Аммо дар раванди иртибот фаҳмиши дурусти қабулкунандаҳо наҷандон маъноӣ ҳар як аломати инфиродӣ аз ҷиҳати манбаъ дар он ифодашударо баён менамояд. Ақидаҳо ва ғояҳо, ки фиристанда меҳода ба гиранда интиқол диҳад, бо маҷмӯи аломатҳо ва маъноӣ онҳо кам карда намешавад. Масъалаи муносибати аломат, маъно ва мафҳум дар асарҳои Леонтев А.А. ба таври муфасссал омӯхта шудааст[3], ки бештар характери фалсафии равоншиносӣ дорад.

Ба ақидаи муҳаққиқи мазкур, матнҳои гузоришҳои расонаҳо аз ихлорат иборатанд, ки баъзеи онҳо ростанд (яъне, ба воқеият мувофиқанд) ва баъзеҳояшон бардурӯғанд (яъне ҳақиқат надоранд). Барои мукаррар кардани ҳақиқат ё бардурӯғии хабар тафтиш лозим аст, ки онро бо ҷанд роҳ анҷом додан мумкин аст:

1) ихлоротро бевосита бо рӯйдодҳои воқеӣ бояд муқоиса кард. Аммо ин аксар вақт ғайриимкон аст (ҳодиса аллакай ба анҷом расидааст ва собит нашудааст). Ин махсусан дар ВАО зуд-зуд руҳ медиҳад: танҳо муаллифи ихлорат, рӯзноманигор дар ин ҷорабинӣ ҳузур доштаанд ё дар он иштирок кардаанд. Аз ин рӯ, усули дуҷум бештар истифода мешавад;

2) муқоисаи суҳанронӣ бо дигар суҳаноне, ки ба иштирокчиёни дигар, назирон ё тарҷумонҳои ҳодиса тааллуқ доранд ва мо онро объективӣ ва (ё) салоҳиятдор мешуморем;

3) исбот, ки аз пешниҳоди маълумоти иловагӣ дар бораи ҳаққонияти ихлорат иборатаст. Ин, масалан, тасдиқи ҳақиқати он, ки дар бойгонӣ маҳфуз аст.

4) муқоисаи маълумот аз якҷанд манбаъҳои мустақил ва ба ҳам алоқаманд. Ин, масалан, принципи қори иқтишофӣ аст: иттилоот далел

ҳисобида мешавад, агар он дар хабарҳо ҳамчун шабеҳ ба сарчашмаҳои гуногун омада бошад [5].

Тафтиши мазмуни изҳоротро метавон далели бозътимод ҳисобид. Қисми сеюми муҳокима моҳиятан тафтиш карда намешаванд – онҳо доварӣ ё изҳороти арзишманд мебошанд.

Ҳар як ҳодиса «сенарияи» худро дорад - он хусусиятҳои объективӣ мебошанд, ки барои тавсифи пурраи он заруранд. Вақте ки сиёсатшинос дар бораи ҳодисае дар ВАО сухан меронад, ӯ бояд ба андозае ҷанбаҳои муҳими сиёсӣ, ба монанди мавзӯ, сабаб ва ҳадаф, васила ва шартҳо, натиҷаро инъикос кунад. Ғайр аз он, шакли ифодаи ин маълумот дар бораи ҳодиса набояд ҳамеша мустақим ва кушода бошанд.

Вобаста ба ин Леонтев А.чор шакли имконпазири изҳори иттилоотро нишон медиҳад.

- Шакли кушоди шифохӣ, вақте ки иттилоот дар шакли нутқи алоҳида ё занҷири гуфторҳои ба ҳам алоқаманд дода мешавад.
- Шакли шифоҳии пинҳонӣ, вақте ки маълумоти дахонӣ баён карда мешавад, гӯё пинҳон аст ва дар шакли маълумоти маъруф хидмат мекунад.
- Фаъл ё матнӣ, ки дар он маълумот дар бораи баъзе паҳлӯҳои ҳодиса бевосита дар матн ифода нашудааст, аммо дарк карда мешавад, ки ҳам интиқолдиҳанда ва ҳам гиранда инро медонанд.
- Шакли матнӣ, вақте маълумот ё арзёбии он дар ҳуди матн мавҷуд нест, аммо аз ҷониби қабулкунанда ба осонӣ гирифта мешавад. Масалан, арзёбии ҳодиса метавонад ҳамчун саволи риторикӣ, ҳамчун изҳороти пинҳон пешниҳод карда шавад[4]. Маълум мешавад, ки шаклҳои имконпазири изҳори иттилоот низ ба коммуникатсияи сиёсии омма дохил мешаванд. Зеро ки тафаккури сиёсии оммавӣ маҷмӯи андеша, тасаввурот ва идеяҳои гурӯҳҳои калони аҳоли ба шумор рафта, гурӯҳҳои гуногуни иҷтимоиро муттаҳид месозад. Шуури сиёсии оммавиро ба якҷанд навъ чудо менамоянд: шуури либералӣ, консервативӣ, анъанавӣ, сотсиал-демократӣ, марксистӣ ленинӣ, радикалӣ, натионалистӣ ва ҳоказо. Аммо афзалияти шуури сиёсии оммавӣ ва афзалияти он дар ҷомеа аз омилҳои иқтисодӣ, иҷтимоию синфӣ, иҷтимоию психологӣ, идеологӣ, миллию фарҳангӣ ва ғайра вобастагӣ дорад, ки дар ниҳояти қор манфиати сиёсӣ ва муносибати сиёсии мушаххасро ба миён меоваранд.

Аломатҳо низ дар паёмҳои васоити ахбори омма ва маънии онҳо барои таҳрик додани шуури шунавандагон имкониятҳои васеъ фароҳам меоранд.

Забоншиноси маъруф Тен Ван Дейк якчанд усули ҷунин таъсирро дар асоси таҳлили усули ташаккули хурофоти қавмӣ дар матбуот пешниҳод мекунад [2].

Яке аз омилҳои зуд-зуд дучоршаванда ҳангоми расонидани паём дар муоширати омма омили “ошкоро” мебошад. Манбаи тафсилоти ба назар намоёни ҳикояро ба назар гирифта, манбаъгирандаро маҷбур мекунад, ки онҳоро дар асоси таҷрибаи шахсии худ тасвир кунад, вале ин ҳеҷ гоҳ бо таҷрибаи манбаъ мувофиқат намекунад (масалан, тасаввур кунед, тасвирро дар асоси ибораи “Дар ҳуҷра миз истодааст”). Ҷунин одат инҷунин дар адабиёт ё синамо ба назар гирифта мешавад.

Мо намунаҳои зиёдеро аз китобҳо, филмҳо медонем, ки хоҳиши дуруст ташаккулефта ба таври ғайриҷашмдошт ва даҳшатнок амалӣ мегардад.

Дар ҷомеаи муосир аломатҳои зиёде (ҳам шифохӣ ва ҳам ғайришифохӣ) ва таркиби онҳо аз интиқолдиҳандагони оддии маъноӣ мушаххас ба аломатҳои муайян табдил меёбанд ва маҷмӯи ассотсиатсияҳои дарбаргирандаро ба вуҷуд меоранд. Онҳо метавонанд ба рӯйдодҳо ё падидаҳои воқеӣ, инҷунин суҳанон ва ифодаҳои китобҳои машҳур, филмҳо, сурудҳо ё ҳатто рекламаҳо асос ёбанд.

Мусаллам аст, ки интиҳоби нодурусти иқтибос ба тасвири сиёсатмадоре, ки дар шуури оммавӣ ҳукмфармост, метавонад натиҷаи баръакс диҳад.

Раванди рамзикунонии забон ва таъсири он ба тафаккури инсон дар асарҳои забоншиносон борҳо зикр ёфтаанд, ки онҳо пеш аз ҳама, ба метафораҳо бахшида шудаанд. Маъмулан, зери мафҳуми метафора “роҳ ё механизми нутқ” фаҳмида мешаванд, ки онҳо аз истифодаи калимаҳои ифодакунандаи синфи муайяни ашъ, зухурот иборат мебошанд, ки дар баъзе мавридҳо барои тавсиф ё номгузорӣ кардани ашъе, ки ба синфи дигар ворид мешавад ё номгузорӣ кардани синфи мухталифи ашъҳои ба ин монанд истифода мегарданд» [1].

Азбаски инсон метавонад ба рамзҳои сиёсӣ маъно ва тобиши хоси худро яъне, он чизро ки ба ӯ наздиктар аст, дарҷ гардонад, аз ин рӯ мазмунан ин рамзҳо реша аз маъноӣ умумӣ намегиранд, балки аз вижагиҳои хосе, ки нисбат ба ин рамзҳо ҷомеа дар тасаввуроти худ доранд, гирифта мешавад. Барои баъзе одамон доираи манфиатҳои сиёсӣ ҳам аз рӯи сатҳ ва ҳам минтақа маҳдуд аст, барои дигарон он метавонад васеътар бошад, аз ҷумла, беш аз як сатҳ ва якчанд соҳа. Бо дарназардошти он ки дарки рамзии шахс вобаста ба гурӯҳи аломатҳо фарқ мекунад, метавон хулоса кард, ки шахс нисбат ба ягон аломат аз ҳама гуна гурӯҳҳо дараҷаи муайяни дарки худро нишон медиҳад, ки

ин шахс ба он таваҷҷуҳ дорад ва ё ягон намуди онро дорад ва ё он ягон арзише барои ин шахс пайдо намудааст.

Намояндагони элита бешубҳа дар бораи рамзҳо маълумоти бештаре доранд, бар замми ин гуфтаҳо қайд бояд кард, ки чунин маълумот нисбат ба омма дар байни онҳо зудтар паҳн мегардад. Ба ибораи дигар, гарчанде омма ва элита (ё ҳадди ақал қисме аз онҳо) дар бораи аломат ва рамзҳои сиёсӣ тасаввурот доранд, ҷузъи маърифатӣ аз ҷиҳати мундариҷа, дараҷаи алоқамандӣ ва ҳамбастагии дарк фарқ хоҳанд кард.

Дар баробари ин, пайдо гаштани худшиносӣ ва ҳувияти миллий дар замони соҳибистиклолӣ тақозои мустақилият ва озодии фикру андешаро ба миён овард. Андешамандон ва дигар табақаҳои зиёии бедори миллат зарурияти истиклолиятро хуб дарк намуда, ба ҳар роҳу восита арзишҳои озодии инсон, ваҳдати миллий ва рамзҳои гуногуни сиёсиро ба миён оварданд. Ин аст, ки Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар суҳанронию баромадҳои хеш масъалаҳои худшиносию ҳудогоҳии миллиро дар инкишофи истиклолияти Тоҷикистон баръало нишон дода, таҳлилҳои ҷолиби диққате нисбати истиклолияти сиёсӣ намудааст[6].

Дар баробари ин, дар илмҳои сиёсӣ ва равшаншиносӣ олимон ба исбот расонидаанд, ки эҳтирому эътирофи рамзҳои сиёсӣ, эҳсоси амнияти дохилӣ ва ҳоричӣ боиси шукуфоии истеъдоди инсон мешавад.

Ҳарчанд рамзҳои сиёсӣ робитаи мустақим бо ҳадафҳои миллий доранд, аммо рамзҳо ба танҳои ҳадаф нестанд, балки шароите ба миён меоранд, ки ҳадафҳо дар он ташаккул меёбанд. Бо ибораи дигар, рамзҳо воситаи ташаккули арзишҳо ва ҳадафҳои мебошанд, ки дар он як низоми ҳукуматӣ ҳамеша мавҷуд аст.

Маҳз ҳисси баланди ҳудогоҳӣ ва ватанхоҳӣ метавонад устуворию мавқеи рамзҳои сиёсиро пурзӯр намояд. Рамзҳои сиёсӣ андеша ва арзишҳои умумимиллиро фаро гирифта, барои рушду нумӯи ҳаматарафаи ҷомеа ва ноил гардидан ба ҳадаф, мақсад ва манфиатҳои миллий дар марҳилаҳои гуногуни таракқиёт корбурд мешаванд.

Дар натиҷаи омӯзиши мавзӯи собит гардид, ки дар замони соҳибистиклолӣ яке аз бузургтарин омил барои шинохт ва густариши арзишҳои истиклолият ин рамзҳои сиёсӣ мебошанд. Аз ин рӯ, ҷомеаи мо имрӯз муваззаф аст, ки роҳбарони фарҳангӣ, сиёсӣ, низомӣ ва динии ҳудро худ тарбият намояд.

Бамаврид аст зикр намоем, ки ҳолати мавҷудияти рамзҳои сиёсии ҳар миллат маҳз дар истиклолият аст ва ҳатто андешаи истиклол ба инсон ва рамзҳои сиёсӣ қудрати бузурге эҳдо менамояд.

АДАБИЁТ

1. Арутюнова Н.Д. Метафора // Лингвистический энциклопедический словарь. - Москва, 1990. С. 29.
2. Ван Дейк Т.А. Язык. Познание. Коммуникация / Пер. с англ.; Сост. В.В. Петрова; Под ред. В.И. Герасимова; Вступ. ст. Ю.Н. Караулова, В.В. Петрова. Москва: Прогресс, 1989.
3. Леонтьев А.А. Психология общения. - Москва, 1999.
4. Леонтьев А.А. Психоллингвистика текста в СМИ // Скрытое эмоциональное содержание текстов
СМИ и методы его объективной диагностики. - Москва: Смысл, 2004. С. 56.
5. Леонтьев А.А. Психоллингвистические особенности языка СМИ. Электронный ресурс:
(<http://evartist.narod.ru>). Дата обращения: 07.02.2020.
6. Рахмонов Э.Ш. Истиқлолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат. Иборатаз-чорчилд. – Душанбе, 2002.
7. Шейгал Е.И. Семиотика политического дискурса. - Москва - Волгоград, 2000. - С.104.
8. Lane R. Political Thinking and Consciousness. - Chicago: Markham, 1969. С.316.

ПОЛИТИЧЕСКИЕ СИМВОЛЫ И ИХ ВАЖНОСТЬ В ОБЩЕСТВЕ

МУХАММАД САЪДИ АБДУРАХМОН,

кандидат политических наук, доцент, заведующий кафедры
общественных дисциплин Академии

Министерство внутренних дел Республики Таджикистан

734024, Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мاستонгулова 3;

тел.: 992 904196960; e-mail: mahmadov.2014@mail.ru

В данной статье автор, рассматривает проблемы политических символов и их важность в обществе, а также анализирует и исследует их различные аспекты. По мнению автора, основное значение политических символов зависит от деятельности человека. Известно, что независимое общество должно быть духовным. Исходя из этого, все эти факторы должны быть научно ориентированы и заложить основу национального мышления. Сегодня мы должны иметь видение как минимум пятидесяти-летнего национального развития, чтобы оказать глубокое влияние на

стабильность нации. Ясно, что независимое общество должно быть духовным.

Также развитие коренных народов и других народов и наций, статус, образование и национальная ответственность должны быть одними из важнейших государственных вопросов. Таким образом, потребность в политических символах в обществе очень важна для формирования национального государства и его будущего развития, что изучено автором.

Ключевые слова: *Республика Таджикистан, политика, политические символы, общество, политические процессы, политическое знание, политология, государственная власть, элемент коммуникации, национальные цели, ценности независимости.*

POLITICAL SYMBOLS AND THEIR IMPORTANCE IN SOCIETY

MUHAMMAD SADI ABDURAHMON,

candidate of political sciences, associate professor, head of the department of social sciences of the Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Tajikistan

734024, Tajikistan, Dushanbe, st.Mastongulova 3;
tel.: 992 904196960; e-mail: mahmadov.2014@mail.ru

In this article, the author, considering the problems of political symbols and their importance in society, as well as analyzes and examines their various aspects. According to the author, the main meaning of political symbols depends on human activities. It is clear that an independent society must be spiritually inclusive. Based on this, all these factors should be scientifically oriented and lay the foundation for national thinking. Today we must have a vision of at least fifty years of national development in order to have a profound impact on the stability of the nation.

Also, the development of indigenous peoples and other peoples and nations, status, education and national responsibility should be among the most important public issues. Thus, the need for political symbols in society is very important for the formation of a nation state and its future development, which is studied by the author.

Keywords: *Republic of Tajikistan, politics, political symbols, society, political processes, political knowledge, political science, state power, element of communication, national goals, values of independence.*

УДК:373.167.1.(072)

**КИБЕРСИЁСАТ: МАЗМУН, МОҶИЯТ ВА
ХУСУСИЯТҶОИ ОН**

ХИДИРЗОДА МАХФИРАТ УМАР,
доктори илмҳои фалсафа, профессор,
узви Комиссия марказии интихобот ва райъпурсии
Ҷумҳурии Тоҷикистон
734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 42;
тел.: (+992) 918639754; e-mail: makfirat@mail.ru

КОМИЛБЕК АМИД ЁРБЕК,
номзади илмҳои сиёсӣ, дотсент, ноиби ректор оид ба
илм ва инноватсияи Академияи идоракунии давлатии
назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
734003, Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Саид Носир 33;
тел.: (+992) 935-57-58-55; e-mail: amid.komilbek@mail.ru

Дар мақола масъалаи киберсиёсат ба сифати мафҳуми сиёсӣ мавриди таҳқиқу таҳлил қарор дода шудааст. Дар олами муосир киберсиёсат ба яке аз маъмултарин восита табдил ёфтааст. Пайдоиши киберсиёсатро метавон ҳамчун маҳсули ҷомеаи иттилоотӣ маънидод намуд. Эҳтиёҷоти сиёсӣро иҷтимоии ҷомеа тақозо менамояд, ки самти мустақили сиёсат, дар баробари сиёсати иқтисодиёи иҷтимоӣ ва фарҳангӣ, сиёсати киберӣ ё киберсиёсат таъинкуш дода шавад. Ба ақидаи мо, киберсиёсат ин шакли муайяни сиёсати ҳос ба ҷомеаи иттилоотӣ мебошад, ки ҷанбаҳои технологӣ ва инсониро доро мебошад. Ҷанбаи технологияи он дар таъминнокии ҷомеа бо василаҳои техникаи иттилоърасон, Интернет, шабакаҳои иҷтимоӣ ва технологияҳои компютерӣ ифода ёфта, ҷанбаи инсонии онро маҳз фарҳанги истифодаи интернет ва шабакаҳои иҷтимоӣ, ҷамъоварӣ, коркард ва паҳннамои иттилоот таъинкуш медиҳад.

Калидвожаҳо: мафҳум, киберсиёсат, кибер, мазмун, моҳият, хусусият, технология, иттилоот, интернет, шабакаҳои иттилоотӣ, пайдоиш, ҷомеа.

Ҷомеаи иттилоотӣ, ки мо дар он қору фаъолият дорем, қонуниятҳои вижаи худро дошта, таҷассуми ин қонуниятҳо ҳамарӯза дар самтҳои гуногуни ҳаёти ҷомеаҳо эҳсос қарда мешавад. Ин аст, ки дар истифодаи ҳамарӯзаи қоршиносону сиёсатмадорон мафҳумҳои нави қарор гирифта истодаанд, ки истифодаи онҳо пештар ба қашм

ТОЧИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӯЗ

намерасид. Ба сифати яке аз чунин мафҳумҳо «киберсиёсат» баромад мекунад, ки ифодаи пурзӯр гаштани мавқеи иттилоот дар ҳаёти сиёсӣ ва шаклгирии намуди нави сиёсат мебошад. Ҳамзамон бо ин, мафҳумҳои «киберфазо», «муҳити киберӣ», «хавфҳои киберӣ», «амнияти киберӣ», «ҷинойтҳои киберӣ», «хучумҳои киберӣ» ва ғайраҳо низ дар робита ба равандаҳои гуногуни ҷаҳони муосир мавриди истифода қарор гирифта истодаанд. Ин беҳуда нест.

Интернет ва технологияҳои шабакавӣ мавқеи устувори худро дар тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷомеа, аз он ҷумла ҳаёти ҳамаҷузаи инсоният пайдо намудааст. Тибқи иттилои манбаъҳои эътимодноки дар ин самт фаъолияткунанда «соли 1985 дар олам тақрибан 20 ҳазор истифодабарандаи интернет маълум буд, ки аз он 90% -аш шаҳрвандони Амрико буданд. Баъд аз 20 сол, яъне соли 2005 теъдоди истифодабарандагони интернет дар тамоми ҷаҳон ба 1,1 млрд. нафар расид, ки дар байни онҳо зиёда аз 200 млн. нафар амрикоӣҳо буданд. Ин тақрибан 17%-ро аз шумораи умумии истифодабарандагон ташкил медод [6: с. 4-13].

Маълумоти омории зикршуда аз он далolat мекунад, ки суръати паҳншавии Интернет ва майли одамон ба он аз тамоми дигар нишондиҳандаҳои рушди иқтисодию иҷтимоӣ дар маҷмӯъ баланд мебошад. Ин нишонаи он аст, ки хосиятҳои фаврӣ, фарогирӣ, дастрасӣ ва ғайри ин будани захираҳои интернет дар даҳсолаҳои охир тавонистанд ҷолибияти ин намуди алоқа ва технологияро ба маротиба боло баранд.

Омори мазкур тамоюли рушди бесобиқа дорад. Чуноне, ки П.Мухаммадзода қайд мекунад: То моҳи январӣ соли 2021 дар саросари ҷаҳон 4,66 миллиард корбари фаъоли интернет мавҷуд буданд - 59,5 фоизи аҳолии кураи заминро ташкил медиҳад. Аз ин миқдор, 92,6 фоиз (4,32 миллиард) ба интернет тавассути дастгоҳҳои мобилӣ дастрасӣ доштанд.

Масалан, айни замон дар шабакаи интернет чунин шабакаҳои иҷтимоӣ, ба монанди «Facebook», «Twitter», «Telegram», «WhatsApp», «Wechat», «IMO» «Instagram» «В Контакте», «Одноклассники», «Viber», «Мой мир» «Мир тесен», «Yandex: Мой круг», «MYSPACE», «BeOn» ва ғ. мавҷуд аст. Дар байни онҳо «Facebook» ҳамчун бузургтарин шабакаи иҷтимоии интернетӣ дар ҷаҳон ба ҳисоб рафта, мувофиқи оморҳо дар семоҳаи аввали моҳи июли соли 2021 онро ҳар моҳ беш аз 2,8 миллиард аъзошудагони фаъол истифода мебарданд.

Дар ҷомеаи иттилоотии Тоҷикистон, ки дар раванди босуръати ташаккулёбӣ қарор дорад, истифодаи технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ (ТИК) ҳамчун омилҳои муҳим ба ҳисоб меравад, махсусан дар раванди маъракаи таълимотии интиҳоботи соли 2020 истифодаи васеъ гардид.

Ё ин ки мувофиқи маълумотҳои «Data Reportal» то моҳи январӣ 2021 шумораи умумии истифодабарандагони интернет дар

Тоҷикистон 3.36 млн ба қайд гирифта шуда, назар ба соли 2020 948 ҳазор зиёд гардида, яъне 39% зиёд шудааст. Инчунин, мувофиқи он то январи соли 2021 дар Тоҷикистон 1 млн истифодабарандагони фаъоли шабакаҳои иҷтимоӣ ба қайд гирифта шуда, назар ба соли 2020 340 ҳазор зиёд гардида, яъне 52% зиёд шудааст.

Илова бар ин то моҳи январи соли 2021 дар Тоҷикистон 1 031 300 истифодабарандагони Facebook ба қайд гирифта шудааст, ки 10,6% аҳолии кишварро ташкил дода, аксарияти онҳо мардон буданд - 77,6%. Ё ин ки 360 000 одамони аз 25 то 34 сола ҳамчун калонтарин гурӯҳи истифодабарандагон ба ҳисоб рафтанд.

Ҳамчунин то моҳи январи соли 2021 808 000 истифодабарандагони «Instagram» ва то моҳи майи соли ҷорӣ 62 950 ҳазор истифодабарандагони фаъоли «Linkedin» ба қайд гирифта шудааст.

Аз ин ҷо бар меояд, ки маълумот оид ба истифодабарандагони шабакаҳои иҷтимоӣ дар кишвар яхела набуда, тафовут дида мешавад. Вале дар маҷмӯъ рушди ТИК дар Тоҷикистон бо суръати хеле баланд идома дошта, истифодаи сомонаҳои интернетӣ, ҳосатан шабакаҳои иҷтимоӣ назар ба дигар ВАО аз ҷониби ҷавонони кишвар васеъ истифода бурда шуда, шаҳрвандони кишвар дар фазои маҷозии кишвар фаъоланд»[10, 11, 12].

Нишондиҳандаҳои оморӣ овардашуда имконият медиҳанд, ки ба ҷанбаҳои гуногуни фаъолияти давлатҳо, аз ҷумла кишвари мо дар самти татбиқи технологияҳои иттилоотӣ баҳогузорӣ карда шавад. Пеш аз ҳама, дарки воқеият дар бораи бебозгашт будани рушди технологияи иттилоотӣ дар замони нав масъалаест, ки асли замони моро таҷассум менамояд. Воқеияти мазкур аз он шаҳодат медиҳад, ки ҷомеаи иттилоотӣ имрӯз ва ояндаи инсоният аст. Хоҳу ноҳоҳ раванди рушди таърихӣ ҷамъиятӣ ба он ҳидоят карда истодааст, ки технологияҳои иттилоотӣ қисми таркибии ҳаёти ҷомеа ва ҳар як шаҳрванд эътироф карда шавад. Олими рус В.Д. Попов вобаста ба воқеияти мазкур қайд менамояд, ки «дар шароити бунёди ҷомеаи иттилоотӣ, зиддиятҳои рушдбандаи байни глобализм ва антиглобализм, вестернизатсия ва девестернизатсия, шиддати муносибатҳо байни олами ислом ва масеҳӣ, ... эҳтимолияти тарқишҳои этникию фарҳангӣ, тектоникию динӣ, ҳамзамон рушди босуръати тамаддуни «мавҷи сеюм»- тамаддуни иттилоотӣ ва марҳилаи иттилоотӣ нақши сиёсати иттилоотии давлат бениҳоят боло меравад» [7: с. 11].

Ҳамин аст, ки раванди мазкур маҳз тавассути қоркарди сиёсати асосноку мақсаднок бояд танзим карда шавад. Чунин ҳолат ташаккул ва тақвияти киберсиёсатро асоснок мекунад.

Масъалаи дигар дарки эҳтиёҷоти рӯзафзуни иҷтимоӣ ба дастрасӣ ба иттилоот ва фаврияти он мебошад. Суръати рушди соҳаҳои гуногуни ҳаёти ҷомеа, навоарию дастовардҳо дар самтҳои гуногун тақозо менамоянд, ки дастрасӣ ба василаҳои технологияи иттилоотӣ васеъ карда шавад.

Ҳолати мазкур водор месозад, ки ҷомеаҳо баҳри таъмини дастрасии васеъ ба василаҳои мазкур ҷораандешӣ намоянд. Зеро интернет дигар на танҳо василаи дастрас намудани иттилоот, балки василаи пешбурди фаъолият, таъмини суботи амният, рушди устувор ва танзими муносибатҳо дар арсаи байналмилалӣ низ маънидод мегардад.

Маҳз бо назардошти гуфтаҳои боло, метавон асоснок намуд, ки ҷаро маҳз дар замони мо масъалаи киберсиёсат муҳиммияти хосса касб намудааст.

Пайдоиши киберсиёсатро метавон ҳамчун маҳсули ҷомеаи иттилоотӣ маънидод намуд. Эҳтиёҷоти сиёсӣ иҷтимоии ҷомеа тақозо менамояд, ки самти мустақили сиёсат, дар баробари сиёсати иқтисодӣ иҷтимоӣ ва фарҳангӣ, сиёсати киберӣ ё киберсиёсат ташаққул дода шавад. Худи мафҳуми «кибер» дар луғатҳои гуногун маънидодкунииҳои гуногун дорад.

«Кибер (зада ба «и») калимаи префиксиест, ки маънояш «ба компютерҳо ва интернет пайваست аст». Дар забони англисӣ калимаи «кибер» (ба истилоҳ «кибер») аз забони юнонӣ омадааст, ки дар он «кибернетика» ба илми идоракунии ва интиқоли иттилоот дар байни одамон ва мошинҳо ишора мекунад»[3]. Маънои мазкур ба воқеияте, ки дар замони муосир мафҳуми муосир истифода мешавад, ҳаммаъно мебошад. Яъне, сиёсате, ки он танзими муносибатҳо ва идоракуниро тавассути мошинҳо, Интернет ва компютерҳо амалӣ мекунад.

Вобаста ба тавсифи киберсиёсат маънидодкунииҳои гуногун ҷой доранд. Аз он ҷумла, дар Стратегияи амнияти киберии Финляндия омадааст, ки «мафҳуми «кибер» аз забони қадимаи юнонӣ бармеояд ва маънояш «равона қардан, идора қардан ва назорат қардан» мебошад. Он одатан барои ифодаи чунин маъниҳо, аз қабилҳои коркарди иттилооти электронӣ, технологияҳои иттилоотӣ, алоқаи электронӣ ва системаҳои компютерӣ истифода мешавад» [8]. Рӯхҳои таркибии дар таснифоти мазкур муайяннамуда ба он ишора мекунанд, ки идоракунии ҷомеа на танҳо тавассути василаҳои қаблан пазируфташуда, балки дастовардҳои навини илму техника низ амалӣ қарда мешаванд.

Олимон Р.Кларк ва Р.Нейк моҳияти киберсиёсат ва ҷанги кибериро чунин шарҳ додаанд: «Киберсиёсат ин мафҳумест, ки дар забони муосири сиёсӣ барои тавсифи сатҳи истифодаи фазои интернетӣ дар фаъолияти сиёсӣ ба қор бурда мешавад. Ҷанги киберӣ бошад вақте ба амал меояд, ки ба шабакаҳо ва инфрасохторҳо ворид шуда, «даромадгоҳҳои сиёх» ва бомбаҳои мантиқиро дар замони сулҳ мегузоранд. Сарҳади байни сулҳ ва ҷанг шуста шуда, сарчашмаи нави хатарноки бесуботи пайдо мешавад» [4: с. 48].

Олими рус И.А.Биков «киберсиёсатро ҳамчун истифодаи шабакаҳои интернет аз ҷониби мақомоти давлатӣ ҷиҳати муошират бо ҷомеаи шаҳрвандӣ, соҳмонҳои байналмилалӣ ва умуман ҷомеаи

байналмилалӣ» маънидод мекунад [1]. Аз ин нуктаи назар киберсиёсат маҳз ҳамон шакли сиёсатест, ки давлат онро бо мақсадҳои муайяни худ амалӣ менамояд. Аз ин масъалаи дигаре бармехезад, ки оё истифодаи Интернет ва шабакаҳои иҷтимоӣ аз ҷониби дигар субъектон ба доираи танзими киберсиёсат дохил мешавад ё не?

Ба ақидаи мо, киберсиёсат метавонад истифодаи шабакаҳои интернет на танҳо аз ҷониби мақомоти давлатӣ, балки аз ҷониби дигар субъектҳоро низ дар бар гирад. Зеро ҷомеаи шахрвандӣ ва дигар субъектҳои зикргардида тарафи мутақобилаи муносибат бо давлат мебошанд. Аз ин рӯ, мантиқан чунин бармеояд, ки ҳама муносибатҳое, ки аз ҷониби онҳо бо давлат амалӣ карда мешавад, метавонад ба доираи танзими киберсиёсат дохил шаванд.

Ҳамзамон бо ин, фаъолиятҳое, ки дар самти киберсиёсат амалӣ мешаванд, на ҳамаи онҳо хусусияти позитивӣ доранд. Кибертер-роризм, кибершпионаж ва дигар ҳучумҳои киберие, ки амалӣ карда мешаванд на ҳама вақт аз ҷониби сохторҳои давлатианд. Ин нукта имконият медиҳад, ки киберсиёсатро ҳамчун шакли васеъ ва фарохи таъсиррасонӣ ва идоракунии иттилоотӣ маънидод намоем. Ҳамзамон, онро дар маънии манфиаш ҳамчун шакли сиёсате метавон маънидод намуд, ки аз аслиҳои иттилоотӣ васеъ истифода мебарад. Олимони рус А.В.Манойло, И.В.Петренко ва Д.Б.Фролов аслиҳои иттилоотиро тавсиф намуда, хусусиятҳои хоси онро ҷудо мекунанд, ба мисли «идорашавандагӣ, махфият, универсалӣ, арзиши нисбатан паст ва дастрас будан» [5: с. 213].

Барои мо дар шароити муосир зарур аст, ки ҷанбаҳои сохторӣ ва мазмунӣ онро дақиқ намоем, зеро он аллакай ба сифати василаи таъсиррасон ба раванди идоракунии баромад намуда истодааст. Танзими муносибатҳо тавассути расонидати иттилооти зарурӣ, ки ба воситаи василаҳои иттилоотию коммуникатсионӣ амалӣ карда мешаванд, ташкили майдонҳои маҷозии муошират, ки ҳаҷман ва аз рӯйи теъдоди иштирокчиён бениҳоят васеанд, ҳаҷми иттилооте, ки дар гардиш аст водор месозанд, ки киберсиёсатро ба сифати механизми самараноки идоракунии дар ихтиёри ҳокимият ва дигар қувваҳои соҳаи эътибор ва нуфуз эътироф намоем. Нуктаи дигари муҳим дар маънидодкунии ҷанбаи мазмунӣ киберсиёсат ин аст, ки тавассути василаҳои он ба сиёсати дохилии давлатҳо ва равандҳои ташаққули мақомоти ҳокимияти давлатӣ дар онҳо низ таъсиррасониҳои гуногун сурат гирифта истодаанд. Ҳадафҳо, ки дар замони пеш тавассути амалҳои ҷосусӣ бо сафарбарнамоии шахсони махсус бевосита дар ин ё он кишвар амалӣ менамуданд, дар замони ҷомеаи иттилоотӣ ҳазорҳо фарсахҳо дур ҳам анҷом дода истодаанд.

Вобаста ба ин масъала сиёсатшиноси тоҷик П. А. Муҳаммадзода ибраз доштааст: «Дар тӯли ду даҳсолаи охир шабакаи интернет яке аз воситаҳои хеле муҳими пешбурди фаъолияти сиёсӣ гардидааст. Таҷрибаи

баргузориҳои интиҳоботи кишварҳои ҷаҳон нишон медиҳад, ки номзадҳо чигуна аз саҳифаҳои интернетӣ истифода менамоянд. Ё ин ки кишварҳо ва гуруҳҳои манфиатҷӯ дар раванди маъракаи интиҳоботӣ бо истифода аз шабакаҳои интернетӣ ҳамлаҳои ҳакериро анҷом дода, аз тариқи шабакаҳои иҷтимоӣ бо паҳн намудани маълумоти бардуруғ нисбати сиёсати давлатии ин ё он кишвар ба мафкураи шахрвандон таъсир расонида, дар раёни шахрвандон нисбати номзадҳо таъсир мерасонанд. Илова бар ин, дар раванди маъракаи интиҳоботи кишварҳо гуруҳҳои манфиатҷӯ бо ирсали миллионҳо пайомакҳо аз тариқи шабакаҳои иҷтимоӣ ва умуман паҳн намудани маълумоти танқидӣ дар байни аҳоли нисбати сиёсати давлатии кишварҳо, проблемаҳои дохилии онҳо, мавқегирии як кишвар вобаста ба дигар кишварҳо, аз ҷумла мавқегирии нодурусти ҳизбҳо ва ғайра таъсир расониданд»[9: с. 15].

Ҷанги иттилоотӣ, ки таърифи аз як панҷсола байни Амрико ва Федератсияи Россия вобаста ба ҳамлаҳои эҳтимолии ҳаккерӣ дар раванди интиҳоботи президенти ИМА идома дорад, намунаи татбиқи киберсиёсат дар сиёсати хориҷӣ мебошад. Ҳарчанд Федератсияи Россия даст доштани худро дар ин амал инкор намояд ҳам, маъмурияти Қасри Сафед ин ҷурмо аз болои Федератсияи Россия бардоштани нест.

Ҳамзамон бо гуфтаҳои боло қайд намудан зарур аст, ки дар баъзе адабиёти илмӣ ва ҳуқуқӣ мафҳуми «киберсиёсат» дар маънои «сиёсати иттилоотӣ» низ истифода мешавад. Хулосаи умумӣ, дар ин маврид он аст, ки мафҳуми мазкур ифодаи истифодаи иттилоот, василаҳои иттилоотӣ, ташаккули фазои иттилоотӣ ва таъмини амнияти он дар шароити ҷомеаи иттилоотӣ мебошад.

Ба ақидаи мо, киберсиёсат ин шакли муайяни сиёсати хос ба ҷомеаи иттилоотӣ мебошад, ки ҷанбаҳои технологӣ ва инсониро доро мебошад. Ҷанбаи технологияи он дар таъминнокии ҷомеа бо василаҳои техникаи иттилоотӣ, Интернет, шабакаҳои иҷтимоӣ ва технологияҳои компютерӣ ифода ёфта, ҷанбаи инсонии онро маҳз фарҳанги истифодаи интернет ва шабакаҳои иҷтимоӣ, ҷамъоварӣ, коркард ва паҳннамоеи иттилоот ташкил медиҳад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯзи аввали ба даст овардани истиқлолият ба масъалаҳои ҷудогонаи амнияти иттилоотӣ ҳамчун ҷузъи амнияти миллӣ ва паҳлуҳои муҳталифи он олимону муҳаққиқони ватанӣ таваҷҷуҳ зоҳир намудаанд. Дар омӯзишу баррасии масъалаҳои мубрами амнияти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон сиёсатшиносони ватанӣ А.Н. Маҳмадов, С.С. Ятимов, М. Хидирзода, Г.Н. Зокиров, А. Исқандаров, Муҳаммадзода П.А., Сафарализода Х.Қ. ва дигарон саҳми арзанда гузоштаанд. Рисолаҳои диссертационии Н.С. Раҷабов, А.Х. Ибодов, С.Т. Мирзоев, К.И. Сафиев, Ҳ. Зарифӣ, П.А. Маҳмадов, З. Шарифзода, Н.Д. Назиров ва ҷанбаи дигарон мисоли равшани гуфтаҳои боло мебошанд. Ҳар яке аз ин олимони дар доираи предмети таҳқиқоти худ

масъалаҳои алоҳидаи амнияти иттилоотӣ ва сиёсати иттилоотиро таҳлилу баррасӣ кардаанд. Аммо дар мавриди таҳлилу баррасии масъалаи болозикр таҳти мафҳуми “киберсиёсат” мақолаву рисолаҳои илмӣ ва дигар пажӯҳишҳо ба назар намерасанд. Аз ин рӯ, масъалаи мазкур бо чунин унвон ва шаклу муҳтаво бори аввал дар илми ватанӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст.

Мақсад аз баррасии мавзӯи мазкур дар муайян намудани зарурат ва эҳтиёҷот ба таҳқиқи хусусиятҳои хоси падида ва зухуроте чун киберсиёсат мебошад, ки дар шароити муосири рушди муносибатҳо дар ҷомеаи иттилоотӣ дар доираҳои илмӣ ва сиёсии кишварҳои гуногун мавриди амал қарор гирифта истодааст. Аз ин рӯ, вақти он расидааст, ки ҷомеаи олимон ва коршиносони масоили сиёсии мо вобаста ба ин масъала мавқеи худро муайян намоянд. Паҳлӯҳои баҳсӣ метавонанд зиёд бошанд, вале воқеият он аст, ки киберсиёсат ҳамчун рукни таркибии раванди идоракунии ва танзими муносибатҳо дар фаъолияти давлат ва ҳукуматҳо мавқеи устувори худро пайдо намудааст.

АДАБИЁТ

1. Быков И.А. Киберполитика или новые контуры политики в XXI веке // Киберполитика или политика в информационном обществе [Электронный ресурс]. URL: <http://www.cyberpolitics.ru/content/view/395/34/> (дата обращения: 25.03.2021).
2. Касенова М.Б. Основы трансграничного управления интернетом. //Кибербезопасность и управление интернетом: Документы и материалы для российских регуляторов и экспертов / Отв. ред. М.Б. Касенова; сост. О.В. Демидов и М.Б. Касенова. – М.: Статут, 2013. – С.9.
3. Кибер что такое? Определение, значение, перевод//<https://chto-eto-takoe.ru/cyber>
4. Кларк Р., Нейк Р. Третья мировая война: какой она не будет? -СПб.: Питер, 2011. С.48.
5. Манойло А.В. Петренко А.И., Фролов Д.Б. Государственная информационная политика в условиях информационно-психологической войны. – М., 2017. – С.213.
6. Прогноз в отношении числа интернетпользователей по странам. (*eTForecasts, Internet User Forecast by Country*) (URL: http://www.etforecasts.com/products/ES_intusersv2.htm); Интернет в цифрах. Internet World Stats. Usage and population statistics//URL: <http://www.internetworldstats.org>;2013.№ 2 (14). С. 4–13. (санаи мурочиат: 30.03.21)
7. Попов В.Д. Тайны информационной политики. – М., 2003. –С.11. (205)

ТОЧИКИСТОН ВА ҶАҶОНИ ИМРӢЗ

8. Finland's Cyber security Strategy. – URL: <http://www.yhteiskunnanturvallisuus.fi/en/materials> (неофициальный перевод О.В. Демидова и М.Б. Касеновой). (дата обращения 31.03.21)

9. Муҳаммадзода П. А. Ҷазои маҷозӣ ва технологияҳои иттилоотию иртиботӣ - имкони нави табиғоти интиҳоботӣ.// Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯз. №1(69) 2020. С.12-17

10.Муҳаммадзода П.А. Суханрони муовини директори Маркази тадқиқоти стратегии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон // Мизи гирд дар мавзӯи “Ҷазои маҷозӣ: имконият ва таҳдидҳои ба амнияти миллӣ” (ш. Душанбе, 08.06.2021)

11.<https://napoleoncat.com/stats/facebook-users-in-tajikistan/2021>

12.<https://datareportal.com/reports/digital-2020-tajikistan>

КИБЕРПОЛИТИКА: ЗНАЧЕНИЕ, СОДЕРЖАНИЕ И ЕЕ ОСОБЕННОСТИ

ХИДИРЗОДА МАХФИРАТ УМАР,

доктор философских наук, профессор,
член Центральной Комиссии по выборам и референдумам
Республики Таджикистан

734025, Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 42;
тел.: (+992) 918639754; e-mail: makfirat@mail.ru

КОМИЛБЕК АМИД ЁРБЕК,

Кандидат политических наук, доцент, проректор по науке и инновациям
Академии государственного управления при Президенте
Республики Таджикистан

734003, Таджикистан, г. Душанбе, ул. Саид Носир 33;
тел.: (+992) 935-57-58-55; e-mail: amid.komilbek@mail.ru

В статье рассматривается вопрос киберполитики как политическое понятие. В современном мире киберполитика уже превратилась в одну из самых популярных инструментов. Появление киберполитики можно интерпретировать как продукт информационного общества. Политические и социальные потребности общества требуют наряду с экономической, социальной и культурной политикой, формирования независимого направления политики, киберполитику. На наш взгляд, киберполитика это определенная форма политики, характерная информационному обществу, которая имеет технологические и человеческие аспекты. Технологический аспект киберполитики отражается в обеспечении общества техническим информационным средствам, Интернетом, социальными сетями и компьютерными технологиями. Человеческий аспект этой политики

отражается в культуре использования Интернета и социальных сетей, сбора, обработки и распространения информации.

Ключевые слова: понятие, киберполитика, кибер, значение, содержание, особенность, технология, информация, интернет, информационные сети, появление, общества.

**CYBER POLICY: VALUE,
CONTENT AND ITS FEATURES**

HIDIRZODA MAHFIRAT UMAR,

Doctor of Philosophy, Professor,
Member of the Central Commission for Elections and Referendums
Republic of Tajikistan,
734025, Tajikistan, Dushanbe, Rudaki ave. 42:
tel .: (+992) 918639754; e-mail: makfirat@mail.ru

KOMILBEK AMID YORBEK,

candidate of political sciences, associate professor, vice-rector on
Science and Innovation Academy of Public Administration
under the President of the Republic of Tajikistan
734003, Tajikistan, Dushanbe, Said Nosir street 33;
tel .: (+992) 935-57-58-55; e-mail: amid.komilbek@mail.ru

The article examines the issue of cyber policy as a political concept. In the modern world, cyber policy has already become one of the most popular tools. The emergence of cyber politics can be interpreted as a product of the information society. The political and social needs of society require, along with economic, social and cultural policies, the formation of an independent policy direction, cyber policy. In our opinion, cyberpolitics is a certain form of politics, characteristic of the information society, which has technological and human aspects. The technological aspect of cyber policy is reflected in the provision of society with technical information means, the Internet, social networks and computer technologies. The human aspect of this policy is reflected in the culture of using the Internet and social networks, collecting, processing and disseminating information.

Keywords: concept, cyber policy, cyber, meaning, content, feature, technology, information, internet, information networks, emergence, society.

**ЗАМИНАҲОИ ТАШАККУЛЁБИИ МУБОРИЗАҲОИ
ИТТИЛООТӢ ДАР ЗАМОНИ МУОСИР**

ХОЛИҚОВ ФИРДАВС,

унвончӯи кафедраи сиёсатшиносии

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ

734003, Тоҷикистон, ш.Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 12;

тел.: +99293-744-33-33; e-mail: firdavs.holikov2016@gmail.com

Рушди бемайлоии технологияҳои иттилоотӣю коммуникатсионӣ қонуниятҳои тараққиёти ҳамаи соҳаҳои ҷамъиятиро таъйир дода истодааст, зеро дар шароити ташақкулёбии фазои иттилоотии глобалӣ субъектҳои нави равандҳои сиёсӣ пайдо шуда, дар баробари давлатҳо онҳо ба муносибатҳои ҷамъиятӣ ва рафтори сиёсии одамон таъсири амиқ мерасонанд. Ғайр аз ин, дар замони муосир рушди ҳамаи соҳаҳо аз сатҳи истифодабарии технологияҳои иттилоотӣ, инфрасохтори иттилоотии ҷомеа, пойгоҳҳои иттилоотӣ ва умуман афзалиятҳои иттилоотӣ вобаста гардидааст. Аз ин рӯ, таъмини амнияти инфрасохтори иттилоотии мамлакат ва ташақкул додани он яке аз самтҳои афзалиятноки таъмини амнияти миллӣ мебошад. Ҳамзамон, дар шароити муосир дар бисёре аз мавридҳо субъектҳои раванди сиёсӣ иттилоотро на танҳо барои қонун намудани талаботи хеш, балки дар муқобили манфиатҳои дигарон истифода бурда истодаанд. Чунин ҳолатро дар мисоли ҷангҳои иттилоотӣ ва ҳуҷумҳои иттилоотӣ мушоҳида намудан мумкин аст. Бинобар ин, айни замон муборизаҳои иттилоотӣ унсури марказии равандҳои сиёсии ҷомеаро ташиқ медиҳанд. Дар мақолаи мазкур заминаҳои пайдоиш ва ташақкулёбии муборизаҳои иттилоотии замони муосир таҳлилу баррасӣ гардидаанд.

Калидвожаҳо: *муборизаи иттилоотӣ, афзалиятҳои иттилоотӣ, ҷангҳои иттилоотӣ, силоҳи иттилоотӣ, амнияти иттилоотӣ, технологияҳои иттилоотӣю коммуникатсионӣ, таҳдидҳои иттилоотӣ.*

Дар шароити ҷаҳонишавӣ ва рушди бемайлоии технологияҳои коммуникатсионӣ фазои ягонаи иттилоотӣ ташақкул ёфтааст, ки аз як ҷониб он ба тавсеаи технологияҳои иттилоотӣ агар мусоидат намуда бошад, аз ҷониби дигар заминаҳои рушди ҷомеаи иттилоотиро ба вучуд овардааст. Пайдоиш ва ташақкулёбии фазои иттилоотии ҷаҳонӣ ба низоми муносибатҳои

ҷамъиятӣ ва системаи сиёсии давлатҳои гуногун таъсири амиқ мерасонад. Аз ҷумла дар зери таъсири чунин дигаргуниҳо субъектҳои нави сиёсат пайдо гардида, ниҳодҳои анъанавии ҳокимият ба дигаргунии ҷиддӣ рӯ ба рӯ мегарданд, зеро дар шароити муосир шаклҳои нави муборизаҳои сиёсӣ ва роҳи усулҳои амалӣ намудани таъсиррасонии сиёсӣ пайдо шудаанд, ки ҳамаи онҳо натиҷаи рушди технологияҳои иттилоотӣ ва ташаккули фазои иттилоотии ҷаҳонӣ мебошанд.

Ғайр аз ин, дар замони муосир иттилоот ба тамоми соҳаҳои фаъолият таъсири амиқ расонида, муносибатҳои ҷамъиятию сиёсӣ, пешбурди фаъолият ва сиёсати дохилию берунии давлатҳоро ба дигаргунии ҷиддӣ рӯ ба рӯ менамояд. Мутаассифона, тӯли ду даҳсолаи охир дар аксар маврид субъектҳои гуногуни равандҳои сиёсӣ иттилоотро на танҳо ба манфиати одамон, балки дар муқобили манфиатҳои шахс, ҷомеа ва давлат истифода менамоянд. Аз ин рӯ, тадриҷан нақши амнияти иттилоотӣ дар низоми амнияти миллӣ меафзояд ва ҳатто дар мадди аввал қарор мегирад. Зеро таҷрибаи сиёсии ду даҳсолаи охир нишон медиҳад, ки рушди технологияҳои иттилоотӣ, пайдоиши субъектҳои гуногуни сиёсат ва ба вучуд омадани шаклҳои нави иртиботи сиёсӣ ба омилҳои бесуботкунандаи ҳаёти сиёсӣ табдил ёфта истодаанд [9]. Гузашта аз ин, вобастагии давлат аз фаъолияти муназзами шабакаҳои иттилоотию коммуникатсионӣ осебпазирӣ ҷомеаро дар муқобили таҳдиду хатарҳои замони муосир зиёд менамоянд, чунки вайрон гардидани фаъолияти шабакаҳои иттилоотӣ ва ё қорношоям гардонидани онҳо ба нерӯҳои сиёсӣ имконият медиҳанд, ки дар фазои иттилоотию идеологии ҷомеа мавқеи худро мустаҳкам намоянд ва бо ин роҳи восита мақсадҳои худро дар амал татбиқ созанд. Маҳз чунин равандҳоро ба инобат гирифта, олимону муҳаққиқон мафҳумҳои «ҷангҳои иттилоотӣ», «ҳучҷумҳои иттилоотӣ», «амнияти иттилоотӣ», «терроризми иттилоотӣ», «фазои иттилоотии ҷомеа» ва монанди инҳоро таҳлилу намуда истодаанд.

Ҳамзамон, инқилоби илмию технологияи соҳаи иттилоот дар шароити муосир заминаи асосии тараққиёти ҷамъиятӣ муаррифӣ мегардад [4]. Ду даҳсола қабл одамон тасаввур карда наметавонидаанд, ки технологияҳои иттилоотӣ ба рушди соҳаҳои иқтисодӣ, иҷтимоию сиёсӣ чӣ гуна таъсиргузорӣ менамоянд. Аммо имрӯзҳо мушоҳида намудан мумкин аст, ки технологияҳои мазкур ва махсусан, тавсеаи истифодаи шабакаи Интернет дар рушди тиҷорат ва инфрасохтори иттилоотию коммуникатсионии ҷомеа таъсири ҳалкунанда расонида истодаанд. Бинобар ин, субъектҳои гуногуни сиёсат кӯшиш намуда истодаанд, ки дар фазои иттилоотӣ ва низоми нави

ҷаҳонӣ афзалиятҳои иттилоотӣ бештареро соҳиб шаванд. Гузашта аз ин, технологияҳои иттилоотӣ дастрасии одамонро ба иттилоот хеле осон намуда, барои баамалоии инкилобҳои иттилоотӣ заминагузорӣ кардаанд. Тавсеаи дастрасии одамон ба иттилоот ва истифодаи технологияҳои иттилоотӣ дар соҳаҳои гуногуни ҳаёти ҷамъиятӣ рушди иқтисоди миллӣ ва ташаккули иқтисодиёти ҷаҳониро аз онҳо вобаста намудааст. Чунин тамоюлот ба системаи сиёсӣ ва ҳаёти иҷтимоӣ сиёсии ҷомеа низ таъсиргузорӣ менамояд. Аз ин рӯ, бо боварии комил гуфтан мумкин аст, ки ташаккули рафтори сиёсии одамон ва ҷаҳолнокии онҳо дар ҳаёти ҷамъиятӣ аз ҳокимияти иттилоотӣ ва мавриди истифода қарор додани навоариҳои иттилоотӣ вобаста мебошад. Яъне дар раванди муборизаҳои сиёсӣ ғолибият насиби он нерухое мешавад, ки иттилооти бештар ва афзалиятҳои иттилоотии навро соҳиб ҳастанд. Бинобар ин, рушди тамаддуни иттилоотии замони муосир ба ҷаҳолияти мақомоти ҳокимияти давлатӣ, ташкилотҳои ҷамъиятӣ ва шахсони алоҳида таъсири амиқ мерасонанд.

Дар шароити муосир иттилоот ва манбаҳои иттилоотӣ омили асосии рушду инкишоф ба шумор рафта, воситаҳои стратегие доништа мешаванд, ки дар он на арзиши қор, балки арзиши дониш нақши аввалиндараҷа мебозад. Ба ибораи дигар, иттилоот ҳамчун маҳсулот ва ҳамчун қувваи истеҳсолие мебошад, ки фӯрӯхта ва харида мешавад, ҳамзамон, ба воситаи он шахсони алоҳида, ташкилотҳо ва давлатҳо барои амалисозии манфиатҳо ва мақсадҳои худ иттилоотро ҳамчун воситаи мудофия ва ё зарару зиён расонидан ба рақибони худ истифода мебаранд. Аз ин рӯ, мавҷудияти шарту шароити зарурӣ барои ҷаҳолияти муназзами шахс, ҷомеа ва давлат ба воситаи амнияти инфрасохтори иттилоотии мамлакат, сатҳи рушду инкишоф ва ҷаҳолияти бомароми он таъмин карда мешавад.

Фаромӯш набояд кард, ки рушди технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ ҳанӯз ҳалли ҳамаи масъалаҳои иҷтимоиро имконпазир намегардонад. Агар онҳо ба таври дуруст ва самаранок истифода бурда шаванд, барои таъмини устувории иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва сиёсӣ заминаи мусоид фароҳам меоваранд. Масалан, таҳлили таҷрибаи давлатҳои гуногун нишон медиҳад, ки тавсеаи истифодабарии технологияҳои иттилоотӣ муносибатҳои дар сатҳҳои гуногун (миллӣ, минтақавӣ, ҷаҳонӣ) баамалояндаро ташаккул медиҳанд, сатҳи саводноқӣ ва маълумотнокии аҳолиро баланд мебардоранд, шаклҳои нави мудирияти корхонаю муассисаҳоро ба вуҷуд меоваранд. Таъсири аз ҳама бештари технологияҳои иттилоотиро дар шакли ҷаҳонишавӣ мушоҳида намудан мумкин аст, ки ҳам дар соҳаи сиёсат ва ҳам иқтисод дигаргуниҳои ҷиддиро ба вуҷуд меоварад. Зеро ҷаҳонишавӣ

ҳамчун заминаи асосии ташаккулёбии ҷомеаи иттилоотӣ таҳдиду хатарҳои гуногуноро ба вуҷуд меоварад, ки дар ҷунин шароит давлатҳо ҷуз тағйир додани рафтори худ ва посух гардонидан ба таҳдидҳои мазкур ҷораи дигар надоранд.

Иқтисодиёт ва ширкатҳои сармоядорӣ, ҳамзамон давлатҳои мутаракқӣ дар зери таъсири рушди бемайлоии технологияҳои иттилоотӣ қарор гирифта, дар сохтори ҷамъиятии кишварҳои худ хусусиятҳои навро шомил намудаанд, ки яке аз онҳо ташаккул додани сармоядории иттилоотӣ мебошад. Дар ҷунин сохтори ҷамъиятӣ ҳамгирии иқтисодию сиёсии давлатҳо, дар сатҳи баланд қарор додани идоракунии муассисаҳо ва корхонаҳо шарти аввалиндараҷаи сиёсати давлатӣ доништа мешавад. Зеро дар зери таъсири равандҳои иттилоотӣ маҳдуд гардидани имкониятҳои на танҳо шахсони алоҳида, балки гурӯҳҳои иҷтимоӣ ва давлатҳо низ ба назар мерасад. Ҷунин тамоюлот бо он асоснок карда мешавад, ки дар шароити ташаккули фазои иттилоотии глобалӣ шумораи ширкатҳои фаромиллӣ меафзояд. Аз рӯйи нишондодҳои соли 2018 дар ҷаҳон зиёда аз 82 ҳазор ширкати фаромиллӣ ва 810 ҳазор филиалҳои онҳо дар кишварҳои гуногуни олам фаъолият намуда истодаанд [16, с.167]. Ҳатто гуфтан мумкин аст, ки яке аз субъектҳои ташаккулдиҳандаи фазои иттилоотии ҷаҳонӣ маҳз ҳамин ширкатҳои фаромиллӣ мебошанд.

Дар ҷунин шароит соҳаи иттилоот тадриҷан рушд намуда, сарҳадҳои миллию давлатиро намепазирад. Ҷунин тамоюлот боиси пайдоиши манбаҳои иттилоотии глобалӣ мегардад ва ин манбаҳо дар аксар маврид аз ҷониби ташкилотҳои байнидавлатӣ ва ширкатҳои фаромиллӣ идора гардида, дар заминаи он стандартҳои рафтор ва шакли тафаккури нав пайдо мешавад. Масалан, Форуми Умумиҷаҳонии Иқтисодӣ тамоми ширкатҳои фаромиллиро муттаҳид намуда, дурнамои рушди иқтисодӣ ва шаклҳои гуногуни истифодабарии иттилоотро ҳамасола ва дастаҷамъона матраҳ менамояд [17]. Шиори «Қасе иттилооти бештар дорад, ҷаҳонро вай идора мекунад», дар шароити муосир на танҳо ҳоси давлатҳо, балки дар сатҳи минтақавию ҷаҳонӣ аз ҷониби созмонҳои гуногуни фаромиллӣ ва ҳатто ташкилотҳои террористӣ низ истифода бурда мешавад. Дар ҷунин шароит давлатҳои абаркудрати ҷаҳонӣ кӯшиш намуда истодаанд, ки манбаҳои иттилоотии ҷаҳониро зери назорати худ қарор диҳанд. Аз ин рӯ, гуфтан мумкин аст, ки дар шароити ташаккулёбии ҷомеаи иттилоотӣ ва фазои иттилоотии глобалӣ иттилоот ҳамчун манбаи стратегӣ объекти марказии ҷангҳои оянда ба шумор меравад.

Ғайр аз ин, давлатҳои тараққиқардаи олам кӯшиш намуда истодаанд, ки иттилоотро ба сифати силоҳи стратегӣ барои амалӣ намудани манфиатҳои худ истифода намоянд, чунин тамоюлот дар суҳанрониву баромадҳои сарварони сиёсӣ ва ҳуҷҷатҳои стратегии давлатҳои алоҳида аллакай ба мушоҳида мерасад. Чунончи дар ҳисоботи якҷояи вазири мудофия ва директори Хадамоти марказии истихбороти Амрико аз соли 1997 чунин омадааст: «Технологияҳои иттилоотӣ имкон медиҳанд, ки бухронҳои геополитикӣ бе истифодаи силоҳи аслиҳа ҳаллу фасл карда шаванд. Сиёсати мо дар самти таъмини амнияти миллӣ ва роҳи усулҳои дар амал татбиқ намудани он бояд ба масъалаи баланд бардоштани имкониятҳои пешбурди ҷангҳои иттилоотӣ ва дар ташкили чунин ҷангҳо дар муқобили рақибони ИМА равона карда шавад» [3, с.52].

Дар охири соли 1998 Вазорати мудофияи ИМА доктринаи гузаронидани амалиёти иттилоотиро таҳия менамояд, ки дар ин санад бори аввал ба таври расмӣ омодагии амрикоӣҳо барои анҷом додани амалиёти иттилоотӣ эълон карда мешавад. То ин дам намояндагони Департаменти давлатӣ ҷорабиниҳои соҳаи иттилоотро ҳамчун амали муҳофизатӣ маънидод мекарданд. Аммо дар асоси доктринаи қабулгардида ИМА метавонад ҳуҷумҳои иттилоотиро на танҳо дар шароити ҷангӣ, балки дар шароити осоишта низ анҷом диҳад [12, с.78].

Тирамоҳи соли 1999 дар ИМА Маркази гузаронидани ҷангҳои кибернетикӣ ташкил карда мешавад, ки барои анҷом додани таҳқиқоти илмӣ ва озмоишҳои ин марказ чанд соли аввал Пентагон 90 млн доллар ҷудо намуда буд. Ғайр аз ин, ИМА марказҳои пуриқтидори иттилоотие ташкил менамоянд, ки мақсади асосии онҳо ба соҳаҳои иттилоотию психологии ҷомеаи ҷаҳонӣ таъсири иттилоотӣ расонидан мебошад. Чунончи, аз 1 октябри соли 1999 Агентии иттилоотии ИМА (United States Information Agency) дар ихтиёри Департаменти давлатӣ воғузор карда шуда, бо ҳайати кормандони ҷандҳазорнафарӣ дар 142 кишвари ҷаҳон ба фаъолияти иттилоотию иқтишофӣ машғул мегарданд [14, с.37]. Чунин фаъолнокӣ дар самти таъмини амнияти иттилоотӣ аз ҷониби кишварҳои Ғарб ва як қатор давлатҳои дигар низ анҷом дода шудаанд. Дигаргуниҳои иттилоотии охири асри XX давлатҳои оламо мачбур намуданд, ки дар муносибат бо унсурҳои иттилоотии амнияти миллӣ ва ҳолати ҳимоятшавандагии манфиатҳои миллии худ ба таври дигар рафтор намоянд. Ин аст, ки дар ин давра қариб аз тарафи ҳамаи давлатҳо концепсия, стратегия ва доктринаи таъмини амнияти иттилоотӣ қабул гардида, дар заминаи онҳо дурнамои

рушди инфрасохтори иттилоотии ҷомеа ва ҳифзу ҳимояи он аз таҳдидҳои иттилоотии кибернетикӣ чораҷӯӣ карда шудаанд.

Ҳамзамон гуфтан ҷоиш аст, ки тӯли ду даҳсолаи охир нақши сиёсати иттилоотӣ дар низоъҳои мусаллаҳона бештар гардида истодааст, зеро дар шароити ҷангӣ дар баробари қувваҳои ҳарбӣ инчунин муборизаҳои иттилоотии психологӣ ва иттилоотии техникӣ низ нақши муҳим мебозанд. Қарорҳои ҳарбию сиёсӣ дар аксар маврид зери таъсири таҳдидҳои иттилоотӣ қабул мегарданд. Аз ин рӯ, дар пайдоиши низоъҳои мусаллаҳонаи замони муосир ва гузаронидани амалиёти ҷангӣ иттилоот ва афзорҳои иттилоотӣ нақши ҳалкунанда доранд. Низоъҳои мусаллаҳонаи солҳои охир ҷунин воқеиятро инъикос менамоянд. Ҷунончи, низоъҳои мусаллаҳонаи Косово, Ироқ, Гурҷистон, Сурия, Афғонистон, Украина, Қарабоғи Кӯҳӣ ва ғайраҳо мисоли равшани онҳо мебошанд. Қобилияти ВАО барои таҳриф намудани воқеаву ҳодисаҳо ва дар ин замина тағйир додани тасаввуроти ҷомеаи ҷаҳонӣ дар бораи ҷонибҳои низоъ аз сиёсатмадорон талаб менамояд, ки қарорҳои ғавраӣ қабул намоянд. Дар шароити муосир, ки аҳолии кишварҳои гуногуни олам нисбат ба воқеаву ҳодиса бетараф буда наметавонанд (дар зери таъсири иттилооти ғавраӣ), сарварони сиёсӣ маҷбур мегарданд, ки барои шарҳу тавзеҳ додан ва асоснок намудани дурусти қарорҳои худ вақти зиёдро сарф намоянд, то ки афкори ҷамъиятиро зери назорати худ қарор диҳанд. Ҷунин тамоюл бори дигар шаҳодат аз он медиҳанд, ки дар шароити муосир сарварони сиёсӣ ва роҳбарияти неруҳои ҳарбӣ дар баробари роҳбарӣ намудани амалиётҳои ҳарбӣ ҳамзамон ба ҷангҳои иттилоотии психологӣ низ бояд тавачҷуҳӣ бештар зоҳир намоянд. Дар ин маврид ҳулоса ин аст, ки ба даст овардани ғолибият дар ҷангҳои иттилоотӣ ба монанди ғолибият дар низоъҳои мусаллаҳона аҳамияти зиёд дорад.

Айни замон нақши афзоиандаи муборизаҳои иттилоотиро мушоҳида намудан мумкин аст, ки онро унсури муҳимми ҷангҳои иттилоотӣ бояд донист. Дар шароити ҷангҳои иттилоотӣ сарҳади байниҳамдигарии ҷангу сулҳ аз байн меравад, зеро ҷунин амалҳоро ҳам дар шароити ҷангӣ ва ҳам осоишта анҷом медиҳанд. Роҳу усулҳо ва технологияҳои анҷом додани ҷангҳои иттилоотӣ тадриҷан барои субъектҳои сиёсат натиҷабаш гардида, миқёси он васеъ карда мешавад. Муборизаҳои иттилоотӣ мақсад ва вазифаҳои мушаххасро пайгирӣ менамояд. Мутахассисон ва коршиносони ин соҳа мақсад ва вазифаҳои ҷангҳои иттилоотӣ ва муборизаҳои иттилоотиро ба таври зерин нишон додаанд:

– таъсири манфӣ расонидан ба имиҷи байналмилалӣ давлат, ҳалал расонидан ба ҳамкорӣҳои байналмилалӣ он;

- дар раванди қабули қарорҳои сиёсӣ монеа эҷод намудан;
- ба вучуд овардани шиддати иҷтимоӣ ва барҳам задани суботи сиёсӣ;

- коҳиш додани самаранокии фаъолияти мақомоти ҳокимияти давлатӣ;

- ташкил намудани тазоҳуроти оммавӣ;

- вайрон намудани фаъолияти муназзамии идоракунии артиш, қисмҳои низомӣ ва объектҳои муҳими стратегӣ;

- таъсири манфӣ расонидан ба фазои ахлоқӣ ва маънавии ҷомеа, дур намудани аҳолии кишвар аз фарҳанги миллӣ [2, с.107].

Дар соҳаи сиёсат омилҳои иттилоотӣ таъсири бештар дошта, барои ҳалли як қатор масъалаҳои стратегӣ ва баъзан геополитикӣ аз ҷониби субъектҳои гуногун истифода бурда мешаванд. Чунинчӣ:

- бо истифода аз технологияи назарфиребӣ таъсир расонидан ба афкори ҷамъиятӣ, тағйир додани он, ташкил намудани шиддати иҷтимоӣ сиёсӣ, ба вучуд овардани бетартибҳои сиёсӣ;

- коҳиш додани таъминоти иттилоотии мақомоти ҳокимияти давлатӣ (дар чунин шароит қарорҳои сиёсӣ нодуруст қабул мегарданд, ки онҳо муносибати аҳолиро нисбат ба ниҳодҳои давлатӣ тағйир медиҳанд);

- истисмор намудани иқтидори зеҳнии мамлакатҳои дигар;

- ноустувор гардонидани муносибатҳои байни ҳизбҳои сиёсӣ, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, ҳаракатҳои сиёсӣ (бо мақсади ташкил намудани низоъҳо, ба вучуд овардани фазои нобоварӣ, шубҳаҳо, шиддатнок намудани муборизаҳои сиёсӣ, таъкиботи мухолифин);

- паҳн намудани иттилооти носоҳеҳ дар бораи фаъолияти мақомоти давлатӣ ва бо ин роҳ таъсири манфӣ расонидан ба имиджи сиёсӣ онҳо;

- вайрон намудани фаъолияти шубҳаҳои робита бо ҷомеа ва сохторҳои ташаккулдиҳандаи афкори ҷамъиятӣ, мушкил намудани дастрасии онҳо ба иттилоот ва дигар воситаҳои иттилоотӣ;

- амалӣ намудани дастгирии иттилоотии агентҳои, ки барои вайрон намудани фаъолияти муназзамии сохторҳои сиёсӣ ҳарбӣ ва иҷтимоӣ иқтисодии рақиб нигаронида шудаанд [7, с.25].

Ҳамин тариқ, дар ҳолати амалӣ гардидани ҳадафҳои дар боло номбаргардида ба объекти амният (давлат, миллат, ҷомеа) зарару зиёни моддию маънавӣ расонида мешавад. Ин аст, ки дар замони муосир аксари давлатҳои дунё омилҳои иттилоотиро ҳам дар сиёсати дохилӣ ва ҳам сиёсати хориҷии худ ба таври васеъ истифода менамоянд. Аз ҷумла омилҳои иттилоотӣ барои паҳн намудани арзишҳои фарҳангӣ, иқтисодӣ, сиёсӣ

ичтимоӣ истифода мегарданд. Масалан, ҳамасола аксари давлатҳои дунё аз ҳисоби фирори мағзҳо зарари зиёди моддӣ мебинанд, ки онро натиҷаи муборизаҳои иттилоотӣ номидан мумкин аст. Ғайр аз ин, дар ояндаи наздик, аниқтараш баъди пурра ташаккул ёфтани ҷомеаи иттилоотӣ нисфи зиёди аҳолии ҳар як мамлакат дар бахши иттилоотии соҳаҳои гуногун ҷалб мешаванд, ки мақсади асосии онҳо коркарди иттилооти саҳеҳ, саривақтӣ, мубодилаи иттилоот, таъминоти иттилоотӣ ва безаргардонии фазои иттилоотии мамлакат мебошад. Рушди ҳамаи соҳаҳо, аз ҷумла истеҳсолот, идоракунии, мудофия, алоқа, нақлиёт, энергетика, молия, илм ва маориф, васоити ахбори омма аз рушди инфрасохтори иттилоотии мамлакат ва ҳолати ҳимоятшавандагии он вобаста мегардад. Дар чунин шароит муборизаҳои иттилоотӣ унсури асосии равандҳои сиёсиро ташкил медиҳад.

Олими рус И.Н. Панарин муборизаҳои иттилоотиро ба ду гурӯҳ ҷудо менамояд: муборизаҳои иттилоотию психологӣ ва иттилоотию техникӣ. Агарчанде, ки субъекти онҳо як бошад ҳам, объекти онҳо аз ҳамдигар фарқ менамояд. Масалан, афкори ҷамъиятӣ, шуури сиёсӣ иқтисодии элитаи ҳукмрон, низоми ташаккули афкори ҷамъиятӣ, маркази қабули қарорҳои сиёсӣ объекти муборизаҳои иттилоотию психологӣ доништа мешаванд. Аммо системаҳои иттилоотию техникӣ низоми идоракунии, алоқа, фаъолияти молиявӣ иқтисодӣ, дастгоҳҳои интиқоли маълумот ва ғайра объекти муборизаҳои иттилоотию техникӣ ба шумор мераванд [13, с.178]. Агар чунин ҳолатро ба инобат гирем, ҳуҷҷумҳои иттилоотӣ аз ҳуҷҷумҳои киберӣ, амниятии иттилоотӣ аз амниятии киберӣ фарқ менамояд. Аммо онҳо бо ҳамдигар алоқамандии зич доранд ва якдигарро пурраю мукамал мегардонанд.

Дар раванди баамалоии муборизаҳои иттилоотӣ таъмини афзалиятҳои иқтисодии ҷомеа ва аз байн бурдани осебпазирии иқтисодиёт аз таъмини амниятии иттилоотию кибернетикӣ вобаста мегардад. Чунин ҳолат асосан хоси давлатҳои тараққикардаи олам мебошад, зеро дар ин кишварҳо пойгоҳҳои пуриқтидори иттилоотӣ ва системаҳои иттилоотии дорои маълумоти махфӣ идорӣ нигоҳдорӣ мешаванд, ки раҳна кардани онҳо иқтисодиётро ба бухрони ҷиддӣ рӯ ба рӯ менамояд. Таҳлилгарони амрикоӣ чунин таъмоюлотро дар мисоли ИМА мушоҳида намуда, барои анҷом додани ҳуҷҷумҳои иттилоотӣ ва киберӣ Чин, Эрон, Руссия ва ҷанде дигар давлатҳоро ишора менамоянд [1, с.94-106]. Аммо зикр намудан бамаврид аст, ки муборизаҳои иттилоотӣ барои давлатҳои рӯ ба инкишоф низ хеле зиёновар мебошанд, чунки дар ин кишварҳо системаҳои иттилоотӣ ва инфрасохтори иттилоотӣ дар ҳоли ташаккулёбии худ қарор доранд ва аз ин рӯ,

ҳолати ҳимоятшавандагии онҳо дар сатҳи зарурӣ намебошанд. Чунин ҳа-тарҳо дар оянда, аниқтараш баъди рушди инфрасохтори иттилоотию ком-муникатсионӣ афзоиш меёбад.

Силохи иттилоотӣ унсури муҳимтарини ҷангҳои иттилоотиро ташкил медиҳад. Аммо дар назар бояд гирифт, ки силохи иттилоотӣ ба монанди муборизаҳои иттилоотӣ дар раванди силохи ҷомеа ва ташаккули техно-логияҳои иттилоотӣ ба дигаргуниҳои ҷиддӣ мувҷеҳ мегардад. Айни за-мон мутахассисон ва коршиносон мундариҷаи силохи иттилоотиро вобаста ба самти истифодабарии он ба таври гуногун шарҳ медиҳанд. Аз ҷумла, як гурӯҳ муҳаққиқон онро маҷмӯи воситаҳои иттилоотӣ ва барномаҳои компютерие медонанд, ки барои зарар расонидан ба манбаҳои иттилоотии рақиб истифода бурда мешавад [15]. Гурӯҳи дигари муҳаққиқон силохи иттилоотиро бо дарназардошти ҳифзи системаҳои иттилоотӣ ва инфра-сохтори иттилоотӣ каме васеътар шарҳ медиҳанд. Ба андешаи онҳо, силохи иттилоотӣ воситаи несту нобуд кардан, дуздидан ва ё тағйир додани мун-дариҷаи иттилоот мебошад, ки бо ин роҳ дастрасии шахрвандон ва мақо-моти давлатӣ ба манбаҳои иттилоотӣ маҳдуд мегардад, системаҳои итти-лоотӣ вайрон карда мешавад, фаъолияти муназзами идоракунии давлатӣ ҳалалдор мешавад ва дар натиҷа афкори ҷамъиятӣ зери таъсири сиёсати иттилоотии рақиб қарор мегирад [11].

Аммо дар шароити муосир дар ҷомеаҳои рӯ ба инкишоф, аз ҷумла дар Ҷумҳурии Тоҷикистон муборизаҳои иттилоотӣ бештар ба фазои маънавӣ ва сиёсии ҷомеа таъсир мерасонанд. Масалан, паҳн намудани ғояҳои зӯрварӣ ва тундгарой, ба сари мардум бор намудани идеологияи бегона, тарғибу ташвиқ намудани фарҳанги бегона, ба шуур ва тафаккури мардум таъсири манфӣ расонидан ва ғ. таҳдидҳое мебошанд, ки дар натиҷаи муборизаҳои иттилоотӣ пайдо мешаванд. Ҳимояи ҷомеа аз ин таҳдидҳо ва ташаккули арзишҳои маънавӣ дар фазои иттилоотию идеологии ҷомеа ба воситаи ит-тилоот, воситаҳои интиқоли онҳо (васоити ахбори омма) ва ташаккули аф-кори ҷамъиятӣ амалӣ карда мешаванд.

Дар фазои сиёсӣ идеологии Ҷумҳурии Тоҷикистон тайи солҳои охир як зумра субъектҳои равандҳои сиёсӣ дар заминаи муборизаҳои итти-лоотӣ ва ҷангҳои иттилоотӣ ғояҳои паҳн намуда истодаанд, ки бештар хусусияти ноустуворкунанда доранд. Аз ҷумла, ба вучуд овардани бадби-нии иҷтимоӣ сиёсӣ, ба гурӯҳҳо тақсим намудани ҷомеа, тарғибу ташвиқи ғояҳои ифротгарой ва ғайраҳо ба онҳо мисол шуда метавонанд. Особпази-рии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷангҳои иттилоотӣ дар ҷанд маврид ба му-шоҳида мерасад: якум, тибқи оморҳои расмӣ тақрибан 500 ҳазор

шаҳрванди Тоҷикистон ҳамчун муҳоҷирони меҳнатӣ дар Федератсияи Россия қарор доранд. Аз чунин фурсати муносиб истифода намуда, пеш аз ҳама, ташкилоти террористию экстремистии собиқ Ҳизби Наҳзати Исломи, созмони экстремистии «Гурӯҳи 24», Ташкилоти террористию экстремистии «Паймони миллии Тоҷикистон», ғайрон ва пайравони онҳо маъракаи таблиғотии густурдаеро ба роҳ мондаанд, ки барои тағйир додани афкори муҳоҷирон равона шудааст. Онҳо ҳамарӯза тариқи шабакаи интернет дар муқобили сиёсати пешгирифтаи давлату ҳукумат видеоролиқҳои мугризона паҳн намуда, видеоконференсияҳои онлайнӣ ташкил менамоянд. Ҷавонони аз ғазои иттилоотию идеологии мамлакат дурмонда дар бисёре аз мавридҳо зерӣ таъсири ҳуҷҷумҳои иттилоотию психологии ин зумра гурӯҳҳои ҷинойтпеша қарор гирифта, ба онҳо мепаиванданд. Чунин тамоюлоти муборизаҳои иттилоотӣ таҳдиди воқеӣ ба амнияти миллий, суботи сиёсӣ ва сохтори конститутсионии давлат мебошанд. Зеро ҳизбу ҳаракатҳои террористию экстремистии номбаргардида, на танҳо аз ҷониби як зумра давлатҳои исломӣ маблағгузорӣ ва дастгирӣ меёбанд, балки бо баъзе ташкилотҳои террористии дигар ҳамкориҳои зич дошта, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкил намудани давлати исломиро ҳадафи ниҳии худ қарор додаанд.

Ҷӣ гунае, ки дар боло қайд гардид, аз охири асри XX сар қарда давлатҳои гуногуни олам бо дарназардошти баамалоии инқилобҳои иттилоотӣ ва рушди ғазои иттилоотии глобалӣ консепсияҳо, қонунҳо ва дигар санадҳои меъёрию ҳуқуқии соҳаи иттилоотонии ҷомеаро қабул намудаанд, то ки амнияти иттилоотии ҳудро дар сатҳи зарурӣ таъмин созанд. Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои аввали истиқлол бинабар сабаби ба ҷанги шаҳрвандӣ қашида шуданаш натавонист дар ин самт чунин амалҳоро анҷом диҳад. Аммо аз ибтидои солҳои 2000-ум дар кишвари мо низ қабули санадҳои меъёрии ҳуқуқии танзимкунандаи соҳаи иттилоотонӣ оғоз гардид. Чунонҷӣ, бо фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон аз 7 ноябри соли 2003, №1175 Консепсияи амнияти иттилоотии Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул мегардад [5]. Дар консепсияи мазкур манфиатҳои миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи иттилоот, зохиршавии шаклҳои гуногуни таҳдидҳо ба амнияти иттилоотии Ҷумҳурии Тоҷикистон, сарчашмаҳои пайдоиши таҳдидҳо ба амнияти миллию иттилоотии Тоҷикистон, вазъи амнияти иттилоотии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва масъалаҳои асосии таъмини он, роҳу усулҳои мубориза бо таҳдидҳои иттилоотӣ муайян қарда шудаанд. Инчунин, бо фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 апрели соли 2008, №451 Консепсияи сиёсати давлатии

ТОЧИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӮЗ

иттилоотии Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул гардидааст. Бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2011, №643 Консепсияи ташаккули ҳукумати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул мегардад. Инчунин, дар ин давра қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи иттилоотонӣ» (2001), «Дар бораи иттилоот» (2002), «Дар бораи алоқаи барқӣ» (2002), «Дар бораи ҳифзи иттилоот» (2005), «Дар бораи ҳуҷҷати электронӣ» (2005), «Дар бораи амният» (2011) қабул мегарданд [8]. Дар самти таъмини амнияти иттилоотӣ ва ҳифзи суботи сиёсии Ҷумҳурии Тоҷикистон паёмҳои солонаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон нақши хеле калон бозидаанд. Махсусан, солҳои охир Президенти кишвар дар Паёмҳои солонаи худ дар бораи кибертерроризм, тариқи шабакаҳои иттилоотию интернетӣ паҳн намудани ғояҳои ифротгарой ва тундгарой, ба сари мардуми Тоҷикистон бор намудани фарҳанги бегона ва ғайраҳоро ёдоварӣ намуда, ҳамзамон, ҷиҳати пешгирии онҳо ба сохторҳои марбутатаи мақомоти ҳокимияти давлатӣ супоришҳои мушаххас медиҳанд.

Маълум аст, ки дар ин раванд ба гурӯҳҳои террористию экстремистии мазҳабӣ истифодаи технологияҳои сиёсӣ ва усули корбариро марказҳои зехнии баъзан кишварҳои аврупоӣ ва дигар хоҷагони хориҷии онҳо меомӯзонанд ва ин гурӯҳҳо ҳамеша дастнигар ва фармонбардори мафкураи дигаронанд [10].

Дар таъмини амнияти иттилоотӣ ва ҳимояи манфиатҳои иттилоотии кишвар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи амният» нақши калон мебозад. Дар моддаи 23 қонуни мазкур қайд гардидааст, ки «дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон паҳн намудани маводи интишорӣ, намоишҳои телевизионӣ ва паҳши радиои воситаҳои ахбори оммаи хориҷӣ, ки мазмуни онҳо амнияти миллиро халалдор месозад; ифшо кардани иттилооти хизматӣ ва дигар иттилооти ба манфиатҳои давлат алоқаманд, манъ аст» [6]. Дар робита бо ин гуфтан зарур аст, ки солҳои охир як қатор давлатҳои олам ба рои мустаҳкам намудани мавқеи иттилоотии худ ва ба даст овардани афзалиятҳои иттилоотӣ ба коркарди технологияҳои гуногуни ҷангҳои иттилоотӣ машғул гардида истодаанд. Чунин тамоюлот дар фаъолияти ташкилотҳои террористию экстремистӣ низ ба назар мерасанд. Ҷангҳои иттилоотӣ ҳамчун воситаи ба роҳ мондани таъсиррасонии иттилоотӣ ба воситаи паҳн намудани иттилооти гуногунмазмун амалӣ карда мешавад.

Бояд гуфт, ки муборишаҳои иттилоотӣ дар шакли паҳн намудани овозаҳо, анҷом додани фаъолияти истихборотӣ, паҳн намудани хабарҳои бардурӯғ ва мубориша бар зидди чунин амалҳо дар ҳамаи ҷангҳо ба мушоҳида

мерасид. Аммо баъди пайдоиши технологияҳои иттилоотии замони муосир ҷангҳои иттилоотӣ дар аксар маврид ҷангҳои анъанавиро иваз намуданд ва аз ин рӯ, масъалаи таъмини амнияти иттилоотии ҷомеа яке аз самтҳои афзалиятнок ва ҳатто аввалиндараҷаи таъмини амнияти миллӣ ба шумор меравад.

Ҳамин тариқ, дар охири асри XX дар соҳаи технологияҳои иттилоотӣ дигаргуниҳои ҷиддӣ ба амал омада, ба ҳаёти ҷамъиятӣ ва равандҳои сиёсии кишварҳои олам таъсири амиқ расониданд. Рушди васоити ахбори омма, ба таври васеъ паҳн гардидани мошинҳои электронии ҳисоббарор, аз ҷумла компютерҳои ғардӣ, ба истифодаи оммаи мардум пешкаш гардидани шабакаи интернет, ба вучуд омадани технологияҳои иттилоотию иртиботӣ ва навовариҳои техникии ин соҳа натиҷаи кӯшишу талошҳои олимони ин давра мебошанд. Чунин дигаргуниҳои ҷаҳони технологӣ ба равандҳои сиёсӣ ва ҳаёти ҷамъиятии Ҷумҳурии Тоҷикистон низ таъсири амиқ расонида истодааст. Дар ин раванд масъалаҳои коркарди иттилоот, нигоҳдорӣ, интиқол ва дар самти зарурӣ истифода кардани иттилоот дар мадди аввал қарор гирифт. Худи иттилоот, ки барои коркарди он технологияҳои муосир ба вучуд оварда шудаанд, объекти асосии сиёсати давлатиро ташкил медиҳад. Зеро иттилоот манбаи стратегие мебошад, ки ба ҷомеаҳои гуногун таъсири амиқ расонида, самти ҳаракати онро муайян менамоянд, ба рафтору амали шахрвандон, муносибатҳои ҷамъиятӣ таъсиргузоранд. Аз ин рӯ, мушоҳида намудан мумкин аст, ки айни замон манбаҳои иттилоотӣ ва технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ унсури таркибии фишангҳои таъсиррасонии иқтисодию сиёсӣ гардидаанд. Махсусан, васоити ахбори омма, ки онро шоҳаи чоруми ҳокимият низ меноманд, барои таъсир расонидан ба равандҳои сиёсӣ ва идоракунии давлатӣ истифода мегарданд.

АДАБИЁТ

1. Блэквилл Р., Харис Дж. Война иными средствами. Пер. с англ. –М.: Изд-во АСТ, 2017. –480 с.
2. Бутранец В.К. Информационное противоборство: понятие, субъекты, цели // Проблемы управления. –2008. –№3 (28). –С.104-109.
3. Викторов А.Ф. Информационная война в современных условиях // Информационное общество. – 1997. –№1. –С.49-56.
4. Возжеников А.В. Защита сознания // Вестник актуальных прогнозов. – 2002. –№3. – С.59-66.

5. Концепция информационной безопасности Республики Таджикистан. Утверждена от 7.11.2003 г., №1175 [электронный ресурс]. URL: <http://nansmit.tj/20968-2/?id=15325> (дата обращения: 30.05.2021 г.)
6. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи амният» // Аҳбори маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2011, №6, мод. 434.
7. Кузнецов Р.А. Информационная война как средство достижения успеха в современном бою // Зарубежные страны и армии. – 2001. – №2. – С.18-27.
8. Махмадов П.А. Современное состояние и перспективы обеспечения информационной безопасности в Республике Таджикистан//Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2016. – № 2/7 (213). – С. 322–331.
9. Махмадов П.А. Информационная безопасность как объект политологического исследования//Известия Института философии, политологии и право имени А. Баховаддинова Академии наук Республики Таджикистан. – 2017. – № 2. – С. 109-113.
10. Муҳаммадзода П.А. Муносибатҳои байналмилалӣ дар шароити бӯхрони ҷаҳонии коронавирӯс. //Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯз. 2020. № 3 (71). С. 12-19.
11. Новиков В. К. Информационное оружие – оружие современных и будущих войн. – М.: Горячая линия - Телеком, 2011. – 264 с.
12. Панарин И.Н. Информационная война и власть. –М.: Мир безопасности, 2001. – 223 с.
13. Панарин И.Н. Информационная война, PR и мировая политика. –М.: Горячая линия-Телеком, 2006. –352 с.
14. Смирнов А.И. Проблемы международной информационной безопасности и внешняя политика России. –М.: ЭДАСПАК, 2001. – 256 с.
15. Шеховцов Н. П., Кулешов Ю. Е. Информационное оружие: теория и практика применения в информационном противоборстве // Вестник Академии военных наук. – 2012. – №1 (38). – С.35-40.
16. Шутаева Е.А., Побирченко В.В. Транснациональные корпорации в условиях системной трансформации глобальной экономики // Ученые записки Крымского федерального университета имени В. И. Вернадского. Экономика и управление. – 2019. – Т.5. – №3. – С.165–177.
17. Что известно о Всемирном экономическом форуме в Давосе [электронный ресурс]. URL: <https://tass.ru/info/10555481> (дата обращения: 25.05.2021 г.)

ПРЕДПОСЫЛКИ ФОРМИРОВАНИЯ ИНФОРМАЦИОННОЙ БОРЬБЫ В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ

ХОЛИКОВ ФИРДАВС,

соискатель кафедры политологии Таджикского государственного
педагогического университета имени С.Айни

734003, Таджикистан, г.Душанбе, проспект Рудаки 121;

тел.: +99293-744-33-33; e-mail: firdavs.holikov2016@gmail.com

Неуклонное развитие информационно-коммуникационных технологий оказывает серьезное воздействие на развитие всех сфер общественной жизни. Так как в условиях формирования глобального информационного пространства появляются новые субъекты политических процессов, которые наряду с государствами оказывают огромное влияние на общественные отношения и политическое поведение людей. Кроме того, в современном мире развитие всех сфер зависит от уровня использования информационных технологий, информационной инфраструктуры общества, информационных баз данных и информационных приоритетов в целом. Поэтому обеспечение безопасности информационной инфраструктуры страны и ее формирование является одним из приоритетных направлений обеспечения национальной безопасности. При этом в современных условиях во многих случаях субъекты политического процесса используют информацию не только для удовлетворения собственных потребностей, но и вопреки чужим интересам. Это можно увидеть на примере информационных войн и информационных атак. Поэтому сегодня информационная борьба является центральным элементом политического процесса в обществе. В данной статье анализируются основные предпосылки формирования современной информационной борьбы.

Ключевые слова: информационная борьба, информационные приоритеты, информационная война, информационное оружие, информационная безопасность, информационно-коммуникационные технологии, информационные угрозы.

**PREREQUISITES FOR THE FORMATION OF INFORMATION
WARFARE IN THE MODERN WORLD**

KHOLIKOV FIRDAVS,

Applicant for an academic degree of the Department of Political Science of the
Tajik State Pedagogical University
734003, Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 121;
tel.: +992-93-744-33-33; e-mail: firdavs.holikov2016@gmail.com

The steady development of information and communication technologies has a profound impact on the progress of all spheres of public life. Since in the conditions of the formation of the global information space, new entities of political processes emerge, which, along with states, have a colossal impact on public relations and the political behavior of people. In addition, in the contemporary world, the advancement of all spheres depends on applying the information technologies, information infrastructure of society, databases and information priorities in general. Therefore, ensuring the safekeeping of the country's information infrastructure and its formation is one of the priority areas for ensuring national security. At the same time, in modern conditions, in many cases, the entities of the political process use information not only to meet their own needs, but also against other people's interests. This can be seen in the example of information wars and information attacks. Therefore, today information warfare is a central element of the political process in society. This article analyzes the main prerequisites for the formation of modern information warfare.

Key words: *information warfare, information priorities, information war, information weapons, information security, information and communication technologies, information threats.*

УДК: 316.303.332.

**ВАЗЪ ВА МУШКИЛОТИ РУШДИ СОҲИБКОРИИ
ИННОВАТСИОНӢ ДАР СОҲАИ САНОАТ**

ДАВЛАТОВ УМЕД АБДУЛАЛИЕВИЧ,
роҳбари дастгоҳи Маркази тадқиқоти стратегияи назди
Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
734025, Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ 40;
тел.: (+992) 93 505 27 77; e-mail: davlatovumed@mail.ru

САӢДИЕВ ШОДМОН,
мудири Шуъбаи қарздиҳи ва ҷалби сармояи Муассисаи давлатии
«Фонди дастгирии соҳибкории истеҳсоли»-и ш. Душанбе
734025, Тоҷикистон, ш. Душанбе, ул. М.Курбонов 25;
тел.: (+992) 935550480; e-mail: shodmon.1@mail.ru

Дар мақола вазъи соҳибкории инноватсионӣ дар соҳаи саноат таҳлилу арзёбӣ гардидааст. Муаллифон бо дарназардошти омӯзиши таҷрибаи ҷаҳонӣ якҷанд масъалаҳои ҳалталаби рушди соҳибкории инноватсиониро муайян намудаанд, ки ҳалли онҳо имкон рушди соҳаи саноатро медиҳад.

***Калидвожаҳо:** инноватсия, глобализатсия, иқтисод, соҳибкорӣ, стратегия, содирот, аввалият, илм ва инноватсия, рушди илму техника.*

Таҷрибаи ҷаҳонӣ собит намудааст, ки дар замони муосир бе таъмини рушди саноат ва татбиқи дастовардҳои илмӣ-инноватсионӣ дар истеҳсолот ба муваффақиятҳои назаррас ноил гардиданд ғайриимкон аст.

Дар кишварҳои аз лиҳози иқтисоди бозоргонӣ рушдёфта татбиқи механизмҳои ҳавасмандгардонии фаъолияти инноватсионӣ, танзими рушди фаъолияти он тавассути фароҳам овардани муҳити зарурии иқтисодӣ, молиявӣ, ташкилӣ ва меъёрию ҳуқуқӣ аз ҷумлаи нақшҳои асосии давлат ба ҳисоб меравад. Бо мақсади танзими равандҳои инноватсионӣ, давлат дастгирии мустақим ва ғайримустақими инноватсияро таъмин менамояд.

Нақши назарраси давлатро дар ҳавасмандгардонии инноватсия таҷрибаи кишварҳои пешрафта тасдиқ мекунад[1]. Дастгирии давлатии бахши нави иқтисод дар ин кишварҳо аслан хусусияти дастгирии молиявӣ дорад.

Аз таҳлилҳо маълум мегардад, ки инноватсия дар технологияҳои наві, маҳсулот, таҷҳизот, хизматрасонӣ дар рағандҳои наві ташкил ва тақмили ихтисоси кадрҳо инъикос ёфтаанд, рақобатпазирии баланди иқтисодиётро таъмин мекунанд.

Зикр кардан ба маврид аст, ки мамлакатҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ пешрафта ҳиссаи афзоиши маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ аз ҳисоби истифодаи инноватсияҳо 70-80 фоизро ташкил медиҳад. Илова бар ин, таҳия ва ҷорӣ намудани инноватсияҳои технологӣ дар кишварҳои тараққикарда, ба монанди Германия -71,8 фоиз, Белгия-53,6 фоиз, Эстония - 52,8 фоиз, Финляндия -52,5 фоиз ва Шветсия 49,6 то 72 фоизро ташкил медиҳад[2]. Дар ин самт, нақши соҳибкории хурду миёна, хусусан дар соҳаи саноати ғаболияткунанда бузург аст.

Лозим ба зикр аст, ки ҳоло дар кишварҳои аз лиҳози саноатӣ тараққикарда, ҳиссаи баҳши хусусиву соҳибкорӣ дар истеҳсоли маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ (ММД) аз 50—60 фоизро ташкил медиҳад. Аз ҷумла ин рақам дар Британияи Кабир, —51фоиз, Олмон —53 фоиз, Финляндия — 60 фоиз, Нидерландия — 63 фоиз ва Россия ҳоло 22 фоиз (то соли 2025 бояд ба 40 фоиз наздик қада шавад) дар бар мегирад [3].

Мусаллам аст, ки марҳилаи кунунии рушди иқтисодии ҷаҳонӣ бо суръати тезондашудаи пешрафти илмӣ-техникӣ ва афзоиши интеллектуалии омилҳои асосии истеҳсолот тавсиф карда мешавад.

Бо шиддат гузаронидани таҳлилу тадқиқот ва дар ин замина, таҳияи технологияҳои наватарин, бо онҳо ворид шудан ба бозорҳои ҷаҳонӣ ва гузариши интегратсияи байналмилалӣ дар соҳаи илму истеҳсолот дар доираи ташаққулёбии иқтисоди ҷаҳонӣ барои кишварҳои аз лиҳози саноатӣ пешрафта, ҳамчун модели стратегии рушди иқтисодӣ табдил ёфтааст. Гузашта аз ин, захираҳои зеҳнӣ дар якҷоягӣ бо технологияҳои наватарин на танҳо дурнамои рушди иқтисодиётро муайян мекунанд, балки ҳамчун нишондиҳандаи сатҳи истиклолияти иқтисодӣ, некуаҳволии кишвар ва мақоми миллии он низ хизмат мекунанд.

Аз рӯи арзёбиҳо ҳоло, дар кишварҳои пешрафтаи Ғарб аз 70 то 85 фоизи афзоиши маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ, аз ҳисоби тадбиқи хатҳои наві технологияи характери инноватсионидошта, таъмин мегардад. Онҳо зиёда аз 90 фоизи нерӯи илмӣ ҷаҳон ва 80 фоизи бозори ҷаҳонии технологияҳои баландро дар ихтиёр доранд, ки ҳаҷми он айни замон 2,5 - 3 триллион доллар арзёбӣ мешавад, ки аз бозори ашёи хом ва захираҳои энергетикӣ болотар аст.

Ҷоидаи бадасомада аз ғуруши маҳсулоти илмталаб бениҳоят калон аст. Ҷамасола ҳаҷми содирути маҳсулоти илмталабро ИМА – дар ҳаҷми 700 миллиард доллар, Олмон – 530 ва Ҷопон - 400 миллиард доллар таъмин менамоянд. Агар дар аввали солҳои 90-ум ҳаҷми солони савдои ҷаҳони патентҳо, литсензияҳо, ноу-хау ва намунаҳои саноати дар ҳудуди 20-50 миллиард доллар ҳисоб карда шуда бошад, пас ҳоло он ба 500 миллиард доллар расидааст.

Иёлооти Муттаҳидаи Амрико имрӯз пешвои бидуни баҳс дар раванди инноватсионии ҷаҳонӣ мебошад. Ҳоло ба ИМА зиёда аз 50 дарсади наво-варихи асосии тавлидшуда дар кишварҳои пешрафта рост меоянд. Кишварҳои Аврупои Ғарбӣ ва Ҷопон, ки фарҳанги баланди технологӣ доранд, бо вуҷуди ин аз амрикоӣҳое, ки технологияҳои асосии "пешрафтаи" даҳсолаҳои охирро амалан инҳисор кардаанд, камтаранд.

Яке аз нишондиҳандаҳои, ки муносибати давлатро ба пешрафти илмию техники тавсиф мекунанд, ҳаҷми маблағгузори соҳаи илм мебошад.

Бо ин мақсад, дар ИМА 2,9 фоизи ММД равона карда мешавад. Ин рақам дар Ҷопон 3,0 фоиз, Олмон 2,35 фоиз, Фаронса 2,25 фоиз ва Шветсия бошад 4,0 фоизро ташкил медиҳад. Бояд қайд кард, ки Иттиҳоди Аврупо ба ҳамаи аъзои худ тавсия медиҳад, ки сатҳи сармоягузори ба илмро ба 2,5 фоизи ММД расонанд.

Мутаасифона, ин нишондиҳанда дар кулли кишварҳои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил, аз ҷумла дар кишвари мо низ чандон назаррас нест ва сабабҳои гуногунро дорад. Ҳол он, ки фаъолияти соҳибкории истеҳсолӣ, махсусан дар соҳаҳои саноат бо дарназардошти нақши муҳим доштани дар ҳалли масоили иқтисодию иҷтимоии мамлакат ва ғайи гардонидани имкониятҳои бучети давлатӣ зери диққати доимии ҳукумати мамлакат қарор дошта, дар ин самт пайваста тадбирҳои муассир андешида мешаванд. Илова бар ин, дар доираи ҳуҷҷатҳои муҳими стратегӣ, аз қабili «Стратегияи миллии рушд барои давраи то соли 2030» пешрафти ояндаи Тоҷикистон дар шакли индустриалӣ ва инноватсионӣ пешбинӣ гардидааст, ки мувофиқи он ҳиссаи соҳаи саноат дар маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ то соли 2030 бо таъя бо рушди баҳши хусусӣ ва соҳибкории истеҳсолӣ бояд ба 22 фоиз расонида шавад. Аз ин гуфтаҳо маълум мегардад, ки ҳоло дар назди кишвари мо як зумра мақсаду ҳадафҳои олии стратегӣ, аз ҷумла табдил додани мамлакат аз кишвари аграриву саноатӣ ба мамлакати индустриаливу аграрӣ қарор дорад [5].

Саноати имрӯзаи Тоҷикистон зиёда аз 90 самт аз ҷумла коркард, истихроҷ ва истеҳсолотро дар соҳаҳои саноати ҳӯрокворӣ, сабук, мошинсозӣ,

ТОЧИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӢЗ

сохтмон, маъдан, коркарди метал ва кимиёро дар бар гирифта, дар он беш аз 140 навъи маҳсулот истеҳсол карда мешавад [6].

Бо мақсади тадричан зиёд намудани ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатии рақобатнок соли 2019 соли саноатикунони босуръати кишвар ҳамчун ҳадафи чорум миллӣ эълон гардид.

Аз ин, рӯ ҷиҳати ноил гардидан ба ҳадафҳои пешбинишуда, моро водор месозад, ки ҷузьҳои таркибии ин бахши муҳими иқтисодиётро пайваста мавриди омӯзишу таҳлил қарор дода, рушди минбадаи соҳаҳои саноатро бо роҳи усулҳои нав таъмин намоем.

Афзалиятҳои нисбии кишвар дар шароити имрӯза ба соҳаҳои истихроҷу коркарди маъдан, истихроҷи ангишт, саноати сабук ва кимиё, мошинсозӣ, коркарди метал, масолеҳи сохтмон ва саноати хӯрокворӣ рост меоянд.

Бояд тазаққур дод, ки дар самти истеҳсоли маҳсулоти нави воридотивазкунанда дар ҷумҳурӣ шароитҳои мусоид мавҷуд буда, барои зиёд кардани номгӯи онҳо аз тарафи муттасадӣ соҳа ва корхонаҳои саноатӣ ҷалби бештари сармояро тақозо менамояд.

Яке аз роҳҳои имконпазири ноилшавӣ ба ҳадафҳои гузошташудаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, яъне гузариши иқтисодиёти миллӣ ба модели рушди инноватсионии таъмини рушди бемайлони фаъолияти соҳибкорӣ, махсусан, соҳибкории инноватсионӣ мебошад.

Бо ин мақсад, ҳоло ҳукумати мамлакат ҳамаи захираву имкониятҳоро барои таҷдиду бунёди инфрасохтори иқтисодиву иҷтимоӣ, ворид намудани технологияҳои ҳозиразамон, фароҳам овардани фазои мусоид барои сармоягузориву соҳибкорӣ, рушди бахши хусусӣ ва таъмини волоияти қонун сафарбар кардааст. Илова бар ин, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста ба фароҳам овардани шароити мусоид барои соҳибкорон ҳамасола ислоҳоти муҳимро дар самтҳои муҳталифи иқтисодиёт, аз ҷумла содагардонии расмиёти бақайдгирии субъектҳои соҳибкорӣ, химоя ва дастгирии соҳибкорону сармоягузoron, тақмили низоми андозбандӣ, содагардонии санҷишҳои фаъолияти соҳибкорӣ, ислоҳоти низоми иҷозатдиҳӣ амалӣ менамояд.

Алҳол барои фаъолияти соҳибкорӣ, махсусан, соҳибкории истеҳсолӣ, беш аз 110 (50 фоиз имтиёзҳои андозӣ) номгӯи имтиёзҳо пешбинӣ шуда нисфи онҳо барои дастгирии соҳаҳои истеҳсолӣ равона карда шудааст. Илова бар ин, ҳоло дар қонунгузории кишвар бо мақсади беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ барои сармоягузoron зиёда аз 70 намуди имтиёз ва беш аз 240 номгӯи сабукиҳо дар бахши андоз пешбинӣ гардидааст[7].

Муҳимтарини онҳо қарорҳои Ҳукумати мамлакат дар бораи аз пардохти андоз аз арзиши иловашуда ва бочи гумрукӣ озод намудани техникаи таъиноти кишоварзӣ, таҷҳизоти истеҳсоливу технологӣ ва маснуоти тақмили онҳо, ки маҷмӯи ягонаи технологиро ташкил дода, ба Тоҷикистони ворид карда мешаванд, мебошад. Инчунин, дар бораи тартиби аз андоз аз арзиши иловашуда ва бочи гумрукӣ озод намудани ашёи хоми ҷиҳати коркард ва истеҳсоли маҳсулоти ниҳой воридшаванда ба ҳисоб мераванд.

Аз таҳлилҳо мушоҳида мегардад, ки соли 2020 ҳаҷми имтиёзу сабукиҳо ба рушди субъектҳои соҳибкорӣ дар соҳаҳои иқтисодиву истеҳсолот фаъолияткунанда, ба 39 миллиард сомонӣ расида, ки ин нисбат ба солҳои 2016-2018, (15 млрд. сом.) тақрибан 62 фоиз зиёд мебошад. Дар давраи соҳибистиклолӣ ба корхонаҳои истеҳсолии бо сармояи хориҷиву ватанӣ фаъолияткунанда тавассути озод намудан аз пардохти бочи гумрукӣ ва андозҳои гуногун дар ҳаҷми беш аз 21 миллиард сомонӣ имтиёзҳо пешниҳод гардиданд, ки ин саҳми назарраси давлат дар рушди соҳибкорӣ истеҳсолӣ маҳсуб меёбад[8].

Дар натиҷаи дастгирии пайвастаи Ҳукумат ҳоло 70 фоизи маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ, қариб 80 фоизи пардохтҳои андозии бучети давлатӣ ва 67 фоизи аҳолии аз лиҳози иқтисодӣ фаъол низ аз ҳисоби бахши хусусӣ таъмин мегардад, ки ин аз нақши бузург доштани бахши хусусӣ дар ҳалли масъалаҳои иҷтимоию иқтисодии кишвар дарак медиҳад.

Аз таҳлилҳо бармеояд, ки ҳамасола дар натиҷаи андешидани тадбирҳои зарурӣ роҷеъ ба иҷрои ҳадафи чоруми миллӣ – саноатикунонии босуръати кишвар ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ мунтазам ру ба афзоиш дорад. Масалан соли 2020 сурати рушди он ба 9,7 фоиз расидааст. Дар ин давра, бо ташаббуси соҳибкорон беш аз 83 корхонаи саноатӣ мучахҳаз бо хатҳои нави технологӣ, бо таъсиси 1135 ҷойи корӣ дар соҳаи саноат ташкил шудааст. Ва рушди истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ дар сатҳи 9,7 фоиз таъмин гардид, ки ин то 1,5 фоиз афзоиш ёфтани ҳаҷми содироти молу маҳсулот мусоидат намуд.

Дар панҷ соли охир бо таъя ба бахши хусусӣ дар дохили кишвар ба маблағи умумии беш аз 44 миллиард сомонӣ маҳсулоти воридотивазкунанда истеҳсол карда шуд, ки боиси хеле коҳиш ёфтани вобастагии бозори истеъмолӣ аз маҳсулоти воридотӣ гардид[9].

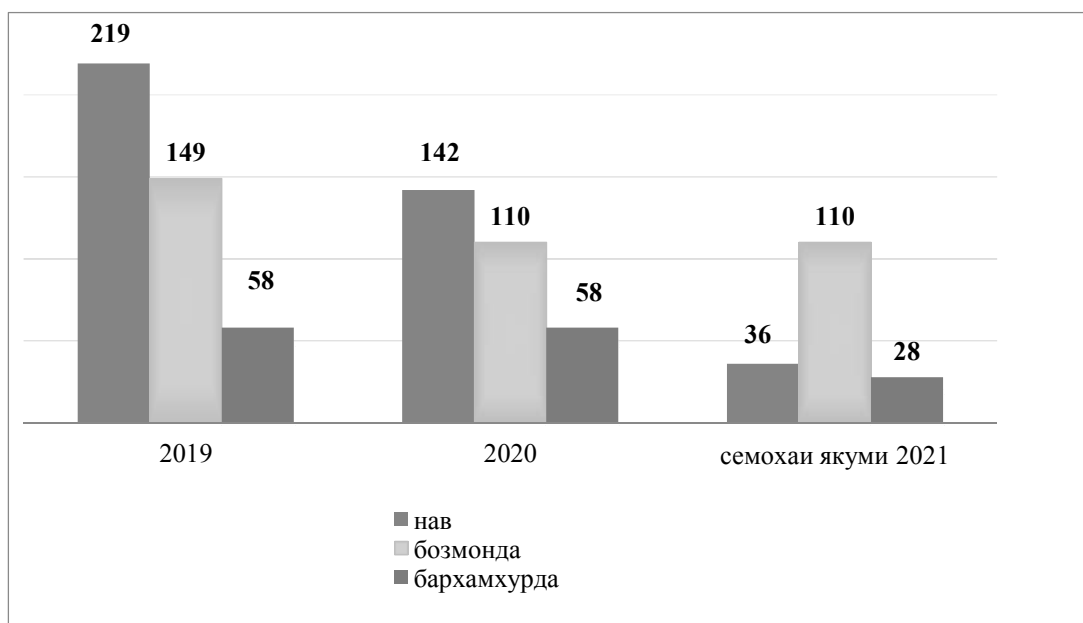
Ҳарчанд, ки дар ҳафт соли охир суръати миёнаи рушди саноати кишвар дар сатҳи қариб 12 фоиз таъмин шуда истодааст, вале ин нишондиҳанда барои саноатикунонии босуръати кишвар ҳоло ҳам қонеъкунанда

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҶОНИ ИМРӢЗ

нест. Яъне суръати афзоиш он ҳанӯз паст буда андешидани тадбирҳои иловагиро дар самти дастгирии рушди соҳибкории инноватсионӣ-истеҳсоли тақозо менамояд.

Дар баробари пешрафтҳои масъалаҳои аз фаъолият боз мондани хусусан корхонаҳои наватъсис, нигаронкунанда мебошад. Масалан, тибқи маълумоти омили расмӣ дар давоми солҳои 2019-2020 дар кишвар 361 адад корхонаҳои хурду миёнаи саноатии бо хатҳои нави технологӣ сохта ба истифода додашудааст. Дар давраи таҳлилӣ 259 адад корхонаҳо бо сабабҳои гуногун аз фаъолият боз монда 58 адади дигар фаъолияти худро пурра қатъ намудаанд.

Диаграммаи 1. Динамикаи Корхонаҳои наватъсис, аз фаъолият боз монда ва барҳамхурда дар солҳои 2019-2020 ва семаҳои якуми соли 2021

Сабабҳои асосии аз фаъолият боз мондани корхонаҳоро мутахассисони соҳа аз омилҳои зерин мешуморанд, аз ҷумла: мавсимӣ будани фаъолият; дар марҳилаи барҳамхурӣ ва муфлисшавӣ қарор доштан; ба рақобат тоб наовардан; надоштани ашёи хом; таҷҳизот; ноустувор гаштани вазъи молиявӣ; нарасидани мутахассис арзёбӣ намуданд, ки чунин вазъ бевосита ба раванди саноатикунони босурати кишвар монеа эҷод менамояд.

Дар шароити қануни, яке аз роҳҳои ҷалби ҳарчи бештари сармоя, махсусан, сармояи мустақими хориҷӣ ва рушди соҳибкории инноватсионӣ-истеҳсоли ин - Минтақаҳои озоди иқтисодӣ (МОИ) ба ҳисоб мераванд. Ва-

ле мутаассифона то кунун имкониятҳои МОИ-и кишвар бо сабабҳои гуногун пурра истифода нагардида, дар онҳо ҳамагӣ 75 ширкатҳои ватанию хориҷӣ ҳамчун субъект ба қайд гирифта шуда, фаъолият мебаранд, ки ин хеле кам аст[10].

Диаграммаи 2. Тавсифи шумораи субъектҳои соҳибкорӣ дар МОИ.

Новобаста аз он, ки ҳамаи захираву имкониятҳо барои таҷдиду бунёди инфрасохтори иқтисодиву иҷтимоӣ, ворид намудани технологияҳои ҳозиразамон, фароҳам овардани фазои мусоид барои сармоягузориву соҳибкорӣ ва рушди бахши хусусӣ сафарбар карда шуда бошад, ҳам вале ҳоло ҳам баъзе мушкилиҳои ҳалталаб низ ҷой доранд. Ҳаллу фасли онҳо ба афзоиши ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ тавассути инноватсияи истеҳсолот ва табдили кишвар ба мамлакати индустриалӣ ва инноватсионӣ мусоидат хоҳад кард, аз ҷумла:

Мавҷуд набудани омили расмӣ (маҷмӯаи оморӣ) иникоскунандаи шумораи корхона ва соҳибкорони инноватсионӣ, истеҳсоли маҳсулоти тавассути инноватсия истеҳсолшуда аз рӯи соҳаҳои иқтисодиёт. Дар чунин ҳолат чигуна метавон вазъи соҳаро дуруст ва воқебинона таҳлил намуд;

Машғул шудан ба фаъолияти инноватсионӣ ва ба вучуд овардани маҳсулоти инноватсионӣ яке аз омилҳои мебошад, ки ба пайванди илм бо истеҳсолот мусоидат карда метавонад. Мушоҳида мегардад, ки ҳоло масъалаҳои васеъ ҷорӣ намудани дастовардҳои илмӣ воқеан амалишаван-

да дар истехсолот дар сатҳи паст қарор дорад. Таҳлилҳо нишон доданд, ки ҳамасола бо баъзе сабабҳо корхонаҳои истеҳсолии бо хатҳои нави технологӣ мучахҳаз, аз ҷаҳолият боз мемонанд. Ин вазъ, агар аз як тараф ба бедарназардошти ҳулосаи мутахассисони соҳаи саноат таъсис додани корхонаҳои истеҳсолӣ рабт дошта бошад, аз ҷониби дигар ба алоқамандии сусти дастовардҳои илмӣ бо истеҳсолот вобаста мебошад, ки дар натиҷа корхонаҳо молҳои истеҳсолкардаи худро ба фурӯш бароварда натавониста муфлис мегарданд, ки ин боиси хароҷоти ғайрмақсадноки маблағҳо мегардад;

Аз пардохти андоз аз ғоида пурра озод намудани воридоти ҳамагуна хатҳои нави технологияи хусусияти инноватсионидошта ва паркҳои технологияи муассисаҳои таҳсилоти олии кишвар. Ҳоло яке аз мушкилоти асосӣ, ки паркҳои технологияи муассисаҳои таҳсилоти олии кишвар бо он рӯ ба рӯ мешаванд, масъалаи андозсупорӣ аз ғоида баҳисоб меравад;

Таҷрибаҳо нишон медиҳанд, ки сабаби асосии ба вучуд омадани бисёр масъалаву мушкилоти ҷойдошта, аз ҷумла дар самти ҷорӣ намудани дастовардҳои илмӣ дар истеҳсолот, нарасидани кадрҳои баландихтисос мебошад, ки ҳоло ин масъала дар кишвари мо қариб, ки дар ҳамаи соҳаҳо, хусусан, соҳаи саноат ба назар мерасад. Бинобар ин, зарур аст, ки ба ин масъала эътибори ниҳоят ҷиддӣ дода шавад. Ҳамин тавр, дар баробари қонеъ сохтани соҳаи саноат ба воситаҳои молиявӣ, инчунин, бо кадрҳои болаёқат ва хусусан муҳандисону технологҳо ва барномасозон таъмин намудани он яке аз масъалаҳои муҳим махсуб мешавад;

Дастрасии кофи надоштани соҳибкорон ба захираҳои қарзӣ-молиявии дарозмуддат. Набояд фаромӯш намуд, ки дар шароити кунунии рушди иқтисодиёт дарёфти қарз ҷиҳати инкишофи ҷаҳолияти соҳибкорӣ дар кулли соҳаҳои асосии иқтисодиёт одатан, ягона имконият барои ҷорӣ намудани навоариҳо ва дар ин замина, зиёд намудани активҳои гардон мансуб меёбад;

Вобаста ба ҳадафи ҷоруми стратегии кишвар – саноатикунониини бо-суръат бо дарназардошти имкониятҳои мавҷуда, таҳияи моделсозии математикӣ дар самти банақшагирии истеҳсолот, барномасозии компютериини ташкил ва идоракунии ҷаҳолияти истеҳсолӣ, мувофиқи мақсад шуморида мешавад;

Паст будани сатҳи рақобатпазирии корхонаҳои таввасути инноватсия ҷаҳолияткунанда. Ин корхонаҳо, пеш аз ҳама, ба рушди малақаҳои менеҷмент, идоракунии зиддибуҳронӣ ва маркетинг, манбаъҳои молиявӣ,

инчунин ба бренди истеҳсолкунандаи молҳои хушсифат ва хизматрасонӣ ниёз доранд;

Васеъ ҷорӣ набудани расмиёти электронӣ ва пешниҳоди иҷозатномаҳо, ҳуҷҷатҳои иҷозатдиҳӣ, сертификатҳо барои фаъолияти соҳибкорӣ ва рушди технологияҳои рақамӣ;

Бо дарназардошти сатҳи рушди илм, технологияҳо ва суръати пешрафти техникӣ технологияи кишварҳои рушдёфтаи дунё тадбиқ ва ҷорӣ намудани механизмҳои иловагии ҳавасмандгардонӣ барои рушди корҳои илмӣ-тадқиқотии воқеан амалишаванда ва мусоидат дар тадбиқи амалии онҳо зарур шуморида мешавад;

Рушд нокифояи низоми ҳамкории давлат ва бахши хусусӣ дар самти ташкили фаъолияти инноватсионӣ. Қайд кардан зарур аст, ки дар муқоиса бо дигар кишварҳои, ки дар онҳо низоми инноватсионӣ рушд кардааст, дар ҷумҳурӣ низоми ҳамкории давлат ва бахши хусусӣ дар тадбиқи барномаҳои инноватсионӣ ба таври кофӣ рушд наёфтааст. Инчунин барои ташкили тижорати инноватсионии хурд дастгирии кофӣ таъмин карда намешавад.

Ҳамин тавр, ба андешаи мӯҳим намудани корҳо доир ба ҳалли масъалаҳои зикргардида ба васеъ ҷорӣ гардидани дастовардҳои илмӣ дар истеҳсолот, зиёд гардидани шумораи корхона ва соҳибкории таввасути инноватсия фаъолияткунанда, инчунин афзоиши истеҳсоли маҳсулоти таввасути инноватсия истеҳсолгардида ва дар маҷмӯъ ба баланд гардидани сатҳи рақобатпазирии корхонаҳои инноватсионӣ мусоидат хоҳад кард.

Махсус бояд зикр намуд, ки иқтисоди ташкили соҳибкории инноватсионӣ дар Тоҷикистон вучуд дорад. Ҳоло дар мамлакат, ширкатҳои ҳастанд, ки босуръат рушд мекунад ва капитализатсияшон дар як сол ба 20 фоиз мерасад.

АДАБИЁТ

1. Л. М. Лапицкая, зарубежный опыт поддержки инновационной
2. деятельности. Электронни версия <https://core.ac.uk> 2020 гг;
3. Большой расчет на малых: Электронни версия: <https://www.rbc.ru/newspaper/2019/11/01/5db9abe99a794773c1fbd2e0>;
4. Большой расчет на малых: Электронни версия: <https://www.rbc.ru/newspaper/2019/11/01/5db9abe99a794773c1fbd2e0>;

ТОЧИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӯЗ

5. Опыт инновационного сотрудничества стран ЕС и СНГ. Интернет-портал СНГ. Электронная версия: <https://e-cis.info/cooperation/3121/77447/>, 2021гг.;

6. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030;

7. Маълумоти вазорати саноат ва технологияҳои нави Ҷумҳурии тоҷикистон дар соли 2020;

8. Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар иҷлосияи дувуми Форуми иқтисодӣ ва ҳамкориҳои арабӣ бо кишварҳои Осиёи Марказӣ ва Озарбойҷон, ш. Душанбе 16.10.2017;

9. Маълумоти Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идоракунии амволи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон;

10. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 26.01.2021;

11. Маълумоти вазорати рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон.

СОСТОЯНИЕ И ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЕ ИННОВАЦИОННОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В СФЕРЕ ПРОМЫШЛЕННОСТИ:

ДАВЛАТОВ УМЕД АБДУЛАЛИЕВИЧ,

руководитель аппарата ЦСИ при Президенте
Республики Таджикистан

734025, Таджикистан, г. Душанбе, ул. Рӯдаки 40;
тел.: (+992) 93 505 27 77; e-mail: davlatovumed@mail.ru

САЪДИЕВ ШОДМОН,

начальник отдела привлечения кредитов и инвестиций
ГУ «Фонд поддержки производственного предпринимательства»
города Душанбе

734025, Таджикистан, г. Душанбе, ул. М.Қурбонов 25;
тел.: (+992) 93-555- 04- 80; e-mail: shodmon.1@mail.ru

В статье анализируется и оценивается состояние инновационного предпринимательства в сфере промышленности. Авторы с учетом изучения мирового опыта, определили ряд ключевых вопросов развития инновационного предпринимательства в стране, что их решение обеспечит развитие этого важного сектора экономики в ближайшем будущем.

Ключевые слова: инновация, глобализация, экономика, предпринимательство, стратегия, экспорт, приоритет, наука и инновация, научно-технический прогресс.

**CONDITION AND PROBLEMS OF DEVELOPMENT OF
INNOVATIVE ENTREPRENEURSHIP IN THE INDUSTRY**

DAVLATOV UMED ABDULALIEVICH,

Chief of Staff of the Center for Strategic research under the
President of Tajikistan

734025, Tajikistan, Dushanbe, Rudaki ave.89;
tel.:(+992) 93 505 27 77; e-mail: davlatovumed@mail.ru

SADIEV SHODMON,

Head of the Credit and Investment Attraction Department of the
State Enterprise

“Industrial Entrepreneurship Support Fund” of Dushanbe city
734025, Tajikistan, Dushanbe, st. M.Kurbonov 25;
tel.: (+992) 93 555 04 80; e-mail: shodmon.1@mail.ru

The article analyzes and evaluates the state of innovative entrepreneurship in the industry. The authors, considering the study of world experience, have identified a number of key issues in the development of innovative entrepreneurship in the country that their solution will ensure the development of this important sector of the economy in the near future.

Keywords: *innovation, globalization of the economy, entrepreneurship, strategy, export, priority, science and innovation, scientific and technological progress.*

УДК: 303.336. 338.316.

**ТАҲЛИЛИ МАВҶЕИ БАҲШИ ХУСУСӢ ВА СОҲИБКОРӢ ДАР
ТАЪМИНИ РУШДИ ИҚТИСОДИ МИЛЛӢ**

ОДИНАЕВ АМИН ИБРОҲИМОВИЧ,

сардори Раёсати таҳлили масъалаҳои соҳибкорӣ ва рушди
бахши хусусии Маркази тадқиқоти стратегияи назди Президенти
Ҷумҳурии Тоҷикистон

734025, Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ 89;
тел.: (+992) 988 55 -26 -90; e-mail: o-amin@mail.ru

Дар мақола шароити имкониятҳои мавҷудаи фазои соҳибкорӣ дар кишвар таҳлилу арзёбӣ гардида, дар ин замина, мавҷеи баҳши хусусӣ ва фаъолияти соҳибкорӣ дар таъмини рушди иқтисоди миллӣ муайяну мушаххас гардидааст.

Калидвожаҳо: соҳибкорӣ, баҳши хусусӣ, стратегия, инноватсионӣ, ислоҳот, фазои сармоягузориву соҳибкорӣ, имтиёз.

Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки рушди устувори минбаъдаи худро дар шакли индустриалӣ ва инноватсионӣ пешбинӣ кардааст ба рушди баҳши хусусӣ ва соҳибкорӣ бо дарназардошти нақши муҳим доштанишон дар ҳалли масоили иқтисодию иҷтимоии мамлакат, ғанӣ гардонидани имкониятҳои бучети давлатӣ ва ноил гардидан ба ҳадафу афзалиятҳои дар доираи санадҳои муҳимми стратегӣ, аз қабили «Стратегияи миллии рушд барои давраи то соли 2030» муайян гардида, таваҷҷуҳи махсус зоҳир намуда, дар ин самт пайваста тадбирҳои муассири давлатӣ андешида мешаванд.

Ҳоло Ҳукумати мамлакат ҳамаи захираву имкониятҳоро барои таҷдиду бунёди инфрасохтори иқтисодиву иҷтимоӣ, ворид намудани технологияҳои ҳозиразамон, фароҳам овардани фазои мусоид барои сармоягузориву соҳибкорӣ, рушди баҳши хусусӣ ва таъмини волоияти қонун сафарбар кардааст. Илова бар ин, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷиҳати фароҳам овардани шароити мусоид барои соҳибкорон ҳамасола ислоҳоти муҳимро дар самтҳои гуногуни иқтисодиёт, аз ҷумла содагардонии расмиёти бақайдгирии субъектҳои соҳибкорӣ, ғимоя ва дастгирии соҳибкору сармоягузoron, тақмили низоми андозбандӣ, содагардонии санҷишҳои фа-

болияти соҳибкорӣ, ислоҳоти низоми иҷозатдиҳӣ ва иҷозатномадиҳӣ амалӣ менамояд.

Ислоҳоти доир ба беҳтар намудани фазои сармоягузориву соҳибкорӣ амалигардида имкон дод, ки дар давоми даҳ соли охир нишондиҳандаҳои макроиқтисодии кишвар дар сатҳи устувор нигоҳ дошта, рушди воқеии иқтисодиёт ба ҳисоби миёна 7 дарсад таъмин карда шавад.

Имрӯз дар кишвар бо мақсади расидан ба афзалиятҳои баёнгардида як зумра имтиёзу сабукиҳо пешбинӣ гардидаанд. Дар маҷмӯъ, алҳол барои ғаёлияти соҳибкорӣ, махсусан, соҳибқориҳои истеҳсоли, қариб 110 номгӯи имтиёзҳо пешбини шуда, субъектҳои соҳибқориро зарур аст, ки имтиёзҳо ва сабукиҳои пешбининамудаи қонунгузориро самаранок истифода баранд ва низоми пардохти андозро пурра, риоя намоянд [1].

Танҳо соли 2020 ҳаҷми имтиёзу сабукиҳо ба рушди субъектҳои соҳибкорӣ пешбинигардида, ба 39 миллиард сомонӣ расида, нисбат ба солҳои 2016-2018, тақрибан 62 дарсад зиёд мебошад [2].

Аз ҳаҷми умумии имтиёзу сабукиҳои ба рушди субъектҳои соҳибкорӣ ҷоригардида, 22,4 миллиард сомонӣ ба имтиёзҳои андозӣ ва 20,7 миллиард сомонӣ имтиёзҳои гумрукӣ рост меояд, ки ин саҳми Ҳукумати мамлакат ба рушди соҳибкорӣ дар соҳаҳои иқтисодиву истеҳсоли мебошад [3].

Ҳамин тавр, мунтазам амалӣ намудани тадбирҳои судманд дар самти беҳтар намудани фазои соҳибқорию сармоягузорӣ ба баланд гардидани мавқеи байналмилалӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба ташкил ва пешбурди соҳибкорӣ замина гузошта, соли 2020 дар миёни 190 кишвари узви рейтинг ҷойи 106-умро ишғол намуд, ки ин рақам дар соли 2019 ба 124 баробар буд [4].

Ҳарчанд, ки солҳои охир мавқеи байналмилалӣ Тоҷикистон дар ҳисоботи “Пешбурди соҳибкорӣ” аз лиҳози якҷанд нишондиҳандаҳо беҳтар гардина бошад ҳам, аммо корҳо дар самти осон ва сода кардани низоми андозбандӣ ва дигар нишондиҳандаҳо беҳбудиро тақозо менамояд. Илова бар ин, то рафт шиддат гирифтани рақобати тижоратӣ миёни кишварҳо моро вазифадор месозад, ки дар самти пешгӯии хавфҳо ва коҳиш додани таъсири онҳо ба иқтисоди миллӣ, баланд бардоштани рақобатнокии маҳсулоти истеҳсоли ватанӣ инчунин, ба ҷанбаҳои сифатии рушди иқтисоди миллӣ, тақвияти нерӯи инсонӣ, бо истифода аз технологияҳои муосир ва ҷорӣ намудани хатҳои нави технологияи хусусияти инноватсионидошта, вусъат додани коркарди ашёи хоми ватанӣ то ҳадди ниҳой, баланд бардоштани ғайолнокии иқтисодии аҳоли ва тавсеаи

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӯЗ

иқтисодиёти рақамӣ, ки аз бисёр ҷиҳат ба рушди бахши хусусӣ вобаста аст тадбирҳои зарурӣ андешем.

Аз ин лиҳоз, таҳлилу арзёбӣ ва дарёфти роҳу усулҳои навини масъалаҳои ташкили фаъолияти соҳибкорӣ ва бахши хусусӣ чун омили асоси таъмини рушди босуботи иқтисоди миллӣ бо дарназардошти имконоти мавҷуда, аз ҷумлаи вазифаҳои муҳим, ба ҳисоб меравад.

Зикр кардан бамаврид аст, ки ҳоло дар мамлакат таъсиси корхонаҳои аҳамияти истеҳсоливу ғайриистеҳсолидошта ва ин васила ташкил кардани ҷойҳои нави корӣ дар баробари сохтору мақомоти давлатию маҳаллӣ барои соҳибкорон низ ҳамчун вазифаи асосӣ ба ҳисоб меравад.

Аз таҳлилҳо мушоҳида мегардад, ки ҳамасола дар натиҷаи ҷораҳои амалигардида ва идомаи тадбиқи босамари ислохот шумораи корхонаю ташкилотҳо аз рӯйи навъҳои фаъолияти иқтисодӣ бо таъя ба бахши хусусӣ ва соҳибкорӣ дар кишвар мунтазам афзуда, соли 2020 43324 ададро ташкил дода, нисбат ба соли 2015 966 адад зиёд мебошад [5].

Ҷадвали 1.

Динамикаи тағйирёбии корхонаю ташкилотҳо аз рӯйи навъҳои фаъолияти иқтисодӣ дар солҳои 2015-2020

Навъи фаъолият	Солҳо					
	2015	2016	2017	2018	2020	2015-2020 (+ -)
Кишоварзӣ	8989	9578	9521	9731	9794	805
Моҳидорӣ	41	47	43	44	44	3
Саноати исти-хроҷи маъдан	335	384	370	408	412	77
Саноати коркард	2711	2815	2732	2902	2915	204
Электрэнергия, газ ва обтаъмин-кунӣ	144	152	146	140	142	-2
Сохтмон	2781	2812	2818	2953	2966	185
Савдо	7831	7948	8024	8298	8626	795
Меҳмонхонаҳо ва тарабхона	848	1099	741	860	864	16
Нақлиёт ва алоқа	1180	1271	1302	1373	1379	199
Миёнаравии мо-	283	310	308	322	322	39

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӯЗ

лиявӣ						
Амалиёт бо амво- ли ғайриманқул	3496	3331	3454	3409	3413	-83
Идораи давлатӣ ва мудоғиба	2493	2495	2417	2401	2401	-92
Маориф	4398	4403	4528	4551	4568	170
Тандурустӣ	1120	1105	1136	1183	1194	74
Ҳаргуна хизматра- сонии комму- наль, иҷтимоӣ ва инфироидӣ	5652	4541	4439	4225	4231	-1421
Ташкилотҳо ва намоёндагӣҳои хориҷӣ	56	56	52	52	53	-3
Ҳамагӣ:	42358	42347	42031	42852	43324	966

Манбаъ: Омори солана, маҷмӯаи омори, Душанбе, 2019 С.207

Тавре, ки аз рақамҳои ҷадвали мазкур ба назар мерасад, дар давраи баррасигардида, шумораи корхонаҳо қариб, ки дар ҳамаи соҳаҳои ба таҳқиқот фарогирифта, аз ҷумла бахшҳои истеҳсолу коркарди ашёи хоми ватанӣ мунтазам тамоюли зиёдшавӣ доранд. Танҳо соли 2020 дар саросари кишвар 18300 иншооти истеҳсолӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ бунёд ва ба истифода супорида шуда, бо ҳамин роҳ даҳҳо ҳазор ҷойи нави корӣ муҳайё карда шуданд. Дар ин давра 300 корхонаву коргоҳи нави саноатӣ бо зиёда аз 6500 ҷойи корӣ сохта, ба истифода дода шуданд. Дар натиҷа соли гузашта шумораи корхонаҳои саноатӣ ба 2274 расидааст, ки ин рақам дар соли 1991 ҳамагӣ 358 ташкил дода буд[6].

Дар шумораи умумии корхонаҳо ҳиссаи корхонаҳои дар соҳаҳои кишоварзӣ, савдо, маориф, хизматрасонии коммуналӣ, иҷтимоӣ, амалиёт бо амволи ғайриманқул ва сохтмон ғаёлияткунанда бештар ба назар мерасанд.

Ҷадвали 2.

Ҳиссаи ташкилоту муассисаҳо аз рӯи навъи фаъолият дар шумораи умумии корхонҳо барои солҳои 2015-2019, %

Навъи фаъолият	Солҳо					2019- 2015, %
	2015	2016	2017	2018	2019	
Кишоварзӣ	21,2	22,6	22,7	22,7	22,7	107
Моҳидорӣ	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	100
Саноати истихроҷи маъдан	0,8	0,9	0,9	1,0	1,0	125
Саноати коркард	6,4	6,6	6,5	6,8	6,7	105
Электрэнергия, газ ва обтаъминкунӣ	0,3	0,4	0,3	0,3	0,3	100
Соҳтмон	6,6	6,6	6,7	6,9	6,8	103
Савдо	18,5	18,8	19,0	19,4	19,9	108
Меҳмонхонаҳо ва тарабхона	2,0	2,6	1,8	2,0	2,0	100
Нақлиёт ва алоқа	2,8	3,0	3,1	3,2	3,2	114
Миёнаравии молиявӣ	0,7	0,7	0,7	0,8	0,7	100
Амалиёт бо амволи ғайри-манқул	8,3	7,9	8,2	8,0	7,9	95
Идораи давлатӣ ва мудофия	5,9	5,9	5,8	5,6	5,5	93
Маориф	10,4	10,5	10,8	10,6	10,5	101
Тандурустӣ	2,6	2,6	2,7	2,8	2,8	108
Ҳар гуна хизматрасониҳои коммуналӣ, иҷтимоӣ ва инфиродӣ	13,3	10,7	10,6	9,9	9,8	74
Созмонҳо ва намоёндагӣҳои хориҷӣ	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	100

Манбаъ: Муаллиф ҷадвалро дар асоси маҷмӯаи “Омори солони” тартиб додааст.

Чуноне аз маълумоти омории ҷадвали 2 айё мегардад, соли 2019 ҳиссаи корхонаҳои соҳаи кишоварзӣ дар шумораи умумии корхонаҳо 22,7 дарсадро ташкил дода, нисбат ба соли 2015 7,0 банди фоизи зиёд мебошад. Ин рақам дар соҳаҳои саноати истихроҷи маъдан-25, саноати коркард-5,

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҶОНИ ИМРӢЗ

сохтмон 3, савдо-8, нақлиёт ва алоқа-14, маориф-1 ва тандурустӣ бошад, 8 дарсадро ташкил медиҳад.

Дар давраи таҳлилӣ дар шумораи корхонаҳои соҳаҳои моҳидорӣ, электроэнергия, газ ва обтаъминкунӣ, меҳмонхонаҳо ва тарабхона, миёнаравии молиявӣ ва ташкилу намоёндагӣҳои хориҷӣ қариб, ки тағйирот ба назар намерасад.

Дар ин давра, шумораи корхонаҳои дар соҳаи амалиёт бо амволи ғайри-манкул фаъолияткунанда бо сабабҳои гуногун 5 банди фоизӣ, идораи давлатӣ ва мудофия 7 ва ҳар гуна хизматрасониҳои коммуналӣ, иҷтимоӣ ва инфиродӣ бошанд, 26 банди фоизӣ кам гардидаанд.

Аз рақамҳои овардашуда хулоса кардан мумкин аст, ки ҳоло ҳам тадбиқи механизмҳои ҳавасманди ба ташкили фаъолияти соҳибкории истеҳсолӣ ва коркарди ашёҳои хоми ватанӣ то ҳадди ниҳой дар сатҳи зарурӣ ба роҳ монда нашудааст.

Таҳлилҳо нишон доданд, ки ҳоло аз шумораи умумии корхонаҳои дар кишвар фаъолияткунанда 72,2 дарсадаш ба бахши хусусӣ рост меояд. Динамикаи тағйирёбии шумораи корхонаҳо аз шаклҳои моликият дар чадвали зерин ба таври зайл нишон дода шудааст [7]:

Ҷадвали 3.

Динамикаи тағйирёбии шумораи корхонаҳо аз шаклҳои моликият дар солҳои 2015-2019

Шакли фаъолият	Солҳо					2019-2015 (+-)
	2015	2016	2017	2018	2019	
Давлатӣ	9161	9356	9098	8940	8912	97,3
Хусусӣ ва коллективӣ	32507	32137	32197	33361	33387	102,7
Дигар шаклҳои моликият	690	854	736	951	955	138,4
Ҷамағӣ	42358	42347	42031	43252	43255	102,1
Ҳиссаи корхонаҳо аз рӯи шаклҳои моликият, %	100	100	100	100	100	-
Давлатӣ	21,6	22,0	21,6	20,7	20,6	95,3
Хусусӣ	76,8	76,3	76,7	77,1	77,2	100,6
Дигар	1,6	1,7	1,7	2,2	2,2	135,5

Манбаъ: Омори солони, маҷмӯаи омори. Душанбе, 2019. С-208

Тавре аз ҷадвал мушоҳида мегардад, давоми солҳои 2015-2019 дар натиҷаи хусусӣ гардонидани корхонаҳои давлатӣ шумораи корхонаҳои

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҶОНИ ИМРӢЗ

хусусӣ ва коллективӣ ҳамасола тамоюл ба зиёдшавӣ дошта, соли 2019-ум 33432 ададро ташкил додааст, ки ин рақам дар муқоиса бо соли 2015 925 адад зиёд мебошад.

Аз рақамҳои овардашуда хулоса кардан мумкин аст, ки таъмини рушди иқтисодиёти миллӣ аз фаъолияти соҳибкорӣ, махсусан, соҳибкории мақоми шахси ҳуқукидошта ва бахши хусусӣ, вобастагии зиёд дошта, дар раванди татбиқи афзалиятҳои муайянгардида мавқеи сазовор мегузоранд.

Тибқи омили расмӣ, ҳоло дар кишвар бо дарназардошти соҳаҳои алоҳида 30426 адад шахсони ҳуқуқӣ мавҷуд буда, аз ин шумора 18432 адад дар ҳоли фаъолият қарор доранд, ки шумораи кормандонашон аз 30 то 201 нафарро ташкил медиҳанд [8]. Дар шумораи умумии корхонаю муассисаҳои мақоми шахси ҳуқукидошта 12344 адад ё тақрибан 50 дарсадаш ба хусусӣ рост меояд. Ҳиссаи корхонаҳои давлатӣ дар ин самт 48 дарсад ва муштаракӣ хориҷӣ бошанд, 2 дарсадро ташкил медиҳад. Барои тасдиқи рақамҳои овардашуда менигарем ба маълумоти омили ҷадвали зерин:

Ҷадвали 4.

Шумораи шахсони ҳуқуқӣ аз рӯи баъзе соҳаҳои иқтисодиёт дар соли 2020

	Ҷамағӣ	Аз ҷумла амалкунанда	Давлатӣ	Хусусӣ ва коллективӣ	Хориҷӣ ва муштарак
Кишоварзӣ	9731	4457	207	4238	11
то 30 нафар		4291	124	4157	10
аз 31 то 200 нафар		146	77	68	1
зиёд аз 201 нафар		20	6	13	-
Саноати истихроҷи маъдан	408	269	12	332	25
то 30 нафар		234	5	210	19
аз 31 то 200 нафар		25	3	20	2
зиёд аз 201 нафар		10	4	2	4
Саноати коркард	2902	2039	118	1852	69
то 30 нафар		1802	78	1675	49
аз 31 то 200		203	33	158	12

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҶОНИ ИМРӯЗ

нафар					
зиёд аз 201 нафар		34	7	19	8
Соҳтмон	2953	1699	135	1490	74
то 30 нафар		1478	80	1337	61
аз 31 то 200 нафар		202	52	141	9
зиёд аз 201 нафар		19	3	12	4
Савдо	8298	3769	40	3668	61
то 30 нафар		3664	36	3569	59
аз 31 то 200 нафар		95	4	89	2
зиёд аз 201 нафар		10	-	10	-
Маориф	4951	4941	4541	389	11
то 30 нафар		2005	1663	338	4
аз 31 то 200 нафар		2891	2837	49	5
зиёд аз 201 нафар		45	41	2	2
Тандурустӣ	1183	1259	886	366	7
то 30 нафар		761	416	340	5
аз 31 то 200 нафар		350	325	23	2
зиёд аз 201 нафар		148	145	3	-

Манбаъ: Омори солона, маҷмӯаи омори. Душанбе, 2019. С-210-211

Аз рақамҳои ҷадвали мазкур мушоҳида мегардад, аксарияти шумораи кормандони корхонаю муассисаҳои мақоми шахси ҳукукидоштаро то 30 нафар ташкил медиҳанд. Ин вазъ дар ҳамаи соҳаҳои зери тадқиқот фарогирифта ба назар мерасад.

Ҳиссаи кормандони то 30 нафар фаъолияткунанда бо дарназардошти соҳаҳои маорифу тандурустӣ дар шумораи умумии кормандон беш аз 75,6, аз 31-200 нафар 22,9 дарсад ва аз 200 нафар боло бошад, 1,5 дарсадро ташкил медиҳад.

Рақамҳои овардашуда собит месозанд, ки дар кишвар соҳибкории хурду миёна, ки дар ташаккули синфи миёна ва паст қардани сатҳи камбизоатию бекорӣ нақши аввалиндараҷа дорад бо таъсири омилҳои гуногун, ки поёнтар онҳоро ба таври алоҳида баён хоҳем кард, ҳануз ҳам рушди кофӣ надошта, дастгириҳои иловагии давлатиро тақозо менамояд.

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӯЗ

Масалан, тибқи таҳлилҳо аз шумораи умумии корхонаву коргоҳҳои саноатии ҳисоботдиҳанда дар соли 2019 қариб 8 дарсади онҳо бо сабабҳои гуногун фаъолият накардаанд, ки чунин вазъ боиси ташвиши ҷиддӣ буда, ба молияи давлатӣ ва умуман, ба рушди иқтисодиву иҷтимоии кишвар таъсири манфӣ мерасонад.

Бар замми ин, санҷиши соли 2017 аз ҷониби гурӯҳи корӣ дар шаҳру ноҳияҳои кишвар гузаронидашуда муайян намуд, ки аз 33 корхонаи солҳои 2016-2017 ифтитоҳшуда ё санги асосашон гузошташуда 14 корхона бо иқтисодии нопурра фаъолият дошт ва 19 корхона умуман, аз фаъолият боз мондааст ё сохтмонаш оғоз нашудааст, ки чунин вазъ нигаронкунанда мебошад [8].

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки аз 307 корхонаву коргоҳҳои саноатӣ, ки соли 2018 фаъолият накардаанд, 205 корхона ё 67 дарсади онҳо корхонаҳои саноати коркард, аз ҷумла 70 корхонаи саноати хӯрокворӣ ва 93 корхонаи саноати сабук мебошанд. Аз 127 корхонаи дар соли 2018 пурра аз фаъолият бозмонда 66 дарсади онҳо низ ба саноати коркард рост меояд. Ҳамин ҳолат дар соли 2019 низ ба назар мерасад, ки боиси нигаронист [9].

Ин, аз як тараф, ба камтаҷрибагии соҳибкорон ва роҳбарони корхонаву коргоҳҳо, фарсудаҳои технология ва норасоии воситаҳои молиявии арзон вобаста бошад, аз тарафи дигар, натиҷаи рақобати шадид ва номукамал будани механизми махсусгардонии минтақаҳо мебошад [10].

АДАБИЁТ

1. Маълумоти кумитаи давлатии сармоягузори ва идоракунии амволи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2020.
2. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, ба МНМОҚТ аз 26..21.2019;
3. Ҳисоботи Бонки Ҷаҳонӣ “Doing bussines (DB) 2020” <http://russian.doingbusiness.org/data/exploreconomies/tajikistan>.
4. Маълумоти кумитаи андози назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон.
5. Омори солона, маҷмуаи омори. Душанбе, 2019 С-207.
6. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26.01.2021.
7. Омори солона, маҷмуаи омори. Душанбе, 2019 С-208.
8. Омори солона, маҷмуаи омори. Душанбе, 2019 С.210-211.
9. Суханронии Президенти ҚТ дар мулоқот бо кормандони соҳаи саноати кишвар, 14.10.2019;
10. Таҳлилу арзёбиҳои муаллиф.

**АНАЛИЗ ПОЗИЦИЙ ЧАСТНОГО И
ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОГО СЕКТОРА В ОБЕСПЕЧЕНИИ
РАЗВИТИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ**

ОДИНАЕВ АМИН ИБРАГИМОВИЧ,

начальник Управления исследовании проблем предпринимательства
и развития частного сектора ЦСИ при Президенте

Республики Таджикистан

734025, Таджикистан, г. Душанбе, ул. Рудаки 89;

тел. (+992) 988552690, e-mail: o-amin@mail.ru

В статье анализируются и оцениваются существующие условия и возможности предпринимательского климата в стране, и на этой основе определяются позиция частного сектора и предпринимательской активности в обеспечении развитии национальной экономики.

Ключевые слова: предпринимательство, частный сектор, стратегия, инновация, инвестиционный и деловой климат, льготы.

**ANALYSIS OF THE POSITION OF THE PRIVATE SECTOR AND
ENTREPRENEURSHIP IN PROMOTING THE DEVELOPMENT OF THE
NATIONAL ECONOMY**

ODINAEV AMIN IBRAGIMOVICH,

deputy head of Department of entrepreneurship issue research and
private sector development. Center for Strategic research under the

President of Tajikistan

734025, Tajikistan, Dushanbe, Rudaki ave. 89;

tel.: (+992) 988552690; e-mail: o-amin@mail.ru

The article analyzes and evaluates the existing conditions and opportunities for the entrepreneurial climate in the country, and on this basis, the position of the private sector and entrepreneurial activity in ensuring the development of the national economy is determined.

Keywords: entrepreneurship, private sector, strategy, innovation, investment and business climate, benefits.

**ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ
ПОТРЕБИТЕЛЬСКОЙ КОРЗИНЫ В РЕСПУБЛИКИ
ТАДЖИКИСТАН**

НАСРИДДИНОВ ФИРДАВС ИНОЯТОВИЧ,

начальник управления отраслевого развития Центра
стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан
734025, Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 89;
тел.: 992 (372) 227-15-83; e-mail: firdavsi.tj@mail.ru

Статья подготовлена с целью реализации Закона Республики Таджикистан “О прожиточном минимуме” и там ясно отражена необходимость разработки и утверждения Постановления Республики Таджикистан “О минимальной потребительской корзине для основных социально – демографических групп населения Республики Таджикистан”.

В статье приведены сравнения потребительских корзин Российской Федерации и Республики Таджикистан. А также в табличном виде просматривается ее несоответствие физиологическим нормам питания населения Таджикистана.

Автор считает, что при определении норм продуктов питания на численность населения различных регионов нашей страны учёными Института питания республики можно достичь целей программы продовольственной безопасности.

А также, в статье указывается на необходимость проведения исследования и на его основе доработки наименований и норм, предусмотренных “Методических рекомендациях определения потребительской корзины для основных социально-демографических групп населения в Республике Таджикистан”.

Ключевые слова: *потребительская корзина, рациональные нормы питания, физиологическая потребность, состав потребительской корзины (химический и энергетический состав продуктов питания для населения), структура потребительской корзины (набор продуктов питания, товаров и услуг).*

Одной из основных целей экономических реформ, проводимых Правительством Республики Таджикистан, является повышение уровня жизни

населения страны. Уровень жизни населения во многом определяется размером доходов граждан, а также доступностью услуг образования, здравоохранения, жилищно-коммунальных и других социальных услуг.

Понятие и сфера применения (расчет и использование) прожиточного минимума предусмотрено Законом Республики Таджикистан № 521 «О прожиточном минимуме Республики Таджикистан» который был утвержден Парламентом Республики Таджикистан (Маджлиси намояндагон) 19 мая 2009 года. Во исполнение требований статьи - 6 Закона Республики Таджикистан «О прожиточном минимуме Республики Таджикистан» был разработан проект Закона Республики Таджикистан «О составе и структуре потребительской корзины для основных социально - демографических групп населения Республики Таджикистан», к сожалению, данный проект до сих пор не утвержден.

В соответствии с «Методическими рекомендациями по определению потребительской корзины для основных социально - демографических групп населения в Республике Таджикистан», которые утверждены Постановлением Правительства Республики Таджикистан от 29 декабря 2012 года, №775, определяется стоимость потребительской корзины, необходимых для нормального воспроизводства рабочей силы, обеспечивающих не только возмещение затраченной физической и умственной энергии, но и физическое и интеллектуальное развитие работника и членов его семьи.

В методической рекомендации продовольственный набор рассчитан исходя из сбалансированного содержания белков, жиров, углеводов, и его энергетическая ценность в среднем на душу населения составляет 2133,9 грамм в сутки, что относится к низкому уровню питания.

Таблица 1

**Химический и энергетический
состав минимального набора продуктов питания для основных
социально- демографических групп населения в Республике
Таджикистан (грамм в сутки)**

№	Наименование продуктов питания	Трудоспособное население		Пенсионеры	Дети		На душу населения
		мужчины	женщины		0-6 лет	7-14 лет	
1	Белки	76,3	64,6	64,5	44	69	63,68
2	Жиры	83	64,3	65	49	72,6	66,78
3	Углеводы	390,6	327,6	323,5	212,6	342,3	319,32

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҶОНИ ИМРӢЗ

4	Энергетическая ценность (ккал)	2616	2150	2137,5	1466	2300	2133,9
---	--------------------------------	------	------	--------	------	------	--------

Академией медицинских наук бывшего СССР в свое время Таджикистану были рекомендованы два варианта норм рационального среднечеловеческого потребления продуктов питания. Первый вариант был ориентирован на полное обеспечение физиологических потребностей человека белками, жирами и углеводами животного и растительного происхождения, а также витаминами, общей энергетической ценностью 2900 калорий в сутки. Второй, исходил из минимально достаточного для нормальной жизнедеятельности человеческого организма набора продуктов с меньшим против первого их количеством в суточном рационе, общей энергетической ценностью 2400 к.калорий.

Потребление продовольствия в среднем на одного жителя республики в 1985 г. имело энергетическую ценность в 2615 к.калорий, в 2020 г. оно снизилось до 2133,9 к.калорий. Намного хуже сложилось положение со структурой питания. Статистические показатели свидетельствуют о том, что в 1985 г. средний житель республики потреблял 31 кг. мяса, в 2020 г. – 25,2 кг. Душевое потребление молока и молочных продуктов в пересчете на молоко в 1985 г. составляло 152 кг, а в 2020 г. – 37,2 кг.

Таблица 2

Таблица минимального набора продуктов питания для основных социально – демографических групп населения по Республике Таджикистан (килограмм в год)

Наименование продуктов питания	Трудоспособное население		Пенсионеры	Дети		На душу населения
	Мужчины	Женщины		0 – 6 лет	7-14 лет	
Хлеб, хлебные продукты, бобовые и крупы: всего,	178,8	146,4	146,4	99,6	157,2	145,2
Картофель	79,2	64,8	64,8	44,4	69,6	64,8
Овощи и бахчевые	90	73,2	73,2	50,4	79,2	73,2

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҶОНИ ИМРӯЗ

Фрукты свежие (абрикосы, ви- ноград, яблоки, груши)	36	30	30	20,4	31,2	28,8
Сахар и конди- терские издел.	18	14,4	14,4	9,6	15,6	14,4
Мясопродукты	31,2	25,2	25,2	16,8	27,6	25,2
Рыбопродукты всего	7,2	5,88	5,88	4,08	6,36	5,88
Молоко и мо- локопродукты	45,6	37,2	37,2	25,2	39,6	37,2
Яйца (штука)	241,2	198	194, 4	133, 2	212, 4	194,4
Масло расти- тельное, марга- рин и другие жиры всего	20,4	16,68	16,6 8	11,4	17,8 8	16,56

Фактическая структура потребления населения далека от рациональной нормы. Согласно расчетов, средний таджикистанец за год имеет возможность съесть около 145,2 кг. хлеба, 194,4 шт. яиц, 64,8 кг. картофеля, 25,2 кг. мясопродуктов. При этом, на наш взгляд, на недостаточном уровне заложены такие расходы, как оплата коммунальных услуг, платное лечение, платное образование, и никак не упомянуты потребности в личном развитии и отдыхе.

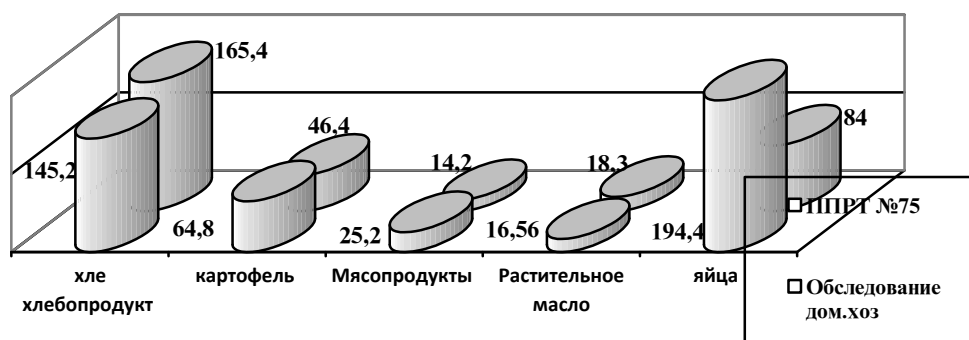
Несмотря на положительную динамику роста объемов производства сельскохозяйственной продукции, согласно данных «Обследование бюджетов домашних хозяйств» в 2018 году потребность одного члена домохозяйств в среднем, в месяц в килограммах составило по:

- хлебу и хлебобулочным изделиям - 165,4 кг.;
- картофелю – 46,4 кг.;
- мясу и мясопродуктам – 14,2кг.;
- молоку и молокопродуктам – 60,5 кг.;
- фруктам и ягодам – 38,7 кг.;
- сахарам – 16,9 кг.;
- растительному маслу - 18,3кг.;
- яйцам – 84 шт.

ТОДЖИКИСТОН ВА ҶАҶОНИ ИМРӢЗ

За счет собственного производства республика удовлетворяет свои потребности лишь по хлебопродуктам и растительное масло. Таким образом, продовольственная безопасность республики не обеспечена. Например, согласно проведенному опросу хлебобулочных изделий – на 20,2 килограмма, продукции растениеводства – на 1,74 килограмма потребляется в избытке, а картофель на 18.4 килограмм, мясопродуктов на 11 килограмм употребляется меньше. Также состояние приводит к неправильному питанию и высокому потреблению калорий в организме человека.

Разница норм питания по результатам обследованию домохозяйств

Нужно сказать, что фактическое потребление продуктов сегодня существенно отличается от физиологических норм. Характер питания в Таджикистане отличается от питания в России. При общей достаточно близкой калорийности с России структура питания в Таджикистан существенно хуже.

В России, например, утвержденным «Потребительской корзины» на 1-го человека хлебопродукт приходится 126,5 кг в год, а в Таджикистане - 145,2 кг, масло растительное, маргарин и другие жиры в России приходится 11 кг, а в Таджикистане - 16,5 кг в год.

В Таджикистане на мясопродукт в год приходится 25,2 кг (России 58,6 кг.), рыбопродукт 5,88 (в России 18,5 кг.), фрукты 28,2 кг в год (России 60 кг), овощи и бахчевые 73,2 кг. (России 114,6 кг в год). Особенно велико отставание по потреблению молоко и молокопродукт в Таджикистане 37,2 кг. в год (России 290 кг).

Годовой рацион в Республики Таджикистан приблизительно должен состоят из следующих норм: 110 кг - хлебопродукт, 95-100 кг картофель, 100-110 кг овощей и бахчевых, 120-140 кг фруктов и ягод, 45-50 кг мяса и мясопродуктов, 250-260 кг молока и молочных продуктов (большая часть должна быть высокой жирности), 260 штук яиц, 15 кг рыбопродуктов и т.д.

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҶОНИ ИМРӮЗ

Каждый житель республики Таджикистан в среднем потребляет (потреблял) овощей и фруктов, молочных продуктов, а мяса и яиц в несколько раз меньше годовой нормы. Зато большое количество населения республики потребляет больше хлеба и растительного масла. За последние годы особенно много говорят об опасности чрезмерного потребления жиров и углеводов, в результате которого развивается ожирение со всеми вытекающими последствиями: сахарным диабетом, нарушением функции печени и другими болезнями. Но существенный вред может принести и избыток в пищи белков, солей.

Поэтому-то в каждодневное меню специалисты рекомендуют включать разнообразные продукты – молоко и творог, содержащие белок, сыр, рыбу или мясо, богатыми витаминами и минеральными солями овощей, фрукты.

В соответствии с Постановлением Правительства Республики Таджикистан от 31 августа 2018 года, № 451 «О рекомендуемых физиологических нормах потребления основных продуктов питания на душу населения Республики Таджикистан» предусмотрено 11 наименований продуктов питания, разница предусмотрено только в нормах питания. А нормы предусмотренные питания в «Методических рекомендациях по определению минимальной потребительской корзины для основных социально - демографических групп населения в Республике Таджикистан», которые утверждены Постановлением Правительства Республики Таджикистан от 29 декабря 2012 года, №775, очень занижены.

Таблица 3

**Разница норм питания в Республике Таджикистан
(ППРТ 29.12.2012г. №775 ва 31.08.2018г, № 451), кг. год**

Наименование продуктов питания	ППРТ № 775	ППРТ № 451	Разница
- хлеб, хлебные продукты	145,2 кг.	147,7 кг.	-2,5 кг.
- мясо	25,2 кг.	40,8 кг.	-15,6 кг.
- рыба	5,88 кг.	9 кг.	-2,76 кг.
- фрукты	28,2 кг.	124,1кг.	-95,9 кг.
- овощи	73,2 кг.	166,1 кг.	-92,9 кг.
- молоко и молокопродукт	37,2 кг.	115,3 кг.	-78,1 кг.

На наш взгляд в Республике Таджикистан должен применяться единый подход (рекомендация) при определении нормативов продуктов

питания и структуры потребительской корзины, что обеспечит универсальность и взаимодополняемость показателей при планировании производства и оценке уровня жизни населения.

Таблица 4

**Стоимость продуктов питания для основных
социально-демографических групп населения в РТ
(с ценами на 1.01.2021 год в сомони)**

	Трудоспособное население		Пенсионеры	Дети		В расчете на душу населения
	мужчины	женщины		0-6 лет	7-14 лет	
На 1 день	23,95	22,90	20,30	18,95	22,73	21,76
В месяц	743,71	710,19	630,23	583,38	704,01	674,30
В год	8924,5	8522,3	7562,72	7000,5	8347,0	8071,45

Понятие потребительской корзины существует во многих странах мира. Цена и национальные особенности потребительской корзины в каждой стране свои: потребительская корзина американца насчитывает 300 продуктов и услуг, француза - 250, англичанина - 350, немца – 475. В Республике Таджикистане в соответствии методической рекомендации наименование потребительской корзине составляет 115, из них: 48 наименований продукт питания, 60 наименование непродовольственных товаров и 7 видов услуг.

Рациональный потребительский бюджет отражает потребление товаров и услуг, обеспеченность предметами культурно-бытового и хозяйственного назначения в соответствии с научно обоснованными нормами и нормативами удовлетворения рациональных (разумных) потребностей человека. Такой может быть следующая структура: продукты питания не должны превышать 30%, непродовольственные товары - 47% (из них ткани, одежда, обувь 20%; мебель, предметы культуры и быта - 18%; прочие товары - 9%) и все услуги - 23%. Фактическая структура потребления населения далека от рациональной нормы.

В соответствии методических рекомендаций по определению потребительской корзины доля продукта питания составляет 48,4%, услуги 20,7%, непродовольственной товар 30,7 %.

Установленный размер МРОТ - 400 сомони на 2021 год

В 2020 году в среднем размер минимальный потребительской корзины рассчитан на уровне 674,30 сомони в месяц

Региональные различия в характере минимального набора продукта питания выявляются, к примеру, при рассмотрении структуры (набора) питания для таджикских территорий с умеренным климатом, с учетом специфики внешней среды и вида трудовой деятельности людей. По данным исследований некоторых экспертов, в горных регионах (ГБАО, районах Шамсиддини Шохин, Муминабад, Ховалинг и Балджуван Хатлонской области, Айни, Горная Матча, г. Пенджикент Согдийской области, Тавильдара, Таджикабад, Рашт, Нурабад, Рогун и Варзоб районов республиканского подчинения) энергетическая ценность фактического потребления (питания) населения почти в полтора раза выше, чем в основной полосе расселения в равнинной местности.

«Методические рекомендации для определения потребительской корзины для основных социально-демографических групп населения» были приняты в декабре 2012 года. Однако необходимо принять во внимание, что в соответствии с пунктом 2 статьи 6 Закона Республики Таджикистан «О прожиточном минимуме» размер потребительской корзины должен пересматриваться каждые пять лет. Однако в течение прошедших лет норма и размер потребительской корзины не изменилось.

ТОЧИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӮЗ

А также исследования на предмет степени использования утвержденной методики соответствующими ведомствами не проводились.

В связи с чем, в ходе реализации данной научной темы предстоит:

- определить примерные нормы расходов продуктов или их стоимость по отдельным регионам, по основным социально – демографическим группам населения Республики Таджикистан в виде «Методических рекомендаций по определению потребительской корзины» для каждого региона отдельно. При этом должны быть учтены существенные региональные различия в количестве потребления белков, жиров, углеводов и витаминов;

- в случаях использования тяжёлых форм физического труда (спорта) предусмотреть повышение норм с учетом калорийности суточного рациона питания пропорционально тяжести выполняемых видов работ (занятий);

- проведение исследования уровня базовых потребностей населения с целью определения параметров прожиточного минимума и потребительской корзины;

- на основе результатов проведенного исследования в сотрудничестве с уполномоченными министерствами и ведомствами разработать проект Постановления Правительства Республики Таджикистан «О минимальной потребительской корзине для основных социально – демографических групп населения Республики Таджикистан».

Необходимость принятия данного постановления в том что, последние годы Таджикистане активно развивается и внедряется формы социальной поддержки населения, реализует стратегия повышения благосостояния населения. На сегодняшний день изменение внешнеэкономической политики является актуальной задачей в улучшении продовольственной безопасности Таджикистан. Благодаря решению этой задачи возможно обеспечение спроса на отечественную продукцию, а также можно добиться реального роста таджикского аграрного сектора экономики.

МУҲИММΙΑТИ ТАШАККУЛӢБИ САБАДИ ИСТЕЪМОЛӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

НАСРИДДИНОВ ФИРДАВС ИНОЯТОВИЧ,

сардори Раёсати таджикоти масъалаҳои соҳавии

Маркази таджикоти стратегии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

734025, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 89;

тел.: 992 (372) 227-15-83; e-mail: firdavsi.tj@mail.ru

Мақола бо мақсади татбиқ гардидани муқаррароти Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳадди ақали зиндагӣ» омода гардида, дар он зарурати таҳия ва тасдиқи қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи таркиб ва сохтори сабади истеъмоли барои ғуруҳҳои асосии иҷтимоию демографӣи аҳоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» ба таври возеҳ шарҳ дода шудааст.

Дар мақола муқоисаи маводи сабади истеъмолии Федератсияи Россия бо Ҷумҳурии Тоҷикистон оварда шудааст. Инчунин, ба шакли ҷадвал талаботи меёри гизои физиологӣи аҳоли аксари шахру ноҳияҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон оварда шудааст ва ҷавобгӯӣ набудани он таъкид карда мешавад.

Муаллиф чунин мешуморад, ки дар сурати аз ҷониби олимони пажӯҳишгоҳҳои гизои ҷумҳурӣ муайян гардидани меёри маҳсулоти озуқа ба ҳар нафар аҳоли, вобаста ба ҷойгиришавии минтақаҳо, ҷумҳурӣ ба ҳадафи барномаи амниятӣ бехатарии озуқаворӣ расида метавонад.

Ҳамзамон, дар мақола зарурати гузаронидани таҳқиқот ва дар заминаи он такмил додани номгӯӣ ва меёри “Тавсияномаҳои методӣ оид ба муайян намудани ҳадди ақали сабади истеъмоли барои ғуруҳҳои асосии иҷтимоию демографӣи аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон” нишон дода мешавад.

Калидвожаҳо: сабади истеъмоли, меёри гизои оқилона, талаботи физиологӣ, таркиби сабади истеъмоли (таркиби кимёвӣ ва гизонокии маҷмӯи маводи озуқаворӣ барои аҳоли) ва сохтори сабади истеъмоли (маҳсулоти озуқа, молҳои ғайриозуқа ва хизматрасониҳо).

FORMATION FEATURES CONSUMER BASKET IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

NASRIDDINOV FIRDAVS INOYTOVICH,

Chief Department of sector development
Center for strategic research under the President of the
Republic of Tajikistan,
734026, Tajikistan, city Dushanbe, city Rudaki ave. 89;
tel.: 992 (372) 227-15-83; e-mail: firdavsi.tj@mail.ru

The article is aimed at implementing the Law of the Republic of Tajikistan “On the Subsistence Minimum ” and clearly reflects the need to develop and approve the Resolution of the Republic of Tajikistan “On the minimum consumer

basket for the main socio-demographic groups of the population of the Republic of Tajikistan”.

The article presents the comparison of consumer baskets of the Russian Federation and the Republic of Tajikistan. And also in a tabular form, its discrepancy with the physiological norms of nutrition of the population of Tajikistan is viewed.

The author believes that when determining the food standards for the population of various regions of our country, scientists of the Institute of Nutrition of the Republic can achieve the goals of the food security program.

The article also points out the need to conduct a study and, based on it, refine the names and norms provided for in the “Methodological Recommendations for determining the consumer basket for the main socio-demographic groups of the population in the Republic of Tajikistan”.

Keywords: *consumer basket, rational norms of nutrition, physiological need, composition of the consumer basket (chemical and energy composition of food for the population), structure of the consumer basket (set of food, goods and services).*

УДК: 332.1(575.2); 519.8+330.115

МОДЕЛИРОВАНИЕ СОСТОЯНИЯ ПОТРЕБИТЕЛЬСКОГО РЫНКА

ЗУБАЙДОВ САИДАХМАД,

кандидат технического наук, доцент Таджикского
государственного университета коммерции
734061, Таджикистан, г. Душанбе, ул. Дехоти 1/2;
тел.: (+992)900-20-11-57; e-mail: zubaydov57@mail.ru

ДЖУРАХОНЗОДА САОДАТ,

к.э.н., докторант Государственного института.
Научно-исследовательский институт труда, миграции и занятости
населения Министерства труда, миграции и занятости населения
Республики Таджикистан
734026, Таджикистан, г. Душанбе, ул. Лахути 63 кв. 24;
тел.: (+992) 907-98-69-13; e-mail: s.mutieva@mail.ru

В статье рассматривается, анализ основных социально-экономических показателей потребительского рынка, выявлено, что они когерентный, то есть имеет колебательный характер. С этой целью для определения реального состояния этих экономических систем, а именно для потребительского рынка использована физическая модель адиабатического расширения.

Ключевые слова: моделирования, анализ, зависимость, промышленность, фактор, модель адиабатического расширения, энтропия спроса и предложения.

Каждая целесообразная деятельность не возможна без моделирования. Цель, которую мы поставили перед собой, уже есть модель желаемого состояния. Человек не только изменяет форму существующих потребительского рынка, но и с помощью закономерностей определяет способ, характер их действия и состояния.

Использования физического подхода для изучения ряд экономических систем и явлений был рассмотрен и обоснован в работах [1-3].

Анализируя основные социально-экономические показатели, в том числе конкретного потребительского рынка, динамика их неустойчивый состояние и они имеют возможность повышаться, но не могут свободно жаться, потому что под обстоятельством четкого времени экономические коэффициенты все время оптимизированы. В качестве примера, используем данные по показателям промышленности в Республике Таджикистан и построили зависимости этих показателей промышленности за 2008- 2018 гг. от времени.

На рисунок 1 показана график зависимости показателей промышленности за 2008-2018 годы.

Обработка результатов проводилась на MS Excel и графики построены с помощью программы Sigma Plot.

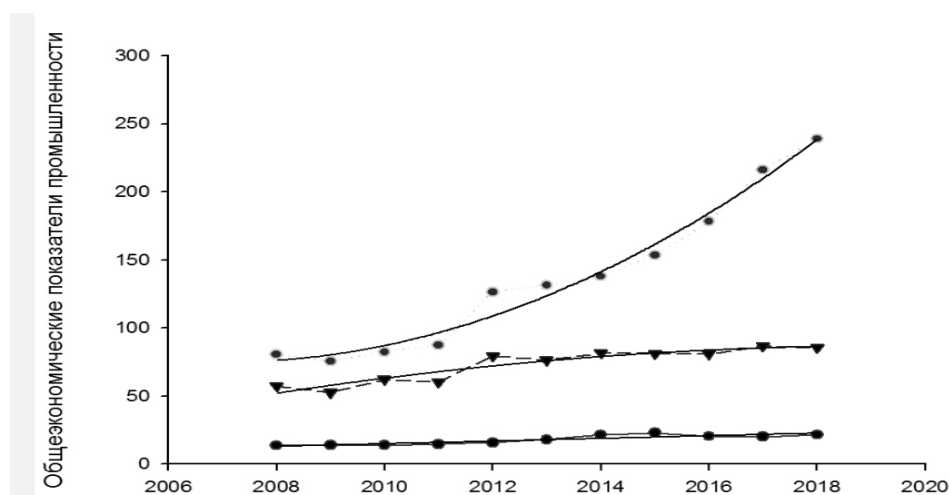

Рисунок 1. Зависимость общеэкономических показателей промышленности от времени: •объема промпродукции в ценах 2018 года,

▼ - среднегодовая численность промышленно-производственного персонала; число промпредприятий за 2008-2018 гг.; сплошная линия расчётная по программе Sigma Plot.

Коэффициенты регрессии общеэкономических показателей промышленности рассчитанной программой Sigma Plot . Согласно расчета для этих показателей наблюдается увеличения коэффициентов.

Как видно из рис.11 расчётные данные показатели почти совпадают с реальными.

На рисунок 2 показан график зависимости индексы объема продукции промышленности по отраслям за период 2008 по 2018 годам: вся промышленности, добывающая промышленность, добыча энергетических материалов, обрабатывающая промышленность.

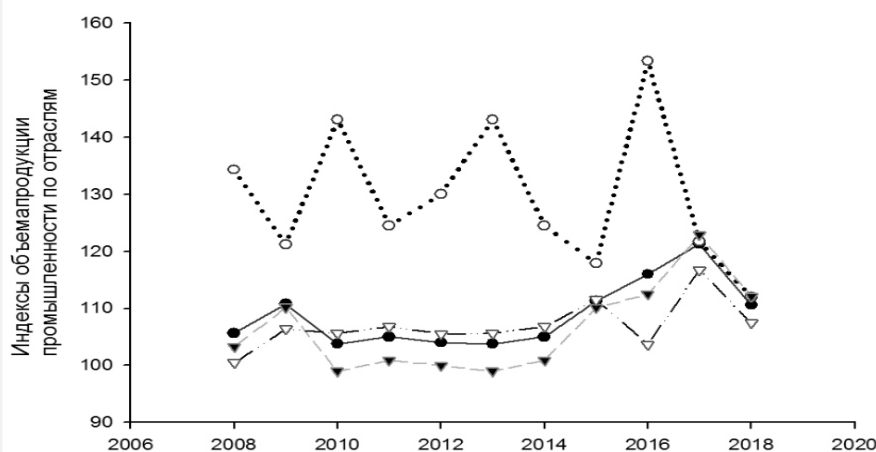

Рисунок 2. Зависимости индексы объема продукции промышленности по отраслям за период 2008 по 2018 годам: ○ - вся промышленность, ▼ - добывающая промышленность, • - добыча энергетических материалов, Δ - обрабатывающая промышленность.

Согласно результатам анализа графики рис. 2 индексы объема продукции промышленности с другой стороны, энергетическое состояние экономики наблюдается на основе влияния таких факторов: уменьшение ресурсов, увеличение населения относительно этих ресурсов, уровень загрязнения атмосферы, воды, почвы и др.

На рисунок 3 приведены графики зависимости индекс общего объема продукции промышленности по отраслям Республики Таджикистан за период 2008 по 2018 годам.

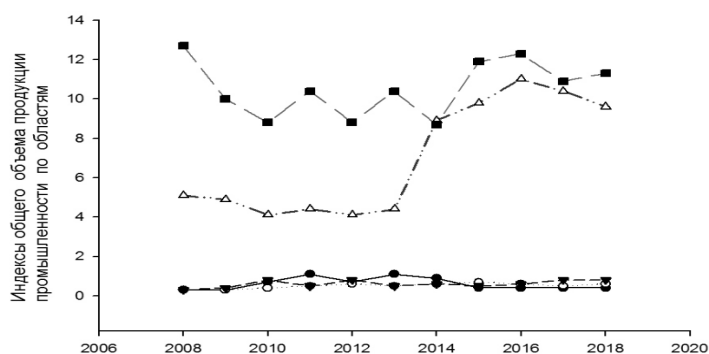

Рисунок 3. Зависимости индекс общего объема продукции промышленности по отраслям Республики Таджикистан за период 2008 по 2018 годам: ● - производство нефтепродуктов; ▼ - производство резиновых и пластмассовых изделий; ○ - химическое производство; Δ - производство

прочих неметаллических минпродуктов; ■ - металлургические производство и производство готовых металлических изделий.

Использование производственных мощностей по выпуску продукции для цемента и сборные железобетонные конструкции и изделия за период 2008 по 2018 годам в Республики Таджикистан показано на рисунок 4.

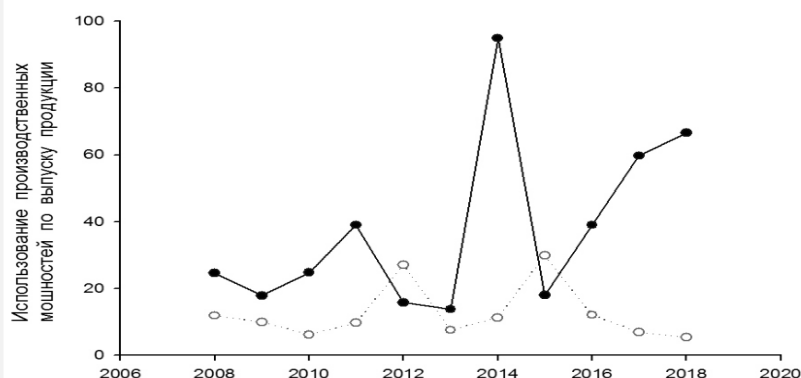

Рисунок 4. Использование производственных мощностей по выпуску продукции для цемента (•) и сборные железобетонные конструкции и изделия (○) за период 2008 по 2018 годам в Республики Таджикистан.

Аналитически построенные большинство показателей экономических систем для Республики Таджикистан показывают, что они когерентный (Рис.2, 3, 4), то есть имеет колебательный характер. Поэтому мы не можем определить реально состояние этих экономических систем. Аналогично динамика показатели потребительского рынка тоже имеет такого характера.

Экономисты часто при качественного анализа экономические показатели конкретного региона сопоставляют к предыдущим годам в процентном отношении, такого подхода к реальному определению положения экономических систем считаем не научный подход.

Мы предполагаем, что с целью определения положения экономических систем принимать моделирование статические физики. Как известно, что каждые замкнутые экономические системы имеются n -количество подсистем, сумма состояние каждого из них в общем дают характеристику состояния систем, тогда функционирование этих систем следует рассматривать как известную в статической физике «модель идеального газа». Данный подход можно использовать при анализе в условиях потребительского рынка.

На основе используя статическую комбинацию можно определить состояние как физических, так и экономических систем. Такого рода определении очень рациональный и без труда можно вычислить их показатели и определить реальное состояние экономических систем.

Именно такого подхода, то есть физическую модель адиабатического расширения используем к определению состояния экономической системе на примере потребительского рынка. Для этого рассмотрим диаграмма функции $S = f(T)$ (рисунок 5). Для практичность принимаем $S(0) = S_0$. Кривые графики на рис.5, так называемый изохоры, адекватным двух разным объемам системы V_1 и V_2 , и они заданные в переменных S и T . При $T \neq 0$ $(dS/dT)_V$ определяется неравенством:

$$(dS/dT)_V = \frac{1}{T} \frac{\partial Q}{\partial T} = \frac{1}{T} \frac{\partial C_V}{\partial T} = \frac{C_V}{T} > 0, (1)$$

где S – энтропия (показатель экономики).

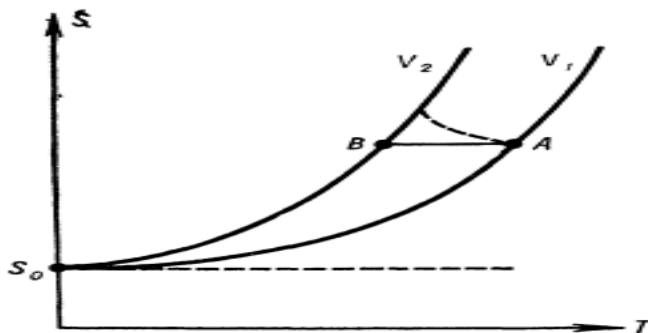

Рисунок 5. Графики зависимости изменения энтропии системы для двух объемов

Согласно рисунок 5 графики зависимости S от T для двух объемов однообразно увеличивается и переход AB осуществляется при постоянной значении энтропии. Он идет обратимому адиабатическому расширению, при этом увеличение объема системы равно работе совершенной за счет изменения внутренней энергии $\Delta A = -\Delta U$ и далее, ее температура уменьшатся. Также за счет получения теплоты происходит расширение системы, при этом ее энтропия возрастает (рис. 5).

Из рис.5 видно, что «никакая прямая, параллельная оси абсцисс и проходящая через точку $(T=0, S=S_0)$ не пересекает изохору $V=V_1$ ещё в какой-нибудь точке. Отсюда следует невозможность достичь абсолютного нуля обратимым адиабатическим переходом, а следовательно и любым другим способом».

Теперь аналогично, можно отметить, что кривые соответствующие двум разным объемам системы линии V_1 и V_2 пересекают, это считается как пере-

сечение линий спроса и предложения в экономике и можно отметить, что система находится в равновесном состоянии.

«Оценивая статистическую физику, даже при гораздо низкой температуре $T_0 = 10^{-3} \text{K}$, ядерные спины столь же случайны как и при любых высоких температурах и имеют упорядоченную ориентацию, по этой причине полная энтропия, связанная со всеми степенями свободы, включая ядерные спины, будет иметь ещё большие значения».

Таким образом, использование этой модели способствует определить равновесие экономических систем, именно для потребительского рынка одновременно двумя способами:

А) на основе пересечения двух разных объемов, следует выделить аналогию графика спроса и предложения на рынке;

Б) ростом изменения энтропии экономической системы (аналогия для экономическая система считается рисунок1).

В целом использовании положений физической экономики проводит моделированию движения товаров и устойчивости системы управления субъектами потребительского рынка в новых условиях развития рыночных отношений.

ЛИТЕРАТУРА

1. Мудрин Д.Г. Попов С.Ю., Ястребова Е.В. Экономическая физика: закон спрос и предложения, как результат действия универсального закона сохранения материи и энергии в экономике. Понятие сил в экономике.//проблемы экономики и юридической практики. 2017. №3. С.10-16.

2. Суромейко О.С. Законы физики и организационная устойчивость предприятия// Экономический вестник национального технического университета Украина. Киевский политехнический институт. 2009. №6. -С. 236-240

3. Сафонов А.Л., Полков С.Ю. и др. Живая экономика// Бизнес в законе. 2016. №1. С. 7-26.

4. Статистический сборник Республики Таджикистан-2020. – Душанбе: «То Рус», 2020. -495с..

МОДЕЛСОЗИИ БОЗОРИ ИСТЕЪМОЛӢ

ЗУБАЙДОВ САИДАҲМАД,

номзади илмҳои техники, дотсенти

Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон

734061, Тоҷикистон, Душанбе, кӯч. Деҳотӣ ½;

тел.: (+992) 900-20-11-57; e-mail: zubaydov57@mail.ru

ҶУРАҲОНЗОДА САОДАТ,

номзади илмҳои иқтисодӣ, докторанти Муассисаи давлатии
Пажӯҳишгоҳи илмиву таҳқиқотии меҳнат, муҳоҷирати аҳолии
Вазорати меҳнат, муҳоҷират ва шуғли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон
734026, Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯч. Лоҳутӣ 63 хучраи 24;
тел.: (+992)907-98-69-13; e-mail: s.mutieva@mail.ru

Дар мақола таҳлили динамикаи нишондиҳандаҳои асосии иҷтимоию иқтисодии бозори истеъмоли мавриди омӯзиши қарор гирифта, маълум гардид, ки онҳо бо ҳам монандхусусияти когерентӣ (характери мавҷӣ) доранд. Бо ин мақсад, барои муайян кардани ҳолати воқеии ин системаҳои иқтисодӣ, маҳз барои бозори истеъмоли, модели физикии васеъшавии адиабатӣ истифода карда шудааст.

Калидвожаҳо: моделсозӣ, таҳлил, вобастагӣ, саноат, омил, модели васеъшавии адиабатӣ, энтропия, талабот ва пешниҳод.

MODELING THE CONSUMER MARKET

ZUBAIDOV SAIDAHMAD,

Candidate of Technical Sciences, Associate Professor of the
Tajik State University of Commerce
734061, Tajikistan, Dushanbe city, st. Dehoti 1/2;
tel.: (+992) 900-20-11-57; e-mail: zubaydov57@mail.ru;

JURAKHONZODA SAODAT,

candidate of the economical sciences, Doctoral of the State Research
Institute of labor, migration and employment of the
Ministry of of labor, migration and employment of the Republic
of Tajikistan
734026, Tajikistan, Dushanbe city, 63 Lohuti Street, ap.24;
tel.: (+992) 907-98-69-13; e-mail: s.mutieva@mail.ru

The article examines the analysis of the main socio-economic indicators of the consumer market, it is revealed that they are coherent, that is, they have an oscillatory nature. For this purpose, to determine the real state of these economic systems, namely for the consumer market, a physical model of adiabatic expansion was used.

Keywords: modeling, analysis, dependence, industry, factor, adiabatic expansion model, entropy of supply and demand.

УДК:330.524:338.43(575.31)

**ИНВЕСТИЦИОННЫЙ ПОТЕНЦИАЛ И НАПРАВЛЕНИЯ
РАЗВИТИЯ МАТЕРИАЛЬНО - ТЕХНИЧЕСКОЙ БАЗЫ СЕЛЬСКОГО
ХОЗЯЙСТВА СОГДИЙСКОЙ ОБЛАСТИ**

РАХИМОВ ЛАЗИЗ ХАКИМОВИЧ,

аспирант Института экономики сельского хозяйства ТАСХН,
734020, Таджикистан, г. Душанбе, ул. Хаёти Нав 306;
тел.: +992935-10-28-19; e-mail: r.laziz@mail.ru

МИРАКИЛОВА НИГИНА ТУЛКИНОВНА,

кандидат экономических наук, начальник управления анализ
макроэкономических вопросов Центра стратегических исследований
при президенте Республики Таджикистан
734025, Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 89;
тел.: +992919-62-15-68; e-mail: mirakl_n@mail.ru

От того как модернизирована материально-техническая база сельского хозяйства зависит повышение рентабельности сельскохозяйственного производства, а также его конкурентоспособность на внутреннем и внешнем рынках. В результате проведенного исследования были разработаны и предложены меры, способствующие реализации модели обеспечения эффективности использования материально-технической базы сельского хозяйства на инвестиционной основе, что позволит определить потенциальные возможности отраслей сельского хозяйства, внедрить организационно-экономический механизм обеспечения эффективности использования материально-технической базы в контексте интенсивного типа экономического роста сельского хозяйства.

Ключевые слова: инвестиционный потенциал, сельское хозяйство, аграрные предприятия, ресурсы, ценообразование, платежеспособный спрос, эффективность, инфраструктура и т.д.

Главной ролью производственного и экономического развития сельского хозяйства играет материально-техническая база, так как она используется на всех уровнях производства сельскохозяйственной продукции (обработка почв, внесение удобрений, уборка и реализация). Поэтому

можно с уверенностью сказать, что в сельском хозяйстве при производстве ее продукции основным фактором считается его техническое оснащение.

В сельскохозяйственном производстве более половины всех расходов аграрных предприятий осуществляются с целью обеспечения материально-технической базы. Надежды, что с помощью рыночных механизмов можно решить проблему усиления экономической интеграции производителей и поставщиков ресурсов и услуг аграрными предприятиями и на этой основе удешевить затраты на единицу продукции, до сих пор не оправдались. Несовершенный механизм ценообразования, невысокий платежеспособный спрос аграрных предприятий на материально-технические ресурсы и услуги, отсутствие рычагов эффективного регулирования межотраслевых отношений для обеспечения воспроизводственного процесса, недостаточно развитая соответствующая инфраструктура стали одной из причин отставания отечественных аграрных предприятий по техническому уровню оснащения от предприятий развитых стран.

Вместе с тем недостаточно исследованными остаются действующие механизмы формирования современной материально-технической базы, особенно с позиции воспроизводящей функции аграрных предприятий. Не получили научной разработки такие чрезвычайно важные вопросы как партнерские отношения предприятий в рамках АПК, ограниченность покупательной способности аграрных предприятий, сложности в модернизации их материально-технической базы и инновационного развития, проблемные аспекты воспроизводственного процесса, усиления экономической интеграции поставщиков ресурсов и услуг с аграрными товаропроизводителями.

Материально-техническая база в целях стимулирования производства сельскохозяйственной продукции обязана сгруппировать передовые разработки науки и техники, последние технологии, но при этом особое внимание необходимо уделить обеспеченности сельскохозяйственных товаропроизводителей мобильной сельскохозяйственной техникой, производственными зданиями и сооружениями, оборудованием, топливно-энергетическими ресурсами, удобрениями, химическим средствам защиты растений и др. В нынешних условиях это является одним из важных факторов устойчивого роста сельскохозяйственного производства.

От того как модернизирована материально-техническая база сельского хозяйства зависит повышение рентабельности сельскохозяйственного производства, а также его конкурентоспособность на внутреннем и внешнем рынках.

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҶОНИ ИМРӮЗ

Сельское хозяйство Республики Таджикистан играет важную роль в развитии экономики республики, так как является отраслью, призванной обеспечить продовольственную безопасность страны. В отрасли занято 1475,1 тыс. человек, что составляет около 61% экономически активного населения республики (таблица 1).

Таблица 1

**Занятость населения по видам экономической
деятельности, тыс. чел.**

		2014	2015	2016	2017	2018	2019	Рост 2019 к 2014, %
1	Всего занято в экономике, в том числе	2325,4	2379,7	2385,3	2407,0	2425,5	2463,4	105.93
1.1	Согдийская область	401,5	402,9	401,9	402,7	408,2	420,2	104.6
	Удельный вес, %	17.26	16.93	16.84	16.73	16.82	17.05	98.78
2	Сельское хозяйство	1524,4	1545,6	1538,9	1466,1	1481,9	1507,3	98.87
2.1	Согдийская область	220,3	216,2	215,7	217,0	219,6	227,8	103.4
	Удельный вес, %	14.45	13.98	14.01	14,8	14,81	15,11	104,5
3	Горнодобывающая пром-ть	10,6	12,5	11,4	12,6	14,1	9,5	89,6
3.1	Согдийская область	5,4	7,5	6,9	7,6	8,8	9,1	168,5
	Удельный вес, %	50,94	60	60,52	60,31	62,41	95,78	188,04
4	Обрабатывающая пром-ть	65,6	60,1	59,5	86,7	82,6	83,0	126,52
4.1	Согдийская область	26,7	23,3	23,0	22,1	21,7	22,2	83,14
	Удельный вес, %	40,7	38,76	38,65	25,49	26,27	26,74	65,7
5	Электроэнергия	20,1	19,3	17,8	18,0	18,8	15,0	74,62
5.1	Согдийская область	4,9	4,8	4,6	4,3	4,2	3,1	63,26
	Удельный вес, %	24,38	24,87	25,84	23,9	22,34	20,7	84,9
6	Строительство	61,9	66,5	67,1	101,6	101,4	100,8	162,84
6.1	Согдийская область	4,3	4,5	4,1	4,4	4,5	4,3	100
	Удельный вес, %	6,94	6,77	6,11	4,33	4,43	4,26	61,38

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҶОНИ ИМРӢЗ

7	Сектор услуг	642,8	675,7	690,5	721,7	726,6	735,4	114,4
7.1	Согдийская область	139,8	145,5	147,5	147,4	149,4	150,3	107,51
	Удельный вес, %	21,75	21,53	21,36	20,42	20,56	20,43	93,93

Источник: Расчеты автора по данным сборника «Рынок труда в РТ», Агентство по статистике при Президенте РТ, 2020 г. - С.96.

Как показывают приведенные в таблице 1 данные, доля занятых в сельском хозяйстве в целом по республике за период 2014-2019 годы уменьшилась на 17,1 тыс. чел. (98,8% показателя 2014 года). Но при этом стоит отметить рост этого показателя по Согдийской области на 7,5 тыс. чел., т.е 103,4% показателя 2014 года.

Таблица 2

Динамика посевных площадей сельхоз культур, (га, %)

	2015		2016		2017		2018		2019		Динамика 2019 к 2015	
	га	%	га	%	га	%	га	%	га	%	га	%
Республика Таджикистан, в т.ч.	830578	100	837299	100	837157	100	826704	100	846990	100	16412	102
Согдийская область, в том числе	268442	32,3	270428	32,3	270936	32,4	272566	33,0	274795	32,4	6353	102,4
Сельхозпредприятия	41399	15,4	36449	13,5	33530	12,4	41130	15,1	47914	17,4	6515	115,7
Хозяйства населения	43372	16,1	43548	16,1	43798	16,2	44545	16,3	44785	16,3	1413	103,3
Дехканские (фермерские) хозяйства	183671	68,4	190431	70,4	193608	71,4	186891	68,6	182096	66,3	-1575	99,1

Источник: Расчеты автора по данным сборника «Регионы Республики Таджикистан», Агентство по статистике при Президенте РТ, 2020 г. - С.128.

Согласно приведенным в таблице 2 данным посевные площади по Республике Таджикистан в 2019 году составили 846990 га, что на 102% больше показателя 2015 года. Этот показатель по Согдийской области составил 32,4%, т.е. 274795 га, что на 102,4% больше показателя 2015 года. Стоит отметить, что посевные площади дехканских хозяйств в 2019 году уменьшились на 1575 га и составили 99,1% данного показателя за 2015 год. Анализ таблицы показывает, что доля посевных площадей Согдийской области в среднем составляет 32% от общереспубликанского показателя. При этом основная доля приходится на дехканские (фермерские) хозяйства, на долю которых приходится в среднем 67% посевных площадей Согдийской области.

Вклад сельского хозяйства Согдийской области в производство сельхозпродукции в целом по Республике Таджикистан приведем в таблице 3.

Таблица 3

Динамика производства сельскохозяйственной продукции по республике, в том числе
Согдийской области, (т)

	2015		2016		2017		2018		2019		динамика 2014		2019 к 2014
	тонн	%	тонн	%	тонн	%	тонн	%	тонн	%	тонн	%	
хлопок	270047	100	284708	100	386509	100	300342	100	403008	100	132961	100	149,2
	74684	27,7	85589	30,1	117445	30,4	110294	36,7	126844	31,5	52160	169,8	
картофель	887418	100	898116	100	782892	100	964643	100	994433	100	107015	112,1	
	385835	43,5	344882	38,4	324804	41,5	405961	42,1	450322	45,3	64487	116,7	
овощи	1666573	100	1748282	100	1859085	100	2119392	100	2182556	100	515983	131,0	
	440343	26,4	457958	26,2	480551	25,8	517859	24,4	494914	22,7	54571	112,4	
бахчевые	592435	100	594170	100	631393	100	641784	100	701263	100	108828	118,4	
	138739	23,4	118535	19,9	132935	21,1	119791	18,7	127458	18,2	-11281	91,9	
фрукты	503082	100	578835	100	633343	100	689837	100	720924	100	217842	143,3	
	100950	20,1	168194	29,1	180873	28,6	200713	29,1	212733	29,5	111783	210,7	
мясо	217701	100	233329	100	248769	100	261927	100	272521	100	54820	125,2	
	48131	22,1	53346	22,9	54581	21,9	56507	21,6	58649	21,5	10518	121,9	
молоко	888960	100	917990	100	949972	100	983053	100	1000563	100	111603	112,6	
	239014	26,9	249779	27,2	255594	26,9	264901	26,9	269225	26,9	30211	112,6	
яйца, шт.	357241	100	337153	100	341420	100	450284	100	725695	100	368454	в 2 раза	
	142144	39,8	151144	44,8	167555	49,1	222707	49,5	429919	59,2	287775	в 3 раза	

Источник: Расчеты автора по данным сборника «Регионы Республики Таджикистан», Агентство по статистике при Президенте РТ, 2020 г. - С.128.

ТОЧКИСТОН ВА ЧАҲОНИ ИМРӢЗ

Анализ данной таблицы показал, что почти по всем показателям наблюдается положительная динамика, за исключением производства бахчевых. Динамика их производства за период 2014-2019 годы осуществлялось со знаком минус, т.е. производство бахчевых по Согдийской области снизилось на 11281 тонн и составило 91,9% от показателя 2014 года.

Стоит отметить положительную динамику производства хлопка (169,8%), фруктов и винограда (143,3%), мяса (125,2%), яиц (в 3 раза) за рассматриваемый период.

Таблица 4

Динамика ВВП и производства продукции сельского хозяйства за 2000-2019 гг.

	2000		2016		2017		2018		2019		динамика 2000 к 2019 гг.	
	млрд. сом	%	млрд. сом	%	млрд. сом	%	млрд. сом	%	млрд. сом	%	млрд. сом	раз
ВВП, всего	1,79	100	54,48	100	64,4	100	71,1	100	23,9	100	22,1	13,4
в т.ч. сельское хозяйство	0,45	25,12	11,10	20,4	13,1	20,3	14,0	19,8	16,5	20,5	16,0	36,7
Производство, всего	7,27	100,00	22,23	100,0	24,6	100,0	26,4	100,0	27,8	100,0	20,5	3,8
Растениеводство	5,29	72,8	15,07	67,8	17,0	69,1	18,2	69,1	19,3	69,5	14,0	3,6
Животноводство	1,97	27,2	7,17	32,2	7,6	30,9	8,1	30,9	8,5	30,5	6,5	4,3

Источник: Расчеты автора по данным Агентства по статистике при Президенте РТ, Продовольственная безопасность №4, 2019 г., 110 с.

Результаты, полученные в таблице 4, показывают, что объем ВП сельского хозяйства во всех категориях хозяйств за 2019 год составил 27750,4 млн. сомони, что на 7,1% больше в сравнении с 2018 годом и в 3,8 раз больше объемов 2000 года. Объем продукции растениеводства соста-

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҶОНИ ИМРӯЗ

вил 19279,7 млн. сомони, что на 7,8% больше, чем в 2018 году и в 3,6 раза больше показателя 2000 года, что касается продукции животноводства - 8470,7 млн. сомони, т.е. рост по отношению к 2018 году составил 5,7%, а к 2000 году – в 4,3 раз[3].

При этом важно отметить, что к исследуемому периоду состояние материально-технической базы сельского хозяйства, как республики, так и Согдийской области ухудшилось. Причинами данного ухудшения можно считать, во-первых, нехватка собственных денежных ресурсов у дехканских (фермерских) хозяйств с целью приобретения техники и оборудования, во-вторых, снижение государственной поддержки и-третьих, сокращение объемов инвестиций на развитие сельского хозяйства (таблица 5).

Результаты деятельности сельскохозяйственных организаций, а также объем производства продукции напрямую зависят от своевременного обеспечения отрасли материально-техническими ресурсами и их эффективного использования.

Таблица 5

ИСПОЛНЕНИЕ ГОСУДАРСТВЕННОГО БЮДЖЕТА ПО СЕЛЬСКОМУ ХОЗЯЙСТВУ, млн. сомони				
	утвержденный бюджет	фактическое исполнение	фактическое исполнение в % к	
			утвержденному бюджету	ВВП
2015	363,5	353,4	97,2	0,7
2016	481,2	451,0	93,7	0,8
2017	637,7	689,4	108,1	1,1
2018	679,1	571,5	84,1	0,8
2019	935,8	632,4	67,6	0,8
2020	624,5	520,4	83,3	
2019 к 2015, %	257,5	178,9	67,6	114,3

Источник: Расчеты автора по данным Статистического ежегодника Республики Таджикистан-2020, Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан, стр. 423.

В настоящее время в дехканских (фермерских) хозяйствах нет условий для механизации сельскохозяйственного производства, которая бы соответствовала современным достижениям науки и техники. Поэтому использование и применение имеющейся устаревшей физически и морально

материально-технической базы, не могут служить основой повышения эффективности сельскохозяйственного производства.

В современных условиях сельское хозяйство республики нуждается в значительном инвестировании основных производственных средств. В связи с этим актуальностью является поиск путей по оснащению и переоборудования материально-технической базы сельского хозяйства.

На данный момент, существуют различные источники привлечения инвестиций, но не все из них доступны сельхозтоваропроизводителям. Прежде всего, на это влияет неплатежеспособность большинства сельскохозяйственных предприятий, которые не могут использовать прибыль в качестве источника инвестиций, а также высокие процентные ставки банковских услуг и лизинговых компаний сдерживают возможность их использования в качестве развития сельхозпроизводителям. Поэтому, со стороны государства необходимо сформировать оптимальную инвестиционную политику, которая позволила бы сельхозтоваропроизводителям развивать свой внутренний потенциал. Создание условий повышения реальной платежеспособности сельских товаропроизводителей позволит обеспечить нормальный воспроизводственный процесс.

Снижение значительных капитальных расходов возможно путем восстановления изношенной техники с помощью проведения ремонтных работ. Но даже капитальный ремонт техники не может обеспечить ресурс восстановленной машины более 50%. Стоит иметь ввиду, что ресурс восстановленной техники существенно ниже ресурса новой техники. Исходя из этого, можно сделать вывод, что такой способ восстановления материально-технической базы характерен для дехканских (фермерских) хозяйств и личных подсобных хозяйств населения. Они, как правило, формируют небольшой машинно-тракторный парк, большая часть которого приобретается на вторичном рынке и в силу этого подвержена значительному физическому и моральному износам. Как правило, она, во-первых, не пригодна к длительной и интенсивной эксплуатации, во-вторых, восстанавливается исключительно собственными силами сельхоз товаропроизводителей.

По-нашему мнению, наиболее целесообразным и эффективным способом воспроизводства материально-технической базы дехканских (фермерских) хозяйств может выступать приобретение новых единиц техники с помощью лизинга, банковского кредитования, государственного субсидирования части затрат по лизинговым платежам, привлечения инвесторов и т.д.

В настоящее время с развитием рыночной экономики, одним из наиболее значимым направлением для приобретения сельхозтехники является лизинг или агролизинг. Так как с помощью лизинга сельхозтоваропроизводитель может решить две важные проблемы: во-первых, приобрести технику недорого и на долгий срок в кредит, во-вторых, профинансировать эти операции. В экономике определение лизинга считается передача техники и сельхозоборудование потребителю в долгосрочную аренду, а оплата осуществляется по частям в течение нескольких лет. При этом агролизинг отличается от банковского кредита следующими преимуществами: «во-первых, сельхоз товаропроизводитель получает сельскохозяйственную технику, а не деньги, что ведет к ускорению производственного процесса;- частичная оплата стоимости техники дает возможность сельхозтоваропроизводителям одновременно приобретать значительно больше единиц техники [6]».

Успех материально-технического обеспечения в сельском хозяйстве, и лизинга в том числе, во многом зависит от правильного понимания его внутреннего содержания и специфических особенностей, их адекватного отражения в методических рекомендациях и практических решениях.

Реализация этих целей, по нашему мнению, может быть осуществлена при условии оптимизации и направленности ценовой, финансово-кредитной и налоговой политик государства на обновление и поддержание платежеспособности аграрных предприятий путем:

- разработки системы льгот при покупке новой техники и использовании новых технологий;
- уменьшения налогооблагаемого дохода сельхозтоваропроизводителей через ускоренную амортизацию машин и оборудования;
- предоставления налоговых льгот на инвестиции в сельское хозяйство;
- предоставления налоговых скидок на прирост инвестиций, бюджетная компенсация налоговых выплат на эту сумму;
- предоставления налоговых льгот сельхозпроизводителям, осваивающим новации, входящие в государственные аграрные программы;
- введение таможенных квот и ограничений на ввоз продукции, в целях поддержки внутренних производителей сельхозпродукции.

Мировой практикой выработаны три типа стратегий финансирования инновационного развития материально-технической базы сельского хозяйства:

- 1) стратегия использования зарубежного научно-технического потенциала и переноса его достижений в собственную аграрную экономику;
- 2) стратегия заимствования инноваций, основанная на освоении производства высокотехнологичных товаров, произведенных в других странах;
- 3) стратегия наращивания собственного научно-технического потенциала, осуществление интеграции фундаментальной и прикладной наук.

Первые две стратегии для использования в Таджикистане пока мало доступны. Для их воплощения нужны значительные финансовые ресурсы на приобретение соответствующих лицензий. В то же время существует опасность передачи морально устаревших технических средств и технологий.

Преодоление технологического отставания отечественного аграрного производства от ведущих стран мира возможно, во-первых, путем построения партнерских отношений с ними, во-вторых, - реализации научно-технической политики на приоритетных стратегических направлениях, прежде всего инновационного обновления бюджетонаполняющих отраслей.

В современных условиях источники финансирования процесса обновления материально-технической базы на разных уровнях и по разным источникам можно сгруппировать следующим образом (рисунок 1).

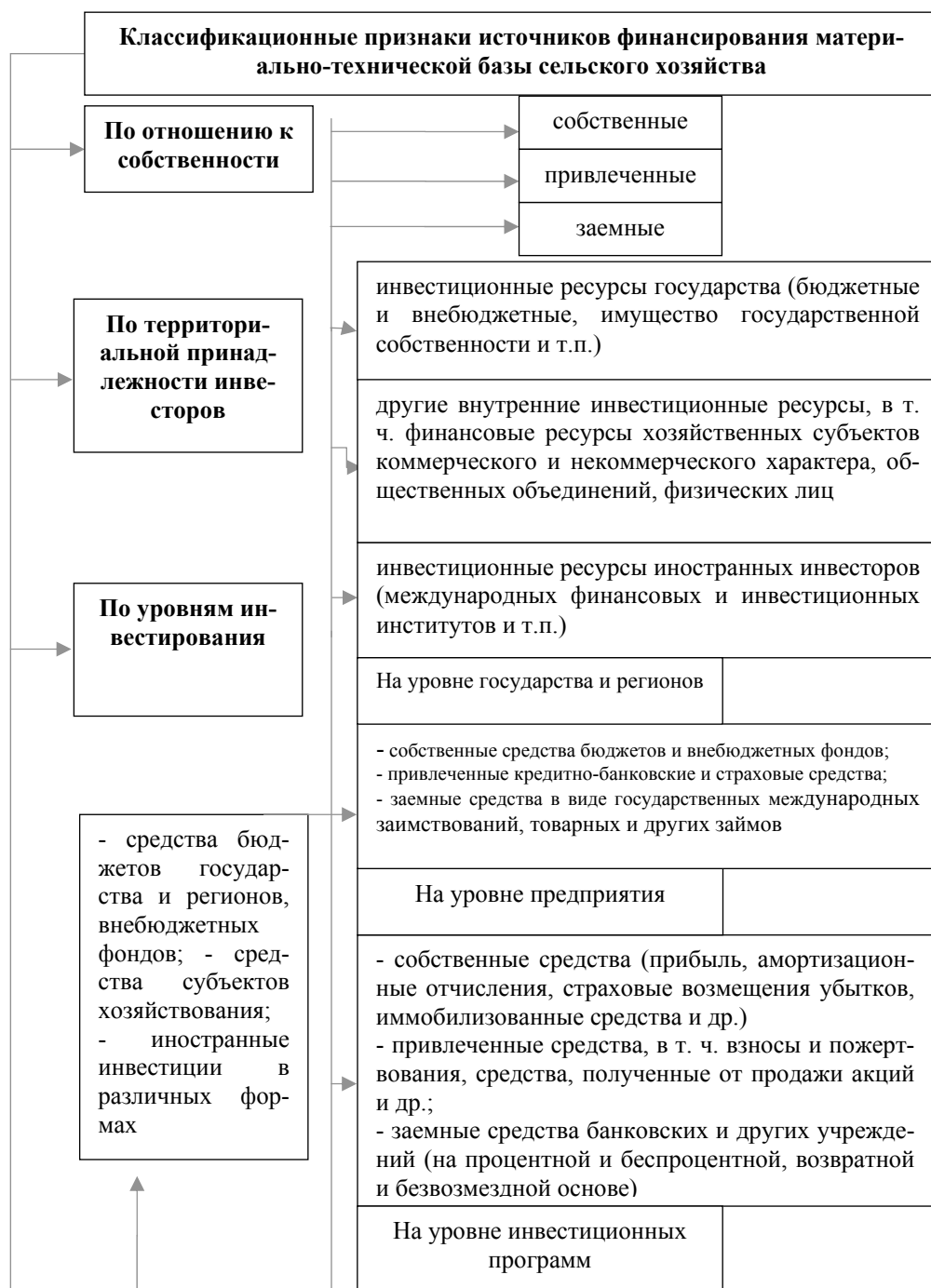

Рисунок 1. Классификация источников финансирования обновления материально-технической базы сельского хозяйства (составлено автором) [7].

Экономические трансформации в сельском хозяйстве требуют изменений системы инвестирования обновления материально-технической ба-

зы. Современные условия хозяйствования характеризуются низким уровнем внедрения инвестиционных программ, направленных на обновление материально-технической базы сельского хозяйства. Аграрный сектор удерживает потенциальных инвесторов от финансовых вложений в силу их высокой степени риска.

Насущной необходимостью становится обоснование эффективной инвестиционной политики по обновлению материально-технической базы сельского хозяйства, совершенствование ее структуры, поиск источников финансирования инвестиционных программ.

Инвестиционное развитие материально-технической базы сельского хозяйства находится на достаточно низком уровне. Ситуация осложняется значительным риском инвестирования, низким уровнем способности к инновациям.

Сельское хозяйство национальной экономики по сравнению с промышленностью характеризуется признаками, которые могут выступать преимуществами в разворачивании инновационно-технологического развития [8]:

- капиталоемкость сельского хозяйства меньше, чем в промышленности;
- большая фондоотдача;
- лучшая структура основных производственных средств (по соотношению общей стоимости по амортизационным группам). В сельском хозяйстве средний эксплуатационный срок основных средств короче, большая часть приходится на активные средства производства, а, следовательно, и срок оборачиваемости капитала быстрее;
- значительное преимущество сельского хозяйства в инновационном развитии технологий по сравнению с промышленностью заключается в том, что здесь возможно внедрение не целого технологического цикла одновременно (что требует значительных средств на полное технологическое оснащение), а по отдельным звеньям технологического процесса без изменения других;
- стабильность ассортимента сельскохозяйственной продукции. В этой области в течение века производится один и тот же относительно ограниченный ассортимент продукции зерновых, технических, овощебахчевых, плодово-ягодных и кормовых культур (с определенными изменениями их состава), молока, мяса, яиц, шерсти, в отличие от промышленности, где ассортиментная номенклатура включает тысячи наименований и их модификаций с высоким динамизмом изменений.

Указанные особенности формируют потенциал материально-технической базы сельского хозяйства, а также его способность и пригодность к инвестиционному развитию. Отрасль нуждается в относительно меньших инвестиционных ресурсах в масштабах страны, чем промышленность, и обеспечивает более быстрое их использование и более высокую эффективность. Учитывая, что основным источником инвестиционных ресурсов для развития материально-технической базы сельскохозяйственных предприятий является их собственные накопления, а процесс капиталообразования осуществляется на основе собственного воспроизводства, эти обстоятельства обуславливают необходимость обратить внимание на развитие материально-технической базы отрасли - ее капитализацию.

Развитие материально-технической базы сельского хозяйства следует связывать не только с необходимостью создания и отработки совокупности технологических циклов производства продукции, но и с требованиями накопления капитала.

Разработка и внедрение эффективных механизмов инвестиционного развития материально-технической базы сельского хозяйства невозможно без управления данными процессами с учетом особенностей, условий, факторов и рисков их осуществления. В то же время, эффективное развитие материально-технического обеспечения сельского хозяйства требует государственного регулирования и поддержки.

Переоснащение материально-технической базы сельскохозяйственных предприятий необходимо осуществлять путем привлечения инвестиций из других отраслей национальной экономики и прямых иностранных инвестиций, совершенствование долгосрочного кредитования, частичной компенсации стоимости сложной сельскохозяйственной техники за счет государственного бюджета, системы финансового лизинга, поддержки развития инфраструктуры материально-технического обеспечения. Итак, для развития инвестиционной деятельности в сфере обновления материально-технической базы сельского хозяйства важное значение приобретает государственное регулирование производственных отношений, паритетности межотраслевого товарообмена, усиление государственной поддержки научно-исследовательских и инновационных разработок, научно-технического и интеллектуального потенциала страны.

ЛИТЕРАТУРА

1. Сборник «Рынок труда в РТ», Агентство по статистике при Президенте РТ, 2020 г. - С.96.

2. Сборник «Регионы Республики Таджикистан», Агентство по статистике при Президенте РТ, 2020 г. - С.128
3. Сборник Продовольственная безопасность №4, 2019 г., 110 с.
4. Статистический ежегодник Республика Таджикистан-2020, Агентство по статистике при Президенте РТ, стр. 423.
5. Общая характеристика лизинговой деятельности [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.makemanagement.ru/mages-352-4.html> (дата обращения 11.02.2021).
6. Агапов А.В. Правовое регулирование некоторых способов материально-технического обеспечения сельскохозяйственных товаропроизводителей: Автореф. дис. канд. юрид. наук. – Москва, 2002. – 28 с.
7. Инновационное развитие агропромышленного комплекса Украины: информационное пособие / Сост. Р.И. Малая, В.В. Миронова, Н. Еремеева. - Донецк: [б.в.], 2012. - 65 с
8. Науменко И.В. Инновационно-инвестиционная стратегия развития материально-технической базы сельского хозяйства / В. Науменко / Наук. вестник Херсонского гос. ун-та. - 2014. - Вып. 4. - С. 42-47.

**ПОТЕНСИАЛИ САРМОЯГУЗОРӢ ВА САМТӢӢИ РУШДИ
ЗАМИНАИ МОДДИӢ ТЕХНИКИ КИШОВАРЗӢ ДАР
ВИЛОЯТИ СУҒД**

РАҲИМОВ ЛАЗИЗ ҲАКИМОВИЧ,

аспиранти Институти иқтисодиёти кишоварзии
Академияи илмҳои кишоварзии Тоҷикистон
734020, Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯч. Ҳаёти Нав 306;
тел.: +992935-10-28-19; e-mail: r.laziz@mail.ru

МИРАҚИЛОВА НИГИНА ТУЛҚИНОВНА,

номзади илмҳои иқтисодӣ, сардори раёсати тадқиқоти масъалаҳои
макроиқтисодии Маркази тадқиқоти стратегии назди Президенти
Ҷумҳурии Тоҷикистон
734025, Тоҷикистон, Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 89;
тел.: +992919-62-15-68; e-mail: mirakl_n@mail.ru

Афзоиши даромаднокии истеҳсолоти кишоварзӣ, инчунин рақобатпазирии он дар бозорҳои дохилӣ ва хориҷӣ аз он вобаста аст, ки заминаи моддию техникии кишоварзӣ чӣ гуна навсозӣ мешавад. Дар натиҷаи таҳқиқ тадбирҳо таҳия ва пешниҳод карда шуданд, ки ба татбиқи намунаи

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӯЗ

таъмини самаранокии истифодаи заминаи моддию техникии кишоварзӣ дар заминаи сармоягузорӣ мусоидат мекунад, ки имкониятҳои потенциали соҳаҳои кишоварзиро муайян мекунад, механизми ташикилию иқтисодиро барои таъмини самаранокии истифодаи заминаи моддию техники дар шароити интенсивии руиҳи иқтисодӣ дар соҳаи кишоварзӣ ҷорӣ намоянд.

Калидвожаҳо: *потенциали сармоягузорӣ, кишоварзӣ, корхонаҳои кишоварзӣ, захираҳо, нархгузорӣ, талабот, самаранокӣ, инфрасохтор ва ғайра.*

INVESTMENT POTENTIAL AND DIRECTIONS OF DEVELOPMENT OF THE MATERIAL AND TECHNICAL BASE OF AGRICULTURE IN THE SUGHD REGION

RAKHIMOV LAZIZ KHAKIMOVICH,

postgraduate student of the Institute of Agricultural
Economics of the Tajik Academy of Agricultural Sciences,
734020, Tajikistan, Dushanbe, st.Hayoty Nav, 306;
tel.:+992 935102819; e-mail: r.laziz@mail.ru

MIRAKILOVA NIGINA TULKINOVNA,

candidate of Economic Sciences, Head of the Department of Analysis of
Macroeconomic Issues of the Center for Strategic Research
under the President of the Republic of Tajikistan
734025, Tajikistan, Dushanbe, Rudaki ave. 89;
tel.:+992 919621568; e-mail: mirakl_n@mail.ru

The increase in the profitability of agricultural production, as well as its competitiveness in the domestic and foreign markets, depends on how the material and technical base of agriculture is modernized. As a result of the study, measures were developed and proposed that contribute to the implementation of a model for ensuring the efficiency of the use of the material and technical base of agriculture on an investment basis, which will determine the potential capabilities of agricultural sectors, introduce an organizational and economic mechanism for ensuring the efficiency of using the material and technical base in the context of intensive type of economic growth in agriculture.

Keywords: *investment potential, agriculture, agricultural enterprises, resources, pricing, effective demand, efficiency, infrastructure, etc.*

УДК: 338.436.33

**ҶАНБАИ НАЗАРИЯВӢ ОИД БА БАЛАНД БАРДОШТАНИ
РАҚОБАТПАЗИРИИ СОҶАИ КИШОВАРЗӢ**

САЛИМОВА ГУЛАФЗО БАҲОДУРОВНА,

мутахассиси пешбари Раёсати таҳлили масъалаҳои макроиқтисодии

Маркази татқиқоти стратегии назди Президенти

Ҷумҳурии Тоҷикистон

734025, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 89;

тел.: +992 933–24–18–66; e-mail: salimova_gul@mail.ru

Дар мақола роҷеъ ба равишҳои мухталифи мафҳумҳои рақобатпазирӣ ва нишондиҳандаҳои рақобатпазирии маҳсулоти кишоварзӣ баррасӣ карда шудааст. Инчунин, гоյаҳо дар бораи навъҳои рақобат дар маҷмааи агросаноатӣ таҳлил гардидааст.

Роҳҳои асосии паст намудани арзиши истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ, нархи имконпазирӣ фурӯши маҳсулот ва дастрасии он дар бозори истеъмолӣ нишон дода шудааст.

Ҳамзамон, арзёбии маҷмӯи сатҳи рақобатпазирӣ, рушди инноватсионӣ, самаранокии истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ, имконияти тавсеаи тақрористеҳсолкунӣ ва афзоиши миқёси истеҳсолот дар мақола пешниҳод мешавад.

Калидвожаҳо: механизми иқтисодии рақобатпазирӣ, усулҳои рақобатпазирӣ, субъектҳои хоҷагидорӣ, рақобат, соҷаи кишоварзӣ

Гузариш ба иқтисодиёти бозорӣ сабаби аз нав арзёбӣ намудани ақидаҳои мавҷуда оид ба мушкилоти моҳияти рақобатпазирии кишоварзӣ гардид. Дар адабиёти иқтисодӣ мафҳуми рақобат бо тарзҳои гуногун шарҳ дода мешавад. Ба маънои классикӣ рақобат рақобати (мувоҳисавӣ) байни истеҳсолкунандагон барои самтҳои муфиди сармоягузорӣ, бозорҳои фурӯш, манбаъҳои ашёи хом мебошад.

Ҳамзамон, рақобати нархгузорино, ки асосан ба пастшавии нархҳо ва рақобати ғайринархгузорӣ, ба беҳтар намудани сифати маҳсулот ва шароити фурӯши он асос ёфтааст, фарқ мекунамд. Яке аз омилҳои баланд бардоштани самаранокии системаҳои иқтисодии шакли бозор, рақобати байни субъектҳои гуногуни бозор мебошад. Рақобат неруи пешбарандаи

рушди ҷомеа, воситаи асосии баланд бардоштани сифати мол ва сатҳи зиндагии аҳоли мебошад.

Бояд кайд кард, ки дар шароити муосир, рақобат дар дохили иқтисодиёт барои ноил шудан ба афзалияти рақобатӣ ҳангоми истеҳсоли мол ё хизматрасонӣ ифода меёбад. Рақобат категорияе мебошад, ки равандҳои бозор, нархгузорӣ ва усулҳои истеҳсолотро инъикос мекунад. Дар илм ва амалияи муосир эътироф шудааст, ки рақобат консепсияи бисёрсатҳа буда, ташаккули он бо фаъолияти пайвастаи механизми иқтисодӣ барои баланд бардоштани самаранокиву рақобатпазирии маҳсулоти кишоварзӣ муайян карда мешавад. Он ҳамчун меёри, омил ва шарт зарурии воридшавӣ ба бозори ҷаҳонӣ амал мекунад. Узвияти Тоҷикистон ба Созмони умумиҷаҳонии савдо механизми иқтисодии рақобатпазирии ин соҳаро ҳавасманд намуда, онро ба танзимгари асосии рушди соҳаи кишоварзӣ табдил медиҳад [1].

Солҳои охир консепсияҳои таҳия гардиданд, ки барои баланд бардоштани рақобатпазирӣ ва ҳам ба самаранокии кишоварзӣ равона шудааст. Ба гуфтаи И. Г. Ушачева "... Рақобатпазирӣ дар мавқеи субъектҳои хоҷагидорӣ бозори агроозукаворӣ ва қобилияти даромаднок фурӯштани маҳсулоти истеҳсолкардаи онҳо ифода меёбад. Аммо барои ташаккули сиёсати аграрии давлатӣ бояд, шароити зарурӣ муҳайё карда шавад. Рақобат ҳамзамон, бо таҳаввули иқтисодиёти бозорӣ рушд меёбад ва то андозае ба қонунҳои назарияи иқтисодӣ мувофиқат намекунад. Чунин ҳолат бо он муайян мешавад, ки рақобат хусусияти дучониба дорад: аз як ҷониб, ин шарт фаъолияти бозор аст, аз ҷониби дигар, он бо таҳаввулоти худӣ бозор тағйир меёбад [2].

Аммо ба ин ҳолат боз дутои дигар, мутобик ба маҳсулоти кишоварзӣ ва озукаворӣ бояд илова карда шавад. "Маҳсулот шартӣ ивазнашавандаи ҳаёт ва кифоягии онҳо омили ивазнашавандаи истиқлоли давлат мебошад. Мо чунин мешуморем, ки маҳсулоти кишоварзӣ аз ҷиҳати молиявӣ барои аҳоли дастрас буда, барои баланд бардоштани рақобатпазирӣ дар бозори дохилӣ ва хориҷӣ аҳамияти хосса дорад. В. Н. Санталов маҷмӯи усулҳои таҳқиқи рақобатпазирии соҳаи кишоварзиро пешниҳод мекунад, ки ба муқоисаи маҷмӯи нишондиҳандаҳои истеҳсолӣ, сифатӣ ва иқтисодӣ, арзёбии эмпирикӣ ва санҷишӣ асос ёфтааст" [3].

Тадқиқотҳои В. Н. Санталовро ба назар гирифта зарур мешуморем, ки барои баланд бардоштани рақобатпазирии соҳаи кишоварзӣ чунин омилҳои таъсиррасонро баён намоем:

- заминаи моддию техникӣ, сифати захираҳои меҳнатӣ;

- таъминот бо қувваҳои корӣ, сохторҳои самараноки идоракунӣ;
- ноил шудан ба пешрафти илму техника, инфрасохтори рушдфти истеҳсоли ва иҷтимоӣ;

- танзими давлатӣ ва дастгирии истеҳсолкунандагон.

Сатҳи рақобатпазирӣ чунин нишондиҳандаҳоро муҳим медонад:

- маҳсулнокии меҳнат;
- таҷҳизот ва технологияҳои истифодашаванда;
- даромаднокии истеҳсолот,
- ҳиссаи маҳсулоти ватанӣ
- вазъи бозори дохилӣ ва хориҷӣ.

Таҷрибаи мамлакатҳои пешрафта нишон медиҳад, ки нигоҳдорӣ ва минбаъд баланд бардоштани рақобатпазирӣ соҳаи кишоварзӣ аз омилҳои берӯна:

- талабот ба маҳсулоти кишоварзӣ;
- сохтори нархҳои бозор;
- дастрасӣ ба қарз;
- дастгирии давлатии соҳаи кишоварзӣ;

Омилҳои дохилӣ:

- вазъи заминаи моддию техникаи соҳаи кишоварзӣ;
- мавҷудияти захираҳои молиявӣ;
- дараҷаи шиддатнокии истеҳсолоти кишоварзӣ;
- сатҳи рушди технологӣ;
- наздики ба бозорҳои фурӯш;
- мавҷудияти заминаи хусусии коркард ва савдо.

Дар робита ба ин А. Рауфи қайд намудааст, ки дар шароти гузариш ба иқтисодиёти бозоргонӣ, рақобатпазирӣ муҳим ва зарур аст. Таҳлили арзиҳои омилҳои берӯнӣ ва дохилӣ ба мо имконият медиҳад, ки барои истеҳсоли намудҳои маҳсулоти кишоварзӣ шароитҳои мусоид фароҳам оварем, мебоҷа афзалиятҳои рақобатӣ дар муқоиса бо рақибони потенциали, самтҳо ва маҷмӯи тадбирҳо оид ба таъмини рақобатпазирӣ истеҳсолот дар як қатор қорхонаҳо бозбинӣ карда шавад[4].

Ба назари мо рақобатпазирӣ маҳсулоти кишоварзӣ, аз мавқеи сифат ва арзиш муайян карда мешавад. Ба гуфтаи аксари муҳаққиқон, сифати маҳсулоти кишоварзӣ дар сатҳи кофӣ қобили қабул аст. Аз ин рӯ, ба арзиши он таваҷҷуҳ медиҳем. Ба гуфтаи П. Срафф “мушкилоти арзиши рақобатро танҳо тавассути хароҷоти истеҳсоли метавон ҳаллу ҷал кард”. Ҳадафи асосии истеҳсолкунандагон дар шароити бозор ин ба даст овардани фоида мебошад, зеро, ки фоида меъёри рақобатпазирӣ.

Ғайр аз ин, барои арзёбии сатҳи рақобатпазирӣ, истифодаи системаи нишондиҳандаҳо дар шакли воқеиву арзишӣ зарур аст, ки таъсири омилҳои мухталифро ба раванди истеҳсолот инъикос мекунад. Танҳо системаи нишондиҳандаҳо имкон медиҳад, ки таҳлили ҳамачониба ба роҳ монда шавад ва оид ба самтҳои асосии баланд бардоштани рақобатпазирӣ истеҳсолот ҳулосаҳои бозътимод бароварда шаванд. Арзёбии рақобатпазирӣ соҳаи кишоварзӣ марҳила ба марҳила гузаронида мешавад.

Пеш аз ҳама меъёрҳо ва нишондиҳандаҳои арзёбии рақобатпазирӣ муайян мешаванд, сипас намудҳои маҳсулот аз рӯи он муқаррар кардани сатҳи рақобатпазирӣ зарур меояд. Дар тамоми сатҳҳои идоракунии соҳаи кишоварзӣ қўшиши баланд бардоштани рақобатпазирӣ маҳсулоти кишоварзӣ бояд таъмин карда шавад. Марҳилаи навбатӣ муайян кардани афзалиятҳои рақобатии соҳа дар ин ё он минтақа (рушди инфрасохтори логистикӣ, ҳаҷми бозор ва ғайра), роҳҳои дар ин асос кам кардани арзиши истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ, нархи имконпазирӣ фурӯши маҳсулот ва дастрасии он дар бозори истеъмолӣ, ба инобат гирифтани тағйиротҳои имконпазир ва конъюктураи бозор мебошад.

Марҳилаҳои ниҳой таҳлили натиҷаҳои арзёбии рақобатпазирӣ соҳаи кишоварзӣ ва таҳияи минбаъдаи тадбирҳо ин таъмини рақобатпазирӣ стратегӣ он мебошад. Маълум мешавад, ки ҳангоми таҳлил ва арзёбии сатҳи рақобатпазирӣ соҳаи кишоварзӣ дар маҷмӯъ, корхонаҳои алоҳида ва намудҳои алоҳидаи маҳсулот, бояд рақобатпазирӣ арзёбӣ кард:

- технологӣ,
- иқтисодӣ,
- экологӣ,
- иҷтимоӣ.

Барои чунин намудҳои номбаршудаи рақобат, системаи нишондиҳандаҳо истифода бурда мешавад, ки моҳияти онҳоро пурра инъикос мекунад. Онҳо метавонанд нишондиҳандаҳои хусусӣ бошанд, ҷанбаҳои алоҳидаи раванди истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ, истифодаи баъзе намуди захираҳо ё хароҷотро тавсиф кунанд, то ба ташаккули онҳо нишондиҳандаҳои хусусӣ таъсир расонанд. Арзёбии маҷмӯии сатҳи рақобатпазирӣ сатҳи рушди инноватсионӣ, самаранокии кишоварзӣ, имконияти тавсеаи такрористеҳсолкунӣ ва афзоиши миқёси истеҳсолотро муайян мекунад. Ҳамин тариқ, модернизатсияи минбаъда, татбиқи инноватсияҳо ва таъмини он дар заминаи баланд бардоштани самаранокӣ ва рақобатпазирӣ соҳаи кишоварзӣ омили муҳими пешрафту тараққиёти минбаъда аст.

ПЕШНИҲОД

Аз таҳқиқотҳои доиргардида маълум мешавад, ки рақобат дар дохили иқтисодиёт барои ноил шудан ба афзалияти рақобатӣ ҳаногоми истехсоли мол ё хизматрасонист. Рақобат ин категорияе мебошад, ки равандҳои бозор, нархгузорӣ, ки асосан ба пастшавии нархҳо ва рақобати ғайринархгузорӣ, ба беҳтар намудани сифати маҳсулот ва шароити фурӯши он асос ёфтааст, пешниҳод намудем. Яке аз омилҳои баланд бардоштани самаранокии системаҳои иқтисодии шакли бозор мебошад. Рақобат неруи пешбарандаи рушди ҷомеа, асоси баланд бардоштани сифату сатҳи мол ба ҳисоб рафта, он имкони арзёби намудани сатҳи зиндагии аҳоли арзёбӣ мегардад.

АДАБИЁТ

1. Ахматова, М. Теоретические модели конкурентоспособности /М. Ахматова//Маркетинг.2003.№4.С25
2. Ушачев, И. Сельское хозяйство: приоритетно-целевой принцип развития [Текст] / И. Г. Ушачев // Экономист. - 2007. - №9. – С. 18-2
3. Санталов, В.Н. Проблемы развития птице продуктового под комплекса в системе регионального АПК[Текст]: дис. ... д-ра экон. наук / В.Н. Санталов.- Саратов, 2000 – 363 с.
4. Абдугаффор Рауфи. Конкурентная экономика. Душанбе «Дониш» -2014, сах.7.
5. Сраффа, П. Производство товаров посредством товаров. Прелюдия к критике экономической теории / пер. с англ. под ред. член-корр. РАН И.И. Елисеевой. – М.: ЮНИТИ-ДАНА. 1999. – 160с.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПОВЫШЕНИЯ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА

САЛИМОВА ГУЛАФЗО БАХОДУРОВНА,

ведущий специалист отдела макроэкономического анализа
Центра стратегических исследования при Президенте
Республики Таджикистан
734025, Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 89;
тел .: +992 933–24–18–66; e-mail: salimova_gul@mail.ru

В статье рассматриваются различные подходы к понятиям конкурентоспособности и показателям конкурентоспособности сельскохозяйственной продукции. Также проанализированы представления о видах конкуренции в агропромышленном комплексе.

Показаны основные способы удешевления сельскохозяйственной продукции, возможная отпускная цена продукта и его доступность на потребительском рынке.

При этом в статье дается комплексная оценка уровня конкурентоспособности, инновационного развития, эффективности сельскохозяйственного производства, возможности расширения воспроизводства и увеличения масштабов производства.

Ключевые слова: Конкурентный экономический механизм, конкурентоспособность, конкурентные методы, субъекты хозяйствования, конкуренция, сельское хозяйство.

THE ORETICAL ASPECTS OF INCREASING COMPETITIVENESS OF AGRICULTURE

SALIMOVA GULAFZO BAHODUROVNA,

Leading Specialist of the Macroeconomic Analysis Department
Center for Strategic Studies under the President of the Republic
of Tajikistan,

734025, Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki avenue 89;
tel .: +992 933–24–18–66; e-mail: salimova_gul@mail.ru

The article discusses various approaches to the concepts of competitiveness and indicators of the competitiveness of agricultural products.

The main ways to reduce the cost of agricultural products, the possible selling price of the product and its availability in the consumer market are shown.

At the same time, the article provides a comprehensive assessment of the level of competitiveness, innovative development, the efficiency of agricultural production, the possibility of expanding reproduction and increasing the scale of production.

Keywords: competitive economic mechanism, competitive, competitive methods, economic entities, competition in agriculture.

УДК: 338+339

**ОСНОВНЫЕ ФУНКЦИИ И ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ
РЕГИОНАЛЬНОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В РЫНОЧНОЙ
ЭКОНОМИКЕ**

МАНУЧЕХРА МАДЖОН МИРЗОАЛИ,

кандидат экономических наук, начальник главного управления
по инвестиционной политике и развития регионов Министерства
экономического развития и торговли Республики Таджикистан
734025, Таджикистан, г. Душанбе, ул. Бохтар 37;
тел.: +992 900 22 35 52; e-mail: mmadjonova@gmail.com

ДЖУРАЕВА ХАЙРИНИСО ХАЙДАРОВНА,

преподаватель кафедры бухгалтерского учёта Бохтарского
государственного университета имени Носира Хусрава
735140, Таджикистан, г. Бохтар, ул. Айни 67;
тел.: (+992) 931-98-32-59; e-mail: juraeva78@bk.ru

В статье рассматриваются вопросы развития предпринимательской деятельности в Хатлонской области. Отмечается, что предпринимательство является важным фактором ускорения экономического роста и повышения уровня жизни населения. В контексте изложено условности, предпринимательской деятельности региона. Автором исследовано формы организации экономической деятельности, которая целенаправленно и самостоятельно осуществляет экономически независимыми юридическими и физическими лицами на регулярной основе в условиях риска под имущественную, моральную и социальную ответственность, обеспечивающую конкурентное преимущество и достижение целей посредством таланта предпринимателя, создающего новые эффективные сочетания факторов деятельности, использующего не стационарности внешней среды и динамику общества для реализации собственных планов. Автором отмечается, что в соответствие программы социально-экономического развития Хатлонской области на 2016-2020 годы одна из основных целей ориентирована на развитие предпринимательства в регионе, исходя из этого автором анализируются реализация мероприятий в этом направлении.

Ключевые слова: регион, предпринимательство, общественно - экономическая формация, социально-экономическое развитие, генезис, коммуникабельность, восприимчивость к инновациям, реформирование экономики, валовый региональный продукт, инвестиции, инвестиционный потенциал, переходная экономика региона, процесс формирования, реформирования.

Генезис понятийного аппарата предпринимательства, как вида экономической деятельности непрерывно трансформировался совместно с поступательным процессом развития науки, отражая характерные стороны сменяющих друг друга способов производства и общественно - экономических формаций.

Длительный исторический путь развития и большое количество исследований не решили проблему полисемантизма признаков предпринимательства.

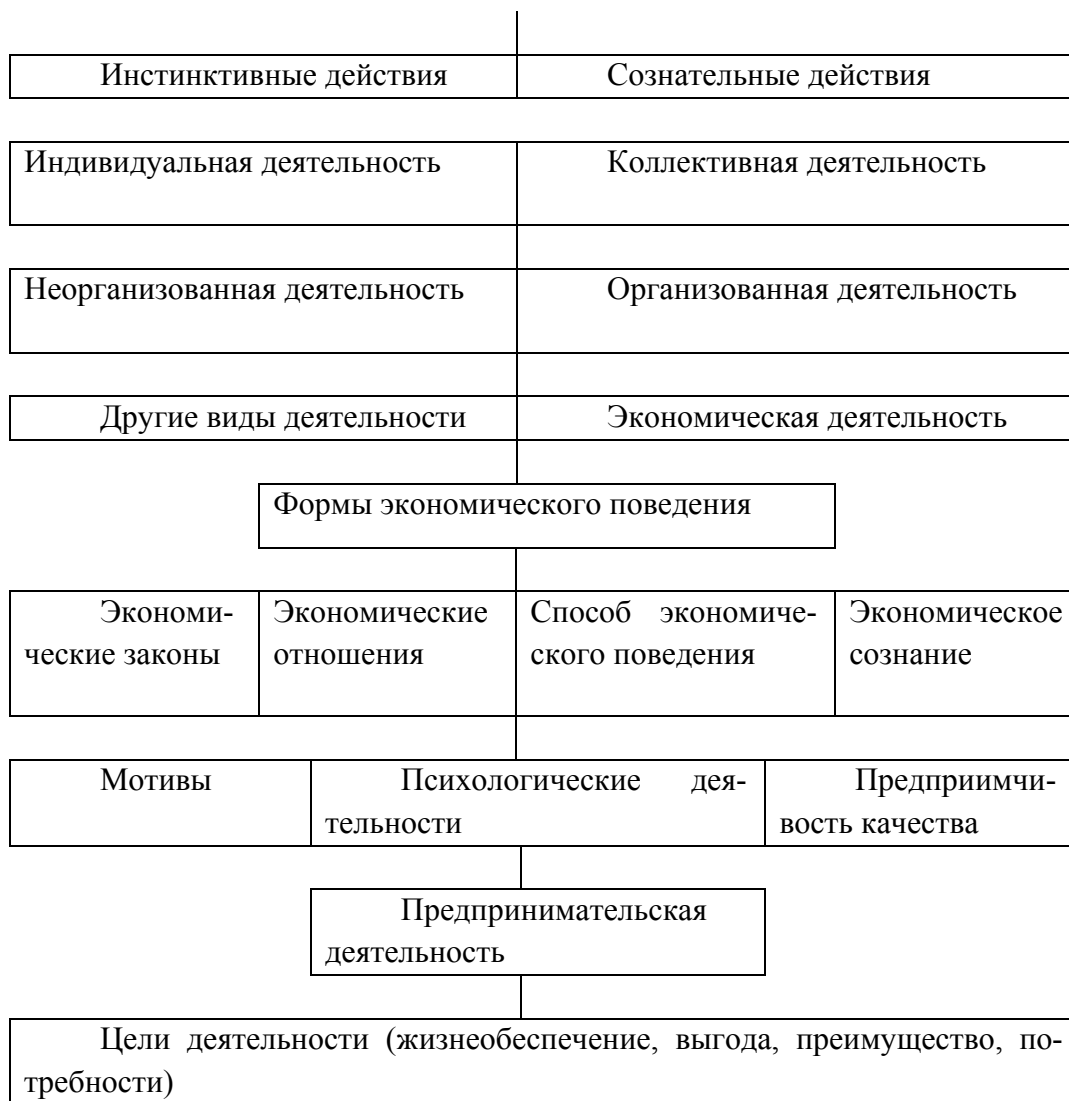
По моему мнению, эволюция представлений о предпринимательской деятельности детерминирована с формированием системы знаний о хозяйственной жизни человечества на базе различных наук, изучающих аспекты общественного производства. Анализ научных трудов отечественных исследователей предпринимательства позволяет систематизировать основополагающие подходы к раскрытию сущности этого экономического вида деятельности.

На рис. 1. показано взаимодействие различных первопричин, способствующих появлению предпринимательства как особой категории экономической деятельности человека. Биологические основы жизнедеятельности в сочетании с психическими свойствами человека реализуются в его способности к выживанию благодаря особому качественному свойству сознания – предприимчивости.

Рис. 1. Место предприимчивости в системе основ жизни человека

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҶОНИ ИМРӯЗ

Источник: Составлено автором

Различие базовых признаков предпринимательской деятельности от других похожих видов экономической деятельности можно привести следующим образом:

- 1 - ответственность за действия;
- 2 - самостоятельность решений;
- 3 - способность к риску;
- 4 - стремление к прибыли;
- 5 - коммуникабельность;
- 6 - восприимчивость к инновациям;
- 7- адаптируемость поведения;
- 8 - активность действий.

Целью деятельности являются прибыль, доход или социально-экономический эффект, получаемый предпринимателем и обществом в результате реализации товаров, выполнения работ и оказания услуг. Предпринимательская деятельность регулируется правовыми нормами территории регистрации, способствует возрастанию национального богатства и прогрессивному развитию общества.

Реформирование экономики в Республике Таджикистан требует необходимости учета влияния переходного периода на эволюцию предпринимательства.[1. С 79-80]

Вместе с тем сам переходный этап означает перевод старой системы в новое качественное состояние, поэтому рыночная экономика - это трансформируемая система, не имеющая равновесного состояния.

Под переходной экономикой региона нами понимается такая динамическая нестационарная система хозяйствования, в которой происходят разнонаправленные процессы преобразования сложившегося социально-экономического и технологического уклада на основе постепенной и неуклонной замены атрибутивных его элементов на новые, присущие принципиально иному социально-экономическому и технологическому укладу, когда формируются, сочетаются и взаимодействуют разные типы общественных хозяйств.

Переходная экономика характеризуется следующими основными особенностями, оказывающими влияние на развитие предпринимательства.

1. Наличием противоборствующих сил, находящихся в неразрывном единстве, взаимопересекающихся и взаимоисключающих друг друга, определяющих направление и динамику преобразований, а также многоукладностью экономики.

2. Исторически длительным периодом преобразований, в течение которого происходит вытеснение и замена элементов одного уклада на постепенное внедрение и доминирование элементов другого уклада.

3. Нестабильностью ситуации, которая является следствием взаимодействия противоборствующих сил: одни из них направлены на нарушение устойчивое и целостности старого качества, другие - на его сохранение. Разрешение противоречий и предотвращение обратимости изменений возможно при наличии внутренней логики и закономерностей развития, отсутствие которых характерно для вероятностных процессов катастрофического типа.

4. Необязательными целенаправленностью и за данностью преобразований социально-экономических систем. При отсутствии направленно-

сти и целеустремленности процесса новые изменения не могут накапливаться и поэтому переходной период лишается характерной для развития единой, внутренне взаимосвязанной динамики.

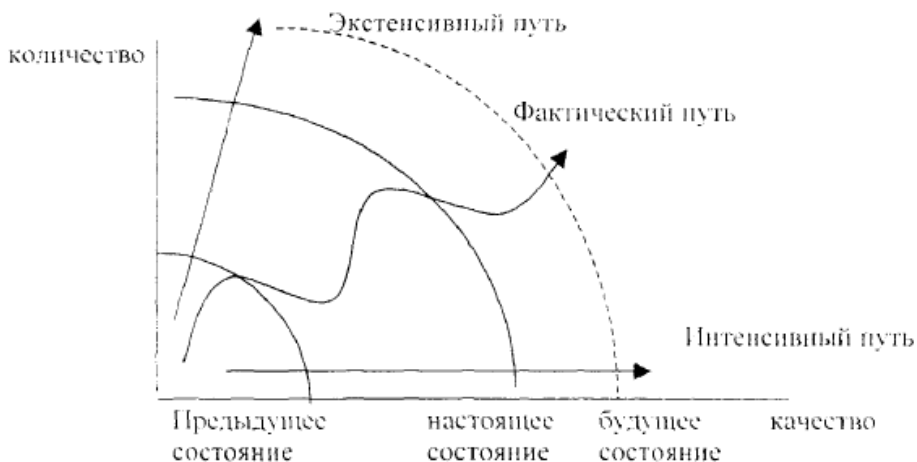
5. Основным субъектом и одновременно объектом воздействия в переходном периоде является человек, который должен однозначно воспринимать логику изменений и участвовать в процессе преобразований.

6. Ограниченностью ресурсов, которые требуются как для поддержания функционирования самой системы, так и для стимулирования процессов преобразований.

Переходная экономика требует концентрации ресурсов на приоритетных направлениях развития, создания необходимых механизмов, сглаживающих трудности преобразований для большинства населения.[2. С 15-20]

Развитие системы предпринимательства в регионе представлено двумя типовыми составляющими - интенсивными и экстенсивными путями (рис. 2).

Рис. 2. Пути развития предпринимательства

Источник: Составлено автором

Экстенсивный путь означает наращивание числа субъектов предпринимательства, объемов вовлекаемых ресурсов и т.д. Интенсивный путь ориентирован на достижение результативности и эффекта, что возможно, как правило за счет разработки и применения эффективных форм организации, управления и инноваций. Условием развития предпринимательства является наличие такой экономической политики, реализация которой возможна при использовании совокупных мер, образующих механизм государственного управления:

правовой, экономический и административный, включающий методы прямого и косвенного воздействия (рис. 3)

Рис. 3. Основные виды государственного регулирования в предпринимательстве

Источник: Составлено автором

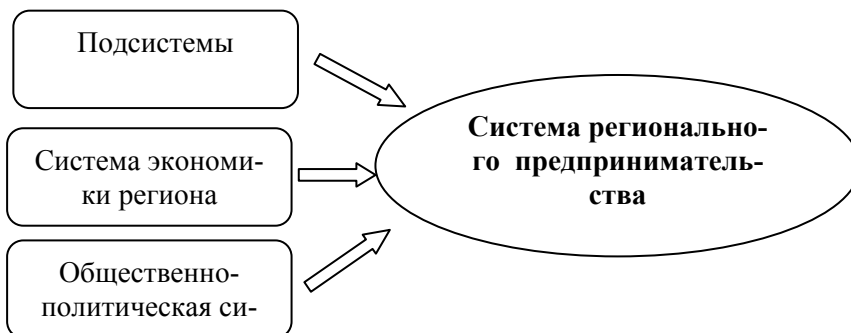
На мой взгляд, главной функцией государства в условиях переходного периода является создание такого баланса сопряженности целей и интересов предпринимателей, государства и общества, чтобы категории экономической свободы, ответственности и эффективности стали внутренне присущими и самодостаточными для прогрессивного социально-экономического развития региона.

Под государственным регулированием понимается целенаправленность, формы и степень вмешательства органов власти, устанавливающих, изменяющих или контролирующих предпринимательскую деятельность.

Комплекс условий, создаваемый государством, для развития предпринимательства включает: равную доступность ресурсов (финансовых, материальных, информационных и др.); равную доступность видов деятельности; стабильность государственной экономической и социальной политики; систему защиты собственности и личности; оптимальный налоговый режим; инфраструктуру поддержки предпринимательства; взаимную социальную ответственность предпринимателей и органов власти за состояние экономики региона; антимонопольное регулирование; государственную протекционистскую политику всемерной поддержки малого предпринимательства;

Считаю, что предпринимательство относится к неупростимым системам высокой сложности, состоящей из множества взаимосвязанных и взаимодополняющих друг друга базисных элементов (подсистем) и связей первого порядка, исключение любого из которых приводит к изменению или прекращению функционирования всей системы. Объем родового понятия системы предпринимательства региона в данном случае может быть раскрыт через видовые понятия подсистем (рис. 2).

Рис. 2. Структура родового понятия системы предпринимательства

Источник: Составлено автором

В числе подобных базисных элементов необходимо учитывать следующие подсистемы: управление; целеполагание; результат - доход, при-

быль, социально-экономический эффект; риск, неопределенность; экономическую свободу; комплекс ответственности; систему мотивов; предприимчивость; систему личностных характеристик; роль государства; состояние экономики; систему ресурсных потенциалов; менталитет общества; общественно-политическую ситуацию в регионе; межгосударственные отношения, оказывающие влияние на региональное развитие. [3. С. 18-89]

Системный подход к процессу формирования предпринимательства в регионе позволяет уточнить состав и содержание функций предпринимательства, которые в современной литературе раскрыты недостаточно полно. Функции предпринимательства в переходной экономике отражают динамику преобразования социально-экономических систем общества (таб. 2).

Таблица 2.

Состав функций предпринимательства в условиях переходной экономики.

Функция	Основное содержание
Мотивационная	Предпринимательство как сфера и средство реализации личностных качеств человека, способствующих удовлетворению разнообразных потребностей
Компенсационная	Проявляется в сглаживании социально-экономических трудностей переходного периода
Институциональная	Выступает как средство структурной перестройки традиционной экономики, формирования новых институтов рыночной экономики
Трудовая	Труд и способности предпринимателя интегрированы в совокупный потенциал общества, реализуются через формирование системы новых экономических отношений
Ресурсная	Сфера деятельности, способствующая вовлечению, распределению на новых принципах и использованию многообразия ресурсов
Воспроизводственная	Способствующая переводу экономики экстенсивного типа на эффективный интенсивный тип развития, самодостаточный для воспроизводства
Интегративная	Создание условий сопряженности переходной экономики республики с региональными и мировыми хозяйственными системами, восприятие тенденций глобального действия
Творческая	Генерирование и реализация коммерческой идеи, связанной с деятельностью
Социальная	Участие в решении социальных проблем общества. Создание новых возможностей экономического и духовного развития, снижение противоречий переходного периода

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӯЗ

Экономическая	Создание рационального механизма сочетания разнообразных форм собственности, определение системы взаиморасчетов между участниками, принципов налогообложения, методов финансирования, ценообразования и других экономических принципов хозяйствования
Потребительская	Удовлетворение многообразных текущих потребностей населения и организаций. Создание и удовлетворение новых потребностей
Саморазвития и саморганизация	Выражена через эволюцию предпринимательства и общества. Связана с появлением конкуренции, экономической свободой и необходимостью приспособления к внешней среде
Информационная	Рост потребности в информации высокого качества и необходимого объема, обеспечение доступности к ней. Функция обусловлена возрастанием масштабов деятельности, скоростью реакции на информацию и ценой ошибки в предпринимательской деятельности
Инновационная	Проявляется в необходимости опережения конкурентов и создании стратегического преимущества, обеспечивающих сверхприбыль, захват новых рынков, гарантию существования деятельности, имидж и статус в обществе
Регуляторная	Выполняется путем восстановления нарушенных пропорций между производством и потреблением. Снижение уровня централизованного управления и усиление рыночных регуляторов, происходящее в переходной экономике, реализуется посредством развития предпринимательства
Функция признания общественного характера труда и продукта	Реализуется через спрос на конечный результат предпринимательской деятельности. Выполняется на основе договоров, заказов и оплате. В переходной период усиление этой функции проявляется посредством структурной перестройки экономики, способствующей переводу государственных предприятий в новое состояние, в зависимости от спроса потребителей
Организационная	Проявляется в необходимости укрепления организованных начал в направлении экономики, создании государственной политики, преобразований структур применительно в рыночным условиям, соединения ресурсов в оптимальных пропорциях
Преобразования	Многовариантность преобразования ресурсов в потребительскую стоимость
Разнообразия	Обеспечение разнообразия товаров, работ, услуг, видов деятельности
Правовая	Формирование правовой основы предпринимательской деятельности, обеспечивающей баланс интересов всех участников и способствующую развитию общества и предпринимательства
Образовательная	Реализуется в необходимости знаний рыночной экономики для успешного осуществления предпринимательской деятельности

Источник: Составлено автором

Знание состава и содержания функций предпринимательства, которые имеют место в переходном периоде, позволяет более полно разрабатывать концепции и программы развития предпринимательства, избегать характерных ошибок в управлении экономикой региона.

Уровень развития предпринимательства в Хатлонской области характеризуется совокупными социально-экономическими показателями, общим количеством хозяйствующих субъектов, количеством предприятий на, распределением по формам собственности и по отраслям экономики и т.д. Сравнительные социально-экономические показатели области за январь - август 2020 год несколько выше с аналогичными показателями за январь август 2019 год. Прирост объема промышленной продукции составил 13,2 %, значительно возрос розничный товароборот (на 14,6 %), номинальная зарплата возросла на 9,3 %.

Вместе с тем, рост индексов цен на 2,2% (продовольственные товары на 3,1%, непродовольственные товары на 0,4% и платные услуги населению 3,3) в конечном итоге вызвали увеличение прожиточного минимума на 21,4 % и снижение реальной заработной платы на 5,5 %. Реальные располагаемые денежные доходы увеличились за год на 6,3 %. В целом, ситуация в экономике Хатлонской области продолжает оставаться стабильной, но немного сложной для активизации предпринимательской деятельности.

Анализ демографической ситуации в республике свидетельствует о положительных тенденциях, сложившихся к настоящему времени.

На начало 2020 года численность Хатлонской области, составила 3348,3 тысячи человек. Численность населения Хатлонской области республики изменяется более стабильно - с 2014 года по 2019 прирост (в основном за счет рождаемости) составил 378,8 тыс. чел. Естественный прирост населения до 2019 года был относительно стабильным, но всегда положительным. С 1996 года число родившихся стало превышать число умерших. Прогрессивный тип возрастной структуры населения обусловлен рядом факторов социально-экономического характера: общественно-политической нестабильностью; экономическими трудностями; распадом социальных институтов общества.

Изменение демографической ситуации и сложность социально-экономического положения оказывают заметное влияние на численность и структуру занятых в экономике и безработных. Число официально зарегистрированных безработных на конец июля 2020 года составляет 16704, что по отношению к аналогичному периоду 2019 года увеличилось на 4,5%.

В условиях экономической реформы основные показатели промышленности немного улучшились (таблица 4).

Среднегодовое число занятых в экономике в июле 2020 года составляло 900,7 тысяч человек, из которых 884,0 (98,1%) заняты в отраслях экономики, и 16,7 (1,9%) составляют численность безработных

Таблица 4.

**Основные показатели промышленности Хатлонской области
(предприятия находящиеся на независимом балансе)**

	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Количество промышленных предприятий (штук)	565	577	537	591	583	595
Объем продукции (по ценам 2018 г.) тыс. сомони	4044710,0	4621220,0	5047700,0	6753100,0	7294000,0	8661099,7
Среднегодовое количество работников промышленного производства	19,9	18,6	17,6	18,4	17,6	17,6

Источник: Годовая статистика Хатлонской области 2014-2019 гг. стр. 67

Преобладающая часть занятого населения области сосредоточена на крупных и средних предприятиях и организациях. В конце 2019 года на них работало 877,8, что на 01,6% выше соответствующего периода 2018 года.

В 2019 году количество предприятий и организаций в Хатлонской в различных областях возросло следующим образом: Промышленность 595 предприятий, дехканские хозяйства 63888 фермерских хозяйств.

Анализ структуры распределения предприятий и организаций по отраслям экономики позволяет сделать общий вывод: количественная динамика тесно связана с финансовыми проблемами - наибольший прирост произошел в отраслях, имеющих бюджетное наполнение (не считая общественные организации) или прибыльные направления деятельности.[4. С 67]

Вместе с тем, исследования инновационного потенциала республики показывает наличие инноваций и коммерциализируемых технологий, способных резко ускорить процесс экономического роста. Выполненные тех-

нико-экономические расчеты и бизнес-планы только по 10 нововведениям показывают возможность увеличения ВРП более чем в 3 раза.

Таким образом, анализ показывает наличие следующих основных нерешенных проблем развития предпринимательства в республике:

- недостаточное число хозяйствующих субъектов и их незначительный ежегодный прирост для создания условий полноценной конкуренции;
- низкая эффективность предпринимательской деятельности, обусловленная как внешними обстоятельствами (региональные особенности, высокие налоги и ставки банков и т.д.), так и внутренними причинами (коррупция, неэффективный менеджмент, недостаток знаний и опыта предпринимателей, и т.д.);
- предпринимательство республики ориентировано на торгово-посреднические виды деятельности, максимизацию прибыли, сокращение доходов;
- структура экономики республики, ранее сформированная для переработки или выпуск полуфабрикатов и комплектации, за годы реформ практически не изменилась;
- отсутствие стратегии развития предпринимательства с учетом факторов конкурентоспособности Хатлонской области.

Очевидно, что также необходимы научно-обоснованные пути по формированию эффективной экономики и повышению жизненного уровня населения республики.[5.с. 56]

Решение данной проблемы возможно при соблюдении ряда условий.

1. Создание благоприятных условий развития предпринимательства на государственном уровне (решение проблем налогообложения, выделения приоритетов, государственной поддержки, борьба с коррупцией и т.д.).
2. Необходима разработка региональной модели экономики на базе предпринимательства инновационного типа.

Анализ показывает, что полисемантизм признаков предпринимательства отражает историко-географические и социокультурные особенности развития человеческой цивилизации и связан с динамикой экономической мысли в целом.

Содержание этой категории нельзя выразить только посредством анализа отдельных ее сторон и направлений, а следует рассматривать с позиций системного подхода. Переходная экономика - это трансформируемая социально-экономическая система, не имеющая равновесного состояния.

В работе исследованы и классифицированы основные функции предпринимательства в условиях переходной экономики региона.

Социологические исследования сферы предпринимательства в Хатлонской области выявили закономерность группировок признаков, характеризующих ее структуру и состояние, что позволяет выделить и описать семь типов кластеров социальной организации регионального предпринимательства:

1. Субэтнический;
2. Элитарный;
3. Инновационный;

Социальная организация предпринимательства республики не является оптимальной. Предложен метод анализа кластеров, позволяющий осуществлять их идентификацию, количественно оценивать, проводить мониторинг и использовать в целях управления.

Процесс формирования предпринимательства в республике тесно коррелирован с инвестициями, расходом бюджета, числом коммерческих предприятий и основными фондами.[6.с.14] Сложившаяся организация предпринимательской деятельности в Хатлонской области носит кризисный характер и требует перехода на новую модель. Необходим стратегический подход к организации предпринимательства с ориентацией на эффективные инновации.

ЛИТЕРАТУРА

1. Гулов И. О новой роли сельского хозяйства в условиях рынка. Международная конференция: Маркетинг – перспективы развития. Тезисы докладов. – Душанбе, 2002, с. 79-80 (в соавторстве).
2. Рахмонов Э.Ш. Предпринимательство и развития экономики// Экономика Таджикистана: стратегия развития, 2001, №3.
3. О дехканском (фермерском) хозяйстве. Закон Республики Таджикистан от 10 мая 2002 г., №544 // Ахбори Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2003, №4. – С.18–89.
4. Годовая статистика Хатлонской области 2014-2019 гг. стр. 67
5. Гулов И. Опыт развития рыночных отношений в АПК. Международная конференция Маркетинг – перспективы развития. Тезисы докладов. – Душанбе, 2002, с. 56 (в соавторстве)
6. Программа экономического развития Республики Таджикистан на период до 2015 года. – Душанбе, 2004, 141с. (утв. Правительством РТ от 1.03.04г., №86).

7. О земельной реформе. Закон Республики Таджикистан от 5 марта 2002 г., №594 // Ахбори Шӯроии Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2003, № 10.— С. 37—

**ВАЗИФАҲОИ АСОСӢ ВА ХУСУСИЯТҲОИ ТАШАККУЛӢИ
СОҲИБКОРИИ МИНТАҚАВӢ ДАР ИҚТИСОДИЁТИ БОЗОРГОНӢ**

МАНУЧЕҲРА МАҶОН МИРЗОАЛӢ,

номзади илмҳои иқтисодӣ, сардори Сарраёсати сиёсати сармоягузорӣ ва
рушди минтақавӣ Вазорати рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии
Тоҷикистон

734025, Тоҷикистон, ш. Душанбе кӯч., Бохтар 37;
тел.: +992 900 22 35 52; e-mail: mmadjonova@gmail.com;

ҶУРАЕВА ХАЙРИНИСО ҲАЙДАРОВНА,

омӯзгори кафедраи баҳисобирии муҳосиби Донишгоҳи давлатии
Бохтар ба номи Носир Хусрав

735140, Тоҷикистон, ш. Бохтар, кӯчаи Айнӣ 67;
тел.: (+ 992) 931-98-32-59; e-mail: juraeva78@bk.ru

Дар мақола оид ба рушди фаъолияти соҳибкорӣ дар вилояти Хатлон сухан меравад. Қайд карда мешавад, ки соҳибкорӣ омилҳои муҳими тезонидани рушди иқтисодӣ ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии мардум мебошад. Дар контекст, конвенсияҳо, фаъолияти соҳибкориҳои минтақа баён карда шудааст. Муаллиф шаклҳои таъкили фаъолияти иқтисодиро таҳқиқ намудааст, ки мақсаднок ва мустақилона аз ҷониби шахсони ҳуқуқӣ ва воқеии аз ҷиҳати иқтисодӣ мустақил дар шароити таваккал дар назди масъулияти молумулкӣ, маънавӣ ва иҷтимоӣ, таъмин намудани бартариҳои рақобатӣ ва ноил шудан ба ҳадафҳо тавассути истеъдод соҳибкоре, ки омезишҳои нави самарабахши омилҳои фаъолиятро бо истифода аз ноустувории муҳити беруна ва динамикаи ҷомеа барои иҷрои нақшаҳои худ эҷод мекунад. Муаллиф қайд мекунад, ки мутабоқи барномаи рушди иҷтимоӣ иқтисодии вилояти Хатлон барои солҳои 2016-2020, яке аз ҳадафҳои асосӣ ба рушди соҳибкорӣ дар минтақа равона карда шудааст, ки муаллиф дар асоси он таъбиқи чорабиниҳоро таҳлил менамояд дар ин самт.

Калидвожаҳо: минтақа, соҳибкорӣ, таъкили иҷтимоӣ иқтисодӣ, рушди иҷтимоӣ иқтисодӣ, генезис, ҷамъиятӣ, тобоварӣ ба навобарӣ, ислоҳоти иқтисодӣ, маҷмӯи маҳсулоти минтақавӣ, сармоягузорӣ, иқтисодӣ

сармоягузорӣ, иқтисоди давраи гузариш, минтақа, раванди ташаққул,
ислоҳот.

**MAIN FUNCTIONS AND FEATURES OF FORMING REGIONAL
ENTREPRENEURSHIP IN THE MARKET ECONOMY**

MANUCHEHRA MADJON MIRZOALI,

candidate of economic sciences, head of the
Main Department of Investment Policy and Regional Development of the
Ministry of Economic Development and Trade of the Republic of Tajikistan
734025, Tajikistan, Dushanbe, Bokhtar 37;
tel.: +992 900 22 35 52; e-mail: mmadjonova@gmail.com

DZHURAEVA KHAIRINISO KHAIDAROVNA,

lecturer at the Department of Accounting, Bokhtar State
University named after Nosir Khusrav
735140, Tajikistan, Bokhtar, Aini street 67;
tel.: (+ 992) 931-98-32-59; juraeva78@bk.ru

The article deals with the development of entrepreneurial activity in the Khatlon region. It is noted that entrepreneurship is an important factor in accelerating economic growth and improving the living standards of the population. In the context, the conventions, entrepreneurial activities of the region are stated. The author investigated the forms of organizing economic activity, which is purposefully and independently carried out by economically independent legal entities and individuals on a regular basis under conditions of risk under property, moral and social responsibility, providing a competitive advantage and achieving goals through the talent of an entrepreneur who creates new effective combinations of activity factors using not stationarity of the external environment and the dynamics of society for the implementation of their own plans. The author notes that in accordance with the program of socio-economic development of the Khatlon region for 2016-2020, one of the main goals is focused on the development of entrepreneurship in the region, based on this, the author analyzes the implementation of measures in this direction.

Keywords: region, entrepreneurship, socio-economic formation, socio-economic development, genesis, sociability, susceptibility to innovation, economic reform, gross regional product, investment, investment potential, the transitional economy of the region, the process of formation, reform.

УДК: 338.46

**АНАЛИЗ И ОЦЕНКА КАДРОВОЙ ОБЕСПЕЧЕННОСТИ ОКАЗАНИЯ
ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УСЛУГ В ВУЗАХ РЕСПУБЛИКИ
ТАДЖИКИСТАН**

МУМТОЗ НАЗИРИ,

соискатель кафедры менеджмента

Таджикского государственного университета коммерции

734061, Таджикистан, г. Душанбе, ул. Дехоти^{1/2};

тел.: +992 919-30-63-48; e-mail: human.resources.tsuc.@mail.ru

В статье рассматриваются вопросы современного состояния сферы образования и его сегмента высшего профессионального образования. Проведён анализ и дана оценка государственного финансирования в сфере образования, а также в высшее профессиональное образование, кроме того, проведена динамика численности учреждений высшего профессионального образования и их студентов по отраслевым группам учреждений, профессорско-преподавательского состава учреждений высшего профессионального образования, а также численность профессорско-преподавательского состава имеющие ученую степень. Выявлены проблемы, влияющие на состояние высшего образования. Установлено, что повышение уровня качества образования не возможно без квалифицированных педагогических кадров с ученой степенью.

Ключевые слова: сфера, высшее образование, кадры, финансирование, бюджет, учреждения, профессорско-преподавательский состав.

На сегодняшний день сфера образовательных услуг в учреждениях высшего профессионального образования (УВПО) имеет влияние в обеспечении экономического роста, формирование рабочих мест, а также повышению уровня качества образования и благосостояния населения. В связи с этим особое место во всех странах мира уделяется экономике сферы образовательных услуг, а также кадрового обеспечения вузов и его влияния на уровень подготовки специалистов.

Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон, уделяя особое внимание развитию системы образования, отмечает, что «...в этом процессе надо иметь в виду одну истину: в современном мире достигнет больших

успехов та страна, которая уделяет большое внимание повышению уровня образования в обществе и внедряет в жизнь новую технику и современную технологию...» [4].

Исходя из этого, образовательные учреждения и особенно УВПО необходимо направить на повышение уровня качества образования, которое будет зависеть от кадрового потенциала, финансирования и современной материально-технической базы, для удовлетворения потребности потребителей образовательных услуг.

Сфера услуг, а также его сегмент сфера высшего профессионального образования предоставляют образовательные услуги по многим видам деятельности, которые необходимы для удовлетворения потребностей студентов, профессорско-педагогического состава и работников [2,3,6].

Сфера ВПО подготавливает специалистов разных отраслей, то есть трудовые ресурсы, дают возможность в трудоустройстве и играют значимую роль в национальной экономике республики.

Кроме того, в Таджикистане сфера услуг опережает другие сферы, приспособляется к потребностям населения, а также по количеству образовавшихся новых видов услуг (табл.1).

Таблица 1.

Структура ВВП в Республике Таджикистан за 2014-2019 гг.(в %)

Показатели	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Валовый внутренний продукт, в том числе	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Производство товаров	45,7	46,5	53,1	52,1	54,2	46,0
Производство услуг	40,3	41,2	36,6	38,1	36,0	43,6
Чистые (за вычетом субсидии) налоги на продукты	14,0	10,5	10,3	9,8	9,8	10,4

Источник: Статистический ежегодник Республики Таджикистан. - Агентство статистики при Президенте Республики Таджикистан, Душанбе-2020, с.207.

Результаты исследования показали, что если в 2014 г. удельный вес отраслей, производящих услуги составил 40,3%, а в 2019 г. 43,6%, то есть увеличилось на 3,3пп.; производство товаров увеличилось на 0,3 пп., а чистые налоги на продукты уменьшились на 3,6 пп.

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӯЗ

Изучив опыт зарубежных стран, нами было выявлено, что в формировании ВВП главную роль играет образовательный бизнес. Однако следует отметить, что в Таджикистане в формировании ВВП большую роль играет сфера образования (табл. 2 и рис. 1).

Таблица 2.

**Динамика участия сферы образования в производстве ВВП
Таджикистана
за 2019 к 2014 году**

Показатели	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2019г. к 2014г, в размах
ВВП, млн. сомони	45606,6	48408,7	54471,1	64434,3	71059,2	77354,7	1,69
в том числе:							
Образование, млн. сомони	1878,4	1642,7	3159,3	3022,7	3256,3	4407,5	2,34
В %	4,1	3,4	5,8	5,12	4,69	5,7	+1,6пп

Источник: Статистический ежегодник Республики Таджикистан. - Агентство статистики при Президенте Республики Таджикистан, Душанбе, 2020. с.441-445

Данные за 2019 год к 2014 году показал, что объём оказанных образовательных услуг в структуре ВВП возрос от 45606,6 до 77354,7 миллионов сомони (+1,69 раза), удельный вес поднялся от 4,1% до 5,7% (+1,6пп.).

Для определения роли образования в экономике, нами изучена динамика занятых в этой сфере (табл.3).

Из таблицы 3 видно, что за анализируемый период динамика распределения населения, занятого в экономике Таджикистана по ВЭД за анализируемый период, общее количество занятых в экономике возросло на 5,93%, в реальном секторе на 2,70%, в сфере услуг на 14,39%, в образовании на 15,59%, а удельный вес занятых в общей численности занятых в экономике увеличилось на + 0,8 пп.

Таблица 3.

**. Динамика распределения населения, занятого в экономике Та-
джикистана по видам экономической деятельности за 2019 к
2014 году(тыс.чел.)**

Показатели	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2019г. к 2014г., в %
------------	------	------	------	------	------	------	----------------------------

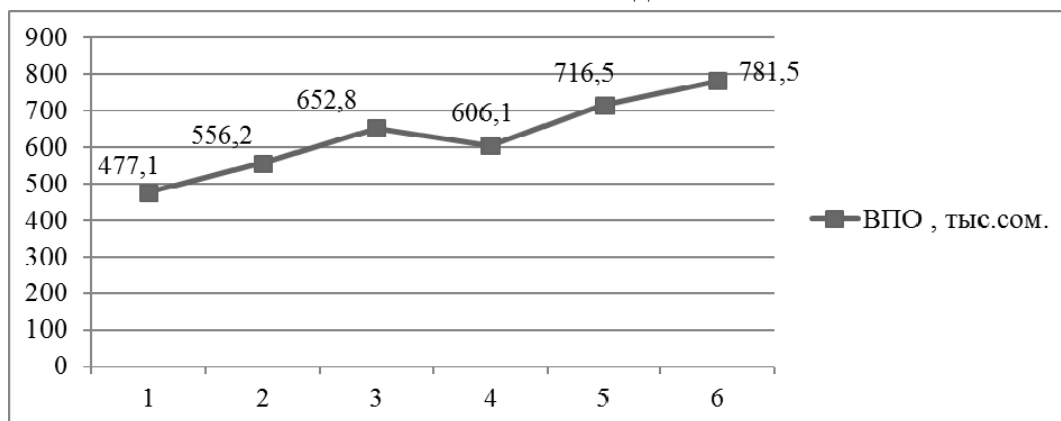
ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҶОНИ ИМРӯЗ

Всего занято в экономике	2325,4	2379,7	2385,3	2407,0	2425,5	2463,4	105,93
В реальном секторе	1682,6	1704,0	1694,8	1685,3	1698,9	1728,1	102,70
В сфере услуг	642,8	675,7	690,5	721,7	726,6	735,3	114,39
Образование	203,9	209,3	220,5	231,5	235,0	235,7	115,59
Доля занятых в сфере образования в общем объеме занятых, в %	8,77	8,80	9,24	9,6	9,7	9,57	+0,8пп

Источник: Статистический ежегодник Республики Таджикистан. - Агентство статистики при Президенте Республики Таджикистан, 2020. с.82-85.

Кроме того, нами изучена структура бюджета образования в высшее профессиональное образование за 2015-2020 годы.

Диаграмма 1.
структура бюджета образования в высшее профессиональное образование за 2015-2020 годы

Результаты показали, что финансирование в высшее профессиональное образование за 2020 к 2015 году возросло на 63,80%. Это говорит о

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӯЗ

том, что в Республике Таджикистан большое внимание уделяется сфере образования.

В Таджикистане наблюдается тенденция роста увеличения численности УВПО. Поэтому, нами был проведен анализ численности учреждений высшего профессионального образования и их студентов за 2014-2015 и 2019-2020 учебные годы в Республике Таджикистан (табл.4).

Таблица 4.

Динамика численности учреждений высшего профессионального образования и их студентов за 2019- 2020 к 2014-2015 учебные годы в Республике Таджикистан

Наименование показателей	Учебные годы						2019--2020гг. к 2014-2015гг., в %
	2014-2015	2015-2016	2016-2017	2017-2018	2018-2019	2019-2020	
Численность учреждений, единиц	38	38	39	39	39	40	105,26
в них студентов,	165,3	176,5	186,9	195,7	209,8	229,6	138,91
на 10000 чел. жи-	198	206	214	219	232	249	125,75
Из общей численности студентов - женщин	52,2	59,0	65,9	70,4	76,4	86,5	165,71
в процентах от общей численности	32	33	35	36	36,4	37,7	117,81
Из общего кол-ва студентов обучалось на отделениях							
дневное	114,7	120,5	127,4	133,7	144,7	151,7	132,26
заочное	50,6	56,0	59,5	62,0	50,6	56,0	110,67
Всего принято сту-	31,4	38,5	42,7	46,6	51,4	60,4	192,35
в том числе на: от-							
дневное	26,5	31,2	36,0	37,9	40,8	43,4	163,77
заочное	4,9	7,3	6,7	8,7	10,6	17,0	346,94
Выпущено специалистов	30,2	29,5	33,2	38,5	44,6	43,2	143,05
в том числе:							
дневное отделения	20,4	20,3	22,6	26,0	27,3	28,6	140,20
Выпущено специалистов на 10000	36	35	38	43	49	47	130,55

Источник: Статистический ежегодник Республики Таджикистан. - Агентство статистики при Президенте Республики Таджикистан, 2020.с.53.

Полученные результаты за анализируемый период, показывают, что численность учреждений высшего профессионального образования за 2019-2020 к 2014-2015 учебному году увеличились на 5,26%; численность студентов на 38,91%; на 10000 чел. на населения 25,75%; из общей численности студентов, женщины на 65,71%; от общей численности студентов обучающиеся: на дневном отделении – 32,26%; на заочном отделении – 10,67%; принятые студенты – 92,35%; на дневном отделении – 63,77%; на заочном отделении – 3,5 раза; выпущенных специалистов – 43,05%; дневное отделение – 40,20%; выпущено специалистов на 10000 чел. жителей – 30,55%.

Для определения деятельности УВПО нами изучена численность обучающихся студентов. Исходя из этого, нами был проведен анализ численности студентов в учреждениях ВПО Республики Таджикистан по отраслевым группам за 2019-2020г. к 2014-2015 учебному году (табл. 5).

Таблица 5.

Динамика численности студентов в учреждениях высшего профессионального образования по отраслевым группам учреждений за 2019-2020г. к 2014-2015 учебному году, чел.

Показатели	2014-2015	2015-2016	2016-2017	2017-2018	2018-2019	2019-2020	2019-2020 к 2014-2015 в %
Количество студентов в учреждениях ВПО	165304	176461	186914	195657	209768	229626	138,91
в том числе, обучавшихся в учреждениях ВПО							
промышленности	18230	24875	25234	26336	29193	27744	152,19
сельского хозяйства	10192	10580	11113	12590	15510	10003	98,14
экономики	48693	51078	53620	55421	58364	59641	122,48
здравоохранения, физической культуры и спорта	14055	15882	17083	19034	19216	20860	148,42
образования	68559	67689	72597	74416	78931	102293	149,20
культуры и искусства	2855	3299	3768	4025	4390	4686	164,13
Других	2720	3058	3499	3835	4164	4399	161,73

Источник: Статистический ежегодник Республики Таджикистан. - Агентство статистики при Президенте Республики Таджикистан, 2020. - с.55.

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҶОНИ ИМРӯЗ

Как видно из таблицы 5 численность студентов в УВПО за анализируемые учебные годы возросло на 38,91%. Численность студентов по отраслевым группам увеличилась в промышленности на 52,19%; экономики на 22,48%; здравоохранении, физической культуры и спорта на 48,42%; образовании на 49,20%; культуры и искусства 64,13%; других на 61,73%, а в сельском хозяйстве уменьшилось на 1,86%. Следовательно, численность студентов в УВПО по отраслевым группам учреждений с каждым учебным годом увеличивается.

Для определения уровня качества образования, нами проведен анализ численности профессорско-преподавательского состава УВПО Республики Таджикистан за 2019-2020 к 2014-2015 учебный год (таблица 6).

Таблица 6.

**Численность профессорско-преподавательского состава УВПО
Республики Таджикистан за 2019-2020 к 2014-2015 учебному году**

Годы	Всего штатных преподавателей	Преподаватели работающих по совместительству	Из общей численности, имеющие ученую степень				Общая численность
			Кандидаты наук	Из них экон.	Доктора наук	Из них тех. наук	
2014-2015	8507	1845	2119	542	561	100	3519
2015-2016	8707	1902	2251	629	547	77	3528
2016-2017	8857	2224	2847	841	683	103	3362
2017-2018	8724	2082	2261	748	645	100	3351
2018-2019	9061	2391	2409	798	627	104	3455
2019-2020	9417	2798	2487	816	504	96	3596
%	10,69	51,7	17,36	50,55	- 10,16 %	- 4%	2,19

Источник: Статистический ежегодник Республики Таджикистан. - Агентство статистики при Президенте Республики Таджикистан, 2020. с.207.

Полученные результаты показывают, что численность профессорско-преподавательского состава УВПО Республики Таджикистан за 2019-2020 к 2014-2015 учебному году увеличились штатные преподаватели на 10,69 %. Преподаватели, работающие по совместительству на 51,7 %. Из общего числа, имеющие ученую степень: кандидаты наук – 17,36%, из них женщины – 50,55%; общая численность женщин увеличилась на 2,19%, а доктора наук уменьшились на 10,16%, в том числе женщины на 4%.

Однако следует отметить, что на сегодняшний день в УВПО республики большинство профессорско-преподавательского состава составляет кадровый персонал без ученой степени.

Мы считаем, что прохождения учреждений высшего профессионального образования государственной аккредитации, необходимо в этом направлении усилить контроль и регулировать этот процесс.

Исходя из этого, нами был проведен анализ численности профессорско-преподавательского состава имеющие ученую степень в Таджикском национальном университете, в Таджикском государственном университете коммерции, в Таджикском техническом университете имени академика М.С. Осими, Институте туризма и предпринимательства и в Таджикском государственном финансово-экономическом университете за 2019-2020 учебный год в Республике Таджикистан.

Результаты показали, что в Таджикском национальном университете от общей численности профессорско-преподавательский состав, уровень квалифицированных кадров имеющие ученую степень составляет 48,48 % 637 человек. В Таджикском государственном университете коммерции этот показатель составляет 27,69 % -90 человек. В Таджикском техническом университете имени академика М.С.Осими составляет 29,64% - 91 человек. В Институте туризма и предпринимательства составляет 31,94% - 69 человек. В Таджикском государственном финансово-экономическом университете составляет 20,12 % -101 человек.

Однако следует отметить, что этот показатель не соответствует имеющимся нормативам для УВПО Министерством образования и науки Республики Таджикистан, который обязывает высшие вузы республики, чтобы доля профессорско-педагогического состава с ученой степенью, от общей численности преподавателей должна быть не менее 50%.

Всем УВПО Республики Таджикистан необходимо быть конкурентоспособным на рынке образовательных услуг. Но для этого необходимо повысить уровень качества образования и особенно профессорско-преподавательский персонал.

Следовательно, УВПО Республики Таджикистан, необходимо направить основную деятельность с молодыми преподавателями для повышения уровня кадрового обеспечения в научно-исследовательской работе и вести жесткий контроль по выполнению в установленный срок.

ЛИТЕРАТУРА

1. Васильева Е.В. «Развитие образования как фактор повышения качества жизни» /Е. Горбашко, Е.В. Васильева, И. Головцова // Стандарты и качество. - 2017. - № 3. - С. 58-62.

2. Кадырова З.Х. «Инновационная деятельность вуза – важное условие непрерывного обеспечения качества высшего образования»2 // Сб. стат. науч. практич. конференции преподавателей ТГУК посвященный 20-летию независимости Таджикистан - Душанбе, ТГУК, 2011, - С. 26–34.

3. Ойматов Б.Ш. “Анализ современного состояния и развитие сферы услуг и социальной инфраструктуры вузов в Республике Таджикистан”// Вестник Таджикского национального университета (научный журнал). Серия социально-экономических и общественных наук №8, 2018. – Душанбе: ТНУ, 2018.- С.149-155.

4. Послание Президента Республики Таджикистан Маджлиси Оли Республики Таджикистан от 26.12.2020г.

5. Рустамова Х.Р., Джураева Ш.А. «Основные этапы формирования рынка образовательных услуг в Республике Таджикистан»./Х.Р. Рустамова, Ш.А. Джураева// «Социально-экономические системы в цифровой экономике: опыт, проблемы и направления развития» / Сборник материалов межд. науч. прак. конф., посвященной 100-летию ФГБОУ ВО «Финансовый университет при Правительстве Российской Федерации» и 25-летию Новороссийского филиала финансового университета (21 марта 2019г.) - Краснодар: 2019, - С. 36-41.

6. «Социально-экономическая эффективность системы менеджмента качества вуза»// Российский экономический интернет – журнал, № 4. 2017.- С. 1-10.

ТАҲЛИЛ ВА АРӢБИИ ТАЪМИНОТИ КАДРИИ
ХИЗМАТРАСОНИИ ТАЪЛИМӢ ДАР МУАССИСАҶОИ ОЛИИ
ТАЪЛИМИИ ҶУМӢУРИИ ТОҶИКИСТОН

МУМТОЗ НАЗИРИ,

унвончӢи кафедраи менечменти

Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон

734061, Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Деҳотӣ^{1/2};

тел.: +992 919-30-63-48; e-mail:human.resources.tsuc.@mail.ru

Дар мақола масъалаҳои вазъи кунунии соҳаи маориф ва сегменти маълумоти олии касбӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Таҳлил ва баҳодиҳии маблағгузори давлатӣ дар соҳаи маориф, инчунин дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ; кадрҳои омӯзгорӣ боунвони илмӣ. Проблемаҳои, ки ба вазъи таҳсилоти олии таъсир мерасонанд, муайян карда шуданд. Муқаррар карда шудааст, ки бекадрҳои баландихтисоси омӯзгори дараҷаи илмӣ баланд бардоштани сифати таълим ғайриимкон аст.

Калидвожаҳо: соҳа, таҳсилоти олии, кадрҳои, маблағгузори, буҷа, муассисаҳо, ҳаياتи омӯзгорон.

ANALYSIS AND ASSESSMENT OF STAFFING PROVISION OF
EDUCATIONAL SERVICES IN UNIVERSITIES OF THE REPUBLIC
OF TAJIKISTAN

MUMTOZ NAZIRI,

Applicant for the Department of Management

Tajik State University of Commerce,

734061, Tajikistan, Dushanbe, st.Dehoti^{1/2};

tel.: +992 919-30-63-48; e-mail:human.resources.tsuc.@mail.ru

The article examines the issues of the current state of the education sector and its segment of higher professional education. The analysis and assessment of state funding in the field of education, as well as in higher vocational education, has been carried out; teaching staff with a scientific degree. The problems affecting the state of higher education are identified. It has been established that improving the quality of education is not possible without qualified teaching staff with an academic degree.

Keywords: sphere, higher education, personnel, financing, budget, institutions, teaching staff.

УДК: 336+336.7 (075.8)

**ТАЪСИРИ БЕМОРИИ СИРОЯТИИ COVID-19 БА
ИҚТИСОДИЁТИ ТОҶИКИСТОН**

КОМИЛОВ НИЗОМИДДИН,

номзади илмҳои иқтисодӣ, мудири кафедраи молия ва қарзи
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба ном Абӯабдуллоҳ Рӯдакӣ
735360, Тоҷикистон, ш. Кӯлоб, кӯчаи С.Сафаров;
тел.: (+992) 918-57-92-90; e-mail: nizomiddin.komilov@mail.ru

Мақолаи мазкур ба таҳлил ва таҳқиқи вазъи кунунии иқтисодиёт дар давраи пандемияи “COVID-19”, инчунин, таъсири ин беморӣ ба рушди иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон бахшида шудааст. Муаллифи мақола дар асоси назарияҳои олимони соҳаи иқтисод ва қоршиносони байналмилалӣ оид ба таъсири бемории сироятии “COVID-19” таҳлилҳои амиқро арзёбӣ карда, назарияҳои ҳудро пешниҳод кардааст. Дар мақола гуфта мешавад, ки таъсири бӯҳрони молиявии “COVID-19” (коронавирус), ки оҳиста-оҳиста ба бӯҳрони иқтисодӣ мубаддал гаиштааст, ба иқтисоди ҷаҳонӣ, аз ҷумла ба рушди соҳаҳои иқтисоди миллии ҷумҳурии мо низ таъсири ҳудро расонида истодааст. Муҳаққиқ бо факуту рақамҳои оморӣ ва далелҳои саҳаҳеи илмӣ пешниҳодҳои ҳудро баён кардааст. Мақолаи мазкур бо пешниҳоди хулосаҳои муаллиф оид ба масоили баррасишаванда ҷамъбааст гардидааст.

Калидвожаҳо: рушди иқтисодиёт, бӯҳрони молиявии “COVID-19”, давраҳои пандемия, сирояти коронавирус, бӯҳрони молиявӣ, негирии беморӣ, устувори иқтисодиёт.

Бемории ҳамагири “COVID-19” ё коронавируси нав ба вазъи иқтисодии ҷаҳон таъсири амиқ гузошт, ки Тоҷикистон ҳам истисно нест. Ҳарчанд бархе қоршиносон таъсири молиявии “COVID-19”-ро ба иқтисоди ҷумҳурии мо чандон назаррас намедонанд.

Бар асоси таҳлили қоршиносони Бонки Осиёи Рушд тавсеаи иқтисодиёти Тоҷикистон дар ду соли оянда аз 5,5 дарсад то 5 дарсад мерасад. Ин дар ҳолест, ки таҳлилгарони ватанӣ рушди иқтисодиётро дар соли 2020 ба 7,8 дарсад пешбинӣ карда буданд.

Кристалина Георгиева, директори генералии Фонди Байналмилалии Асър (МВФ) низ иброз медорад, ки «оғози паҳншавии пандемия сармоягузори хориҷӣ аз кишварҳои рӯ ба таракқӣ зиёда аз \$83 млрд. маблағҳои худро аз гардиши молиявӣ пас баргардонданд, ки чунин пасгашти маблағ яке аз нишондиҳандаи аз ҳама бузург дар ду даҳсолаи охир мебошад. Ҳамчунин, ӯ қайд намудааст, ки ҳатто дар сад соли охир, иқтисодиёти ҷаҳонӣ ба чунин бухрон дучор нашуда чунин пастравии иқтисодиётро ҷаҳон аз замони депрессияи бузурги соли 1930-юм инҷониб боз надидааст»[1].

Иқтисодшиноси ватанӣ доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор Исайнов Ҳ.Р оид ба масъалаи мазкур қайд мекунад, ки «Талафи умумии молиявӣ дар натиҷаи пандемия дар ҳаҷми зиёда аз \$5 трлн. арзёбӣ мегардад (аз он ҷумла ҳаҷми савдои ҷаҳонӣ ба андозаи ду маротиба коҳиш ёфта, бекорӣ ба 30-50% зиёд гардидааст), ки таҳдиди чунин бухронро ҳатто яке аз давлатҳои абарқудрати дунё, яъне ИМА низ эътироф намудааст. Ҳатто мувофиқи баъзе аз ояндабинҳо дар натиҷаи таъсири пандемия тиҷорати байналмилалӣ ба миқдори қариб се баробар кам гардида, талафи умумии молиявӣ ба андозаи \$9 трлн. арзёбӣ мегардад. Болои ҳамаи ин, коршиносон низ ба он ақидаанд, ки ба мисли бухрони молиявии соли 2008, бухрони глобалии “COVID-19” (коронавирус) метавонад аз бозори ипотекии амрикоӣ сар занад» [2,С.388].

Иқтисоддони тоҷик Саймуродов Л.Ҳ. ва Аминджанов Р.М. таъсири эҳтимолии пандемияи “COVID-19”-ро ба иқтисоди ҷаҳон ва иқтисодиёти Тоҷикистон арзёби карда, чунин иброз медоранд, ки «паҳншавии пандемияи коронавирус дар ҷаҳон боиси коҳиши назарраси нархи нафт дар бозорҳои ҷаҳонӣ ва беқурбшавии асҳори миллии шарикони асосии савдои кишварҳо гардидааст. Дар шароити кунунӣ дар бисёр кишварҳои ҷаҳон, аз ҷумла Ҷумҳурии Тоҷикистон, дастгирӣ ба бахши хусусӣ, алахусус хидматрасонӣ ва савдо, ҳавасмандгардонии фаъолияти корхонаҳо дар шароити талабот кам, сиёсати нигоҳдорӣ ва ташкили ҷойҳои корӣ, ҷорӣ намудани имтиёзҳои андоз ва гумрук ва пешниҳоди қарзҳои имтиёзнок сиёсати афзалиятноки сиёсати зидтибухронӣ мегардад» [3.С.25] .

Дар воқеъ, бухрони молиявӣ, ки бар асари ҳамагир шудани коронавируси нав ба миён омад, ба устувории нишондиҳандаҳои макроиқтисодии Тоҷикистон ҳам таъсири бевосита ва ғайримустақими худро расондааст. Рушди иқтисодии Тоҷикистон дар соли 2020 дар сатҳи 7,8 дарсад пешбинӣ шуда буд, аммо дар пайи хуруҷи коронавирус он ба сатҳи 4,7 дарсад поин омад. Дар ҳамин ҳол ба Ҳукумати Ҷумҳурии

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӯЗ

Тоҷикистон муяссар гардид, ки бинобар сабаби устувор будани сиёсати пешгирифтаи молиявӣ ва дастгирии ташкилотҳои байналмилалӣ донорӣ мувозинати нишондиҳандаҳои макроиқтисодиро нигоҳ дорад. Вале, мутаассифона, дар 6 моҳи соли 2020 коҳиши ҳаҷми истеҳсолоти воқеӣ, камшавии интиқоли маблағҳо ва тадричан паст шудани сатҳи беқурбшавии аъёри миллӣ ба мушоҳида мерасад.

Бархе коршиносон мегӯянд, зарбаи аслии пандемияи “COVID-19” ба муҳочирони кории тоҷик расид. Ба таъкиди онҳо, иқтисодёти кишвар ба интиқоли пули муҳочирон вобастагӣ дорад. Тибқи маълумоти Бонки миллии Тоҷикистон дар давраи пандемия ҳаҷми интиқоли маблағҳои муҳочирон аз моҳи январ то декабр 9 дарсад коҳиш ёфт, ки бешак таъсири чашмгире дар иқтисоди кишвар дорад. Дар ҳамин ҳол Бонки марказии Руссия ҳаҷми интиқоли пулро аз Федератсияи Руссия ба Тоҷикистон аз шахсони алоҳида таввасути шабакаҳои пулфиристӣ 1 млрд. 224 млн доллар интиқол доданд, ки дар қиёс нисбати соли гузашта 37 дарсад кам аст [4].

Таҳлилгарон тахмин мезананд, ки пас аз ҷорӣ шудани маҳдудиятҳо дар Русия шуғли муҳочирон наздики ду баробар кам мешавад. Тибқи пажӯҳиши Институти иҷтимоию сиёсӣ ва таҳқиқотии Академияи илмҳои Русия (ISPI RAS), тақрибан 60% муҳочирон бе сарчашмаи маблағ монданд, ки аз ин теъдод 25% аллакай ҷойҳои кории худро аз даст додаанд ва боқимонда ба муддати номуайян ба карантин рафтаанд. Моҳи март соли 2020 дар аввали мавсими муҳочират парвозҳо миёни Тоҷикистону Русия қатъ гардид. Бинобар маълумоти омери Вазорати меҳнат ва шуғли аҳолии Тоҷикистон, дар давраи аз 18 март (ҷорӣ намудани маҳдудиятҳо барои тарки кишвар) то 1 июли соли 2020, зиёда аз 200 ҳазор нафар натавонистанд ҳамчун муҳочирони меҳнатӣ кишварро тарк намоянд.

ИНТИҚОЛИ МАБЛАҒҶОИ ПУЛИИ МУҲОҶИРОНИ МЕҲНАТӢ

ҲАҶМИ ИНТИҚОЛИ ПУЛИИ МУҲОҶИРОНИ МАҲНАТӢ
АЗ ФЕДЕРАТСИЯИ РУСИЯ БА ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

ИНТИҚОЛИ ПУЛИИ МУҲОҶИРОНИ МЕҲНАТӢ ДАР СЕМОҶАИ ЯКУМИ СОЛИ 2020

Инфографикаи 1

**Интиқоли маблағҳои пули муҳоҷирони меҳнатӣ дар солҳои 2014
ва семоҳаи соли 2020**

Сарчашма: Сомонаи расмии Бонки миллии Тоҷикистон
www.nbt.сомонаи расмии Бонки марказии Руссия. www.cbr.ru

Тибқи оморӣ Бонки миллии Тоҷикистон, дар соли 2019 муҳоҷирони меҳнатӣ аз Русия ба кишвар 2,7 миллиард доллар интиқол доданд. Ин дар ҳолат, ки бино ба пешбиниҳои қабл аз пандемия мебоист дар соли 2020

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӯЗ

ҳаҷми интиқоли пул аз Русия ба Тоҷикистон марзи 3 миллиард долларро убуру мекард.

Метавон қайд кард, ки коронавируси нав ба иқтисодиёти кишвар аз бисёр ҷиҳат таъсири манфӣи худро расонид. Тибқи маълумоти Бонки Ҷаҳонӣ ҳаҷми интиқоли маблағҳои муҳоҷирони меҳнатӣ ба кишварҳои худ дар соли 2020 дар саросари ҷаҳон 20% коҳиш хоҳад ёфт.

Ҳамагир шудани “COVID-19” на танҳо ба интиқоли маблағҳои пулӣ, балки ба дигар самтҳои иқтисод, монанди низоми бонкӣ, ҷалби сармоягузорӣ, сиёсати андозиву фискалӣ ҳам таъсири манфӣ расонд. Ба хотири ҷилавгирӣ аз бемории сироятии “COVID-19” ва дастгирии аҳоли аз якуми апрел то 31 декабри соли 2020 Бонки миллии Тоҷикистон меъёри захиравии ҳатмии қарзро коҳиш дод. Ҳамзамон, аз якуми майи соли 2020 ин муассисаи молиявӣ барои дастгирии соҳибкорон фоизи тахфифро аз 12,75% ба 11,75% поин бурд.

Мавриди тазаккур аст, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷиҳати расонидани кумаку дастгирӣ ба Вазорати тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳоли дар ҳаҷми 29 миллион сомонӣ маблағҳои иловагӣ ҷудо намуд. Илова бар ин, дар ҳазинадории марказии Вазорати молияи кишвар бо пули милли ва бо асъори хориҷӣ дар Бонки милли сурутҳисоби махсус кушода шудааст.

Инфографикаи 2

Маблағҳое, ки аз ҷониби ташкилотҳои байналмилалӣ ва кишварҳои тараққикарда ба Ҷумҳурии Тоҷикистон ворид шудаанд

Сарчашма: Сомонаи расмӣ Вазорати молия Ҷумҳурии Тоҷикистон.www.minfin.tj

Тибқи коршиносони сатҳи ҷаҳонӣ роҳҳои пешгирӣ аз чунин бӯҳрони хусусияти глобалӣ дошта мавҷуд буда, кишварҳо бояд усулҳо ва роҳҳои паст кардани таъсири манфии онро ба иқтисодиёт пешбин намоянд. Ба назари онҳо барои баромадан аз ин бӯҳрон давлат интишор ва мавриди гирдгардиш қарор гирифтани вомбарг (як навъи қоғазӣ қиматнок), ки дар мубориза бар зидди таъсири паҳншавии пандемия ва таъсири манфии он ба иқтисодиёт айна ҳол муҳим ва саривақтӣ мебошад. Ҳамзамон давлатҳои тараққӣ кардаи ҷаҳон барои дасгири кардани ширкатҳои ватанӣ ва чорабиниҳо бар зидди “COVID-19” ва бартараф намудани оқибатҳои манфии он аз ҳисоби буҷети давлатиашон маблағҳои зиёд ҷудо мекунанд.

Инфографикаи 3

Маблағҳои ҷудонамудаи давлатҳо аз ҳисоби буҷети давлатиашон барои пешгирии бемории “COVID-19”

Сарчашма: Маълумоти ташкилоти умумиҷаҳонии тандурустӣ

Аз нигоҳи мо таъсири падемияи “COVID-19” бо сабаби тағирёбии сиёсати тичоратӣ ва манъкуниҳои содирот ва воридоти маҳсулоти

ТОЧИКИСТОН ВА ҶАҶОНИ ИМРӢЗ

хӯрокворӣ ба якчанд кишвари ҷаҳон, аз ҷумла Тоҷикистон аз моҳи январӣ соли 2020 бо таҳдидҳои зерин муайян гардид:

- шароити номусоиди бозори ҷаҳонӣ, ки маҳдуд аст имкониятҳо барои амалиёти тиҷорати хориҷӣ;
- болоравии қурби доллари ИМА нисбати пули миллий;
- паст шудани афзоиши маҳсулоти хӯрокворӣ ба ҳар сари аҳоли;
- кам шудани ҳаҷми таъминоти маҳсулоти хӯрокворӣ;
- афзоиши устувори нархи маҳсулоти кишоварзӣ ва маҳсулоти хӯрокворӣ;
- сатҳи нисбатан баланди таваррум дар истеъмолкунанда бахш ва ноустувории истеҳсоли ватанӣ;

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон нақшаи чорабиниҳо доир ба пешгирии таъсири ба амал омадани таваккалхоро ба иқтисоди миллий дар натиҷаи бӯҳрони молиявии “COVID-19” коркард ва тасдиқ кардааст. Нақшаи зиддибӯҳронии мазкур ба эътидол овардани вазъи макроиқтисодӣ, беҳдошти низоми хизматрасониҳои бонкӣ, истифодаи мақсадноки маблағҳои буҷети давлатӣ, иҷрои саривақтии уҳдадорӣҳои иҷтимоии давлат, рушди истеҳсолот ва захираҳои намудҳои асосии маҳсулоти хӯрокворӣ ва молҳои ниёзи аввали мардумро дар бар мегирад.

АДАБИЁТ

1. Захираи электронӣ: <https://iz.ru/1073762/2020-10-14/direktor-mvf-georgieva-protcitirovala-dostoevskogo-v-sviazi-s-covid-19>

2. Исайнов Ҳ.Р. Таъсири бӯҳрони молиявии “COVID-19” (коронавирус) ба иқтисоди ҷаҳонӣ: вазъи ҳозираи Тоҷикистон//Маводи конференси ҷумҳуриявии илмӣ-назариявӣ дар мавзӯи «Масъалаҳои мубрами илму маориф дар шароити ҷаҳонишавӣ» бахшида ба 75 – солагии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ (қисми 1) – Кӯлоб-2020.-С.388-395.

3. Саймуродов Л.Ҳ. ва Аминджанов Р.М. Малая открытая экономика Республики Таджикистан в условиях влияния пандемии COVID-19: анализ и прогнозы// Маҷалаи илмӣ «Иқтисодиёти Тоҷикистон» 3.2020.-Душабе 2020.-С.19-29.

4. Захираи расмӣ Бонки марказии Руссия. [www. cbr.ru/](http://www.cbr.ru/) Трансграничные переводы физических лиц (резидентов и нерезидентов)

5. Каримова М.Т. Проблемы обеспечения безопасности продовольствия в Таджикистане//Обзор торговой политики в странах

Европы и Центральной Азии. Рим. Бюллетень FAO №.50, Июнь 2019.- С.6-9.

6.Азизов Ш.С. Совершенствование институциональных основ обеспечения продовольственной безопасности.//Экономика Таджикистана. Душанбе, Истиклол. №4 2019- С.165-174.

ВЛИЯНИЕ ИНФЕКЦИОННЫХ ЗАБОЛЕВАНИЙ COVID-19 НА ЭКОНОМИКУ ТАДЖИКИСТАНА

КОМИЛОВ НИЗОМИДДИН,

кандидат экономических наук, заведующий кафедрой финансов
и кредита Кулябского государственного университета имени
Абуабдулло Рудаки

735360, Таджикистан, г. Куляб, улица С. Сафаров;

тел.: (+992) 918579290; e-mail: nizomiddin.komilov@mail.ru

Данная статья посвящена анализу и изучению текущего состояния экономики во время пандемии “COVID-19”, а также влиянию этого заболевания на экономическое развитие Республики Таджикистан. Автор статьи дает оценку углубленному анализу, основанному на теориях экономистов и международных экспертов о влиянии “COVID-19”, и представляет свои теории. В статье говорится, что влияние финансового кризиса “COVID-19” (коронавирус), который постепенно перерос в экономический кризис, сказывается на мировой экономике, в том числе на развитии секторов национальной экономики нашей страны. Исследователь сделал свои предложения со статистическими фактами и цифрами и научными доказательствами. Статья завершается выводами автора по рассматриваемым вопросам.

Ключевые слова: экономическое развитие, финансовый кризис “COVID-19”, циклы пандемии, коронавирусная инфекция, финансовый кризис, профилактика заболеваний, экономическая устойчивость.

INFLUENCE OF INFECTIOUS DISEASES COVID-19 ON THE
ECONOMY OF TAJIKISTAN

KOMILOV NIZOMIDDIN,

candidate of economic sciences, head of the department of finance and
credit, Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki

735360, Tajikistan, Kulob, S. Safarov,

tel .: (+992) 918579290; e-mail: nizomiddin.komilov@mail.ru

This article is devoted to the analysis and study of the current state of the economy during the “COVID-19” pandemic, as well as the impact of this disease on the economic development of the Republic of Tajikistan. The author of the article evaluates the in-depth analysis based on the theories of economists and international experts about the impact of “COVID-19”, and presents his theories. The article says that the impact of the financial crisis “COVID-19” (coronavirus), which gradually escalated into an economic crisis, affects the global economy, including the development of sectors of the national economy of our country. The researcher made his suggestions with statistical facts and figures and scientific evidence. The article ends with the author's conclusions on the issues under consideration.

Keywords: economic development, “COVID-19” financial crisis, pandemic cycles, coronavirus infection, financial crisis, disease prevention, economic sustainability.

УДК: 338.48

**СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И РАЗВИТИЕ ТУРИЗМА В
РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН**

ДАВЛАТЗОДА ДИЛМУРОД АШУРБЕКОВ,

кандидат экономических наук, доцент кафедры «Менеджмента и маркетинга» Российско-Таджикского (Славянского) университета (РТСУ)
734025, Таджикистан, г. Душанбе, ул. М. Турсунзаде 30;
тел.: +992 933 45 01 01; e-mail: d.a.davlatov@mail.ru

САХИБОВ ЕВГЕНИЙ НУРУЛЛОЕВИЧ,

преподаватель кафедры «Менеджмента и маркетинга»
Российско-Таджикского (Славянского) университета (РТСУ)
734025, Таджикистан, г. Душанбе, ул. М. Турсунзаде 30;
тел.: +992 917 26 66 17; e-mail: esakhibov@mail.ru

В статье рассматриваются теоретические и практические вопросы реализации развития туристической отрасли в Республике Таджикистан на основе целей, задач и предложений, внесенных в экономику, программу стратегии, и план реализации мероприятий, направленных на развитие туризма в Таджикистане. Отмечается ряд факторов и предложений по усовершенствованию текущего положения «туризма» в Республике Таджикистан, среди которых указаны: повышение конкурентоспособности, упрощённое получение визы для туристических поездок в Республику, условия по выдаче лицензий для осуществления туристической и гостевой деятельности, а также системы коммуникаций между государством и частным бизнесом, оказывающим туристические услуги. Также необходимо повышения маркетинговой деятельности туристического потенциала Республики Таджикистана и совершенствование стандартов в гостиницах и иных организациях, оказывающих услуги по размещению туристов. На обозначенные вопросы были представлены способы решения, а также отмечено влияние внедрения отдельных идей, задач и положений на статистику по росту количества туристических компаний в Республике и численности иностранных лиц, въехавших в страну в качестве «туристов». Авторами исследования обозначается личная оценка конкретных задач и повышение привлекательности туристической сферы Республики Таджикистан на мировой арене, перспектив их решения, а также рас-

смаатриваецца возникновение возможных недостатков. Кроме этого, авторы считают необходимым проведение повторного сравнительного исследования по завершению корректировки и совершенствования отрасли туризма в Республике для выявления сильных и слабых сторон выбранного направления, подведение итогов.

Ключевые слова: туризм, национальный бренд, конкурентоспособность, лицензирование туризма, международные стандарты, экологический туризм, альпинизм, курорт.

Республика Таджикистан обладает уникальными достопримечательностями и всецело богата культурно-историческим наследием. Среди самых популярных мест республики выделяют озеро Искандеркуль, Фанские горы, Гиссарскую крепость, Памир и многие другие места – все они отражают «индивидуальность» государства, придают ему некий колорит и подчеркивают отличия от других стран[10]. Двумя самыми популярными объектами государства можно обозначить древнее поселение «Саразм» и национальный парк «Горы Памира». Данные объекты настолько символичны и ценны не только для Таджикистана, но и для всего мира, поэтому были удостоены внесения в «список объектов всемирного наследия ЮНЕСКО»[9].

Благодаря благоприятному климату страны, исторически необычную восточную культуру, наличие огромного числа памятных мест и интересных зон, а также отличный потенциал к туризму, в Республике Таджикистан туристическая отрасль может стать одной из ведущей отрасли экономики.

Республика Таджикистан уделяет особое внимание сфере индустрии туризма. Основатель мира и национального единства — Лидер нации, Президент Республики Таджикистан Уважаемый Эмомали Рахмон, указом от 2 января 2019 года №1170, в соответствии со статьей 69 Конституции Республики Таджикистан, в целях ускорения развития села, туризма и поддержки народных ремесел, постановил объявить 2019-2021 годы «Годами развития села, туризма и народных ремесел». Стоит отметить, что 2018 год был «Годом развития туризма и народных ремесел». Благодаря этим указом в Республике Таджикистан началось бурное развитие индустрии туризма и достижения на международной арене в сфере туризма[1]

Правительство Республики Таджикистан уделяет особое внимание вопросам развития туризма. В этих целях в Республике были приняты, и реализуется ряд важных документов, такие как:

- Закон Республики Таджикистан «О туризме»;
- Закон Республики Таджикистан «О ремесленничестве»;

- «Программа развития туризма в Республике Таджикистан на период 2018-2020 годы»;

- «Стратегия развития туризма в Республике Таджикистан на период до 2030 гг.»[3]

- реализация плана мероприятий Стратегии на период 2019-2022 годы.

Программа развития туризма в Республике Таджикистан на 2018-2020 годы разработана с целью создания благоприятных условий реализации государственной политики в сфере туризма. Повышение конкурентоспособности туристического рынка страны в регионах определяет основные направления, приоритеты, задачи и механизмы реализации государственной политики в области туризма на среднесрочный период.[2]

Изучив текущее положение туризма в Таджикистане, правительство и Комитет по развитию Туризма при Правительстве Республики Таджикистан пришли к ряду выводов:

1. Было определено, что необходимо развивать туристическую отрасль, так как она обладает огромным потенциалом для развития страны. Определение этого факта позволило выявить потенциальные направления в туристической отрасли для развития и заложить их в основу ” Стратегии развития туризма и реализации плана в туристической отрасли”.

2. Необходимо усовершенствовать выдачу туристической визы иностранным гражданам с целью повышения привлекательности для туристических поездок в Республику Таджикистан на международном уровне путем создание электронной системы выдачи виз “E-Visa”

3. Текущую процедуру выдачи лицензий для осуществления туристической и гостевой деятельности необходимо усовершенствовать для удобства и простоты передвижения туристов по Республике Таджикистан.

4. Коммуникации между сектором частного бизнеса, связанного со сферой туризма и государством, выстроены достаточно сильно. И этот фактор влияет на текущие положения развития туристической отрасли в масштабах государства положительно.

5. На данный момент Республика Таджикистан преподносится в мире как «туристическая зона» в туристической отрасли, поэтому, можно сказать, что потенциал страны для отдыха иностранных граждан безгранична, соответственно, необходимы меры, направленные на активную агитацию к посещению и отдыху в Республике, это возможно сделать путём запуска рекламных материалов на мировом уровне[6; 29];

6. В гостиничном сервисе необходимо использовать международные стандарты, а также важно мотивировать специалистов в области гостиничного

бизнеса не останавливаться в профессиональном развитии и повышать собственную квалификацию.

Таким образом, Правительством Республики были разработаны программы и стратегии развития туристической отрасли, которая позволила улучшить положение не только на национальном, но и на мировом уровне.

Во-первых, развивать туризм в Республике Таджикистан поможет выработка приоритетных направлений в туристической сфере. Ими были обозначены достаточно привлекательные направления в туристической отрасли мира, соответствующие особенностям и специфике регионов Республики Таджикистан: экологический, лечебно-оздоровительный, историко-культурный, событийный, включая альпинизм и охоту [5; 92]. Важно отметить, что не только рекламные проспекты и цифровые технологии в целом, но и престиж курортных зон способен наилучшим образом сказаться на статистике посещений Таджикистана. Одним из эксклюзивных предложений для посетителей страны можно назвать восхождение на вершины гор, в том числе гора пик Сомони, где открываются фантастические виды, способные обескуражить любого потенциального клиента. Такие предложения способны оставить позади конкурентов Таджикистана в разрезе туризма, сделав национальные курорты мировым достоянием.

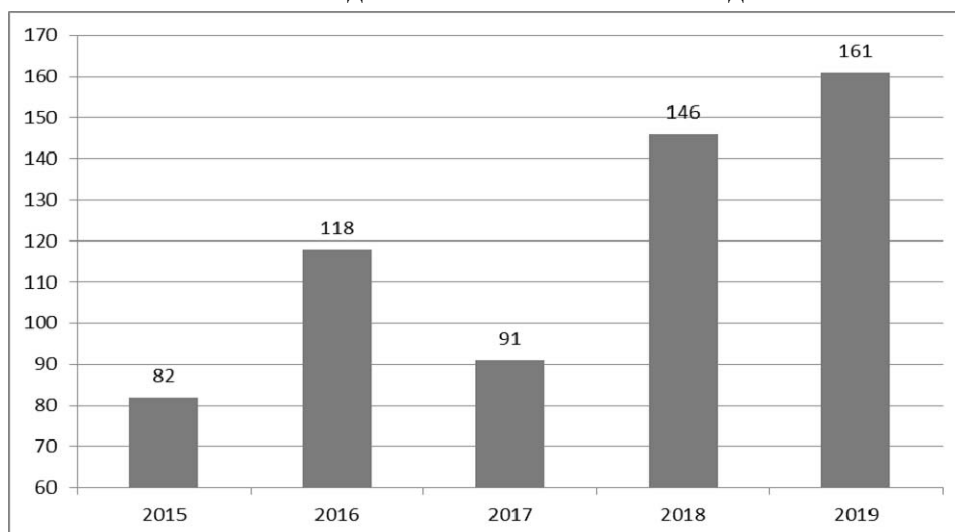
Во-вторых, для получения туристической визы в 2016 году была усовершенствована и введена система «e-Visa», являющейся одной из самых передовых и максимально простых в плане интерфейса. Она позволяет гражданам, желающим посетить Таджикистан, получить визу за один-три дня с момента заполнения электронного заявления. Это не просто очень удобно, но и позволяет сэкономить время на посещении Консульств потенциальным туристам, что действительно значимо в масштабах государства, потому как технические разработки позволяют вывести всю туристическую отрасль на новый уровень, соответствующий современности.

В-третьих, введение международных правил, стандартов и ориентиров в деятельность гостиниц, отелей и иных туристических организаций стабилизирует и повысит положение отрасли туризма в стране. В основу проведения этого пункта необходимо заложить комплексные действия, которые помогут иностранным гражданам ориентироваться на территории Республики Таджикистан. Такими действиями, к примеру, могут быть работы по установке указательных знаков на таджикском, русском и английском языках, введение аудиогидов в исторических зонах и т.д.

В-четвертых, были введены налоговые и таможенные льготы, которые дали пятилетнюю свободу туристическим компаниям от уплаты налога на

прибыль, а в случае импорта оборудования, техники или строительных материалов, необходимых для соответствующих работ в отношении отелей, гостиниц, хостелов, пансионатов, курортов такие организации освобождены от уплаты НДС и таможенных пошлин. Это позволило существенно увеличить количество компаний, оказывающих туристические услуги, что наглядно демонстрирует рисунок 1.

Рисунок 1. Количество туристических компаний в Республике Таджикистан за 2015-2019 год

Источник: Составлено авторами по данным из Статистического ежегодника Республики Таджикистан Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан, 2020. – С. 170[7]

Отслеживая количество действующих туристических фирм по состоянию на 2015 год, мы видим, что их число было равно 82, в то время как через три года число компаний, оказывающих туристические услуги, возросло в 1,7 раза и составило 146. Далее, мы наблюдаем динамику роста количества таких организаций, и уже по состоянию на 2019 год их количество стало равно 161, что в 1,96 раза превышает показатели 2015-го года и в 1,1 раза – 2018 года. По нашему мнению, включение налоговых и таможенных льгот в программу по развитию отрасли туризма, способствует ещё большему росту организаций, оказывающих туристические услуги в перспективе, однако, это создаст плотную конкуренцию между ними, где успешной будет та компания, которая сможет дать своим клиентам высокий сервис.

В-пятых, по мере повышения престижа отдыха в Таджикистане, на рост уровня туризма играет вовлечение интереса и фокусировка внимания лиц на таких критериях как безопасность отдыха в стране, его доступность,

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҶОНИ ИМРӯЗ

уникальность. Достичь массового внимания и повысить желание к путешествиям в страну Таджикистан возможно несколькими способами:

а) применении маркетинга с целью формирования национального бренда в области туристической деятельности;

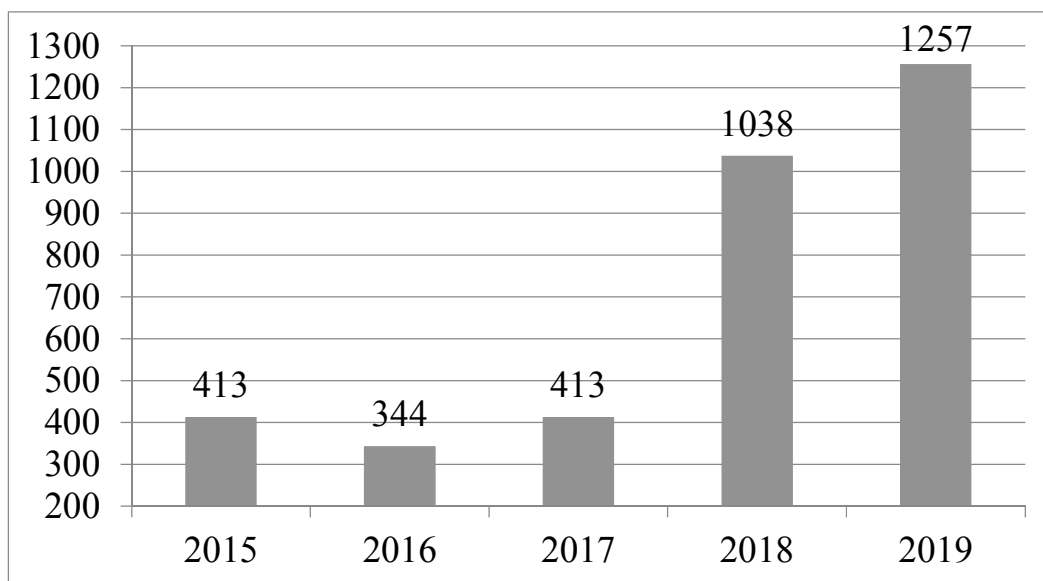
б) активными презентациями, использованием печатной продукции, в т.ч. книг, а также рекламы, видеороликов, телекоммуникационных сетей с целью PR-деятельности курортов, приоритетных направлений туризма и отдельных досуговых мероприятий Таджикистана;

в) Реставрация отдельных объектов культурного наследия.

На наш взгляд, наиболее оптимальными вариантами продвижения туристической отрасли стоит выделить использование телекоммуникационной сети «Интернет», в том числе отдельных социальных платформ: инстаграмм-аккаунтов, фейсбука, вконтакте и других, а также рекламу.

На данный момент мы можем лишь проанализировать динамику общих показателей численности иностранных туристов, въехавших на территорию Таджикистана непосредственно как «туристы», в промежутке с 2015 по 2019 годы (рисунок 2).

Рисунок 2. Численность иностранных туристов, въехавших в страну в качестве «туристов» (по данным ГУ пограничных войск, тыс. человек) с 2015 по 2019 годы

Источник: Составлено авторами по данным из Статистического ежегодника Республики Таджикистан Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан, 2020. – С. 179 [8]

На рисунке 2 мы наблюдаем, что в 2015 году количество туристов, посетивших Республику Таджикистан, было равно 413 000 человек, однако, годом позже статистика отражает снижение уровня туризма до 344 000 человек за год, что на 69 000 человек или в 1,2 раза меньше по сравнению с прошлым годом. Принятые далее меры, стабилизация положения, отразили в 2017 году рост туристической отрасли в стране, отразив показатель в 413 000 человек за год, приблизивший нас обратно к показателю 2015-го года. В соответствии с новой принятой политикой, стратегией развития туризма, по состоянию на 2018 год, мы видим колоссальный скачок роста посещений Республики, достигающий 1038 000 человек за год. То есть, сравнивая с показателем прошлого года, мы можем утверждать, что рост посещений Таджикистана с целью туризма произошёл в 2,5 раза. Такое контрастное значение не является предельным в данном случае, потому, как и в последующие годы, например, в 2019 туризм активно развивается. По данным статистики за 2019 год 1257 000 человек посетило Таджикистан. Значение 2019 года в 1,2 раза превышает значение 2018 года, что говорит о тенденции роста туризма в Республике, а также об успешности принятых Правительством мер по развитию этой отрасли.

На наш взгляд, оптимально будет сравнить показатели туристических посещений периодами с 2020 по 2025 годы включительно, с проанализированными выше показателями с целью исследования данных, подготовки предложений по корректировке программ, выводов об успешности или недостатках отдельных этапов реализации избранных методов и задач, а также комплексного развития научной деятельности. Говоря о сервисе национальных гостиниц, необходимо провести его улучшение путем:

- а) организация курсов по профессиональной переподготовке специалистов в области гостиничного дела;
- б) привлечение иностранных специалистов с успешным опытом ведения гостиничного бизнеса его организации;
- в) подготовка специалистов более узкого профиля, например, инструкторов-альпинистов, инструкторов по охоте .
- г) организации курсов повышения квалификации на основе партнерства с развитыми странами с целью обмена опытом между специалистами.

Определение такого комплекса задач способствует в перспективе росту качества сервиса в Таджикистане, особенно после полноценного введения международных стандартов, интеграции возможных европейских сервисов, относительно предоставления услуг в режиме «онлайн», долгосрочного обмена опытом и использования полученных знаний в Республи-

ке. Но стоить отметить, что будет иметься как положительный эффект, так и отрицательный. Положительный заключается в том, что европейские стандарты качества достаточно высоки и это должно: повысить местные стандарты на законодательном уровне, защитить персонал и клиентов от различных случаев, расширить понимание и рамки мышления персонала и управленцев на предмет гостиничного бизнеса и его ведения[4; 28]. Негативный же аспект заключается в том, что отдельные знания, практические советы, методология и методы ведения гостиничного бизнеса в Европе не приживутся в Таджикистане ввиду особенностей менталитета, отношения частных лиц к работе. В таком случае Республике необходимо задуматься о собственных способах улучшения сервиса, ориентируясь на особенности страны и менталитет ее народа.

Подводя итог исследования, мы можем сделать вывод о том, что только совокупное соблюдение рекомендаций и достижение поставленных задач способно коренным образом повлиять на успех становления отрасли туризма в Таджикистане. Первостепенными задачами в данном случае, на наш взгляд, являются задачи, направленные на решение отдельных проблем, которые помогут повысить привлекательность сферы туризма Республики Таджикистан. Вводя какие-либо перемены в гостиничном бизнесе и его ведении, необходимо также обеспечить надлежащее нормативно-правовое регулирование, иначе возможно появление пробелов в законодательстве в сфере туризма. Также необходимо провести аналитическую деятельность после завершения воплощения программ, стратегий и отдельных мер с целью выявления их слабых и сильных сторон, оценки полученных результатов, в том числе их полноты и качества реализации.

ЛИТЕРАТУРА

1. Указ Президента Республики Таджикистана «Об объявлении 2019-2021 годов «Годами развития села, туризма и народных ремесел» от 02.01.2019 №1170 [Текст: электронный]. - URL.:http://www.adlia.tj/show_doc.fwx?rgn=132914 (дата обращения: 07.04.2021);
2. Постановление Правительства Республики Таджикистан «О стратегии развития туризма в Республике Таджикистан на период до 2030 года» от 01.08.2018 №372 [Текст: электронный]. – URL.:http://www.adlia.tj/show_doc.fwx?rgn=132277 (дата обращения: 07.04.2021);
3. Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 года [Текст: электронный]. – URL.:<https://mfa.tj/ru/main/>

view/2104/natsionalnaya-strategiya-razvitiya-respubliki-tadzhikistan-na-period-do-2030-goda (дата обращения: 07.04.2021);

4.Кадырова М.И. Требования сферы туризма к подготовке специалистов по направлениям туристско-экскурсионной деятельности в Республике Таджикистан // Вестник ассоциации вузов туризма и сервиса, 2016. Т. 10. - № 3. С. 25–32;

5.Муратшина К. Г., Хамзин И. Р. Сотрудничество между Российской Федерацией и Республикой Таджикистан в сфере туризма: состояние, проблемы, перспективы // Вестник Московского государственного областного университета (электронный журнал), 2020. - № 1. С. 88-97;

6.Саидмуродова М.А., Кадыров Д.Б. Мировые тенденции и стратегические направления развития туризма в Республике Таджикистан//Таджикистан и современный мир, 2019. - №4 (67). – с.25-36;

7.Статистические данные по количеству туристических компаний, созданных в Республике Таджикистан за 2015-2019 год// Агентство по статистике Республики Таджикистан: [Текст: электронный].С.170. - URL.: <https://www.stat.tj/> (дата обращения: 07.04.2021);

8.Статистические данные по численности иностранных туристов, въехавших на территорию Республики Таджикистан в качестве «туристов» // Агентство по статистике Республики Таджикистан: [Текст: электронный].С. 179. - URL.: <https://www.stat.tj/> (дата обращения: 07.04.2021);

9. Официальный сайт UNESCO[Электронный ресурс]. – URL.:<https://whc.unesco.org/ru/list/>;

10. Портал «Туризм Таджикистана» [Электронный ресурс]. - URL.:<https://tourism.tj/index.php/en/> (дата обращения: 07.04.2021).

ҲОЛАТИ МУОСИР ВА РУШДИ ТУРИЗМ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

ДАВЛАТЗОДА ДИЛМУРОД АШУРБЕКОВ,

номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, "Менеҷмент ва маркетинг"

Донишгоҳи Русия-Тоҷикистон (Славянӣ) (РТСУ)

734025, Тоҷикистон, Душанбе, кӯч. М.Турсунзода 30;

тел.: +992 933450101; e-mail: d.a.davlatov@mail.ru

САХИБОВ ЕВГЕНИЙ НУРУЛЛОЕВИЧ,

муаллими кафедраи менеҷмент ва маркетинг,
Донишгоҳи Русия-Тоҷикистон (Славянӣ)
734025, Тоҷикистон, Душанбе, кӯч. М. Турсунзаде 30;
тел.: (+992) 91 726 66 17; e-mail: esakhibov@mail.ru

Дар мақола мазкур масъалаҳои назариявӣ ва амалии татбиқи рушди соҳаи сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асоси ҳадафҳо, вазифаҳо ва пешниҳодҳо, ба иқтисодиёт саҳм гузоштан, барномаи стратегиявӣ, ва нақшаи татбиқи ба рушди туризм дар Тоҷикистон равона шудааст баррасӣ карда мешаванд. Як қатор омилҳо ва пешниҳодҳо оид ба беҳтар намудани вазъи кунунии "туризм" дар Ҷумҳурии Тоҷикистон қайд карда шуданд, ки дар байни онҳо омилҳои зерин: афзоиши рақобат, гирифтани равобити соддакардашуда барои сафари туристӣ ба Ҷумҳурӣ, шартҳои додани иҷозатномаҳо барои амалисозии фаъолияти сайёҳӣ ва меҳмондорӣ, инчунин системаҳои алоқаи байни давлат ва тижорати хусусӣ, хизматрасонии сайёҳӣ мебошад. Инчунин фаъолияти маркетингии иқтисодии сайёҳии Ҷумҳурии Тоҷикистонро баланд бардоштан ва стандартҳоро дар меҳмонхонаҳо ва дигар таъкилотҳое, ки барои ҷойгиронии сайёҳон хизмат мерасонанд, такмил додан зарур аст. Роҳҳои ҳалли масъалаҳои дар боло овардашуда, инчунин таъсири ҷорӣ намудани баъзе ғояҳо, вазифаҳо ва муқаррарот оид ба омор оид ба афзоиши шумораи ширкатҳои сайёҳии Ҷумҳурӣ ва шумораи шахсони хориҷӣ, ки ба кишвар ворид шудаанд, пешниҳод карда шуданд ҳамчун "сайёҳон" қайд карда шуданд. Муаллифони тадқиқот арзёбии шахсии вазифаҳои мушаххас ва афзоиши ҷолибияти бахши сайёҳии Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар арсаи ҷаҳонӣ ишора карда шуда, дурнамои ҳалли онҳо, инчунин пайдоиши камбудиҳои эҳтимолиро ба эътибор гирифтаанд. Ғайр аз ин, муаллифон гузаронидани таҳқиқоти муқоисавии такрориро барои анҷом додани танзим ва такмил додани соҳаи сайёҳӣ дар ҷумҳурӣ барои муайян кардани ҷиҳатҳои мусбат ва манфии самти интиҳобишударо, ҷамъбасти кардан зарур мешуморанд.

Калидвожаҳо: сайёҳӣ, бренди миллий, рақобатпазирӣ, иҷозатномадиҳии сайёҳӣ, стандартҳои байналмилалӣ, сайёҳии экологӣ, алпинизм, осоишгоҳҳо.

**CURRENT STATE AND DEVELOPMENT OF TOURISM IN THE
REPUBLIC OF TAJIKISTAN**

DAVLATZODA DILMUROD ASHURBEK,

candidate of Economic Sciences, Associate Professor, «Management and
Marketing »

Russian-Tajik (Slavonic) University (RTSU)
734025, Tajikistan, Dushanbe, str. M. Tursunzade 30;
tel: (+992)-93-345-01-01; e-mail: d.a.davlatov@mail.ru

SAKHIBOV EVGENIY NURULLOEVICH,
aspirant of the Management and Marketing Department
Russian-Tajik (Slavic) University
734025, Tajikistan, Dushanbe, str.M. Tursunzade 30;
tel.: (+992) 91 726 66 17; e-mail: esakhibov@mail.ru

The article deals with theoretical and practical issues of implementation of tourism development in the Republic of Tajikistan on the basis of goals, objectives and proposals made in the economy, strategy program and action plan aimed at development of tourism in Tajikistan. A number of factors and proposals to improve the current status of "tourism" in the Republic of Tajikistan are highlighted, among which are: improving competitiveness, simplified visa requirements for tourist trips to the Republic, conditions for issuing licenses for tourist and guest activities, as well as communication systems between the state and private businesses that provide tourism services. It is also necessary to improve the marketing activities of the tourism potential of the Republic of Tajikistan and improve standards in hotels and other organizations that provide services to accommodate tourists. Ways of solving the indicated issues were presented, and the impact of implementation of certain ideas, tasks and provisions on the statistics of growth in the number of tourist companies in the Republic and the number of foreigners who entered the country as "tourists" was also noted. The author of the study outlines his personal assessment of specific tasks and increase of attractiveness of the tourist sphere of the Republic of Tajikistan in the world arena, the prospects of their solution, as well as the emergence of possible shortcomings is considered. Besides, the author considers necessary to carry out repeated comparative research on the completion of adjustment and improvement of the branch of tourism in the Republic to reveal strengths and weaknesses of the chosen direction, summarizing.

Keywords: tourism, national brand, competitiveness, tourism licensing, international standards, ecological tourism, mountaineering, resort.

**МЕХАНИЗМИ ТАШКИЛӢ-ИҚТИСОДИИ РУШДИ БОЗОРИ
ХИЗМАТРАСОНИҲОИ ДАВЛАТИИ ЭЛЕКТРОНӢ**

ҲАБИБУЛЛОЗОДА МУҲРИДДИН ҲАБИБУЛЛО,

донишкадаи сайёҳӣ, соҳибкорӣ ва хизмати Тоҷикистон

номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, мудири кафедраи

“Назарияи иқтисодӣ ва фаъолияти соҳибкорӣ”

730455, Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Бобард 48/5;

тел.: (+992)00-990-82-82; e-mail: muhridin.050190@mail.ru

Дар мақола механизми таъкилӣ-иқтисодии рушди бозори хизматрасониҳои давлатии электронӣ мавриди таҳқиқот қарор дода шудааст. Ҷанбаҳои гуногуни раванди механизми пешниҳоди хизматрасониҳои давлатӣ тариқи электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дақиқ карда шуда, таснифоти механизми гузариш ба низомии электронии пешниҳоди хизматрасониҳои давлатӣ оварда шудаанд. Ҳамчунин дар мақола марҳила ба марҳила гузариши пешниҳоди хизматрасониҳои электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон баҳогузори карда шудааст. Асосҳои гузариш аз низомии анъанавии пешниҳоди хизматрасониҳо ба низомии электронӣ муқаррар карда шуда омилҳои монетишаванда ба рушди ин бозор аниқ карда шудаанд. Дар мақола ҳамчунин тавсияҳои илмӣ-методологӣ оид ба давом додани ислоҳоти низомии пешниҳоди хизматрасониҳои давлатӣ ва баланд бардоштани дастрасии пурраи аҳоли ба хизматрасониҳои давлатӣ тариқи онлайн оварда шудааст.

Калидвожаҳо: хизматрасониҳои давлатии электронӣ, механизми таъкилӣ-иқтисодии рушди бозори хизматрасониҳои давлатии электронӣ, низомии электронӣ, хизматрасониҳои давлатӣ, ҳукумати электронӣ, бозори хизматрасониҳои давлатӣ.

Истифодаи технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ дар фаъолияти мақомоти давлатӣ, пеш аз ҳама бояд ба иҷроиши эҳтиёҷоти аввалиндараҷа ва муҳими аҳоли ва ҳифзи манфиатҳои иҷтимоии онҳо мусоидат наояд. Рушди ҷанбаҳои иҷтимоӣ-иқтисодии ҳаёти аҳоли, беҳтарсозии шароити зиндагии мардум масъалаҳои афзалиятнок ҳангоми ғуруши хизматрасониҳои давлатии электронӣ ба шумор меравад. Мақсади асосии гузариш ба механизми пешниҳоди хизматрасониҳои давлатӣ тариқи электронӣ бояд ба таъмини сатҳи муайяни қонеғгардии шаҳрвандон аз харидаи хизматрасониҳои давлатӣ ба

воситаи муроҷиат ба мақомоти салоҳиятноки давлатӣ оид ба ҳалли масъалаҳои гуногуни иҷтимоӣ ва таъминоти хизматрасониҳои тиббӣ ба ҳисоб меравад.

«Автоматикунони хизматрасониҳои давлатӣ дар даҳсолаи оянда на танҳо давом меёбад, балки сатҳи рушди он бадарчаи назаррас боло меравад, вобаста ба фторасии ҳадафи чоруми миллӣ саноатикунонӣ, ки бо номи саноати 4,0 ё интернетии саноатӣ машҳур аст. Воридсозии оммавии низомҳои киберфизикӣ дар истеҳсолот ва пешбурди фаъолияти мақомоти давлатӣ ба дараҷаи назаррас маҳсулноки ва самаранокии меҳнатро боло бардошта, ба онҳо имкон медиҳад хизматрасониҳои бехтарро ба мизоч ва аҳоли пешниҳод намоянд» [1, с.148].

Пеш аз ҳама ба шакли пешниҳоди хизматрасониҳои давлатӣ асос мегирад, ки он ба ҳамагон дастрас буда, марҳилаи ташкили пешниҳоди он барои ҳамаи аҳоли озод бошад. Маъмулан дар раванди гузариш ба хизматрасониҳои давлатии электронӣ гузаронидани як қатор чорабиниҳои ташкилӣ ва омодагӣ дар назар дошта мешавад, ки гузариши марҳила ба марҳилаи пешниҳоди хизматрасониҳои давлатиро дар шакли электронӣ ифода менамояд. Дар ин марҳилаҳо чунин чорабиниҳо амалӣ карда мешаванд:

1. Таъсиси портали ягона ва ҷойгир намудани иттилоот оид ба маҷмӯи хизматрасониҳои давлатӣ;

2. Ҷойгир намудани шакли ариза ва дигар намудҳои ҳуҷҷатгузорӣ дар портали ягона, ки барои хариди хизматрасониҳои давлатии электронӣ заруранд ва таъмини дастрасӣ ба онҳо барои нусхабардорӣ ва пур намудан дар шакли электронӣ;

3. Таъмини имконияти пешниҳоди ҳуҷҷатгузориҳо барои муроҷиаткунанда бо мақсади харидории хизматрасониҳо бо истифодаи портали ягонаи хизматрасониҳои давлатӣ;

4. Таъмини имконияти назорат ва идоракунии раванди пешниҳоди хизматрасонӣ барои муроҷиаткунанда тариқи портали ягонаи хизматрасониҳои давлатӣ;

5. Таъмини имконияти гирифтани натиҷаҳои пешниҳоди хизматрасонӣ дар шакли электронӣ аз портали ягонаи хизматрасонӣ агар тибқи қонунгузориҳои барои муроҷиаткунанда ягон маҳдудият ҷой надошта бошад.

Ҳамин тавр, принципҳои зикргардида аз ҳамдигар дар алоҳидагӣ амалӣ нашуда, яқоя бо алоқамандии муайян системаро фаъол мегардонанд. Ташаккулёбии чунин системаи ягонаи принципҳои пешниҳод ва хариди хизматрасониҳои давлатӣ на танҳо аз нуқтаи назари назариявӣ, балки дар амалия низ муҳимияти хос дорад. Мушкилоти мавҷудаи ҳавасмандгардонии рушди устувори иқтисодӣ ва иҷтимоӣ дар муҳити мураккаб ва зудтағйирёбандаи

ТОЧИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӯЗ

ҷаҳон ба он тақозо менамояд, ки Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон тамсилаи идоракунии давлатиро таҷдиди назар намуда механизми идоракунии онро мукамал намояд. Дар ин раванд зарур аст қобилияти идоракунии раванди гузариш ба хизматрасониҳои электронӣ бо истифодаи принципҳои муосири идоракунӣ тақмил дода шавад. Ҳангоми татбиқи чунин принципҳо пеш аз ҳама зарур аст фаъолияти давлат ва ҳукумат ба беҳдошти неқуаҳолии аҳоли равона карда шуда самаранокии механизми идоракунӣ ва ҳамкорӣ бо онҳо баланд бардошта шавад. Имрӯз муосиргардонӣ ва ислоҳоти низоми хизматрасониҳои давлатӣ масъалаи рӯз буда бояд пеш аз ҳама ба баланд бардоштани сифати хизматрасониҳои давлатӣ бо тариқи истифодаи технологияҳои иттилоотӣ равона карда шуда бошад. Асоси стратегияи муосиргардонии низоми идоракунии давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мукамалгардонии фаъолияти дастгоҳи давлатӣ ба шумор меравад. Дар ин ҷо зарур аст масъалаҳои ҷой дошта дақиқ муайян карда шуда оид ба ҳалли онҳо чораҳои зарурӣ андешида шавад.

Дар таҷрибаи ҷаҳонӣ тибқи алгаритмҳои ҷойдоштаи муосиргардонии низоми пешниҳоди хизматрасониҳои давлатӣ таваҷҷӯҳи асосӣ дар мадди аввал ба қабул ва мукамалгардонии меъёрҳои ҳуқуқӣ дар самти автоматикунонии хизматрасониҳои давлатӣ дода мешавад. Пас аз ин зарурати таъсиси институтҳо ва созмонҳои самаранок фаъолияткунанда дар сохтори идоракунии давлатӣ пеш меояд. Илова бар ин дар марҳидаи ниҳои гузариш ба шакли электронии пешниҳоди хизматрасониҳо қабули чораҳои муайян оид ба баланд бардоштани самаранокии тамоми низоми ташкилгардида зарур мегардад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон марҳилаи гузариш ба ҳукумати электронӣ пурра ба итмом нарасидааст, аз ин рӯ зарур аст ташаккулдиҳии институтҳои нав ва рушди институтҳои фаъолияткунанда бо дар назардошти баланд бардоштани самаранокии фаъолияти онҳо дар шароити маҳдудияти сарчашмаҳои бучет бо мақсади гузаронидани ислоҳоти босуръати институтсионалӣ чораҳои зарурӣ андешида шавад.

Қайд кардан зарур аст, ки ислоҳоти гузаронидашаванда бояд пеш аз ҳама ба рушди низоми хизматрасониҳои давлатӣ ба аҳоли мусоидат намуда тавонад. Зеро таҷрибаи давлатҳои пешрафта дар ин самт нишон медиҳад, ки ислоҳоти низоми хизматрасониҳои давлатӣ дар баъзе ҳолатҳо ба ҳалли масъалаҳои дохили равона карда шуда ба равандҳои берунӣ ва амалишавии ҳадафҳои гузошташуда таъсир расонида наметавонад. Аз ин рӯ зарур аст афзалиятҳои ислоҳоти гузаронидашаванда ҷӣ барои шаҳрвандон ва ҷӣ барои ҳукумат дақиқ пешгӯӣ карда шуда, самаранокии истифодаи иқтисодии ташаккулёфтаи идоракунӣ ва захираҳои моддию маънавӣ таъмин карда шаванд. Вобаста ба ин се сенарияи

гузариш ба пешниҳоди хизматрасониҳои давлатиро пешниҳод намудан мумкин аст:

1. Автоматикунони тамоми хизматрасониҳои давлатӣ дар доираи як сомонии интернетӣ тариқи равзанаи ягона;
2. Автоматикунони қисмани хизматрасониҳои давлатӣ дар доираи сомонҳои мақомоти пешкашкунандаи хизматрасониҳои давлатӣ;
3. Автоматикунони пилотӣ-соҳавии хизматрасониҳои давлатӣ.

Мувофиқи сценарии яқум зарур аст равзанаи ягонаи хариди хизматрасониҳои давлатӣ дар доираи сомонии www.hukumat.tj таъсис дода шуда, имконияти хариди тамоми номгӯи хизматрасониҳои давлатӣ барои шаҳрвандон фароҳам оварда шавад. Сценарии мазкур гарчанде, ки серхароҷот буда ҷамоҳангии тамоми муассисаҳои давлатии пешкашкунандаи хизматрасониҳои давлатиро тақозо намояд ҳам барои дастрасии шабонарузии чунин хизматрасониҳо барои аҳоли нақши назаррас хоҳад бозид.

Дар сценарии дувум зарур аст хизматрасониҳои давлатӣ вобаста ба соҳаҳои мансубияташон дар сомонҳои пешкашкунандаи муассисаҳои давлатӣ пешниҳод карда шавад. Дар ин раванд муассисаҳои давлатиро зарур мегардад вазифаҳои коммуникатсионии сомонҳои худро бо истифодаи имкониятҳои ТИК васеъ гардонидани тариқи он муносибат бо шаҳрвандонро ба роҳ монанд. Аз лиҳози молиявӣ сценарии мазкур нисбатан дастрастар буда ҷамоҳангии васеи муассисаҳои давлатиро тақозо наменамояд. Аммо шаҳрвандон дар муқоисаи сценарии яқум водор мегарданд хизматрасониҳоро на балки тариқӣ як равзана ва принципҳои ягона, балки чанд сомонӣ бо принципҳои гуногун фаъолияткунанда харидорӣ намоёнд. Рафти имрӯзаи ислохот дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ бештар ба ин сценария мувофиқат менамояд. Зеро хизматрасонии дохилшавӣ ба муассисаҳои олӣ тариқи сомонӣ маркази миллии тестӣ, пардохти андозҳо тариқӣ сомонӣ мақомоти андоз ва монанди инҳо ба роҳ монда шуда истодааст.

Сценарии сеюм нисбатан сценарии заифтар буда он автоматикунони марҳилавии хизматрасониҳои давлатиро баъд аз амалисозии лоиҳаҳои пилотӣ тақозо менамояд. Аз рӯйи ин сценария зарур аст саравал дар ноҳияҳои алоҳида ва воҳидҳои ҳудудии муайян лоиҳаҳои пилотии пешниҳоди хизматрасониҳои давлатӣ мавриди озмоиш қарор дода шуда сипас дар сатҳи тамоми ҷумҳурӣ татбиқӣ он ба роҳ монанд шавад.

Вобаста ба амалишавии ҳар се сценарии дар боло зикргардида ва баланд бардоштани самаранокии онҳо зарур аст қабули чораҳои саривақти ба роҳ монда шавад. Ин чорабиниҳо метавонанд имконият диҳанд, ки раванди ислохоти низомии хизматрасониҳои давлатӣ ба самти муътадил гузошта шуда

дар ин раванд тамоми хавфҳои иқтидорӣ муқаррар карда шаванд ва барномаҳои ғаврӣ оид ба идоракунии хавфҳо қабул карда шаванд. Дар натиҷа ислоҳоти низоми хизматрасониҳои давлатӣ набояд ба пайдоиши шаклҳои нави бюрократия оварда расонад.

Истифодабарии технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ дар дилхоҳ сенарияи зикргардида дар раванди ислоҳоти идоракунии давлатӣ, мукамалгардони низоми пешниҳоди хизматрасониҳои давлатӣ метавонад дар тағйирёбии дараҷаи самаранокии ғаъолияти мақомоти давлатӣ мусоидат намояд. «Дар шароити рушди технология бо суръати баланд ва тағйирёбии сохтори он нақши инноватсия, илм, донишҳои назариявӣ ва иттилоот дар рушди иқтисодиёт боло меравад» [5, с. 125].

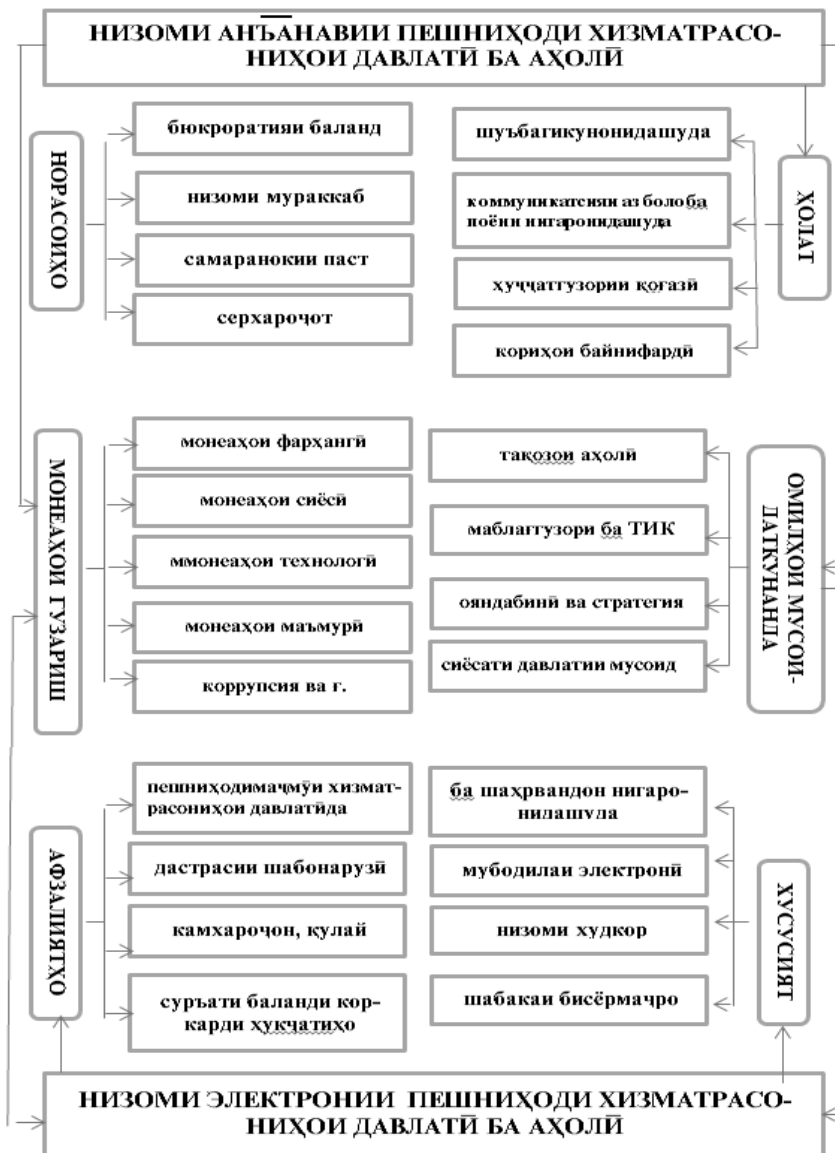
Эътирофи нақш ва имкониятҳои ТИК барои дастгирии ислоҳот дар пешниҳоди хизматрасониҳои давлатӣ ба истифодабарии васеъи хизматрасониҳои давлатӣ мусоидат менамояд, ки раванди ислоҳоти низоми идоракунии давлатиро метезонад. Технологияи рақами махсусан Интернет дар баланд бардоштани сифати хизматрасониҳои давлатӣ нақши ҳалкунанда мебозад.

Аз ин рӯ коркарди механизми самараноки таъминкунии сифат ва дастрасии хизматрасониҳои давлатии электронӣ хело муҳим арзёбӣ мешавад. Махсусан дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ислоҳоти низоми идоракунӣ ба ин нигаронида шудааст. Сифати хизматрасониҳои давлатӣ ҳамчунин ба дараҷаи қонеъгардии интизории мизоч, мувофиқат ба меъёрҳо ва талаботҳои ҷойдошта, мутобиқати нарх асос мегирад. Сифат ва дастрасии хизматрасониҳои давлатӣ ба тартиботи маъмурӣ ва стандартҳои ҷойдошта метавонад асос гирад.

Барои гузариш ба ҳукумати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон имрӯз маблағгузориҳои зиёде дар соҳаи рушди технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ ҷудо карда шудаанд. Аммо дар баробари ин зарур аст самаранокии истифодабарии технологияҳои иттилоотӣ таъмин карда шавад. Чунин амал имконият фароҳам меоварад, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нақши технологияҳои коммуникатсионӣ иттилоотӣ дар баланд бардоштани сифати хизматрасониҳои давлатӣ ва ҳамчунон рақобатпазирии иқтисодиёт дар умум баланд бардошта шавад.

Барои бомуваффақият гузаштан аз низоми анъанавии пешниҳоди хизматрасониҳо ба низоми электронии он, зарур аст механизми гузариш коркард карда шаванд. Чунин механизм дар расми 1 оварда шудааст, ки дар он ҳолати имрӯзаи пешниҳоди хизматрасониҳои давлатӣ, омилҳои мусоидаткунада ва монеаҳо барои гузариш ва раванди гузариш ба низоми электронии пешниҳоди хизматрасониҳо таҷассум ёфтаанд.

Механизми пешниҳодшаванда раванди рушди хизматрасониҳои электронии давлатиро ифода намуда, бо дар назардошти мураккабияти низоми анъанавии он гузариш ба шакли электронии онро дар асосии амаликунии ислохоти муайян пешниҳод менамояд. Дар низоми электронии хизматрасониҳо шаҳрванд ба мадди асосӣ гузаронида шуда рақамикунонии раванди он асоси ислохотро ташкил медиҳад. Ҳангоми гузариш ба хизматрасониҳои электронӣ монаҳое ҷой доранд, ки равандро суст мегардонад ва дар баробари ин омӯҳои мусоидаткунандае ҳастанд, ки ҷунин раванд метезонад.

Расми. 1. Механизми гузариш ба низоми электронии пешниҳоди хизматрасониҳои давлатӣ

Дар қисми аввали механизми пешниҳодшаванда сохтори анъанавии мураккаби пешниҳоди хизматрасниҳои давлатӣ таҷассум ёфтааст, ки бюрократияи баландро ифода менамояд. Ин низом ба масъалаҳои дохилии идоракунии асос ёфта тақсимои вазифаҳои маъмуриро дар байни кормандон, идораҳо ва мақомот ифода намуда иерархияи намудии назорат, ва сохтори стандартшударо дарбар мегирад. Камбудии ин низом дар сохтори мураккаби пешниҳоди хизматрасонӣ, ғайрифайол будани раванди пешниҳоди хизматрасонӣ, қабули тулонии қарорҳо, ба таъхир афтодани иҷроиши амалиёт, зарурати мутобиқаткунии мунтазами он ба талаботҳои нав таҷассум меёбад. Ин тарзи пешниҳоди хизматрасониҳои давлатӣ дар шароити муносири рушди иқтисодиёт ғайрисамарабахш буда такроршавии вазифаҳо ро нишон медиҳад.

Бюрократияи баланд ба шаҳрвандон имконият на медиҳад дар раванди хариди хизматрасониҳо фойда бадафойиати иҷроиши онро пайгирӣ намоянд.

Ҳолати пешгӯишуда дар механизми маъмур истифодаи васеи технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсиониро дар фойдали мақомоти давлатӣ ифода менамояд. Гузариш ба он идоракунии нисбатан самарабахш ва маҳсулнокро ифода намуда, ба дастрасии васеи хизматрасониҳои давлатӣ, интиҳоби васеи он мусоидат менамояд ва ҳамчунин масъулияти мақомоти давлатиро дар байни шаҳрвандон баланд мебардорад. Муҳити электронии ҳамкорӣ бо шаҳрвандон дастрасии хизматрасониҳоро тариқи Интернет ба шаҳрвандон бо васитаи дастгоҳҳои гуногуни иттилоотӣ иртиботӣ ба мисли телефони мобилӣ, марказҳои хизматрасонӣ дар соҳаи Интернет, дастгоҳҳои бесим ва ғайраҳо имконпазир мегардонад.

Ҳамин тавр истифодаи тавсияҳои дар боло зикргардида имконият медиҳад, ки истифодаи технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ дар раванди пешниҳоди хизматрасониҳои давлатӣ тағйиротҳои куллиро ба вуҷуд орад. Гарчанде, ки дар ин раванд нақши дигар омилҳои дохилии ташкилотро ихотакунада низ калидианд.

АДАБИЁТ

1. Джумъаев Б.М. Зарубежный опыт формирования и развития рынка бизнес-услуг // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2019. № 8. С. 147-154.
2. Ҳабибуллоев М.Ҳ. Проблемы формирования и перспективы развития рынка электронных государственных услуг в Республике Таджикистан

//Вестник Таджикского национального университета, (научный журнал) Серия: Экономика. Душанбе: Сино, 2017, с.130-133

3. Қодиров Д.Б., Ҳабибуллоев М.Ҳ. Бозори хизматрасониҳои давлатии электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: ҳолат ва дурнамои рушд // Монография Душанбе Ирфон 2019, 215 саҳ.

4. Хабибуллоев М.Х. Теоретические аспекты предоставления электронных государственных услуг населению //Вестник Таджикского национального университета, (научный журнал) Серия: Экономика. Душанбе: Сино №2, 2017, стр.70-74.

5. Исследование по состоянию внедрения ИКТ в Республике Таджикистан, Общественный фонд «Интернет» Таджикистан, Душанбе 2010. – С. 101.

6. Dzhumaev B.M. Role and significance of business services in the formation of knowledge economy // Таджикистан и современный мир. 2019. № 4 (67). С. 119-129.

ОРГАНИЗАЦИОННО-ЭКОНОМИЧЕСКИЙ МЕХАНИЗМ РАЗВИТИЯ РЫНКА ЭЛЕКТРОННЫХ ГОСУДАРСТВЕННЫХ УСЛУГ

ХАБИБУЛЛОЗОДА МУХРИДДИН ХАБИБУЛЛО,

к.э.н. доцент., зав. кафедры «Экономическая теория и
предпринимательская деятельность» институт туризма,
предпринимательства и сервиса Таджикистана
734055, Таджикистан, г. Душанбе, проспект Борбад 48/5;
тел.: (+992)00-990-82-82; e-mail: muhriddin.050190@mail.ru

В статье исследуется организационно-экономический механизм развития рынка государственных электронных услуг. Уточнены различные аспекты процесса оказания государственных услуг в электронном виде в Республике Таджикистан, а также дана классификация механизма перехода на электронную систему оказания государственных услуг. В статье также предлагается поэтапный переход к оказанию электронных услуг в Республике Таджикистан. Выявлены основные условия для перехода от традиционной системы оказания услуг к электронной системе, а также выявлены факторы, сдерживающие развитие этого рынка. В статье также представлены научно-методические рекомендации по продолжению реформирования системы оказания государственных услуг и расши-

рению полного доступа населения к государственным услугам в режиме онлайн.

Ключевые слова: государственные услуги, организационно-экономический механизм развития рынка, услуг электронного правительства, электронные государственные услуги, рынок электронных государственных услуг, сфера услуг.

ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC MECHANISM FOR THE DEVELOPMENT OF THE MARKET OF ELECTRONIC STATE SERVICES

HABIBULLOZODA MUHRIDDIN HABIBULLO,

Institute of tourism, entrepreneurship and service of Tajikistan, c.e.s.,
dicent. Head of «Economy- theory and entrepreneurship activity department».
734055, Tajikistan, Dushanbe, the prospectus of Borbad 48/5;
tel.: (+992)00-990-82-82; e-mail: muhriddin.050190@mail.ru

The article examines the issues of improving the system of providing public services in electronic form. It clarifies various aspects of the development of e-government in the Republic of Tajikistan. Provides the classification of the main stages of the development of e-government and the assessment of the current state of development of the system of e-government services in the Republic of Tajikistan. Besides, the article identifies the foundations of the formation of the market of electronic public services the factors that barriers the development of this market. Finally the author gives the scientific guidelines for continuing the process of reforming the system of public services and increasing the large-scale accessibility of the population in online public services.

Key words: public services, organizational and economic mechanism of market development, e-government services, e-government services, e-government services market, service sector.

**ТАЪМИНОТИ ИТТИЛООТИИ ТАРАҚҚИЁТИ ИННОВАТСИОНИИ
СОҶАҶОИ ПЕШБАРИ ИҚТИСОДИЁТ**

НЕЪМОНОВ МУЗАФФАР СУЛАЙМОНОВИЧ,

аспиранти кафедраи системаҳои иттилоотӣ
дар иқтисодиёти Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
734025, Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Лоҳутӣ 2;
тел.: (+992) 907-10-00-03; e-mail: mnemonov@gmail.com

ШАМСОВ ИЛЁСҶОН САФАРОВИЧ,

доктори илмҳои иқтисодӣ, дотсент, декани факултаи
молиявию иқтисодии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
734025, Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Лоҳутӣ 2;
тел.: (+992) 918-78-89-38; e-mail: shamsov1976@mail.ru.

Дар мақола зарурат ва аҳамияти таъминоти иттилоотии тараққиёти инноватсионии соҳаҳои пешбари иқтисодиёт таҳқиқ гардида, ҷанбаҳои гуногуни такмилдиҳии ин раванд мавриди баррасӣ қарор дода шудаанд. Қайд карда шудааст, ки дар шароити муосири рушди иқтисоди бозорӣ, ки бо равандҳои трансформатсионӣ алоқамандӣ дошта, дар низоми он унсурҳои иқтисодиёти инноватсионӣ ва рақамӣ мушоҳида карда мешаванд, масъалаи таъминоти иттилоотии тараққиёти инноватсионии соҳаҳои пешбари иқтисодиёт: саноат, кишоварзӣ, сохтмон ва энергетика аҳамияти муҳимро ба худ касб мекунад. Дар раванди таҳқиқи масъалаи таъмини иттилоотии тараққиёти инноватсионии соҳаҳои пешбари иқтисодиёт зоҳир сохта шудааст, ки иттилоот ҳамчун маълумот дар бораи ақидаҳои нави илмӣ, ихтироот, корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ ва таҷрибавӣ-конструкторӣ, пешниҳодҳои ратсионализаторӣ истифода карда шуда, ба самаранокгардонию истеҳсолоти соҳаҳо мусоидат менамояд. Тасдиқ карда шудааст, ки таъмини иттилоотии тараққиёти инноватсионии низомҳои идоракунӣ хусусияти хоси худро дошта, бештар бо марҳала ё давраҳои раванди инноватсионӣ алоқамандӣ дорад ва ҳар як марҳалаи раванди инноватсионӣ вобаста ба хусусиятҳои иттилоотии ба худ хосро талаб менамояд. Тавсия дода шудааст, ки амалигардонию як қатор чораҳои

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӯЗ

ниҳодӣ метавонанд низоми таъминоти иттилоотии тараққиёти инноватсионии соҳаҳоро дар ҷумҳурии мо ташаккул ва рушд диҳанд.

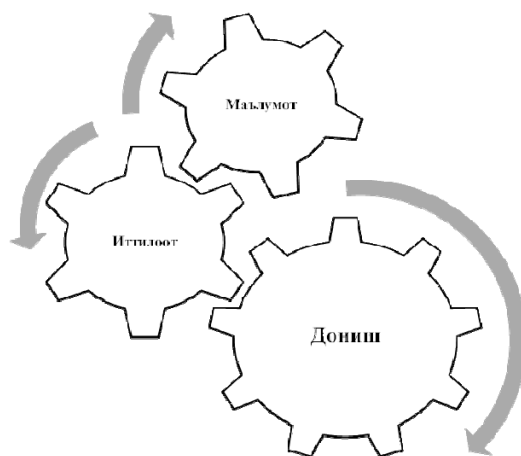
Калидвожаҳо: иттилоот, таъмини иттилоотӣ, инноватсия, тараққиёти инноватсионӣ, соҳаҳои пешбари иқтисодиёт, равандҳои инноватсионӣ, низоми таъминоти иттилоотӣ.

Дар шароити муосири рушди иқтисоди бозорӣ, ки бо равандҳои трансформатсионӣ алоқамандӣ дошта, дар низоми он унсурҳои иқтисодиёти инноватсионӣ ва рақамӣ мушоҳида карда мешаванд, масъалаи таъмини иттилоотии тараққиёти инноватсионии соҳаҳои пешбари иқтисодиёт: саноат, кишоварзӣ, сохтмон ва энергетика аҳаммияти муҳимро ба худ касб кардааст. Нақши илму дониш ҳамчун омили асосии рушди иқтисод ва муҳимияти истифодаи дурусти захираҳои иттилоотӣ дар тамоми соҳаҳои фаъолият ва зиндагии инсон баръало зоҳир гардидааст. Айни замон таъмини иттилоотӣ ба яке аз шартҳои ҳатмии фаъолият ва тараққии устувори низомҳои инноватсионии соҳаҳо табдил ёфтааст, ки ташкили фазои мусоиди иттилоотии ба инноватсия нигаронидашуда ва истифодаи самараноки захираҳои иттилоотии илмӣ-техникиро дар худ таҷассум менамояд.

Ҳанӯз дар давраҳои аввали тасдиқ шудани Барномаи рушди инноватсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2011–2020 аз тарафи муҳаққиқони ватанӣ чунин хулосабарорӣ шуда буд, ки дараҷаи иттилоотонии субъектҳои асосии раванди инноватсионӣ дар соҳаҳои иқтисодӣ паст аст: "Пурсишномаи гузаронидашуда аз 52 корхонаи саноатӣ дар самти иттилоот доштан оид ба ихтироот ва пешниҳодҳои ратсионализаторӣ, номавҷудии робитаро байни унсурҳои илмӣ-техникӣ ва истехсолӣ-технологии иқтидори инноватсионии саноати миллӣ тасдиқ менамояд. Аз рӯи натиҷаҳои пурсишнома маълум гардидааст, ки 11 дарсади пурсишшудагон доир ба ихтироот ва пешниҳодҳои ратсионализаторӣ маълумот доранд ва боқимонда 89 дарсади дигарашон иттилоъ надоранд" [10,с.22].

Бинобар ин, таҳқиқи назариявӣ ва амалии масъалаҳои таъминои иттилоотии тараққиёти инноватсионии соҳаҳои пешбари иқтисодиёт талаб менамоянд, ки тавассути равшансозии моҳияти иқтисодии мафҳумҳои асосии ин соҳа, роҳҳои ҳалли онҳо муайян карда шаванд. Маълум аст, ки дар ин самт равшансозии сарчашмаҳои ташаккули мафҳуми "иттилоот" нақш ва аҳаммияти муҳим доранд, чунки дар низоми инноватсионии тамоми соҳаҳои иқтисоди миллӣ, махсусан саноат ва кишоварзӣ, ҳама

дастоварду комёбиҳо дар асоси иттилоот ба даст оварда мешаванд. Иттилоот дар шакли дониш ва натиҷаҳои илмӣ дар раванди инноватсионӣ инъикос ёфта, маҷмӯи тамоми маълумотеро дарбар мегирад, ки онро шахс ё гурӯҳи одамон барои тавлиди ғояҳои инноватсионӣ истифода мебаранд, зеро заминаи навоариҳо маҳз татбиқи касбии илму дониш мебошад (расми 1).

Расми 1. Раванди табдили "маълумот–иттилоот–дониш"

Аксари муҳаққиқони соҳа бар ин ақидаанд, ки концепсияи возеҳтарин ва мукаммали иттилоот аз ҷониби К.Шеннон дар назарияи математикии иттилоот ба таври умумӣ таҳия ва ифода шуда буд, ки баъдтар ба назарияи классикии иттилоот асос гузоштааст [9, с.114]. Аммо бояд қайд кард, ки дар асарҳои К.Шеннон ва Н.Винер моҳияти таркибии иттилоот зоҳир нашудааст.

Баъдан, ин назарияҳо дар асарҳои олимони кибернетик ва биологи англис В.Ашби, Л.Бриллюэн, А.Тюринг такмил дода шуданд. Дар охири солҳои 60-уми асри гузашта равиши алгоритмӣ таҳия карда шуд, ки мувофиқи он асоси иттилоотро равишҳои миқдорӣ (эҳтимолӣ) ташкил медоданд. Бояд таъakkур дод, ки ин назарияҳо иттилоотро хеле маҳдуд тавсиф додаанд, аммо онҳо барои рушд ва такмили таҳқиқоти минбаъда дар ин самт заминаи асосӣ гузоштаанд.

Айни замон иттилоот мавзӯи омӯзиш ва таҳқиқи илмҳои гуногун гардидааст ва аз ин сабаб таърифҳои зиёди ин мафҳум бо мазмуну муҳтавои ҳархела пайдо шуданд, ки вобаста ба соҳаи таҳқиқ маъноҳои гуногун доранд. Бинобар ин, дар вобастагӣ аз соҳаи таҳқиқот иттилоотро ҳамчун зухуроти хусусияти системавирошда тавсиф медиҳанд.

Қайд кардан бамаврид аст, ки дар вобастагӣ аз зарурат, нақш ва аҳаммияти иттилоот, иттилоотонӣ, ҳифзи иттилоот ва ҳуқуқи дастрасӣ ба он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон якҷанд қонун мавриди амал қарор доранд ва дар худ мафҳумҳои асосии вобаста ба иттилоотро таркиб медиҳанд:

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи иттилоотонӣ» (06.08.2001с., №40);

2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи иттилоот» (10.05.2002с., № 55);

3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳифзи иттилоот» (02.12.2002с., №71);

4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳуқуқи дастрасӣ ба иттилоот» (18.06.2008 с., № 411).

Аз ҷумла дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи иттилоот» чунин мафҳуми иттилоот оварда шудааст: "Иттилоот – маълумот дар бораи шахс, ашё, воқеаҳо, падидаҳо ва ҷараёнҳо, сарфи назар аз шакли пешниҳоди онҳо" [1].

Иқтисодиёт низ аз соҳаҳои илмие мебошад, ки масъалаҳои соҳавии он дар сатҳи микро- мезо- ва макро- омӯхта мешаванд ва дар раванди ҳалли онҳо иттилоот мавқеи марказиро ишғол менамояд.

Албатта, баррасии ҳамаи масъалаҳои вобаста ба иттилоот бевосита ё бавосита бо иқтисодиёти низомҳои гуногуни идоракуни – корхона, соҳа, минтақа ва давлат алоқаманд аст, ки яке аз онҳо таъминоти иттилоотии тараққиёти инноватсионии соҳаҳои пешбари иқтисодиёт, махсусан саноат ва кишоварзӣ, мебошад.

Дар раванди таҳқиқи масъалаи таъмини иттилоотии тараққиёти инноватсионии соҳаҳои пешбари иқтисодиёт, иттилоот ҳамчун маълумот дар бораи ақидаҳои нави илмӣ, ихтироёт, корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ ва таҷрибавӣ-конструкторӣ, пешниҳодҳои ратсионализаторӣ истифода карда мешавад, ки ба самаранокгардонии истехсолоти соҳаҳо нигаронида шудаанд.

Дар раванди таъминоти иттилоотии тараққиёти инноватсионии соҳаҳои пешбар нақши "захираҳои иттилоотӣ" назаррас аст, ки дар шакли санадҳои алоҳида ва маҷмӯи ҳуҷҷатҳо дар низомҳои иттилоотӣ (вазорату идораҳо, корхонаҳо, китобхонаҳо, бойгонӣ, фондҳо, бонкҳо, сомонаҳои интернетӣ ва дигар ташкилотҳо) нигоҳ дошта мешаванд.

Омӯзиши адабиёти илмӣ имкон медиҳад чунин хулоса баровард, ки фаҳмиши васеъ ва маҳдуди захираҳои иттилоотӣ аз ҳамдигар фарқ мекунанд: ба маънои маҳдуд, ин манбаъҳои иттилоотие мебошанд, ки тавассути технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ (шабакаҳо) дастрас мегар-

данд ва ба маънои васеъ бошад, ҳама гуна иттилоотро мефаҳманд, ки дар воситаҳои нигоҳдорандаи маълумот сабт шуда, ҳифз карда мешаванд. Ҳамчун омили иқтисодӣ, захираҳои иттилоотӣ муносибати субъектҳои низоми инноватсионии соҳаи муайянро ифода мекунад, ки дар раванди бавучудой, тақсим, мубодила, мутобиқсозӣ ва истифодаи иттилооти инноватсионӣ дар васоити махсуси гуногун ҷамъоварӣ ва сабт карда мешаванд ва дар доираи ҳамкориҳои онҳо ҷиҳати амалигардонии фаъолияти инноватсионӣ истифода мешаванд.

Умуман, истифодаи мафҳуми "захираҳои иттилоотӣ" дар каламрави собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ дар натиҷаи зиёдшавии нақши иттилоот дар ҳама навъҳои фаъолият, инчунин, пас аз нашри асари илмии муҳаққиқ Г.Р.Громов: "Захираҳои миллии иттилоотӣ: муаммоҳои истифодабарии саноатӣ" (соли 1984) васеъ гардид, ки дар он "захираҳои иттилоотӣ–бевоҳита маҳсули фаъолияти зехнии қишри соҳибхтисос ва аз ҷиҳати эҷодӣ фаъоли аҳолии қобили меҳнати кишвар мебошад" [4, с.32].

Дар ҳамбастагӣ бо мафҳум ва моҳияти захираҳои иттилоотӣ бояд гуфт, ки маҳз зарурати таъмин ва истифодаи самараноки онҳо метавонад, ки дар шароити имрӯза субъектҳои фаъолияти инноватсионии соҳаҳои пешбари иқтисодиётро дар шакли низоми мукамал муттаҳид созад ва ба тараққиёти инноватсионии соҳаҳои иқтисоди миллий, махсусан саноат ва кишоварзӣ, мусоидат намояд. Аз ин чунин бармеояд, ки таъминоти иттилоотии тараққиёти инноватсиониро бояд дар ҳамаи дараҷаҳои идоракунӣ ба таври муназзам ба роҳ монда, маҳз дар асоси он қарорҳои дахлдори идоракунӣ аз тарафи субъектҳои иқтисодӣ бароварда шаванд.

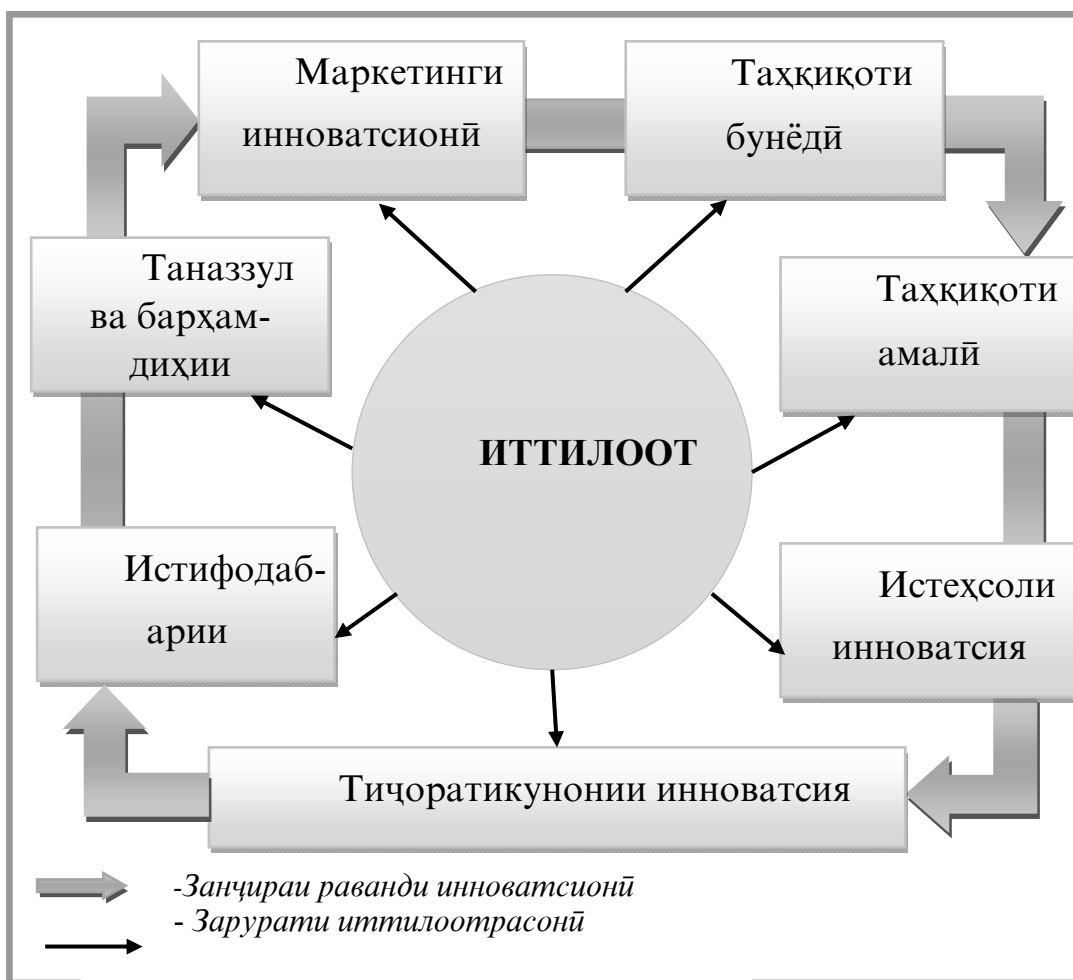
Қайд кардан зарур аст, ки таъминоти иттилоотии тараққиёти инноватсионии низомҳои идоракунӣ хусусияти хоси худро дошта, бештар бо марҳала ё давраҳои раванди инноватсионӣ алоқамандӣ дорад, ки чунинанд [7, с.12]:

- Маркетинги инноватсионӣ;
- Таҳқиқоти бунёдӣ;
- Таҳқиқоти амалӣ;
- Истеҳсоли инноватсия;
- Тижоратикунии инноватсия;
- Истифодабарии (эксплуататсия) инноватсия;
- Таназзул ва барҳамдиҳии инноватсия.

Ҳар як марҳалаи раванди инноватсионӣ дар алоқамандӣ аз хусусиятҳои иттилооти ба худ хосро талаб менамояд (расми 2).

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӯЗ

Марҳалаи *маркетинги инноватсионӣ* ба он нигаронида шудааст, ки тавассути он иттилоот доир ба талаботи инноватсионии дар бозорҳои соҳавӣ пайдошуда ҷамъоварӣ мегарданд ва баъди таҳлилу коркард шудан, ҳулосабарорӣ мешаванд. Ҳулосабарорӣ дар ин марҳала, инчунин, аз рӯйи таҳлили иттилоот оид ба қомеъҳои охиринаи прогресси илмӣ-техникӣ ба даст оварда мешавад.

Расми 2. Раванди инноватсионӣ ва зарурати иттилоотонии он

Дар марҳалаи *таҳқиқоти бунёдӣ*, баъди ҳулосабарорӣ аз маркетинги инноватсионӣ натиҷагиришуда, ғояи инноватсия ташаккул меёбад ва маълумот доир ба назарияҳо ва ақидаҳои илмӣ дар ин самт ҷойдошта ҷамъоварӣ ва таҳлил мегарданд. Чунин низ буда метавонад, ки нисбати ин ғояи нав умуман назарияҳо вучуд надошта бошанд ва он дар шакли ихтироот таҳқиқоти алоҳидаро талаб менамояд. Ин қор низ дар навбати худ бо таҳлили маҷмӯи иттилоотӣ дар раванди гузаронидани қорҳои илмӣ-

таҳқиқотӣ бадастомада алоқаманд аст, ки натиҷаи он асосноккунии амалишавандагии ғояи ташаккулѐфта мебошад.

Марҳалаи *таҳқиқоти амалӣ* дар заминаи маълумоти натиҷагиришудаи таҳқиқоти бунѐдӣ сураат мегирад, ки тавассути истифодабарии онҳо корҳои таҷрибавӣ-конструкторӣ иҷро карда мешаванд ва намунаи санҷишии инноватсия мавриди таҳхис қарор дода мешавад (истеҳсолоти таҷрибавӣ). Баъди гирифтани иттилооти зарурӣ доир ба таҳхис ва ислоҳи нуқсонҳо, роҳбарияти низоми идоракунӣ (субъектони соҳибкорӣ, корхонаҳо, иттиҳодияҳои илмӣ-истеҳсолӣ, пажӯҳишгоҳ ва ташкилотҳои илмӣ-таҳқиқотӣ) ҷиҳати дар истеҳсолот татбиқшаванда будани инноватсия қарор қабул менамоянд.

Дар асоси расму нақшаҳо ва ҳисобу китобҳои тасдиқшудаи марҳалаи таҳқиқоти амалӣ, ки иттилооти лозимиро дар худ нигоҳ медоранд, *истеҳсоли инноватсия* (ашѐи нав, маҳсулоти нав, техникаи нав) шуруъ карда мешавад.

Албатта, ҳангоми *тиҷоратикунони инноватсия* низ иттилоот дар бораи харидорони имконпазир, рафтор ва қобилияти харидории онҳо, аксуламали рақибон ва дигар омилҳои бозорӣ зарур аст, то ин ки субъекти фаъолияти инноватсионии ин ѐ он соҳаи татбиқкунандаи инноватсия мавқеи пешсафӣ ѐ ишғолкардаи худро дар бозор аз даст надихад ва вобаста ба зарурат инноватсияшро такмил диҳад.

Истифодабарии инноватсия марҳалаест, ки субъекти фаъолияти инноватсионӣ бояд оид ба ақидаи харидорон нисбати маҳсулоти худ иттилоот гирифта, таҳлил ва ҳулосабарорӣ кунад, чунки дар ин марҳала низ вай уҳдадорихои кафолатии ба зимма гирифтаашро бояд иҷро намояд.

Иттилоот дар марҳалаи *таназзул ва барҳамдиҳии инноватсия* ҳам барои истеҳсолкунандагон ва ҳам барои истифодабарандагон шартӣ ҳатмист, чунки маҳз маълумоти саривақтӣ доир ба қуҳнашавии инноватсия ва дар бозор пайдо шудани вариантҳои зиѐди онро ивазкунанда имкон медиҳад, то самти фаъолияти инноватсионии субъектони хоҷагидорӣ тағйир дода шавад ва ѐ инноватсияи мазкур такмил гардад. Нисбати барҳамдиҳии инноватсия бошад, бояд дар санадҳои техникий он иттилооти зарурӣ оид ба барҳамдиҳӣ ѐ нобудсозии он бояд ҷой дода шуда бошад, ки истифодабарандагон ѐ муассисаи масъул беҳатар онро нест кунад (маҳсулоти химиявӣ ва таъйиноти техникӣ).

Дар маҷмӯъ, таркиби иттилоотро вобаста ба марҳалаи раванди инноватсионӣ ва талаботи субъектҳои низоми инноватсионии соҳаҳои пешбари иқтисодиѐт, махсусан саноат ва кишоварзӣ, муайян кардан мувофиқи

мақсад аст. Мутаассифона, айни замон низоми иттилоотрасонӣ вобаста ба марҳалаҳои раванди инноватсионии соҳаҳои саноати миллӣ ва кишоварзӣ ҷавобгӯии талабот нест ва дар ҷумҳурии мо бозори иттилоотрасонӣ барои соҳаи инноватсионӣ ташаккул наёфтааст. Бинобар ин, дар ҷараёни таҳия ва татбиқи инноватсияҳо, ҳамаи субъектҳои дар ин раванд ширкаткунанда (менечерон, олимон, муҳаккикон) бояд дар асоси захираҳои иттилоотии муҳим, саривақтӣ ва боэътимод қарорҳои асоснок ва санҷидашуда қабул кунанд. Мусаллам аст, ки ҳар қадар марҳалаҳои раванди инноватсионӣ бо иттилоот таъмин бошад, ҳамоно андозаи ин раванд беҳтар ва самараноктар амалӣ карда шуда, инноватсияҳо дар саноат ва кишоварзӣ бо дараҷаи баланди муваффақият татбиқ карда мешаванд.

Таъмини номувофиқи иттилоотӣ, татбиқи навовариҳоро метавонад ба як раванди хеле душвор ва мураккаб табдил диҳад. Нокифоягии иттилоотӣ дар раванди инноватсионӣ, махсусан дар марҳалаҳои охири татбиқи он, метавонад ба талафоти назарраси иқтисодӣ оварда расонад.

Аз ин ҷо бояд ёдрас шавем, ки дар низоми инноватсионии соҳавӣ захираҳои иттилоотиро ба се навъ ҷудо мекунанд:

—захираҳои иттилоотие, ки раванди идоракунии низоми инноватсионии соҳаҳоро таъмин ва раҳнамоӣ месозанд;

—захираҳои иттилоотие, ки бевосита раванди коркард ва татбиқи лоиҳаҳои инноватсиониро дар низоми инноватсионии соҳаҳо таъмин ва раҳнамоӣ мекунанд;

—захираҳои иттилоотӣ дар бораи донишҳои нав (инноватсияҳо), ки дар раванди интиқол, татбиқ ва азхудкунии навовариҳои соҳавӣ истифода мешаванд ва раҳнамоӣ мекунанд.

Захираҳои иттилоотӣ, ки раванди идоракунии тамоми равандҳои инноватсиониро таъмин ва ҳамроҳӣ мекунанд, бояд ҳангоми коркарди сиёсати давлатии инноватсионӣ пешбинӣ карда шаванд. Аз ин ҷо чунин бармеояд, ки бешак, ҳангоми татбиқи лоиҳаҳои инноватсионӣ ҳамаи марҳалаҳои раванди инноватсионӣ, аз пайдоиши ғоя то татбиқ намудани инноватсия дар истеҳсолот ба иттилооти боэътимод, мувофиқ ва саривақтӣ ниёз доранд. Махсусан, зарурати он дар марҳалаи таҳвил, татбиқ ва азхудкунии инноватсияҳо дар соҳаҳои пешбари иқтисодиёт зоҳир мегардад, зеро бидуни маълумоти зарурӣ дар бораи донишҳои нав (инноватсия), натиҷаи самарабахшро аз ғайриамалии инноватсионӣ интизор шудан ғайриимкон аст.

Баррасии масъалаи зарурати истифодабарии иттилоот барои тараққиёти инноватсионии соҳаҳо ва субъектҳои хоҷагидорӣ онҳо таъмини итти-

лоотиро дар ин самт талаб менамояд, ки моҳият ва тавсифи таркиби ин раванд низ бояд равшан сохта шавад.

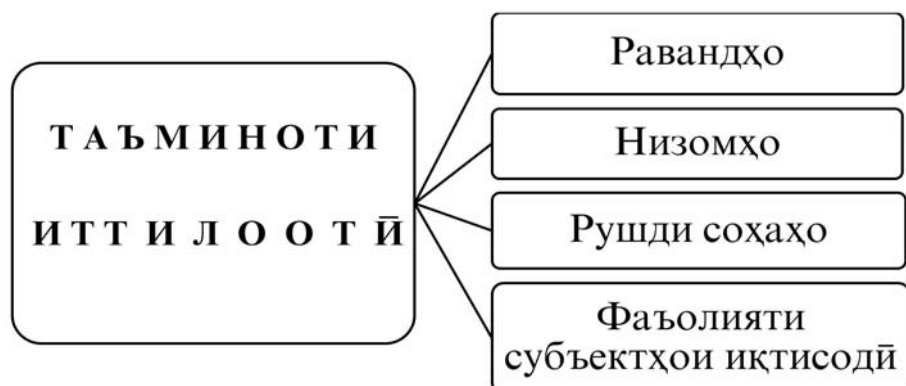
Ҳангоми таҳлил ва баррасии мафҳуми "таъмини иттилоотӣ" аз рӯи сарчашмаҳои илмӣ таҳлилӣ, маълум гардид, ки дар адабиёти илмӣ аввал мафҳумҳои "хизматрасонии иттилоотӣ", "дастгирии иттилоотӣ" ва "мушоиати иттилоотӣ" истифода шудаанд.

Таҳлили ташаккул ва инкишофи ин мафҳумҳо аз он шаҳодат медиҳанд, ки расман истилоҳи "хизматрасонии иттилоотӣ" дар адабиёти илмӣ нисбати дигар мафҳумҳо пештар истифода гардидааст. Соли 1975 дар "Луғати истилоҳот оид ба информатика" мафҳуми "таъмини иттилоотӣ" вучуд надорад, аммо "хизматрасонии иттилоотӣ" ҳамчун хизматрасонии истифодабаранда аз ҷониби сохтори иттилоотӣ тавсиф дода шудааст [8].

Баъди солҳои 80-уми асри XX дар ҳуҷҷатгузориҳои соҳавӣ истифодаи истилоҳи "таъмини иттилоотии коркардҳои илмӣ-техникӣ" ҷорӣ карда шудааст, ки маҷмӯи равандҳои ҷамъоварӣ ва пешниҳоди иттилооти махсуси тайёркардашударо барои ҳалли масъалаҳои идоракунии ва илмӣ-техникӣ тавсиф медиҳад. Зери мафҳуми "хизматрасонии иттилоотӣ" бошад, маҷмӯи равандҳо доир ба таъмини дархостҳои иттилоотии истифодабарандагони иттилооти илмӣ-техникӣ фаҳмида мешавад [6].

Дар сарчашмаи дигар "таъмини иттилоотӣ" ҳамчун маҷмӯи захира ва хизматҳои иттилоотӣ тавсиф дода шудааст, ки дар мувофиқат бо марҳалаҳои иҷроӣ барои ҳалли масъалаҳои идоракунии ва илмӣ-техникӣ нигаронида шудааст [5]. Назари муҳаққиқ Ф.С. Воройской дуруст аст, ки таърифи ин мафҳумро маҳдуд арзёбӣ менамояд ва васеъсозии онро таъкид мекунад: "Таъмини иттилоотӣ – маҷмӯи захираҳо ва хизматҳои иттилоотӣ мебошанд, ки дар мувофиқат бо марҳалаҳои иҷроӣ вазифаҳо, барои ҳалли масъалаҳои идоракунии, илмӣ, техникӣ, истеҳсолӣ, тижоратӣ ва дигар масъалаҳо пешниҳод карда мешаванд" [3]. Аз назари мо, ба ин таъриф метавон инчунин, масъалаҳои инноватсионӣ ё таракқиёти инноватсиониро ҳамроҳ кард.

Таҳлили адабиёти илмӣ ва соҳавӣ дар самти мукамалгардонии мафҳуми "таъмини иттилоотӣ" барои чунин хулоса баровардан имкон медиҳад, ки он нисбати равандҳо, низомҳо, ҷанбаҳои фаъолияти субъектҳои хоҷагидорӣ ва рушди соҳаҳо истифода шавад (расми 3).

Расми 3. Низом ва равандҳои тақозокунандаи таъминоти иттилоотӣ

Бояд тазакурр дод, ки ҳар як раванду низомҳои таъминоти гуногундошта ба таъминоти иттилоотӣ ниёз дошта, рушд ва тараққиёти инноватсионии соҳаҳои иқтисоди миллӣ в субъектҳои хоҷагидорӣ низ бидуни иттилооти кофӣ ғайриимкон аст.

Албатта, хусусиятҳои таркибии ҳар як раванд, низом, соҳа ё фаъолият гуногунанд, ки дар вобастагӣ бо онҳо иттилооти тақозошаванда ва зарурӣ низ метавонад сарчашма ва таркиби ҳархела дошта бошад. Аз он ҷумла, тараққиёт ва рушди инноватсионии соҳаҳои иқтисодӣ, ба монанди саноат ва кишоварзӣ ба иттилоот эҳтиёҷ дорад ва таъмини он ташаккули низоми мукаммали иттилоотиро талаб менамояд.

Ташаккули чунин низом дар навбати худ амалигардонии як қатор чораҳои институтсионалиро дар ин самт пешбинӣ менамояд: муайянкунии ваколату вазифаҳои ҳар як мақомоту идораҳои давлатии масъули иттилооти илмӣ-техникӣ ва иноватсионӣ, барқарорсозии робитаи байни дорандагони иттилооти илмӣ-техникӣ, инноватсионӣ ва истифодабарандагони имконпазири онҳо (субъектҳои иқтисодӣ), мушаххассозии шакли ҳисоботҳо оид ба татбиқ ва истифодаи инноватсияҳо барои ҳамаи субъектҳои иқтисодӣ, пешбурди омили инноватсия дар тамоми соҳаҳо, пайвастании тамоми корхонаҳои соҳаҳои пешбари иқтисодиёт ба сомонаҳои интернетии паҳнкунандаи иттилооти илмӣ-техникӣ ва инноватсионӣ.

Аз ин ҷо метавон чунин хулоса кард, ки маҳз дуруст ба роҳ мондан ва ташкил намудани низоми таъмини иттилоотӣ ба тараққиёт ва рушди инноватсионии соҳаҳои пешбари иқтисоди миллӣ мусоидат карда метавонад ва чунин низом дар сатҳи тамоми соҳаҳои иқтисодӣ ва минтақаҳои ҷумҳурӣ бояд зернизомҳои худро дошта бошад.

АДАБИЁТ

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи иттилоот» аз 10.05.2002с., №55 // [Манбаи электронӣ: Речаи дастрасӣ: <http://mmk.tj/legislation>]. (Санаи муроҷиат: 17.09.2020с.).
2. Барномаи рушди инноватсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2011–2020 (№227, аз 30.04.2011с.).
3. Воройской Ф.С. Информатика // Новый систематизированный толковый словарь-справочник. – М., 2003. –124 с.
4. Громов Г.Р. Национальные информационные ресурсы: проблемы промышленной эксплуатации/ Г.Р. Громов. - М., Наука. 1984. – 236 с.
5. Информационно-библиотечная деятельность, библиография. Термины и определения // ГОСТ 7.0.-99. – М., 1983. – 13 с.
6. Научно-информационная деятельность. Основные термины и определения // ГОСТ 7.27-80. – М., 1983. – 13 с.
7. Рахмонов Дж.Р. Управление инновационными процессами на промышленных предприятиях в условиях переходной экономики // автореферат дис. ... канд. экон. наук: 08.00.05 / Дж.Р. Рахмонов. – Москва, 2016. – 26 с.
8. Терминологический словарь по информатике. - М., 1975. – 752 с.
9. Ушакова А.В. Становление и развитие теории информации //Научный вестник МГТУ ГА, № 215. -Москва, 2015. – С.114-116.
10. Файзуллоев М.К., Рахмонов Дж.Р. Формирование и развитие инновационного типа национальной промышленности // Вестник ТНУ. Серия экономических наук. Часть 2. – Душанбе, 2012. – С.20-23
11. Shannon CE. A Mathematical Theory of Communication // Bell System Technical Journal - 1948. - Vol. 27,- P. 379- 423.

**ИНФОРМАЦИОННОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ ИННОВАЦИОННОГО
РАЗВИТИЯ ВЕДУЩИХ ОТРАСЛЕЙ ЭКОНОМИКИ**

НЕЪМОНОВ МУЗАФФАР СУЛАЙМОНОВИЧ,
аспирант кафедры информационных систем в экономике
Таджикского национального университета
734025, Таджикистан, Душанбе, улица Лохути 2;
тел.: (+992) 907-10-00-03; e-mail: mnemonov@gmail.com.

ШАМСОВ ИЛЁСДЖОН САФАРОВИЧ,

доктор экономических наук,
доцент, декан финансово-экономического факультета
Таджикского национального университета
734025, Таджикистан, Душанбе, улица Лохути 2;
тел.: (+992) 918-78-89-38; e-mail: shamsov1976@mail.ru.

В статье исследуются необходимость и важность информационного обеспечения инновационного развития ведущих отраслей экономики и рассматриваются различные аспекты совершенствования этого процесса. Отмечается, что в современных условиях развития рыночной экономики, связанных с трансформационными процессами, в которых наблюдаются элементы инновационной и цифровой экономики, проблемы информационного обеспечения инновационного развития ведущих отраслей экономики: промышленности, сельского хозяйства, строительства и энергетика приобретают особую значимость. В процессе исследования вопроса информационного обеспечения инновационного развития ведущих секторов экономики было отмечено, что информация используется как данные и сведения о новых научных идеях, изобретениях, научно-исследовательских и опытно-конструкторских работ, рационализаторских предложений, способствующих росту эффективности производства отраслей. Подтверждается, что информационное обеспечение инновационного развития систем управления имеет свои особенности, в большей степени относящиеся к этапам или фазам инновационного процесса, и каждый этап инновационного процесса требует своей информации в зависимости от своих особенностей. Рекомендуются реализация ряда институциональных мер, которые могли бы способствовать формированию и развитию систем информационного обеспечения инновационного развития отраслей в нашей стране.

Ключевые слова: информация, информационное обеспечение, инновация, инновационное развитие, ведущие отрасли экономики, инновационные процессы, система информационного обеспечения.

**INFORMATION PROVISION FOR INNOVATIVE
DEVELOPMENT OF LEADING BRANCHES OF THE ECONOMY**

NEMONOV MUZAFFAR SULAIMONOVICH,

postgraduate student of the Department of Information Systems in
Economics in the Tajik National University,
734025, Tajikistan, Dushanbe, Lokhuti street 2;
tel.: (+992) 907-10-00-03; e-mail: mnemonov@gmail.com

SHAMSOV ILYASJON SAFAROVICH,

Doctor Economic Sciences, Associate Professor,
Dean of the Faculty of Finance and Economics in the
Tajik National University,
734025, Tajikistan, Dushanbe, Lokhuti street 2;
tel.: (+992) 918-78-89-38; e-mail: shamsov1976@mail.ru

The article examines the need and importance of information provision for the innovative development of leading sectors of the economy and examines various aspects of improving this process. It is noted that in the modern conditions of the development of a market economy associated with transformation processes in which elements of an innovative and digital economy are observed, the problems of information provision for the innovative development of leading sectors of the economy: industry, agriculture, construction and energy are of particular importance. In the process of studying the issue of information provision for the innovative development of the leading sectors of the economy, it was noted that information is used as data and information about new scientific ideas, inventions, research and experimental design work, rationalization proposals that contribute to the growth of production efficiency in industries. It is confirmed that information provision for the innovative development of management systems has its own characteristics, to a greater extent related to the stages or phases of the innovation process, and each stage of the innovation process requires its own information depending on its characteristics. It is recommended to implement a number of institutional measures that could contribute to the formation and development of information systems for the innovative development of industries in our country.

Keywords: *information, information provision, innovation, innovative development, leading sectors of the economy, innovative processes, information provision system.*

ОСНОВЫ АВТОМАТИЗАЦИИ СИСТЕМЫ НАЛОГООБЛОЖЕНИЯ

КАСИРОВА ФАРАНГИС ДЖУНАЙДУЛЛОЕВНА,
соискатель кафедры информационных систем, в экономике
факультета бухгалтерского учёта и цифровой экономики
Таджикского национального университета
734025, Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 17;
тел.: +992 917-37-42-24; e-mail: kasirova89@bk.ru

Данная статья посвящена рассмотрению работы методологии налогообложения в рамках информационной системы АИС "Налог", которая автоматизирует все сферы налоговой деятельности. Подробно изложены функциональные подсистемы АИС. Даны рекомендации по формированию Единого электронного информационного хранилища данных в нашей стране, что будет способствовать повышению эффективности работы налоговых органов.

Ключевые слова: Автоматизация налоговой деятельности, информационная система, АИС "Налог", программное обеспечение, электронная обработка данных, электронный документооборот, единое электронное информационное хранилище данных.

Развитие рыночной экономики идет непрерывным повышением объема финансово – экономических данных, которые муниципальные финансовые учреждения обязаны накапливать, обрабатывать и проанализировать. Не являются исключением и налоговые службы.

Использование информационно-коммуникационных технологий считаются мировой тенденцией глобального развития. Применения сегодняшних технологий и обработки данных обладает главной значимости как для увеличения конкурентоспособности экономики и расширение способности с целью интеграции ее в глобальную систему хозяйства, так и для увеличения результативности базы государственного управления во всех уровнях власти, в муниципальные и негосударственные секторы экономики. С

точки зрения М.Р. Алискерова: "Информационная технология—это процесс, использующий совокупность средств и методов сбора, обработки и передачи данных для получения информации нового качества о состоянии объекта,

процесса или явления. Цель информационной технологии— производство информации для ее анализа человеком и принятия на его основе решения по выполнению какого-либо действия" [1, 22].

С целью увеличения качества работы муниципальных органов значимы совершенствование управления, подходящая организация управленческих процедур, в частности развитие современных концепций делопроизводства [3, 6].

Во всем мире, в том числе и в Таджикистане, уже давно сделали вывод, о том, что информационные технологические процессы дают возможность целесообразно осуществить корпоративное управление, увеличивая тем самым свойство работы во всех предприятиях.

Несмотря на то что различным аспектам организации и осуществления налогового администрирования в экономической науке уделено достаточно много внимания, в настоящее время мало работ посвящено исследованию проблем повышения его информатизации.

В.П. Касарева отметила что: "в 1975 году конгресс ЮНЕСКО определил зависимость экономического потенциала государств от информационной вооруженности (помимо таких показателей как численность населения, национальный доход, природные ресурсы и т.д.). Под информационной вооруженностью понимается способность быстро, качественно обрабатывать информацию, возникающую во всех сферах деятельности общества" [5, 8].

По нашему мнению, информационная вооруженность-это наличие необходимых информационных технических средств обеспечивающая любой сфере деятельности совершенствование и защиту информационной инфраструктуры, определяющий степень применения прогрессивных технологий, которые снижают трудовую стоимость соответствующих ресурсов.

На Окинаве (Япония) 22 июля 2000 года государствами "Большой восьмерки" была принята Хартия Глобального Информационного Общества, в которой изложены ключевые аспекты вхождения стран в такое общество, а также принципы организации деятельности государств в процессе формирования глобального информационного общества [2,35].

Уровень информатизации стало важным обстоятельством благоприятного экономического формирования и конкурентоспособности государства, как на внутреннем, так и на внешних рынках. От масштабов и качества применения информационных технологий в профессиональные работы экспертов в данной системе зависит степень экономического и социального развития общества, его связь с глобальной экономической системой.

Информационные технологии находятся в непрерывном развитии и

совершенствовании, чему способствуют появления все более современных технических средств, разработка инновационных систем и методов организации данных, их передачи, хранения и обработки, форм взаимодействия пользователей с техническими и другими компонентами информационно-вычислительных систем.

Говоря об использовании информационных технологий, нельзя не затронуть проблему информационной безопасности. Защита информации в информационных системах становится сейчас особенно актуальной, так как информационные атаки на компьютерные системы могут серьезно навредить деятельности любого предприятия, а органам государственного администрирования особенно. Для поддержания информационной безопасности необходимо использовать методы и средства защиты информации, которые объединяются в четыре подсистемы: [8]

- подсистема разграничения доступа (через пароли);
- подсистема регистрации и учета пользователей в специальных электронных журналах;
- криптографическая подсистема (шифрование информации);
- подсистема обеспечения целостности (неизменности) информации (физическая охрана средств вычислительной техники и магнитных носителей).

Разграничение доступа очень эффективный способ сохранения ресурсов системы от утечек и несанкционированного доступа.

Подсистема регистрации и учета пользователей в специальных электронных журналах позволяет регистрацию входа (выхода) пользователя в систему или же из системы.

Криптографические методы защиты данных считаются наиболее надежными. Необходимо отметить, что все основные задачи Защиты информации от НСД решаются с применением криптографии. В некоторых случаях они могут быть решены и другими путями, но, как правило, использование криптографии повышает качество их решения.

Подсистема обеспечения целостности обеспечивает целостности программных средств и обрабатываемой информации, а также физическая охрана средств вычислительной техники и носителей информации. Сегодняшние технические средства могут помочь автоматизировать огромное количество сложных технологических действий, однако выбор той или иной информации с целью принятия решения, качество и количество необходимой для рассмотрения данных остается за человеком.

Исходя из этого, чтобы избежать превращения информационной кон-

цепции предприятия в большое хранилище ненужной и невостребованной информации, необходимо точно установить связи информационного взаимодействия между элементами информационной системы. Необходимо осуществить процесс информационного обеспечения с разграничением и определением нужных и подходящих массивов информации, расширить процесс процедурами обеспечения качества и точности сведений. Для этого нужно обратить особенное внимание на источники информации, кроме того вопросам унификации разных форматов сведений, поступающих из разных источников, что существенно упрощает ее сравнение и приведение к единообразному виду.

Следовательно, значимость задач информатизации абсолютно всех областей производственно-экономической структуры не вызывает колебаний.

Необходимость в исследованиях и использовании эффективных и соответствующих настоящей реальности компьютерных программ и информационных технологий возрастает.

Сегодня автоматизация и использование инновационных технологий становятся незаменимыми, так как предоставляют вероятность улучшить и рационализировать управленческую функцию за счет использования новейших средств сбора, передачи и переработки информации, повышая ее собственных и прогнозных возможностей, что нужно для своевременного принятия решений.

На сегодняшний день в налоговых инспекциях существуют информационные системы, созданные на разных аппаратных и операционных платформах. В данных системах автоматизированы простые трудозатратные технологические процессы, как регистрация и ограниченный учет налогоплательщиков, осуществление камеральных проверок, допускающие в некоторой степени увеличить эффективность работы инспекторов.

Однако, непостоянность непростого налогового законодательства и методической основы деятельности налоговой службы, многоуровневый состав, иерархии управления, разделение в пространстве инспекций и контроль делают применение имеющих автоматизированных систем управления процессами налогообложения недостаточно результативными [7, 511].

В этой связи с этим необходимо модернизировать налоговое законодательство, а также автоматизацию системы налогообложения на примере зарубежного опыта иностранных развитых государств с целью улучшения и качества работы налоговых служб и эффективно использовать сегодняшние технологические процессы не только в сфере налогового администрирования, но и всех органов государственной власти в совокупности.

Развитие и объединение автоматизированных систем в налогообложении и обмен информации между ними создали развитие стандартизации, что и служит стимулом дальнейшего роста налоговой информатики. На данный период времени можно подчеркнуть два главных уровня стандартизации АИС:

1) унификация содержимого баз данных автоматизированных систем и основ знаний налоговых концепций обеспечения принятия решений налогового характера (терминологии и систем кодирования данных);

2) стандартизация интерфейсов (форматов и протоколов электронного обмена данными на уровне систем и их компонентов);

Рассмотренные материалы дают возможность сделать вывод о том, что применение информационных технологий, опирающихся на сегодняшнюю вычислительную технику, содействуют налоговой службе найти решение поставленных целей и задач быстро и результативно.

Понятно, что объектом труда сотрудников территориальных налоговых органов считается информация, и при выполнении своих обязанностей налоговые инспекторы обрабатывают и рассматривают большой объем информации, приходящий к ним на бумажных носителях. Принимая во внимание значимость информационных технологий для достижения своих целей в налоговой структуре указаны специальные отделы, занимающиеся разработкой ведомственной автоматизированной информационной системы и поддержание ее в действующем состоянии. Для модернизации информационно-технического администрирования функционирования налоговых служб, имеется необходимость введение инновационных информационно-коммуникационных технологий. Налоговые органы взаимодействуют с большим числом других организаций в части получения необходимой информации для своего функционирования. Для этого создается информационная база налоговых органов, которая должна [1, 13]:

- содержать исчерпывающую (возможно более точную) информацию о тех сторонах хозяйственной деятельности предприятия, которые связаны с исчислением и уплатой налогов;
- давать налоговым органам возможность быстро разыскивать предприятия-налогоплательщики и физических лиц;
- позволять получать как стандартные отчеты, так и сводки и выборки по произвольным запросам;
- обеспечивать контроль достоверности содержащейся на базе данных информации, поступившей из различных справочников, путем ее автоматизированного сопоставления и анализа;

- оперативно получать и анализировать сведения обо всех контактах налогоплательщиков с государственными органами и банками.

На сегодняшний день налоговые службы знают почти все о своих налогоплательщиках. Платформы, которые формируются фискальным органом, для интеграции информационных ресурсов с таможенным органом, банками, ЗАГС, позволяют налоговым органам применять и поменять методы налогового контроля: Во-первых, постоянно работать с большим объемом информации; во-вторых, улучшать налоговый контроль. М.В. Мишустин считает: что "одним из направлений модернизации налогового администрирования является совершенствование работы с налогоплательщиком, расширение сферы предоставляемых ему информационных услуг. Новые формы работы с налогоплательщиком предполагают переход на бесконтактную сдачу налоговых деклараций и отчетности, в том числе по почте или по каналам связи. Такая форма сдачи предполагает усиление информационно-разъяснительной работы с налогоплательщиками" [6, 240–249].

Основные принципы автоматизации налоговой службы:

- комплексность и системность автоматизации, ее подчиненность решению задач, стоящих перед налоговой службой в настоящее время на перспективу;

- активность в обеспечении информационных потребностей пользователей;

- поэтапность и преемственность в проведении автоматизации;

- накопление информации в банках данных в местах ее использования;

- совместность общесистемных банков данных по входу, выходу и базовым задачам;

- представление пользователю удобного автоматизированного доступа к информации в пределах установленной компетенции;

- одноразовый ввод информации и многократное, многоцелевое ее использование;

- обеспечение требуемой конфиденциальности информации.

Комплексным решением по автоматизации функциональных процессов в налоговых органах, является информационная система **АИС «Налог»**, который гарантирует автоматизированный сбор, учет, обработку, обобщение изучение налоговых сведений и помощь принятия решений в налоговых процессах.

Автоматизированная информационная система «Налог» представляет собой форму организационного управления органами Госналогслужбы. АИС «Налог» позволяет расширить круг решаемых задач, повысить анали-

тику, обоснованность и своевременность принимаемых решений, снизить трудоемкость и рационализировать управленческую деятельность налоговых органов путем применения экономико-математических методов, вычислительной техники и средств связи, упорядочения информационных потоков [3, 14].

С точки зрения Ефремова Л.И. АИС «Налог» строится как многоуровневая система обработки налоговой информации, включающая в качестве составных частей:[1].

- корпоративные информационные системы типовых узлов местного уровня;
- систему обеспечения информационной безопасности (распределение прав доступа пользователей на сервере, антивирусное обеспечение);
- систему мониторинга и управления (осуществляется в административной части данной системы);
- систему телекоммуникаций (СТК)
- сдача налоговой и бухгалтерской отчетности налогоплательщиками через интернет, телемосты между налоговыми службами и инспекциями

По нашему мнению, в Республике Таджикистан тоже имеется необходимость применения подобной системы для реализации совершенствования автоматизации системы налогообложения объединяя в единое информационное пространство все системы нашей страны, что дает возможность обеспечить всех органов государственной власти перейти в единую систему и упростить деятельность всех государственных служб.

Цели и задачи налоговых служб на 2020

1) Необходимо формирование единого механизма таможенного и налогового администрирования. Задача этого объединения будет направлена на отслеживание «всю цепочку прохождения товаров–от нахождения на границе до конкретных потребителей».

2) АИС «Налог-3». Это программное обеспечение по сей день находится в бета стадии, нужно доработать программное обеспечение системы, улучшить управления рисками до использования при назначении плановых налоговых проверок.

3) Введение в многоопытное использование программного обеспечения с целью рассмотрения транзакций и взаимосвязей налогоплательщиков и выявления типовых схем уклонения от налогообложения. Результатом проведённой работы станет объединение сведений налоговой с онлайн–ККТ, это повергнет к тотальному контролю НДС всей цепочку развития НДС в РТ.

Получив данные и сведения таможи, банков, онлайн-ККТ и счетов-фактур из налоговых деклараций можно, объединить товарно-денежный оборот.

Следовательно, можно выделить, что налоговые инспекторы обязаны использовать автоматический исследования взаимосвязей для поиска подтверждений недобросовестных согласованных действий. Они представляют собой методы контроля, которые должны сопоставлять законные и незаконные связи: учредители, руководители и действия, которые могут говорить о скрываеом взаимодействии и о какой-то подконтрольности.

На основе информации, накапливаемой в информационных фондах хранилища, возможно выявление правонарушителей налогового законодательства посредством обработки данных (как собственной информации, так и получаемой из сторонних организаций—банков, органов МВД, таможенных органов, ГИБДД, лицензионной и регистрационной палат и т.д.) и выдача первичного материала для планирования контрольной работы в конкретной налоговой инспекции, а также выполнение работ по исполнению запросов, поступающих от государственных органов управления.

В связи с этим, реализация комплекса мероприятий, предполагающих более полную автоматизацию контрольной работы налоговых органов и создание Единого электронного информационного хранилища данных, будут способствовать увеличению эффективности налогового контроля, направленного на своевременное выявление, предотвращение и предупреждение налоговых правонарушений. Исходя из выше перечисленных причин можно сделать вывод о том, что экономика и налоговая система — это большие иерархические системы. Из-за объема информации и оперативности принятия решений вручную управлять ими невозможно, таким образом необходимо использование новых информационных технологий. Очень важно знать всю информацию о предметной области налогообложения, которая включает:

- назначения работ системы налогообложения;
- область определения и результатные значения работ;
- что и как отображается документально;
- инфологическая модель предметной области налогообложения.

На сегодняшний период времени автоматизация налогообложения становится не только насущной потребностью, но и является важным условием стимулирования реализации налоговой реформы. Автоматизация налогового контроля при использовании совокупности мероприятий по введению системы развития и сдачи в налоговые службы в электронном виде документов, автоматизированной камеральной проверки, внедрению прогрессивных

автоматизированных способов планирования и сопровождения выездных налоговых ревизий способствует рационализации и повышению эффективности деятельности налоговых служб.

ЛИТЕРАТУРА

1. Алискеров, М.Р. Информационные системы в налогообложении: Учебное пособие / М.Р.Алискеров. Махачкала, 2011. – 143 с. [22,13].
2. Бакланова, Н.Е. Совершенствование и функционирования территориальных налоговых инспекций с использованием современных информационных технологий: дис. ... канд. экон. наук.08.00.05. – Экономика и управление народным хозяйством (Региональная экономика) / Федеральное государственное образовательное учреждение высшего профессионального образования «Всероссийская государственная налоговая академия Министерства финансов Российской Федерации». Москва, 2008. – 185с. [35].
3. Давлаткиреева Л.З. Теория и практика применения информационных систем в налоговой сфере и национальный проект в налоговой сфере АИС «Налог»: Учеб. пособие / Л.З. Давлаткиреева. 2-ое изд. Москва, 2012. Изд-во ФЛИНТА – 77 с. [6,14].
4. Ефремова, Л. И. Автоматизация налоговой деятельности / Л.И. Ефремова, Т.А. Ефремова // Финансы и налоговая политика. Журнал: актуальные вопросы экономических наук. Саранск, 2010 – 34с. [2]. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/avtomatizatsiya-nalogovoy-deyatelnosti/viewer>
5. Косарева, В.П. Экономическая информатика: учеб. под руковод. / В.П. Косарева, Л.В. Еремина. /Финансы и статистика. Москва, 2002. –590 с. [8].
6. Мишустин, М.В. Информационно-технологические основы государственного налогового администрирования в России: Монография / М.В. Мишустин. – М.: ЮНИТИ-Дана, 2005. – 252 с. [240–249].
7. Черник, Д.Г. Основы налоговой системы: Учеб. для вузов. / Под. ред. Д.Г. Черник., А.П. Починок, В.П. Морозов. – М.: «Юнити-Дана», 2000. [511 с.].
8. [URL]: Режим доступа: <https://fstec.ru/index?id=384:rukovodyashchij-dokument-reshenie-predsdatelya-gostekhkmissii-rossii-ot-30-marta-1992-g>
Согласно руководящим документам Гостехкомиссии при Президенте РФ от 30.04.1992. (08.04.2020)

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӮЗ
АСОСҲОИ АВТОМАТИЗАТСИЯИ АНДОЗ

КАСИРОВА ФАРАНГИС ҶУНАЙДУЛЛОЕВНА,
унвонҷӯи кафедраи системаҳои иттилоотӣ дар иқтисодиёти факултаи
иқтисод ва идораи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
734025, Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17;
тел.: +992 917-37-42-24; e-mail: kasirova89@bk.ru

Мақола ба баррасии кори методологияи андозбандӣ дар доираи системаи иттилоотии AIS "Tax" бахшида шудааст, ки тамоми соҳаҳои фаъолияти андозро автоматӣ мекунад. Зерисистемаҳои функционалии AIS муфассал мебошанд. Дар бораи ташаккули нигаҳдориҳои ягонаи иттилоотии электронӣ дар кишвари мо тавсияҳо дода мешаванд, ки ба баланд бардоштани самаранокии мақомоти андоз мусоидат мекунанд.

Калидвожаҳо: Автоматикунории андоз, системаи иттилоотии АИС «Налог», нармафзор, системаи коркарди электронии маълумот, системаи электронии дар ҷараёни кори, анбори ягонаи иттилоот.

BASES OF AUTOMATION OF THE TAXATION SYSTEM

KASIROVA FARANGIS DZHUNAI DULLOEVA,
applicant, department of information systems in Economics
Tajik National University
734025, Tajikistan, Dushanbe, Rudaki ave. 17;
tel.: 917-37-42-24; e-mail: kasirova89@bk.ru

This article is devoted to the consideration of the work of the taxation methodology in the framework of the information system AIS "Tax", which automates all areas of tax activity. The functional subsystems of AIS are described in detail. Recommendations are given on the formation of a unified electronic information data warehouse in our country, which will contribute to increasing the efficiency of the tax authorities.

Keywords: Automation of tax activity, information system AIS "Tax", software, electronic data processing system, electronic document management system, a single electronic information data warehouse.

УДК: 657

ГЕНЕЗИС РАЗВИТИЯ ГОСУДАРСТВЕННОГО АУДИТА

ДАВЛАТЗОДА ДИЛМУРОД АШУРБЕКОВ,

кандидат экономических наук, доцент, кафедры «Менеджмент и маркетинг» Российско-Таджикского (славянского) университета (РТСУ)
734025, Таджикистан, г. Душанбе, ул. М. Турсунзаде д. 30;
тел.: +992 933 45 01 01; e-mail: d.a.davlatov@mail.ru

ЗОКИРОВА ФАРЗОНА ДЖУМАЕВНА,

кандидат экономических наук, преподаватель кафедры бухгалтерского учета Таджикского национального университета
734025, Таджикистан, г. Душанбе, ул. С. Шерози д. 14. кв 62;
тел.: +992 937-13 -00- 04; e-mail: zfarzona@bk.ru

В статье рассматривается генезис государственного аудита, начиная со времени образования и развития древнейших государств таджиков, когда был создан первый контрольный орган государственного финансового контроля до современного создания Счетной палаты Республики Таджикистан.

При этом анализируются 7 этапов развития теории государственного финансового контроля: древнейшие государства таджиков Каянидов и Пешдадов (конец III в. в течение II века до н.э.); Туркестанское генерал-губернаторство и Бухарский эмират (1867-1920);

Таджикская АССР (1924-1929); Таджикская ССР 1929-1991; новый период становления государственного финансового контроля в современном Таджикистане (1991-1994); развитие государственного контроля на территории современного Таджикистана (1994-2011); новейший период развития системы государственного финансового контроля и его главной формы государственного аудита (2011-2020).

Выявлены ключевые характеристики и особенности формирования и развития контрольной деятельности на каждом этапе.

Проведен анализ влияния государственного аудита на развитие системы государственного управления, проведен анализ нормативно-правового обеспечения субъектов государственных финансового контроля.

Проведены исследования по истории создания и развития финансово-го контроля на территории современного Таджикистана, которые свидетельствуют о том, что контроль над финансовыми ресурсами был и остается одним из ключевых элементов управления государством.

Ключевые слова: *государственный аудит, финансово-контрольная деятельность, счетная палата, правовой статус, сбор налогов, налогообложение, государственный бюджет.*

Для разработки методики государственного аудита предварительно следует определить предпосылки его выделения в самостоятельную область знаний, а также исторические аспекты его развития, оценить существующую практику в свете исторической ретроспективы.

Знания исторического развития идеи, философии и форм воплощения в практику финансового контроля со стороны государственных органов помогает лучше понять современное состояние его концепции, перспективы дальнейшего развития, осознать насколько важна его роль в современной практике управления государственными средствами и имуществом.

По имеющимся литературным источникам государственный контроль берет начало в глубокое прошлое ко времени развития древнейших государств таджиков: Каянидов и Пешдадидов (конец III в течение II века до н.э.). Контролю подвергался в основном сбор налогов, в связи с тем, что доходная часть бюджета зависела от его объемов. В связи с этим, особо актуально стоял вопрос совершенствования налоговой системы, как одной из важнейших функций государственного управления. С одной стороны, пополнение государственной казны определялось эффективностью налоговой системы, а с другой началось развитие финансового контроля [11, с. 15].

Государства древних таджиков III-II век до н.э., по имеющимся литературным источникам, характеризовались слабой организацией государственного финансового контроля, основанной на сборе «дани» и налогов с населения. В государствах Каянидов и Пешдадидов (конец III в течение II века до н.э.) появились первые предпосылки формирования системы государственного контроля и централизации государственного управления.

После правления Каянидов и Пешдадидов (конец III в течение II века до н.э.) территорией современного Таджикистана управляли около двадцати государств, династий и чужеземных завоевателей. Социально-политическую организацию можно назвать сложной, и отличалась она многообразием форм правления [12, с. 151]. Необходимо отметить, что какие-либо отличительные особенности в организации системы финансового

контроля в государственных образованиях древних таджиков нами не выявлено, поскольку они практически идентичны по организации и управлению государственного устройства.

В VIII после того, как Средняя Азия была завоевана арабами, положение народа ухудшилось. Народные массы подвергались гонениям и облагались тяжелым налоговым бременем, которое способствовало увеличению негативных настроений в обществе, результатом этого стало образование антихалифатского движения [112, с. 151], расцвет которого пришелся на IX век. В первой половине IX движение усилилось, объединение политических элит привело к образованию династий иранского происхождения - Саманидов и Тахиридов. Большая часть территории современного Таджикистана находилась во владении Саманидского государства.

По мнению многих специалистов, история таджикских органов финансового контроля берет свое начало с правления династии Саманидов (819 гг. - 1005 гг. до н.э.) [12, с. 152]. Государство Саманидов отличалось централизованной системой управления, схожей с ныне действующей территорией современного Таджикистана. Государственный аппарат управления делился на две ветви: дворец эмира («Даргах») и центральные военно-гражданские министерства («Девоны»). Необходимо отметить: первым прототипом современных контрольных органов можно считать девон «мушриф» - осуществляющий контроль доходной и расходной части бюджета [12, с. 152]. Основу финансовой политики древних государств таджиков составляла налоговая политика, в связи с чем, остро стояла необходимость ее совершенствования. Основу эффективной системы налогообложения составляет сбор налогов, исправная их уплата, которая обеспечивает внутреннюю и внешнюю стабильность в государстве: установление правопорядка в государстве, защиту территории от нападения врагов [11, с. 16].

По нашему мнению, в устоявшемся государственном устройстве того периода, была эффективная организация финансового контроля. Она во многом способствовала экономическому росту, который приходится на расцвет государственности таджиков в эпоху правления династии Саманидов. Несмотря на огромные военные расходы, наблюдался постоянный рост доходной части казны государства. Система государственного контроля при Саманидах служила эталоном в течение следующих тысячелетий [12, с. 152].

Необходимо отметить, что становление финансового контроля в государственных образованиях, которые находились на территории нынешне-

го Таджикистана, составляют основу современной отечественной системы финансового контроля, со схожей структурой управления, распределения обязанностей и функций контроля.

Новый этап развития системы финансового контроля пришелся на 1867 год, после присоединения Средней Азии в состав Российской империи и образования Туркестанского генерал-губернаторства. Северные районы Таджикистана (Согдийская область) и Восточный Памир входили в состав Туркестанского генерал-губернаторства. Западный Памир, южные и центральные районы входили в состав Бухарского эмирата. Функции контролера возлагались на генерал-губернатора, назначаемого Российским императором [11, с.18].

В 1886 году на территории генерал-губернаторства произошли кардинальные административные реформы [12, с. 153]. Реформа имела успех, генерал-губернаторство отличалось слаженностью контрольной деятельности, специальные Советы при Эмире занимались проверкой рынков, где проверялась точность весов, честность государственных чиновников. В случае, если продавец или чиновник уличались в обмане, им отрубали руку или закидывали камнями. Решение по поводу наказания принимал Имам, не каждый из священнослужителей или знати соглашались на столь ответственную должность. Жесткие карательные меры, которые основывались на религиозных принципах, свидетельствуют о том, что в финансово-хозяйственной деятельности государства соблюдался порядок, были установлены соответствующие временные формы введения соответствующего учета и составления отчетности, которая передавалась в государственную канцелярию. Также в вышеупомянутых государствах проверкой сбора налогов, «дани», контролем доходов и расходов казны занимались проверяющие, которые назначались из знатных родов. Финансовый контроль защищал государственную казну от безграмотных и нечестных чиновников, которые могли грабить ее по неграмотности или корысти.

В общественно-политической жизни общества начали происходить преобразования, которые также касались системы контроля общественного сектора. С развитием общественного строя со всеми преобразованиями, происходящими в обществе, система государственного контроля продолжала свое развитие. Система государственного финансового контроля получила свое новое перерождение в дореволюционный период. С развитием мануфактурного производства возникла необходимость в эффективной системе контроля. Возросла значимость системы контроля, расширились ее функции, теперь органы финансового контроля были ответственны не

только за сбор «дани», контроля «рынков», распределения доходов и расходов государственной казны, также они отвечали за контроль мануфактур, количества и качества выпускаемой продукции, за контролем условий труда рабочих [11, с.19].

Контроль проводился централизованно на территории Бухары, где был издан Приказ. Государственные служащие вели специальные счетные книги, служащие также осуществляли учет доходов, расходов и вели оправдательную документацию. Государственный финансовый контроль находился на стадии развития и вбирал в себя особенности и черты счетно-контрольного аппарата Российской империи.

Неэффективная финансово-хозяйственная политика, Октябрьская революция 1917 года, Сентябрьская 1920 года привели к нестабильности и расколу в обществе. Войны, революции оказали свое влияние на распределение территорий. В ходе национально-территориального размежевания Средней Азии территория современного Таджикистана была раздроблена.

Решением Совета народных комиссаров от 5 декабря 1917 года был образован народный комиссариат государственного контроля, в обязанности, которого входило проведение ведомственных проверок. 18 января 1918 года был принят «Декрет о Центральной контрольной коллегии и местных учетно-контрольных коллегиях, и комиссии». В Декрете также отражалось направление развития, распространение и организация социалистического производства и необходимость создания рабочего контроля. 12 сентября 1917 года в ходе принятия «Митинга о переходе власти», Советский Туркестан вошел в состав Ташкентского Совета, где главным органом финансового контроля являлся Верховный Ревизионный комиссариат. Второй съезд Советов 25 октября 1917 года принял постановление о создании рабочего контроля, отличительной особенностью которого можно считать добровольный характер рабочего контроля.

25 января 1918 года на 4 съезде Советов Туркестанского края принята резолюция, где подчеркивалась важность создания в крае рабоче-крестьянского контроля над производством. После принятия Директив и указов начался процесс национализации предприятий и установление над ними рабочего контроля. Перед властью стояла множество трудностей, несмотря на это, к марту 1918 года на восьмидесяти из семисот предприятий (11,4%) установлен рабоче-крестьянский контроль. По мере укрепления Советской власти на территории нынешнего Северного Таджикистана был установлен рабочий контроль практически на всех предприятиях промышленного производства и торговой сферы.

Установление рабочего контроля на территории современного Таджикистана было сопряжено большими трудностями, безграмотностью населения, непониманием финансово-экономической ситуации, слабым развитием промышленности, отсутствием крупных мануфактур, было развито кустарное производство фальсифицированной продукции.

С формированием нового эффективного Государственного аппарата РСФСР (Российская Советская Федеративная Социалистическая Республика) (1917 год) началось воплощение в жизнь идеи о создании единого контрольного органа, который бы осуществлял контроль над всеми учреждениями, ведомствами и служил во блага народов Социалистических Республик.

14 октября 1924 года в ходе национально-территориального размежевания принято постановление об образовании Таджикской Автономной ССР, входившей в состав Узбекской ССР. Согласно выпущенной Директиве Народного комиссариата внутренних дел рабоче-крестьянской инспекции Таджикской АССР (Автономная республика), инспекция могла проводить на своей территории контрольно-аналитические мероприятия различного рода. Однако, в случае выявления параллели в ходе работы инспекции контрольного ведомства с аппаратом Узбекской ССР, народный комиссариат подчинялся республиканскому ведомству и имел право требовать сведения о ходе проверки по заранее установленной форме. Назвать контрольную деятельность, проводимую местными органами независимой нельзя, народный комиссариат внутренних дел рабоче-крестьянской инспекции был в подчинении ведомств Узбекской ССР, контрольные мероприятия, проводимые как по собственной инициативе, так и по распоряжению включались с годовой отчет Узбекской ССР[11, с.21].

Первым централизованным и организованным контрольным органом на территории Республики Таджикистан мы считаем Народный комиссариат внутренних дел рабоче-крестьянской инспекции, однако необходимо отметить, что инспекция не обладала независимостью, и говорить о достоверно проведенных контрольно-аналитических мероприятиях не приходится.

17 декабря 1924 года было принято Постановление об образовании Национального финансово-контрольного аппарата Таджикской АССР. Новообразованный контрольный аппарат столкнулся с вызовами времени, крупные землевладельцы и промышленники «Амлякдры» не желая терять свое имущество и влияние, оказывали активное сопротивление становлению Советской власти [12, с. 154]. Контролеры начали проводить выездные проверки. Необ-

ходимо отметить, что этот период характеризуется зарождением первых выездных проверок и ревизий. Контролерами был установлен поэтапный порядок поведения контрольных мероприятий, объектом которого являлись учетные книги, оправдательные документы, где учитывались все статьи расходов. Постановление «Об упразднении аппарата амлякдаров», принятое 19 мая 1925 года, стало его гарантом. После смены Эмирского аппарата, который потерял свое влияние, за проведение проверок, ревизии, контроля налоговой и бюджетно-денежной политики, начал отвечать Национальный финансово-контрольный аппарат Таджикской АССР. Аппарат обладал полномочиями проведения межведомственных проверок, за проведение контрольно-аналитических процедур, связанных с финансами, распределением, управлением и контролем финансовых потоков. В ходе преобразований системы финансового контроля Национальный финансово-контрольный аппарат был преобразован в Народный комиссариат финансов. Необходимо отметить, что Народный комиссариат финансов является прототипом Министерства финансов Республики Таджикистан, и сейчас учреждение имеет в своем подчинении управление, имеет право осуществлять проверки подведомственных ему структур[11, с.21].

В 1936 году по приказу НКВД (Народный комиссариат внутренних дел) СССР при МВД (Министерстве внутренних дел) было создано специальное подразделение, которое занималась проверкой финансово-хозяйственной деятельности учреждений и экономических субъектов.

13 августа 1963 года постановлением Совета министров Таджикской ССР был выпущен Декрет об образовании Контрольно-ревизионного управления при Министерстве финансов Таджикской ССР. Управление занималось проверкой финансово-хозяйственной деятельности учреждений подведомственных министерству финансов, эффективностью, целенаправленностью распределения средств государственного бюджета, занималось анализом проекта бюджета на будущий год, вплоть до приобретения независимости республики до 1994 года.

Необходимо отметить, что Советское прошлое контрольно-ревизионных органов республики оставило большой отпечаток на нынешнюю систему контроля. Нужно подчеркнуть, что истоками государственного финансового контроля, периодом его развития и совершенствования является Советская эпоха. Однако, контрольно-ревизионные органы страны советов были лишены независимости и организационной самостоятельности, в связи с этим мы считаем, что качество оценки проверок, ревизий, выданных заключений весьма сомнительны.

После гражданской войны страна нуждалась в кардинальных переменах, реформа системы государственного финансового контроля являлось одним из ключевых. В 1994 году Контрольно-ревизионное управление было расформировано и на его базе создано главное Государственное ревизионное управление при Министерстве финансов Республики Таджикистан, оно имела свои структурные подразделения во всех областях. Управление занималось проверкой использования средств государственного бюджета. В связи с возросшими фактами коррупции, неэффективным расходованием государственных средств началась реформа во всех сферах государственного управления, в том числе и в системе государственного контроля [11, с.22].

Указом Президента Республики Таджикистан от 21 июля 1999 года было принято постановление «О дополнительных мерах по усилению борьбы с экономической преступностью и коррупцией». Следующим шагом 25 января 2001 года было образовано Управление государственного финансового контроля при Президенте Республики Таджикистан. Указом под № 456 того же года 30 мая Управление было преобразовано в Комитет государственного финансового контроля Республики Таджикистан[4]. Комитет являлся первым независимым органом финансового контроля в Республике Таджикистан и занимался проверкой эффективности распределения бюджетных средств, ведомственных и вневедомственных проверок, ревизий бюджетных учреждений, финансируемых из государственного бюджета. Для Таджикистана Комитет стал первым опытом по борьбе с неэффективным использованием государственных средств и коррупцией. Орган был подотчетен непосредственно Президенту Республики Таджикистан.

Несмотря на все предпринятые меры, рост коррупции трудно было сдерживать, недоверие населения к органам финансового контроля возрастало. В 2005 году был принят Закон «О борьбе с коррупцией»[3]. В ходе реформы 2006 года, в Республике было сокращено количество министерств и ведомств. Данная реформа должна была обеспечить снижение «бюрократический проволочек» и должно было вернуть доверие населения к системе государственного управления. 10 января 2007 года Президент Республики Таджикистан своим Указом № 143 упразднил Комитет. В этом Указе было отражено о создании нового финансово-контрольного аппарата Агентства по государственному финансовому контролю и борьбе с коррупцией. Основными задачами органа являются: противодействие и профилактика преступлений коррупционного характера, расследование выявленных фактов коррупции[5]. На момент создания Агентства проблемы коррупции в Республике являлись значи-

мыми на ряду с проблемами бедности и возрождения экономики республики в целом.

Необходимость создания отдельного органа для противодействия коррупционным процессам возникла с ростом количества фактов коррупции. Гражданская война оставила свои негативные отпечатки на всю экономику в целом, коррупция подрывала и так слабую экономику страны. Агентство, в какой-то степени, смогло повлиять на количество экономических правонарушений, но добиться полного результата не смогло. По данным влиятельного исследовательского центра TransparencyInternational, на момент создания Агентства в 2007 году, Таджикистан занимал 160-е места стран по Индексу восприятия коррупции, а на 2019 год страна занимает 152 место. Необходимо отметить, что за 12 лет существования Агентства особых положительных сдвигов не произошло [14].

Вопрос реформирования системы финансового контроля является актуальным для Республики, достичь положительных преобразований можно путем внедрения положительного зарубежного опыта.

Одним из путей реформирования системы контроля можно считать создание нового более независимого органа контроля. Инструменты контроля, которого отличаются эффективностью и результативностью, отвечающие международным требованиям. И этим инструментом, по нашему мнению, можно считать государственный аудит. Таджикистан вступил в «эпоху глобализации», эффективная система государственного финансового контроля является одним из ключевых аспектов его развития [11, с.23].

В октябре 2008 года Президентом Республики был подписан Указ о Стратегии действия по модернизации системы государственного контроля. В июле 2009 года, совместно с группой Всемирного банка и группой национальных специалистов, началась работа. В ходе кропотливого труда рабочей группы в 2011 году и был принят Закон РТ «О Счетной палате Республики Таджикистан», Указом Президента Республики Таджикистан от 12 декабря 2011 года под № 1173 была образована Счётная палата Республики Таджикистан [13].

С целью формулирования критериев эффективности системы государственного аудита, в работе был проведен критический анализ существующих методологических подходов к оценке эффективности в сфере контроля государственных финансов. Вместе с тем государственный аудит является новым институтом для Таджикистана, поэтому целесообразно рассматривать только предпосылки для его становления, но и одновременно предпосылки для дальнейшего развития. Мы рассматриваем предпосылки создания и развития гос-

ударственного финансового контроля в определенных временных рамках, в своем развитии контроль прошел семь периодов (табл. 1).

Первый период можно охарактеризовать зарождением государственного контроля, который основывался на фискальных мероприятиях сборах дани с населения.

На второй этап приходится более упорядоченная система сбора налогов с землевладельцев и обеспеченной части общества, что способствовала становлению системы государственного контроля. Образование Таджикской АССР характеризовалось неустойчивостью всей системы управления, из-за революционных настроений в обществе. Первыми предпосылками становления системы контроля нового образца, упорядоченной системой организации государственного контроля характеризует следующий этап периодизации развития системы контроля. Особенности нового этапа становления контроля в современном Таджикистане является образование совершенно новой системы государственного финансового контроля для Республики Таджикистан, что можно назвать ключевым самостоятельным звеном в системе государственного управления.

Профилактика и борьба против коррупционных преступлений являлись особенностями шестого этапа развития системы финансового контроля в Республике.

Влияние внешнеполитических колебаний на национальную экономику способствовали становлению новой формы контроля государственного аудита [11, с.25].

Внедрение новых методов контроля, аудита эффективности и стратегического аудита можно охарактеризовать, седьмой этап периодизации развития государственного финансового контроля, где главной целью контрольных органов является профилактика экономических правонарушений и оценка эффективности, результативности, и экономичности использования средств государственного бюджета и государственного имущества. [11, с.25].

Концепция теоритического развития государственного аудита основывается на определении исторического подхода и обосновывает влияние исторического подхода на современную стадию развития контроля. Наличие теоритического обоснования делает государственный аудит отраслью не только практического, но и научного содержания. Исследование генезиса государственного аудита нацелено на установление его временных границ, обнаружение исторических периодов, предопределяющих формирование событий, объективно обуславливающих его становление; выявление не только предпосылок, но и условий, неизбежно приводящих к созданию государственного

аудита, как вида практической деятельности и области научных знаний; разработке периодизации его развития. [8, с.13].

Систематизация мирового вклада в формирование концепции государственного аудита позволила разработать периодизацию его развития, которая включает семь исторических периодов, отражающих предпосылки возникновения государственного аудита, его становление и развитие (табл. 1).

Таблица 1.

Периодизация развития государственного финансового контроля на территории современного Таджикистана

Периоды развития теории государственного финансового контроля	Основная характеристика периода
Первый этап Древнейшие государства таджиков Каянидов и Пешдадов (конец III в теченийII века до н.э.)	1.Необходимость в систематизации государственного финансового контроля за сбором налогов с населения. 2.Осознание необходимости в совершенствовании государственного финансового контроля, на общегосударственном уровне.
Второй этап Туркестанское генерал- губернаторство и Бухарский эмират (1867-1920)	Отход от устаревшей системы сбора «дани» к развитию системы финансового контроля.
Третий этап. Таджикская АССР (1924-1929)	Развитие теории государственного финансового контроля с точки зрения удовлетворения общественных потребностей.
Четвертый этап. Таджикская ССР 1929-1991	Формирование теории государственного финансового контроля, как многоуровневой системы обеспечивающая сохранность общественных благ и ресурсов.
Пятый этап. Новый период становления государственного финансового контроля в современном Таджикистане (1991-1994)	Становление совершенно новой системы государственного финансового контроля для Республики Таджикистан. Государственный финансовый контроль как ключевое самостоятельное звено в системе государственного управления.
Шестой этап. Развитие государственного контроля на территории современного Таджикистана (1994-2011)	1.Борьба с коррупционными преступлениями, основная задача Правительства. Профилактика увеличения коррупционных правонарушений. 2.Развитие системы государственного финансового контроля, в частности развитие понятия государственный аудит. 3. Процесс глобализации и его влияние на национальные экономики, особенно су-

	щественное влияние экономических процессов чувствуют на себе страны с менее развитыми экономиками.
Седьмой этап. Новейший период развития системы государственно-го финансового контроля, и его главной формы государственного аудита (2011-2020)	Внедрение новых методов контроля, аудита эффективности и стратегического аудита. Главная цель контрольных органов профилактика экономических правонарушений и оценка эффективности, результативности, и экономичности использования средств государственного бюджета, и государственного имущества.

Источник: составлен авторами

Необходимо отметить, что государственный аудит является новым институтом для Таджикистана, поэтому целесообразно рассматривать не только предпосылки его становления, но и одновременно предпосылки его дальнейшего развития.

С позиции методологии научного познания государственный аудит, как науку, должны отличать:

- 1) практическая востребованность;
- 2) наличие теории.

Практическая востребованность государственного аудита доказана специальными методами. Наличие теории, как наиболее сложной и развитой формы организации, должно не только противостоять практике, но и обобщать ее, формировать целостное представление о закономерностях функционирования государственного аудита, выступать высшей и наиболее совершенной формой его научного обоснования [8, с.18].

Нами доказано, что попытки определить содержание государственно-го аудита с позиций формальной логики обуславливают создание его формальной теории, предполагающей разработку предмета, метода, понятного аппарата. Такое представление не способно раскрыть целостные свойства государственного аудита ввиду его сложности, как объекта исследования из-за неочевидности границ, неоднородности состава элементов, многообразия связей [8, с.14].

ЛИТЕРАТУРА

1. Закона Республики Таджикистан 28 июня 2011 года № 749 «О Счетной палате Республики Таджикистан».

2. Закон Республики Таджикистан от 24 февраля 2017 г. № 1389 «Об Агентстве по государственному финансовому контролю и борьбе с коррупцией Республики Таджикистан».

3. Закон Республики Таджикистан от 27 февраля 2017 г. № 1386 «О борьбе с коррупцией»

4. Указ Президента РТ от 21 января 2001 г. № 456 «Об образовании Управления государственного финансового контроля при Президенте Республики Таджикистан».

5. Указ Президента РТ от 10 января 2007 г. № 143 «Об Агентстве по государственному финансовому контролю и борьбе с коррупцией Республики Таджикистан».

6. Белобжецкий И.А. Новый этап в развитии теории и практики финансового контроля /И.А. Белобжецкий //Финансы СССР. – 983 с.– № 1. – 558 с

7. Булгакова С. В. Теория, методология и организация системы управленческого учета: Автореф. дис. канд. экон. наук. – Мичуринск-наукоград РФ, 2009.– 35 с.

8. Воронин Ю. М. Государственный финансовый контроль: вопросы теории и практики / Ю. М. Воронин. – М.: Финансовый контроль, 2005. – С. 51.

9. Давлатзода Д.А. Сахибов Е.Н Особенности формирования и развития институтов финансового контроля на территории современного Таджикистана// Труд и социальные отношения. 2019. № 4. С. 150-162.

10. Зокирова Ф.Дж. Организационно-методическое обеспечение государственного аудита (на материалах Республики Таджикистан): Автореф. дис. канд. экон. наук. – Душанбе РТ, 2020.– 25с.

11. Зокирова Ф.Дж. Организационно-методическое обеспечение государственного аудита (на материалах Республики Таджикистан): Диссертация. канд. экон. наук. – Душанбе РТ, 2020.– 170с.

12. Хушвахтов Х.Х. Некоторые историко-правовые аспекты становления и развития местных органов управления в Средней Азии. - // Сборник статей. - С.150-155.

13. Шаломанова О.В., Черных А.А. Ревизия как форма финансово- хозяйственного контроля / О.В. Шаломанова, А.А. Черных // Экономика и менеджмент инновационных технологий. – 2014. – № 12 (39). – С.559.

14. Ежедневная газета «Азия плюс» URL: <http://www.asiaplus.tj>

15. URL: [http://www. Transparency. org](http://www.Transparency.org)

ТАЪРИХИ ТАШАККУЛ ВА РУШДИ АУДИТИ ДАВЛАТӢ

ДАВЛАТЗОДА ДИЛМУРОД АШУРБЕКОВ,

номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи «менечмент ва маркетинги» Донишгоҳи Россияву-Тоҷикистон (славянӣ) (РТСУ)
734025, Тоҷикистон ш. Душанбе, кӯч. М. Турсунзода 30;

ЗОКИРОВА ФАРЗОНА ҶУМӢАЕВНА,

номзади илмҳои иқтисодӣ, муаллимаи кафедраи баҳисобгирии
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
734025, Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯч. С. Шерозӣ 14,

Дар мақолаи мазкур тарихи рушди аудити давлатӣ баррасӣ шудааст, аз ташақкул ва рушди давлатҳои қадимтарини тоҷикон, вақте ки аввалин мақомоти назорати давлатии молиявии давлатӣ ба вуҷуд омадаст то таъсиси муосири Палатаи ҳисоби Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Ҳамзамон, 7 марҳилаи рушди назарияи назорати молиявии давлатӣ таҳлил карда мешавад: давлатҳои қадими тоҷикон, Каёнӣён, ва Пешдодиён (охири асри III дар асри II пеш аз милод); генерал - губернатори Туркистон ва аморати Бухоро (1867-1920); Ҷумҳурии Мухтори Шӯравии Сосиалистии Тоҷикистон (1924-1929); Ҷумҳурии Шӯравии Сосиалистии Тоҷикистон (1929-1991); давраи муосири рушди системаи назорати давлатии молиявӣ ва шакли асосии аудити давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон (2011-2020).

Хусусиятҳои калидӣ ва хусусиятҳои ташақкул ва рушди фаъолияти назорат дар ҳар як марҳила муайян карда шуданд.

Таҳлили таъсири аудити давлатӣ ба рушди системаи идоракунии давлатӣ ва таҳлили заминаи меъёрии субъектҳои назорати давлатии молиявӣ гузаронида мешавад.

Оид ба таърихи таъсис ва рушди назорати молиявӣ дар қаламрави Тоҷикистони муосир тадқиқот гузаронида шуданд, ки онҳо нишон медиҳанд, ки назорат аз болои манбаъҳои молиявӣ яке аз унсурҳои асосии идоракунии давлатӣ буд ва боқӣ мемонад.

Калидвожаҳо: *аудити давлатӣ, фаъолияти молиявӣ ва назорат, палатаи ҳисобӣ, мақоми ҳуқуқӣ, ситонидани андозҳо, андозбандӣ, буҷети давлатӣ.*

GENESIS OF DEVELOPMENT OF STATE AUDIT

DAVLATZODA DILMUROD ASHURBEKOV,

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, «Management and Marketing» Russian-Tajik (Slavonic) University (RTSU)
734025, Tajikistan, Dushanbe, M. Tursunzade 30;

ZOKIROVA FARZONA JUMAYEVNA,

Candidate of Economic Sciences, Lecturer of the Department of Accounting,
Tajik National University
734025, Tajikistan, Dushanbe, S. Sherozi 14;

The article deals with the genesis of state audit, since the formation and development of the most ancient states of the Tajiks, when the first state financial control authority was created to the modern establishment of the Accounts Chamber of the Republic of Tajikistan.

Thus 7 stages of development of the theory of state financial control are analyzed: the most ancient states of Tajiks Kayanids and Peshdads (the end of III century B.C.); Turkestan governorship general and Bukhara Emirate (1867-1920);

Tajik ASSR (1924-1929); Tajik SSR 1929-1991; the new period of formation of state financial control in modern Tajikistan (1991-1994); development of state control in the territory of modern Tajikistan (1994-2011); the latest period of development of state financial control system and its main form of state audit (2011-2020).

The key characteristics and peculiarities of formation and development of control activity at each stage are identified.

The analysis of influence of state audit on the development of the system of state administration was carried out, the analysis of the normative-legal support of the subjects of state financial control was carried out.

Research on the history of establishment and development of financial control in the territory of modern Tajikistan has been carried out, which indicates that the control of financial resources has been and remains one of the key elements of state management.

Key words: *state audit, financial and control activity, accounting chamber, legal status, tax collection, taxation, state budget.*

УДК:338.124,4

**БУҲРОНИ ИҚТИСОДИ ҶАР БАҲШИ ЗАХИРАҲОИ
СӯЗИШВОРИИ ТОҶИКИСТОН**

АКРАМҲОҶОВ АҚБАРҲОН,

унвончуи Маркази тадқиқоти стратегии
назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

734025, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 89;
тел.:900-88-22-13

Ҷар ин мақола муаллиф вазъи яке аз соҳаҳои муҳимтарини иқтисодиёт, амнияти иқтисодии онро ҷар баҳши нафту гази энергетикаи Тоҷикистон ҷар шароитҳои бӯҳрони иқтисодии соҳа ҷар ин баҳш баррасӣ намудааст. Ислоҳоти истеҳсолоти низоми баҳши энергетикӣ нафту гази Тоҷикистон ҷар солҳои истиқлолияти кишвар яке аз масъалаҳои муҳими ҳаёти иқтисодии кишвар мебошад. Аз ҷумла, қайд карда мешавад, ки ислоҳоти ин баҳши соҳаи энергетикаи кишвар бо худ ҳамгироии истеҳсолоти захираҳои геологӣ нафту гази Тоҷикистонро ифода мекунад, инчунин истифодабарии одилонаи захираҳои энергетикӣ ин соҳа хусусан ҷар минтақаи ҷанубу шарқии кишвар талаб карда мешавад.

Калидвожаҳо: амнияти энергетикӣ, ҳамгирӣ, захираи геологӣ, нафту газ, саноат, манбаҳои кушода, иншоотҳои нафту газ, истифодабарии оқилона.

Ҷар баҳши мавзӯи мазкур Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ханӯз 21 ноябри соли 1997 доир ба ислоҳоти иқтисодӣ қайд намудааст, ки соҳаи истеҳсоли нафту газ **"...аз соҳаҳои хеле муҳимми стратегӣ ва афзалиятноки саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон комплекси сӯзишвории энергетикӣ ба шумор меравад"**[1], ки ба мафҳуми амнияти миллӣ тааллуқ дорад. Яъне, ҷар маҷмӯъ, комплекси энергетикӣ сӯзишворӣ бояд омили пешбарандаи афзоиши маҷмуи маҳсулоти дохилӣ ва умуман, иқтисодиёти миллӣ гардад, ки барои рушди устувори иқтисодии кишвар ва пеш аз ҳама, барои баҳши воқеии иқтисодиёт такони ҷиддӣ хоҳад дод.

ТОЧИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӯЗ

Бояд гуфт, ки захираҳои сӯзишвории мамлакат барои баланд бардоштани нуруи содиротии кишвар, рушди соҳибкории истеҳсоли ва амалисозии иқтисодии транзитии кишвар нақши муҳимро мебозад. Мутасифона масъалаи мазкур на давраи Иттиҳоди Шуровӣ ва на дар давраи соҳибистиклолӣ ҳалли ҳудро наёфтааст. Аммо дар муддати ҳафтод соли давлати Иттиҳоди Шӯравӣ ва сӣ соли Тоҷикистони соҳибистиклол ин соҳаи муҳими стратегӣ рушд нанамудааст. Баръакс, Ҷумҳурии Ёзбекистони дусту бародар дар сӣ соли соҳибистиклолӣ ба яке аз давлатҳои саноатӣ дар самти истеҳсол ва содироти маҳсулоти нафть ва газӣ ва ба шашумин давлати дунё оид ба содироти газ табдил ёфтааст.

Дар Осиёи Миёна Ҷумҳурии Тоҷикистон ягона давлате мебошад, ки талаботашро пурра бо сӯзишвории нафту газ аз хориҷ таъмин менамояд. Лекин, дар ҳудуди Тоҷикистон оид ба мавҷуд будани захираҳои нафту газ яке аз ширкати бузурги дунё, “Tetnys»-и Англия, ки корҳои геофизикиро дар ҳудуди ҷумҳурӣ гузаронидааст, қайд мекунад, ки дар қишри замини Тоҷикистон 3,2 триллион метри мукааб газ ва 1,1 миллиард тонна нафт[3] мавҷуд аст ва имконият аст, ки Тоҷикистон соли то 50-60 млрд.м куб газ ва 2-3 млн. тонна нафт истеҳсол кунад. Бояд қайд кард, ки зиёд будани захираи газ дар ҷануби мамлакат ва тасдиқи он ҳануз дар солҳои 70-80 асри ХХ ба миён омада буд. Фавора задани газ ва сӯхтани он аз қишри замин дар солҳои 1981-1983, муддати ду сол дар нуктаи геологӣи Хочасартези ноҳияи Восеъ, дар муддати зиёда аз 10 сол сӯхтани гази табиӣ дар майдони геологӣи Бештентаки Балҷувон, ҳамчунин тарқиш ва сӯхтани газ дар дар ш. Душанбе (1970-1973) дар минтақаи Хочамбиёи Боло, бо ин гуфтаҳо асос шуда метавонад. Ё ин ки чунин тарқиш ва сӯхтори гази табиӣ дар майдони геологӣи Бохтар (Кумсангир) охири солҳои 70 ва аввали соли 1981 ба амал омада буд, ки тасдиқи зиёд будани захираи газ дар ҷумҳурӣ мебошад. Бинобар ин, ба роҳ мондани коркарди захираҳои гази Тоҷикистон ва амалӣ шудани ин нақшаи стратегӣ имконият медиҳад, ки Тоҷикистони дорои захираи азими энергияи об ва газ ба яке аз давлатҳои содироткунандаи газу нафт табдил ёбад.

Мутасифона, ин соҳаи қомилан стратегӣ ва тақдирсози иқтисодӣи мамлакат аз даврони шӯравӣ то ин ҷониб дар ҳолати бӯҳрони қиддӣ қарор дорад ва Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон оид ба эътидол овардани ин соҳаи муҳим дастурҳои амали додаанд. Аз ҷумла, дар яке аз ин супоришҳои Президенти мамлакат оид ба соҳаи нафту газ дар Паёми соли 2011 чунин омада буд: "... ҳоло аз тарафи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон

ҷиҳати таъмини корхонаҳои саноатӣ ва аҳолии кишвар бо газ табиӣ худӣ як қатор чорабиниҳои дорой аҳамияти аввалиндараҷа амалӣ гардида истодаанд. Ҳамкорӣҳо дар мавриди пешбурди корҳои ҷустуҷӯиву иктишофӣ бо 15 ширкату корхонаи ватанӣ хориҷӣ дар 87 кону майдонҳои нафту газ идома доранд..."[2]. Дар Тоҷикистон 87 иҷозатномаи корҳои ҷустуҷӯии нафту газ амал мекунад, вале аз сабаби сатҳи пасти иқтисодӣ, молиявӣ, бенизомӣ ва бемасъулиятӣ аз тарафи сохторҳои ваколатдор, Саридораи геологияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва беназоратии соҳаи мазкур аз тарафи сохторҳои қудратӣ ин соҳаи тақдирсозӣ кишвар пурра аз фаъолият боз монда истодааст.

Айни замон ширкати фаронсавӣ ва англисӣ амрикоӣ пурра фаъолиятшонро дар майдони ояндадори захиравии нафту газ "Бохтар" қатъ кардаанд, ширкати чинӣ "CNPC" бошад, ҳоло дар ин майдон танҳо боқӣ мондааст ва бо ширкати амрикоӣ даъвои иқтисодӣ дорад. Бинобар ин бо сабаби риоя накардани Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 17 майи соли 2004, №37 доир ба иҷозатномадихӣ, мувофиқи моддаи 14 қонуни мақзур оид ба боз доштани иҷозатнома ва бекор кардани амалӣ иҷозатнома, ки дар он манфиат ва амнияти давлат риоя нашудааст он бояд бекор карда шавад.

Воқеан, дар мамлакат муносибатҳои номукаммалӣ иқтисодӣ, сиёсати нодурусти системаи андозбандӣ дар бахши сарватҳои зеризаминӣ оид ба захираҳои геологӣ, аз қабili бонуси обунавӣ сабаби қатъ шудани фаъолияти ширкатҳои хориҷӣ гардидааст. Ҷунонҷӣ, сардори намоёндагии ширкати "Газпром" ("Gazprom International") дар Тоҷикистон Игор Шаталов қайд кардааст, ки вазъи ҳозираи андозбандӣ дар Тоҷикистон ба самаранокӣ фаъолият дар соҳаи нафту газ ҷумҳурӣ монеаи ҷиддӣ гардидааст. Ӯ қайд мекунад, ки барои муҳайё кардан ва барқарор намудани системаи корҳои геологӣ нафту газ баъд аз гирифтани иҷозатнома дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 6 миллиард рубл сарф шудааст, ки 1,5 миллиард рубли он барои андоз харҷ шудааст [3].

Масалан, ки яке аз он, истихроҷи маҳсулот дар конҳои мақзур ҳанӯз сар нашуда, андоз (бонуси обунавӣ) ситонида мешуд. Яъне аз андози бонуси обунавӣ ширкатҳои хориҷӣ, ки иҷозатнома доир ба истихроҷи нафту газ дар қаламрави вилояти Хатлон аз лоиҳаи майдони "Бохтар" ширкатҳои "Total" (Фаронса), "CNPC" (Чин) ва "Tetnys-Petroleum" (Британия) дар якҷоягӣ барои корҳои геологӣ аз соли 2008 то 2014 ба маблағи 250 млн.доллари амрикоӣ сармоя сарф кардаанд, аз ин 84 млн.долларашро барои андозсупорӣ сарф кардаанд. Дар маҷмӯъ, чунин механизми иқтисодӣ ба он оварда расонид, ки ширкатҳои хориҷӣ ҷаҳонӣ

ТОЧИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӯЗ

дар системаи истеҳсоли нафту газ, ки дар Тоҷикистон корҳои ҷустуҷӯиро оғоз намуда буданд, ҳоло фаъолиятшонро қатъ кардаанд ва имиджи Ҷумҳурии Тоҷикистонро оид ба дорои захираҳои бузург доштан ва кашфу истеҳсоли нафту газ дар миқёси байналмилалӣ паст кардаанд.

Яъне, бухрони ҷиддӣ дар баҳши энергетикаи сӯзишвории маҳсулоти нафту газ аз бонуси андозсупорӣ дар системаи Кумитаи андози Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки мувофиқи Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 августи соли 2011, №426 тасдиқ шудааст бармеояд, ки дар давраи Истиқлоли давлатӣ ба пешрафти соҳаи стратегии мазкур монеа шудааст. Оид ба ислоҳи камбудии мазкур дар фаъолияти Кумитаи андози Ҷумҳурии Тоҷикистон, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон соли 2019 дар вохӯрӣ бо кормандони соҳаи молия, бонк ва гумрук гуфта буданд: "...**дар муҳлати як моҳ ислоҳ карда шавад**" дуюмбора 14 октябри соли 2019 дар назди саноатчиёни кишвар қайд кард, ки "... вобаста ба ин, таъкид менамоем, ки пардохти андози устувори якқарата дар **шакли бонуси обунавӣ** барои истифодабарандагони сарватҳои зеризаминӣ, ки ҳанӯз корҳои истихроҷро шурӯъ накардаанд, як қатор мушкилоти иқтисодиву молиявӣ эҷод карда истодааст. Бинобар ин, Вазорати молия... **истифодабарандагони сарватҳои зеризаминӣ аз ҳисоби истихроҷ давра ба давра пардохтани бонуси обунавиро пешбинӣ намояд**"[5]. Яъне супоридани андоз баъд аз оғози истихроҷи маҳсулоти нафт ва газ ба роҳ монда шавад.

Дар баҳши иҷрои супориши Президенти мамлакат оид ба барҳам додани бонуси обунавӣ ва ба истеҳсол вобаста кардани корҳои зеризаминии геологӣ захираҳо, аз тарафи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон 30 августи соли 2019 дигаргунӣ бо қарори №427 "Дар бораи ворид намудани тағйиру иловаҳо ба Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон" тағирот дароварда шудааст. Бинобар ин қарори мазкур бояд ба ширкатҳои дорандаи иҷозатномаи корҳои зеризаминӣ дастрас бошад. Яъне, дар маҷмӯъ, ба низом даровардани ҳолати коргузори дар майдонҳои Бохтар, водихои Кӯлоб ва Ҳисор вазифаи аввалиндараҷаи Вазорати энергетика ва захираҳои оби Ҷумҳурии Тоҷикистон доир ба ислоҳи камбудии зикргардидад мебошад.

Нисбат ба фаъолияти ширкати русиягии "Газпром" дар қаламрави кишвар Президенти мамлакат 20 апрели соли 2011 дар Паём ба Маҷлиси Олӣ бо боварии зиёд қайд намуда буданд, ки ин ширкати азими Русия Тоҷикистонро бо маҳсулоти ватанӣ таъмин мекард: "...аз ҷумла, дар

ҳамкорӣ бо ширкати "Газпром"-и Федератсияи Русия дар майдонҳои аз ҷиҳати нафту газ ояндадори Сарикамиш ва Саргазон бо истифода аз техника ва технологияҳои нодирӣ замонавӣ корҳо оғоз гардидаанд. Мутахассисон пешбинӣ мекунанд, ки захираҳои дар қабри ин майдонҳо мавҷудбуда корхонаҳои саноатии кишвар ва аҳолиро даҳҳо сол бо гази табиӣ таъмин менамоянд" [2].

Мутасифона аз бесалоҳиятӣ ва аз уҳдаи кор набаромадани мансабдорони соҳавии мамлакат роҳбарияти ширкати "Газпром" истифода намуда, бар хилофи иҷозатномаи корҳои истихроҷи дар майдонҳои захиравии "Саргазон", "Сарикамиш", "Ренган" ва "Шоҳамбарии шарқӣ" муддати даҳ сол дар майдони "Саргазон" ва "Сарикамиш" ғайолияташро қатъ кардааст. Дар майдони "Саргазон", ки мувофиқи маълумот захирааш 30 млрд. метри кубии газ ва майдони ояндадори нафту газ аст, имкон буд, ки сола то 3 млрд. метри кубии газ ва 300 ҳазор тонна конденсати газ истихроҷ шавад. Ин имкон меод, ки корхонаи навбунёди истеҳсоли маҳсулоти нафтии "Данғара", ки дар "Минтақаи озоди иқтисодии Данғара" сохта шуда истодааст, бо ашёи хоми ватанӣ ва қисми ҷануби мамлакат, аз ҷумла пойтахти мамлакат бо гази истеҳсоли худӣ таъмин карда шавад. Ҳоло сохтмони ин корхонаи навбунёди коркарди нафт дар минтақаи озоди мазкур анҷом ёфтааст, вале барои таъмини ашёи хоми нафт ҷиҳати коркард он дар ҳолати муаммои сарбаста қарор дорад, ки ин ҳолат бо айби ширкати "Газпром" ба зарари сиёсӣ иқтисодӣ нисбат ба Тоҷикистон дар даҳ соли охир рӯй додааст. Айни замон барои ғайолияти корхонаи навбунёди коркарди нафти "Данғара" воридоти як млн.тонна ашёи хоми нафт зарур аст, ки воридоти он аз хориҷи кишвар бояд ба роҳ монда шавад.

Аз ин рӯ бояд ба ғайолияти ин ширкати азими Русия дар қаламрави Тоҷикистон каме равшанӣ андозем. Мувофиқи маводи мавҷуда ширкати "Газпром" бо иҷозатнома аз 13 декабри соли 2006 дар майдони "Саргазон" то даҳ дарсади корхоро анҷом наода, дар водии Ҳисор корҳои қабаткушоиро дар майдони "Рангон"-и ноҳияи Рӯдакӣ ва бо иҷозатнома аз 13 декабри соли 2006, дар майдони "Сарикамиш" аз соли 2008 то 2013 оғоз карда буд, баъди тамдиди иҷозатнома то соли 2018, дар ин майдон бе натиҷа даҳ сол корҳои геологиро давом додааст. Дар ин майдон ширкат мудати шаш сол корҳои қабаткунонро идома дод ҳол он ки ин ширкат имкон дошт ин қадар корро дар ду- се сол иҷро намояд, ва мувофиқи маълумот, то ҷуҷурии 6400 метр парма кунад, вале маъмурияти ширкат бо баҳонаи аз ҷиҳати иқтисодӣ самаранок набудани корҳои истихроҷиву кашшофии нафту газ дар Тоҷикистон корҳои ҷустуҷӯиро қатъ кардааст.

Ҳамчунин ширкати "Газпром" иҷозатнома оид ба корҳои ҷустуҷӯӣ дар майдони "Шоҳамбарии Шарқӣ"-ро ба муддати даҳ сол, аз соли 2008 то 2018 умуман оғоз накарда, ғайолияташро дар водии Ҳисор пурра қатъ намудааст. Соли 2018 ширкати "Газпром" дар майдони захирадори газ дар вилояти Сурхандарёи Ҷумҳурии Ўзбекистон бо номи "Шахпахти" бо сармоягузорӣ дар ҳаҷми 400 млн.доллар бо шартномаи дутарафа бо АО "Ўзбекнефтегаз" бо тақсими даромади панҷоҳ ба панҷоҳ дарсад ғайолият карда истодааст[6]. Яъне ширкат дар он тарафи қаторкӯҳҳои Ҳисори қисми Ўзбекистон аллакай ба истехсоли маҳсулоти газӣ шурӯъ кардааст, яъне "дарё"-и ашёи хоми аз боло ба поён (аз Тоҷикистон) ҷоришударо бо коркард дар қаламрави Ўзбекистон гирифта, ба истехсоли он оғоз кардааст.

Бинобар ин, бо сабаби ба соҳаи нафту гази Тоҷикистон солҳои зиёд зарар расондан бо ширкати "Газпром" ҳамкориро қатъ кардан маслиҳат дода мешавад. Вақти он омадааст, ки дар тақя ба панди ниёгон "ҳамсоя аз ҳамсоя ранг мегирад" ҷиҳати ҳамкорӣ бо Ҷумҳурии мардумии Чин ва Ҷумҳурии Ўзбекистон оид ба ба роҳ мондани истехсоли нафту газ ҷораҳои зарурӣ андешида шавад.

Қайд кардан ҷоиз аст, ки ширкати "Газпром" муносибати "империявӣ"-ро дар бобати монополияи воридоти нафту газ аз Руссия нисбат ба Тоҷикистон идома дода, захираҳои дар назди сарҳади ду давлат бударо ба манфиати давлати ҳамсояамон ба роҳ монда истодааст.

Ҳамчунин, қобили зикр аст, ки сиёсати нодурусти ҳамгироии Русия бо Тоҷикистон дар бахши иқтисодиёт дар ғайолияти ширкатҳои русиягӣ дар минтақаҳои озоди иқтисодии Тоҷикистон маълум мебошад. Чунончӣ, дар даҳ соли ғайолият кардани ҷаҳор минтақаи озод, аз ҷумла, минтақаҳои озоди иқтисодии Данғара, Суғд, Ишкошим ва Панҷи Поён ягон ширкати русиягӣ то ҳол ба қайд гирифта нашудааст. Бахонае, ки дар Тоҷикистон захираҳо дастнорасанд, асос шуда наметавонад, зеро бо қандани ҷуқурӣ барои истихроҷи нафту газ дар ҳамвориҳои Сибир (Тюмен-Уренгой) ва соҳилҳои баҳрии Арктикаи Русия, ширкати "Газпром" то ҷуқурии 6000 метр зиёд захираи нафту газро дарёфт карда истодааст, ки ин бар ҳилофи иқтідори он дар қаламрави Тоҷикистон мебошад. Чунончи, фақат дар панҷ соли охир ширкати "Газпром" аз ҳудуди Русия ба давлатҳои Осиё ва Аврупо ҳаҷми интиқоли газро, бо номҳои "Сила Сибири" ба Ҷумҳурии Мардумии Чин, "Турецкий поток" ба Ҷумҳурии Туркия ва ғарби қитъаи Аврупо, ҳамчунин, "Северный поток"-и яқум ва дуҷумро дар ҳаҷми интиқоли беш аз 120 млрд. кубометр ба роҳ мондааст, ки чунин иқтідорро аксари ширкатҳои ҷаҳон надоранд.

Бояд тазакурр дод, ки барои ноил шудан ба истиклолияти энергетикӣ, аз қабилӣ сӯзишвории нафту гази ватанӣ бояд монеаи монополистҳои бозори дохилии мамлакат доир ба воридоти ин маҳсулот бардошта шавад ва онҳо бояд ба истеҳсоли маҳсулоти дохилӣ дар Тоҷикистон машғул шаванд. Яъне ин омили иқтисодӣ дар мамлакат мураккаб шуда, бар хилофи афзоиши аҳоли ба маҳдудшавии фазои иқтисоди соҳаи мазкур сабаб шудааст. Оид ба ин мавқеа академик Бобочон Ғафуров дар китоби “Тоҷикон” чунин қайд кардааст. “...*Миллат бояд аз гузаштаи худ, хоҳ дурахшон бошад, хоҳ тира, сабақ бигирад ва дурнамои ояндаширо муайян бисозад...*”[3]. Монополистҳои бозори дохилии мамлакат бошанд ба воридоти маҳсулоти тайёр тақия карда, нисбат ба барқарорсозии ин соҳаи қомилан содироти сармоя ва воридоти технологияи истеҳсол ва қорқарди маҳсулоти нафту газ то ҳол дар ғафлат анд.

Тоҷикистон аз соли 2013 сар қарда, аз Русия бар ивази шартномаи дутарафа оид ба “Пойгоҳи низомии 201” ба кишвар сола ба миқдори то 1 млн. тонна маҳсулоти нафтӣ бидуни боҷи гумрукӣ бояд ворид қунад. Танҳо дар соли 2017 аз Русия ба миқдори 375 ҳазору 667 тонна ба маблағи 218 млн.доллари амриқой маҳсулоти нафтӣ мувофиқи шартномаи дутарафа ворид шудааст, ва нархи қуруши маҳсулоти нафтӣ то 7–9 сомонӣ зиёд ва газ аз 3,5 ва 4,5 сомонӣ зиёд қурухта мешавад. Чунин муносибати соҳибмулқони бозори дохилӣ аз он шаҳодат медиҳад, ки онҳо манфиати шахсиро аз манфиати миллӣ боло қониста, ба пешрафти қомеа монень мешаванд, ки ин ҳолатбар хилофи супоришҳои Президенти мамлакат аст. Чунончӣ 5 январӣ 2010 Пешвои миллат ба мардуми Тоҷикистон гуфта буданд: “*Ман итминони қомил қорам, ки ҳар фарди Тоҷикистон... бо қуштиқонӣ аз манфиатҳои қавлату миллат... аз қиҳати моддиву манъавӣ қастқирӣ меқунад*”[2]. Ё ин ки ширқатҳои ватанӣ аз соли 2013 ин қониб сӯзишвории аз Русия бар ивази “Пойгоҳи низомии 201” ба Тоҷикистон бидуни боҷи гумрукӣ воридшударо қариб ду баробар аз нархи қуруши сӯзишвории қавлати ҳамсоия Қирғизистон, ки узви Иттиҳоди иқтисодӣ мебошад, зиёд меқурушанд, ки инро дар урфият “*қур сӯзаду деғ қӯшад*” меғуянд.

Умуман, баландшавии нархи сӯзишворӣ ва қамшавии захираҳои он дар қаҳон воқеияти ногузир мебошад. Тоҷикистон аз бозори қаҳонӣ қудогона амал қарда наметавонад. Ин чунин маъно қорад, ки кишвари мо дар ҳама ҳолат бояд технологияҳои навтаринро истиқода қарад, то ҳақми хароқоти неруи энергетикиро қам қарда, вобастагии кишварро аз воридоти

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӯЗ

манбаъҳои сӯзишвориро кам ва истеҳсоли захираҳои бузурги нафту гази ватанӣ амалӣ намояд. Нисбати имтиёзҳои молиявӣ оиди ҷалби сармояи хориҷӣ дар ҷустуҷӯи корҳои геологӣ бояд қайд кард, ки дар асоси Қонун дар бораи сарватҳои зерзамини аз 4 ноябри соли 1995 №120 модаи 8 ва илова бо қонуни мазкур аз 31 декабри соли 2018 №471 ширкате, ки барои корҳои геологӣ сармоя ва таҷҳизотҳои техникии хориҷӣ сарф кардааст таи ду сол аз андози бонуси озод карда мешавад.

Дигар сабаби бӯҳрони ҷиддӣ дар баҳши сӯзишвории энергетикаи нафту газ дар Тоҷикистон таназули баҳши сӯзишвории алтернативии энергетикаи мамлакат мебошад. Фақат дар панҷ соли сипаришуда дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба маблағи беш аз 1,7 миллиард доллар барои хариди сӯзишвории нафть сарф шудааст. Агар ақаллан бо мақсади ба роҳ мондани кашфи корҳои геологӣ нафту газ ва бунёди коргоҳи коркарди нафту газ бо маблағи буҷавӣ соле ба миқдори 500-600 млн.сомонӣ сарф мешуд, он гоҳ Тоҷикистон дар муддати 30 соли истиқлоли давлатӣ бо нафту гази ватанӣ таъмин мегардид.

Дар ҳақиқат, дар сӣ соли истиқлолият таъмини сӯзишворӣ, аз қабili нафту газ ба Тоҷикистон бештар аз Русия ворид карда мешавад ва чунин таҷриба ҳам дар замони шӯравӣ ҷорӣ буд. Масалан, фақат дар соли 2018 то 77 дарсади маҳсулоти нафтии ба Тоҷикистон воридшуда аз Русия буд. Ин муносибат аз сиёсати нодурусти ин давлат дар сатҳи ҳамгироии иқтисодии байни давлатҳои ИДМ шаҳодат медиҳад.

Дигар сабаб асоси бӯҳрони иқтисодии соҳаи сӯзишвории нафту газ сатҳи номукаммали сохторҳои соҳавӣ аст, ки ҳатто супоришҳои Сарвари давлат дар ин баҳш амалӣ нашудистодаанд. Дар маҷмӯъ, ин ҳолат аз низоми номукаммали назорати истифодаи сарватҳои зерзаминӣ, аз мувофиқат надоштани сатҳи касбияти мутахассисони баҳши саноати кишвар сар задааст. Яъне, системаи номукаммали комплекси сӯзишвории энергетикаи мамлакат, аз қабili истеҳсоли нафту газ ва идоракунии соҳа, пурра аз назорати давлатӣ баромадааст. Сабаб он аст, ки ширкати "Тоҷикнефт" дар замони Шӯравӣ дар назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолият дошт ва ба нишондихандаҳои муайян ноил шуда буд, ҳоло бошад, дар тобеияти Вазорати энергетикаи Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор дорад.

Акнун вақти он расидааст, ки барои назорати доимӣ ва баланд бардоштани масъулияти касбӣ дар назди Ҳукумат системаи стратегияи мамлакат "Тоҷикнефтгаз" аз тобеияти Вазорати энергетика бароварда шуда, ба тобеияти Ҳукумати мамлакат гузаронида шавад.

Тибқи андешаи роҳбари Иттиҳодияи "Тоҷикнефтвер", дар айнаи замон низоми кори муассисаи мазкур чунон аст, ки ширкатҳои хориҷии дар Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолияткунанда дар назди иттиҳодияи мазкур ҳисобот намендиҳанд ба он ҳамкорӣ ҳам намеkunанд. Мувофиқи маълумоти мутахассиси ширкати "Тоҷикнефтвер", дар соли 2019 аз буҷети кишвар барои корҳои ҷустуҷӯӣ-геологӣ фақат дар шимоли мамлакат ҳамагӣ **4 млн. сомонӣ** ҷудо карда шудаасту ҳалос. Бо чунин маблағ эҳё кардани соҳаи стратегияи кишвар ғайри имкон аст. Яке яке аз воситаи барқарор кардани соҳаи истеҳсоли нафту газ дар Тоҷикистон ин истифодаи маблағи лоиҳавии хаттӣ интиқоли газ Туркманистон–Чин мебошад. Чунки ин хаттӣ интиқоли газ ба Чин аз қаламрави Тоҷикистон ба масофаи 400 км ва беш аз 9 ҳазор 500 гектар замини кишвар сарф карда мешавад, ки ба ивазаш ба Тоҷикистон 3,7 млрд.доллар дар муддати 32 сол гузаронида мешавад.

Ҳоло, мувофиқи андешаи мутахассисони соҳа, барҳам додани бонуси обунавӣ ва бевосита дар назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон марказонида шудани Иттиҳодияи нафту газ имкон медиҳад, ки он фаъолияти кориро аз ҳисоби даромади дохилӣ ба роҳ монад, на аз ҳисоби буҷаи ҷумҳуриявӣ. Бинобар ин, дар соҳаи мазкур корро аз иҷрои супориши Президенти мамлакат оғоз кардан лозим аст, ки чунин гуфта буданд: **"... ба Саридораи геология супориш дода мешавад, ки дар асоси маълумоти Фонди давлатии геологӣ дар кадом сатҳ омӯхта шудани манбаъҳои қабри замини Тоҷикистонро таҳлил намуда, доир ба навъҳои канданиҳои фойданок дар муҳлати кутоҳтарин ба Ҳукумат маълумоти пурра пешниҳод намояд"** [2].

Бояд фаъолияти барқарор кардани соҳаи стратегиву сӯзишвории энергетикӣ, аз қабилӣ нафту газӣ ватанӣ, бо муборизаҳои шадидӣ ҳамгирӣ-иқтисодии байни давлатҳо оғоз ёбад, ки аз донишу малака ва маърифати аъзои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон вобастагии зиёд дорад.

Дар маҷмӯъ, таъмини истиқлолияти комплекси сӯзишворию энергетикӣ ва истифодаи самараноки неруи барқ дар таъмини амнияти иқтисодӣ ва риоя кардани механизми зерин мебошад:-

–дар асл, бо роҳи ҳамгирӣ бо давлатҳои ҳамсоя, ки таҷриба ва технологияи замонавӣ соҳаи мазкурро соҳиб шудаанд, ин соҳаи стратегиро барқарор кардан имкон дорад:

–дар диверсификатсияи манбаъҳои истеҳсолкунандаи неру азхудкунии захираҳои гидроэнергетикӣ, рушди соҳаи нафту газ ва ангишт, азхудкунии қонҳои нави сӯзишвории органикӣ, фароҳам овардани

ТОЧИКИСТОН ВА ҶАҶОНИ ИМРӯЗ

имконияти техникӣ барои барқароркунӣ ва таҷҳизонии техникӣ соҳаи нафту газ ба азхудкунии захираҳои нави нафту газ асос шуда метавонад.

АДАБИЁТ

1.Эмомали Раҳмон. Истиқлолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат қ.2.с224

2.Паёмҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон с.2010,2017,2018.2019

3.Бобочон Ғафуров “Тоҷикон” саҳифаи 290

4.Интернет “Фарғана”РУ аз 26 декабри соли 2019. Рустам Маҳмудов “Оценка нефтегазовых запасов ЦА и перспективных рынков”.

5. Барномаи президенти мамлакатдар назди саноатчиёни мамлакат 15 октябри соли 2019.

6.Тилав Расул-зода. Ҷамбасти солони оиди ҳолати иқтисодӣ савдои хориҷи Ҷумҳурии Ўзбекистон дар соли 2017.(Источни Интернет Фарғона аз 07-01-2020)

ЭКОНОМИЧЕСКИЙ КРИЗИС В НЕФТОГАЗОВОЙ ОТРАСЛИ ТАДЖИКИСТАНА

АКРАМХОНОВ АКБАРХОН,

соискатель Центра стратегических исследований при

Президенте Республики Таджикистана

734025, Таджикистан, город Душанбе, пр.Рудаки 89;

тел.: 900-88-22-13

В данной статье автор, исследуя состояние один из важнейших отрасли экономики и её экономической безопасности в нефтегазовой отрасли энергетики Таджикистана в условиях экономического кризиса промышленности в данной отрасли. Реформа производства системы энергетической отрасли нефть и газ Таджикистана в годы независимости страны является одним из важнейших вопросов экономической жизни страны.

В частности отмечается, что реформа данной отрасли энергетики страны представляет собой в интеграции по производства добывающий геологических запасов нефть и газа Таджикистана, а также справедливого использования энергетических ресурсов данной отрасли востребованы особенно в юго-восточном регионе страны.

Ключевые слова: энергетический безопасность, интеграция, геологический запас, нефть и газ, промышленность, открытые источники, нефтегазовые объекты, рациональное использования.

**THE ECONOMIC CRISIS IN THE OIL AND GAS INDUSTRY
OF TAJIKISTAN**

AKRAMKHONOV AKBARKHON,

applicant for the Center for Strategic Studies under the
President of the Republic of Tajikistan
734025, Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki ave. 89;
tel.: 900-88-22-13

In this article, the author researches the situation of one of the most important sectors of the economy of its economic security in the oil and gas energy sector of Tajikistan in the context of the economic crisis of the industry in this sector. Reform of Tajikistan's oil and gas energy production system during the years of the country's independence is one of the most important issues in the economic life of the country.

In particular, it is noted that the reform of the country's energy sector is in demand, especially in the south-eastern region of the country, for the production of the country's oil and gas reserves and the fair use of the energy resources of this sector.

Keywords: energy security, integration, geological reserve, oil and gas, industry, open sources, oil and gas facilities, rational use.

УДК: 37.011+001.4

РАҚАМИКУНОӢ ВА БАЪЗЕ ПАЁМАДҶОИ ИҶТИМОИИ ОН

ЗИЁӢ ХУРШЕД МАХШУЛЗОДА,

доктори илми фалсафа, профессор,
директори Маркази тадқиқоти стратегии назди

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
734025, Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 89;
тел.: 992-372-27-67-28; e-mail: kziyoev@yandex.ru

Дар мақола моҳияти рақамикуноӢ, иқтисоди рақамӣ дар асоси таҳлили сарчашма ва таҳқиқоти мавҷудакушодашуда, доир ба омилу унсурҳои асосии рақамикуноӢ, таъсири инфрасохтори иттилоотӣ, таъсири платформаҳои рақамӣ, «захираи бузурги маълумот» ва ғайра ақидаҳо баён шудаанд. Муаллиф дар асоси таҷрибаи баъзе кишварҳои олам паёмадҳои мусбату манфии иҷтимоии рақамикуноӢи иқтисодиро нишон дода, баъзе иқдомҳои то ин давра дар Тоҷикистон дар самти гузариш ба иқтисоди рақамӣ андешидари таҳлил ва пешниҳодҳои барои тақвияти ин раванд дар давраҳои минбаъда ироа намудааст.

Калидвожаҳо: рақамикуноӢ, иқтисоди рақамӣ, «захираи бузурги маълумот», инфрасохтори иттилоотӣ, платформаи рақамӣ, паёмади иҷтимоӣ, муборизаи шабакавии иттилоотӣ, қаллобии рақамӣ, даҳлат.

Иқтисоди рақамӣ, агарчи то кунун ҳамчун мафҳуми ягонашуда дар илм шакл нагирифтааст, вале асосан як истилоҳи ҷомеест, ки барои ифодаи тамоми равандҳои иқтисодӣ, ки тавассути истифода аз технологияҳои рақамӣ ва иттилоотӣ иртиботӣ дар заминаи инфрасохторҳои иттилоотӣ ва низомҳои гуногуни алоқа сурат мегиранд, ба кор бурда мешавад [7].

Таҳти мафҳуми иқтисоди рақамӣ инчунин рушди васеи автоматикуноӢ ва роботкуноӢи равандҳои истеҳсолӣ ва пешниҳоди хизматрасонӣ, гирифтани тамоми намудҳои хизматрасонӣ ва харидуфурӯш тариқи электронӣ ва амсоли он низ фаҳмида мешавад. Ҳамчун намунаи рушди иқтисоди рақамӣ ва истифодаи он дар фаъолияти соҳибкорӣ одатан чунин ширкатҳои мисол меоранд:

- Убер (Uber) – бузургтарин ширкати хизматрасонӣ бо такси, ки худ ягон намуни нақлиёт надорад;

- Фейсбук (Facebook) – машхуртарин воситаи ахбори омма, ки ҳудаш ягон чиз таълифу эҷод намекунад;

- Алибобо (Alibaba) -бузургтарин ва арзишмандтарин фурӯшанда дар бозори чакана, ки ҳудаш ягон моле надорад;

- Эйрбиинби (Airbnb) – бузургтарин иҷорадиҳандаи хонаҳои истиқоматӣ ва меҳмонхонаҳо дар ҷаҳон, ки ҳудаш ягон моликияти ғайриманкул надорад.

Барои гузариш ба иқтисоди рақамӣ, тибқи андешаи мутахассисон, қабл аз ҳама бояд иҷрои вазифаи асоситарини рақамикунонӣ (сифровизатсия, диҷитализатсия), ё худ ташаккули инфорасохтори зарурӣ сурат гирад, ки аз унсурҳои зерин иборат аст [2]: 1) таъмини дастрасии умум ба шабакаҳои олимаҳсулу васеъхаттаи интернетӣ; 2) ташаккули платформаҳои рақамӣ ва таъсиси ширкат-платформаҳо; 3) ташкили инфрасохтор барои ҷамъоварӣ ва нигоҳдории иттилоот; 4) истифода аз технологияҳои пешрафтаи коркарди «захираи бузурги маълумот»; 5) ташаккули фазои муътамади рақамӣ ва ғайра.

Таъмин бо шабакаҳои олимаҳсулу васеъхаттаи интернетӣ тақозо мекунад, ки на танҳо чунин шакли зикршудаи интернет дастраси умум карда шавад, балки тамоми ҷойҳои қорӣ ва таҷҳизоти истехсолию хизматрасонӣ бо компютер ва олооти дигари зарурӣ таъмин бошанд ва оморасозии истехсолоту хизматрасонӣ, идоракунии онҳо ва идоракунии тамоми захираҳо бо истифода аз таъминоти барномавии муосир сурат гирад. Ҳамчунин, бояд дар муассисаҳои истехсолию хизматрасонӣ фазои ягонаи иттилоотӣ ба вуҷуд оварда шуда, ҳамаи системаҳои автоматикардашудаи идоракунии таҷҳизоти истехсолию хизматрасонӣ ва ҳайати кадрӣ ба таври ғаврию саривактӣ бо ҳам муқодилаи иттилоот карда тавонанд [6].

Унсӯри дигари асосии иқтисоди рақамӣ ин ташаккули платформаҳои рақамӣ ва таъсиси ширкат-платформаҳо мебошад. Платформаи рақамӣ чунин системаи алгоритмизатсияшудаи муносибатҳои мутақобилан судманд мебошад, ки байни миқдори бузурги ширкаткунандагонӣ соҳаи иқтисодиёт ё самти муайяни фаъолият дар фазои ягонаи иттилоотӣ сурат гирифта, бо сабаби истифода аз пакети технологияҳои рақамӣ ҳангоми қор бо маълумот ва тағйири системаи тақсимои меҳнат хароҷоти транзаксионӣ, аз ҷумла гузаронидани амалиёти пайдарпай бо захираи маълумот ва ҳисоббаробаркунииҳои бонкӣ хеле қам карда мешавад.

Намӯдҳои асосии платформаҳо сетоянд[6]: 1) платформаи рақамии инструменталӣ –ин намӯд комплекси барномавӣ ва ё барномавӣ-дастгоҳӣ

буда, барои таҳияи барнома ва ё барнома-дастгоҳҳои ҳалли масъалаҳои амалию татбиқӣ пешбинӣ гардидааст; 2) платформаи рақамии инфрасохторӣ –платформаест, ки дар он экосистемаи (мачмӯи сервисҳои худӣ ва шарикон, ки дар атрофи як ширкат ё як соҳа муттаҳид карда шудаанд) ширкаткунандагони бозори иттилоотикунонӣ ҷойгир буда, ҳадаф аз ҷаъолияти онбосуръат ворид сохтан ба бозор ва ба истемъолкунандагони соҳаҳои иқтисодиёт ва хизматрасонӣ пешниҳод намудани роҳҳои ҳалли масъалаҳои автоматикунони ҷаъолияти онҳо, яъне хизматрасонӣ бо технологияҳои иттилоотӣ мебошад, ки аз технологияҳои бисёрҷонибаи рақамии кор бо маълумот вадастрасӣ ба манбаъҳои маълумот истифода мебарад; 3) платформаи рақамии татбиқию амалӣ–ин намуди платформашакли бизнес-модел ё модели пешбурди ҷаъолияти хоҷагидорию хизматрасониро дошта, имконияти мубодилаи алгоритмизатсияшудаи арзишҳои муайяно байни шумораи бузурги ширкаткунандагони мустақили бозор тавассути гузаронидани транзактсияҳо дар дохили фазои ягонаи иттилоотӣ фароҳам месозад.

Бояд таъкид намуд, ки платформаҳои рақамиро дар пояи принсипи дигар инчунин ба давлатӣ ва ғайридавлатӣ тақсим мекунанд. Дар платформаҳои давлатӣ асосан робитаи давлат ва шаҳрвандон тавассути пешниҳоди хизматрасониҳои давлатӣ сурат мегирад. Платформаҳои ғайридавлатӣ аз ҷониби ҷомеаи шаҳрвандӣ ва ширкатҳои махсус, ки ширкат-платформа ном доранд, таъсис меёбанд ва манбаи кушодаи маълумот буда, дар амалисозии сиёсати иқтисодии давлат ва робитаи мутақобила бо шаҳрвандон нақши муҳим мебозанд [6].

Чунонки дар ибтидо таъкид гардид, ташкили инфрасохтор барои ҷамъоварӣ ва нигоҳдории иттилоот ва истифода аз технологияҳои пешрафтаи коркарди «захираи бузурги маълумот» низ аз унсурҳои асосии иқтисоди рақамӣ маҳсубанд. Вобаста ба ин зарурати он пеш меояд, ки хангоми гузариш ба иқтисоди рақамӣ нақши технологияҳои сатҳи олӣ дар нигоҳдории беҳатар, боэътимод ва дарозмӯҳлати «захираҳои бузурги маълумот» баланд бардошта шуда, дар коркарди чунин захираи маълумот технологияҳои пешрафта мавриди истифода қарор гиранд. Бо ин роҳ барои боз як унсури дигари муҳими иқтисоди рақамӣ – ташаккули фазои муътамади рақамӣ замина фароҳам оварда мешавад. Ташаккули чунин фазои иттилоотӣ, ки ба нигоҳдорӣ ва коркарди «захираҳои бузурги маълумот», инчунин ба аутентификатсия (шинохти асолат) ва идентификатсияи (шабеҳсозӣ) субъектҳои иқтисодӣ нигаронида шудааст, соҳибкорону

шаҳрвандонро ба иқтисоди рақамӣ бештар ҷалб сохта, воридшавии онҳоро ба бозори рақамӣ ва хизматрасониҳои босифати рақамӣ боло мебарад.

Чунонки аз тафсири боло бармеояд, ҷавҳари иқтисоди рақамиро технологияҳои рақамӣ ва иттилоотӣ иртиботӣ, инфрасохторҳои иттилоотӣ ва низомҳои гуногуни алоқа ташкил медиҳанд. Ҳамаи ин, агарчӣ аз ҷониби одамон бунёд карда мешавад, вале рақамисозии хоҷагидорӣ ва хизматрасониҳо нақши инсон ё омили инсониро хеле паст мекунад, ки метавонад ҳам ҷанбаҳои мусбат ва ҳам манфӣ дошта бошад. Аз ҷанбаҳои мусбати иқтисоди рақамӣ, пеш аз ҳама, сифатнокӣ, ғаврию саривактӣ анҷом ёфтани ҳама гуна равандҳо, аз байн рафтани омили субъективӣ ва ғайра маҳсубанд, ки ҳаёти одамонро хеле бораҳаттар мегардонанд. Инчунин, боло рафтани маҳсулнокии меҳнат, кам гаштани хароҷоти дуҷумдараҷа, ба вуҷуд омадани пули электронӣ, пайдоиши ҷойҳои кории мустақиман дар шабакаҳои интернетӣ ва ғайра низ аз ҷанбаҳои мусбати иқтисодӣ рақамӣ мебошанд [5].

Вале дар натиҷаи рақамикунонӣ баъзе падидаҳои манфӣ низ зухур мекунад, ки баъзе аз онҳоро каме муфассалтар зикр менамоем. Доир ба паёмадҳои манфии сиёсӣ иҷтимоӣ ва иқтисодии рақамикунонӣ сухан гуфта, мутхассисони соҳа бештар ба омилҳои зерин таваҷҷуҳ мекунад[1]. Аввалан, иқтисоди рақамӣ «дивиденд (ҳаққи саҳм) аз автоматикунонӣ» ба бор меорад ва неъматҳои ҷамъиятиро зиёд мекунад, вале шумораи одамон, ки аз боло рафтани маҳсулнокии меҳнат бархӯрдор мешаванд, хеле кам мегардад. Сониян, рақамикунонии иқтисодӣ ва хизматрасониҳо ва пайдоиши ҷойҳои корӣ, ки кормандони таҳассуси олиро талаб мекунад, миқдори ҷойҳои кориро дар маҷмӯъ кам мекунад. Сеюм, музди меҳнати мутахассисони сатҳи олӣ боло рафта, музди миёнаи меҳнат дар кишвар метавонад бетағйир боқӣ монад. Чорум, ширкатҳои монополист (инҳисоркунанда) пайдо шуда, рақобатро дар бозори истеъмолӣ ва меҳнат паст мекунад ва ғайра. Дар маҷмӯъ, рушди автоматикунонӣ, роботкунонӣ, истифода аз технологияҳои иттилоотӣ, истеҳсол бо принтерҳои 3Д ва ғайра, ба андешаи коршиносон, метавонад дар 10-15 соли оянда адолати иҷтимоиро дар кишварҳо ҳалалдор созад.

Дар баробари ин, маълумоти шахсии инсон дар шароити иқтисоди рақамӣ метавонад аз ҷониби ҳакерҳо (барномашиканҳо) дуздида шавад, қаллобҳо дар фазои интернетӣ зиёд мегарданд, баъзе касбҳои анъанавӣ аз миён мераванд, нафароне, ки бо таҷҳизоти электронӣ ва шабакаҳои интернетӣ дуруст кор карда наметавонанд, ба мушкилот дучор мегарданд ва ғайра [5].

Аз паёмадҳои манфии сиёсӣ дар натиҷаи рақамикунонӣ, аз ҷумла, дар натиҷаи ташаккули ҳукумати электронӣ ва гузаронидани интиҳоботҳои электронӣ, ба андешаи мутахассисон, қабл аз ҳама, боло рафтани даҳолати кишварҳо ба қорҳои дохилии ҳамдигар мебошад. Инчунин дар натиҷаи амалисозии равандҳои рақамикунонӣ муборизаҳои шабакавии иттилоӣ дар олам шадидтар мегарданд, ҳавфи кибертерроризм зиёд мегардад ва ғайра.

Унсурҳои асосии иқтисоди рақамӣ, роҳҳои ташаккули он ва паёмадҳои иҷтимоӣ сиёсии ин равандро дар асоси маводи қоркарднамудай мутахассисони соҳа мухтасаран шарҳ дода, бояд илова намуд, ки воридшавӣ ба ҷунин фазои иқтисодӣ хизматрасонӣ, албатта, фароҳам сохтани дигар шароитро низ талаб мекунад, ки дар раванди роҳандозии тадбирҳои асосӣ бояд онҳо низ муайяну мушаххас қарда шаванд. Аз ин нуқтаи назар, дар Тоҷикистон, ки дар оғози қор қарор дорад, барои рушди иқтисоди рақамӣ, қабл аз ҳама, бояд заминаи меъри ҳуқуқӣ фароҳам оварда шуда, паёмадҳои ногувори иттилоотӣ иҷтимоӣ он пешгирӣ қарда шаванд, ҳавфу хатарҳо аз ҷониби қаллобҳои электронӣ баргараф гардида, хизматрасониҳои бонкӣ, намудҳои дигари хизматрасонӣ ва харидуфурӯш ҳар ҷи бештар ба тариқи электронӣ ба роҳ монда шаванд, ташаккули ҳукумати электронӣ босуръаттар сурат гирад ва ғайра. Маҳз ҳамин метавонад барои кишвари мо барои ботадриҷ ба сӯи ташаккули иқтисоди рақамӣ гузаштан ҳамҷун омили асосии тақондиханда хизмат намояд.

Вобаста ба ин таъкид бояд намуд, ки дар Тоҷикистон дар самти гузариш ба иқтисоди рақамӣ то имрӯз қадамҳои устуворе низ гузошта шудаанд, ки ҳам хусусияти назариявӣ ва ҳам амалӣ доранд. Аз ҷумла, Қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳуҷҷати электронӣ» (соли 2002) ва «Дар бораи имзои электроники рақамӣ» (соли 2007) ба тасвиб расида, “Стратегияи давлатии технологияҳои информатсионӣ-коммуникатсионӣ барои рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон” (қарори Ҳукумати мамлакат аз 5 ноябри соли 2003, №1174), “Консепсияи ташаккули ҳукумати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2012-2020” (аз 30 декабри соли 2011, № 643) “Консепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон” (аз 30 декабри соли 2019, №642) ва санадҳои дигари меъерии ҳуқуқӣ қабул шуданд.

Дар амал бошад, портали ҳукумати электронӣ, регистри ягонаи иттилоотӣ ба литсензия ва иҷозатномаҳо, низоми сабтишахсони ҳуқуқӣ ва соҳибқорони инфиродӣ - «Равзанаи ягона», низоми электроники

пешниҳоди эълумия оид ба андозҳо, бонки марказонидашудаи иттилооти ҳукуқӣ- «Адлия», саҳифаи миллии маълумоти умумии оморӣ, сомонии харидҳои давлатӣ ва ғайратаъсис ёфта, фаъолият доранд. Аз ҷониби вазорату идораҳои алоҳидаи ҷумҳурӣ Маркази миллии тестӣ, низомии иттилоотии идоракунии маориф, барномаи дастгирии мушаххаси иҷтимоӣ, идоракунии молияи давлатӣ ва ғайрароҳандозӣ шудаанд.

Дар робита бо ин қобили зикр аст, ки тибқи “Консепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон” дар кишвари мо се марҳилаи гузариш ба иқтисоди рақамӣ – то соли 2025 (давраи муайянсозии афзалиятҳо ва мутобиқшавӣ), то соли 2030 (таъбиқи пилотии унсурҳои асосии иқтисоди рақамӣ) ва то соли 2040 (тақвияти рақамисозии иқтисодиёт ва соҳаҳои дигари фаъолият) пешбинӣ гардидааст [3].

Дар маҷмӯъ, дар Тоҷикистон ба ҳубӣ дарк шудааст, ки иқтисоди рақамӣ ҳамчун падидаи иқтисодӣ ва сиёсӣ иҷтимоӣ имрӯз дар тамоми кишварҳои олам густариши васеъ пайдо карда истода, ҷойи бозгашт ба шаклҳои қуҳнаи хоҷагидорию иқтисодӣ, хизматрасонӣ ва идоракунии тамоми равандҳо дигар боқӣ намондааст. Аз ин рӯ Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёмашон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 январи соли 2021 дар ин самт иловатан чунин вазифахоро гузоштанд: “густариши раванди рақамикунонӣ” ва “рушди технологияҳои рақамӣ”; ба расмийтадорӣ фаъолияти сармоягузорӣ “таваҷҷути пурра ҷорӣ намудани низомии электрониву рақамӣ”; андешидани “ҷораҳои баташаққули шароит барои тақвияти соҳаи рақамикунонӣ мусоидаткунанда” [4]. Зиёда аз ин, Пешвои муаззамии миллат дар Паёмашон таъкид доштанд, ки бо мақсади “таҳкими асосҳои институтсионалии иқтисоди рақамӣ, рушди инфрасохтори иттилоотиву коммуникатсионӣ дар тамоми қаламрави кишвар, рақамикунонии соҳаҳои иқтисоди миллӣ ва вусъатбахшии раванди амалӣ намудани “ҳукумати электронӣ” ба Ҳукумати мамлакат ва сохтору мақомоти дахлдор супориш дода мешавад, ки доир ба таъсис додани Агентии инноватсия ва технологияҳои рақамии назди Президенти Тоҷикистон ҷораҷӯӣ намоянд” [4].

Боиси таъкиди хос аст, ки тадбирҳои, ки то кунун аз ҷониби Ҳукумати мамлакат ва ниҳодҳои дигари давлатию хусусӣ андешида шудаанд, вазифаҳои, ки Пешвои муаззамии миллат барои рақамикунонӣ дар назди ҷомеаи муосири мо гузоштаанд ва, хусусан, таъсиси ниҳоди давлатии ба инноватсия ва технологияҳои рақамӣ махсусгардонидашуда метавонанд барои ворид гаштани Тоҷикистон ба иқтисоди рақамӣ

ТОЧИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӮЗ

ҳамҷониба мусоидат карда, паёмадҳои сиёсӣро иҷтимоӣ ва иқтисодӣ ин равандро тавассути андешидани тадбирҳои дигари саривақтӣ ба манфиати мардуми кишвар созгор намоянд.

АДАБИЁТ

1. Ивановский Б.Г. Социально-экономические последствия развития цифровых технологий. (Обзор). // <https://cyberleninka.ru/article/n/sotsialno-ekonomicheskie-posledstviya-razvitiya-tsifrovyyh-tehnologiy>
2. Каманина Р.В. Цифровые инновации - важнейший рычаг решения экономических проблем России в настоящем и будущем // https://impulse-science.ru/wp-content/uploads/2017/12/%D0%AD%D0%97-4_7.pdf
3. Консепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2019, №642)
4. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» (26 январӣ соли 2021) // <http://president.tj/node/25005#mastchoh>
5. Плюсы и минусы цифровой экономики // <https://plusiminusi.ru/plyusy-i-minusy-cifrovoj-ekonomiki/>
6. Подходы к определению и типизации цифровых платформ // https://files.data-economy.ru/digital_platforms_project.pdf
7. Что такое цифровая экономика кратко и простыми словами? // <https://zen.yandex.ru/media/zeluslugi/chto-takoe-cifrovaia-ekonomika-kratko-i-prostymi-slovami-5f39542f10b77874fed175fc>

ЦИФРОВИЗАЦИЯ И НЕКОТОРЫЕ ЕЕ СОЦИАЛЬНЫЕ ПОСЛЕДСТВИЯ

ЗИЁИ ХУРШЕД МАХШУЛЗОДА,

доктор философских наук, профессор, директор Центра стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан
734025, Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рӯдаки 89;
тел.: +992-372-27-67-28; e-mail: kziyoev@yandex.ru

В статье, основываясь на существующие источники и исследования, раскрыта сущность цифровой экономики, а также высказаны идеи об основных факторах и элементах цифровизации, создании информационной инфраструктуры, цифровых платформ, «больших ресурсов данных» и т.д. Основываясь на опыте некоторых стран мира, автор раскрывает некоторые социальные позитивные и негативные последствия

цифровизации экономики, анализирует инициативы Таджикистана, предприятие до сегодняшнего дня в направлении перехода к цифровой экономике и вносит предложения по укреплению этого процесса в следующие периоды.

Ключевые слова: цифровизация, цифровая экономика, «большой ресурс данных», информационная инфраструктура, цифровая платформа, социальное последствие, сетевая информационная борьба, цифровое мошенничество, вмешательство.

DIGITALIZATION AND SOME OF ITS SOCIAL CONSEQUENCES

ZIYOI KHURSHED MAKHSHULZODA,

D. Sc. in Philosophy, director of the Center for strategic research under the President of the Republic of Tajikistan

734025, Tajikistan, Dushnabe city, Rudaki ave. 89;
tel.: +992-372-27-67-28; e-mail: kziyoev@yandex.ru

In this article, based on existing sources and research, is discussed the essence of the digital economy, and also expressed ideas about the main factors and elements of digitalization, creating information infrastructure, digital platforms, "big data resources", etc. Based on the experience of some countries of the world, the author wonders some social positive and negative effects of digitalization of the economy, analyzes the initiatives of Tajikistan, undertaking to this day towards the transition to a digital economy and makes proposals to strengthen this process in the next periods.

Keywords: digitalization, digital economy, "big data resource", infrastructure, digital platform, social consequence, network information struggle, digital fraud, intervention.

УДК: 331.56.

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ОПРЕДЕЛЕНИЮ СПРОСА НА УСЛУГИ СЛУЖБЫ ЗАНЯТОСТИ НАСЕЛЕНИЯ

ДЖУРАХОНЗОДА САОДАТ ДЖУРАХОН,

к.э.н., заместитель директора Центра стратегических исследований
при Президенте Республики Таджикистан
734025, Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рӯдаки 89;
тел.: +992 907- 98-69-13; e-mail: s.mutieva@mail.ru

КОДИРЗОДА ДИЛОВАР БАХРИДДИН,

доктор экономических наук, профессор, заместитель
Министра образования и науки Республики Таджикистан,
734024, Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нисара Мухаммада 13а;
тел.: +992 902-01-18-81; e-mail: dilovark@mail.ru

В данной статье рассматриваются вопросы методологического подхода к определению спроса на услуги службы занятости населения. Представлены задачи и показатели экономической активности и неактивности населения. Выявлена классификация населения по экономической активности и неактивности слоев населения. Дана авторская позиция транзитивному рынку труда и на его основе проведенного исследования представлено заключение.

Ключевые слова: методологические подходы, рынок труда, занятость населения, безработица, классификация, человеческий ресурс и т.д.

Информация об экономической активности населения, занятости и безработицы населения имеет различные направления использования. В международной практике выделяют две важные задачи статистики экономической активности населения:

- измерение количества человеческих ресурсов, использования рабочего времени для макроэкономического анализа и мониторинга развития человеческих ресурсов;

- измерение связи между занятостью, доходом и другими социальными и экономическими характеристиками с целью разработки и реализации политики в сфере занятости, доходов населения и его профессиональной подготовки.

Поэтому существуют различные методологические подходы для расчета показателей экономической активности населения, которыми считаются:

- анализа социально-экономической ситуации в стране, в частности для характеристики состояния рынка труда;

- осуществление расчетов макроэкономических показателей, а также международных сравнений;
- обеспечение требований специального стандарта распространения данных, разделанного МВФ;
- мониторинга эффективности реализации государственной политики на рынке труда;
- разработки и оценки выполнения государственных программ занятости и программ социально-экономического развития и др.

На основе вышеизложенного необходимо отметить, что источниками информации о занятости и безработице (экономически активное население) могут быть:

- 1) переписи населения;
- 2) выборочные обследования домашних хозяйств;
- 3) переписи и выборочные обследования предприятий;
- 4) административные данные.

Названные источники информации отличаются охватом и периодичностью, сложностью, стоимостью работ, качеством и оперативностью данных, поэтому их целесообразно взаимодополнять.

Проведение указанных обследований предусматривает комплекс организационных мероприятий и подготовительных работ:

1) методологического характера: формирование выборочной совокупности домохозяйств; разработку, утверждение инструментария, включая анкеты, карточки к ним, указания для специалиста по интервьюированию, письменное обращение к населению;

2) организационного характера:

- утверждение и тиражирование инструментария;
- проведение инструктивных совещаний по вопросам организации и методологии проведения обследования для работников территориальных органов государственной статистики;
- обучение специалистов по интервьюированию и по проведению обследований;
- осуществление разъяснительной работы среди населения;
- актуализация отобранных для обследования домохозяйств;
- сбор информации путем непосредственного опроса граждан по месту их постоянного проживания;
- полевой контроль работы специалистов по интервьюированию;
- обработка информации (первичный контроль, кодирования; агрегация)
- расчет весовых коэффициентов и получения на их основе оценок показателей, распространенные на генеральную совокупность населения в возрасте 15-70 лет
- разработка показателей качества информации и ее репрезентативности для различных уровней использования;

- согласование данных выборочного обследования с соответствующими показателями, полученными из других источников информации;
- построение таблиц для публикации и подготовка аналитических материалов.

Опрос населения проводят с помощью соответствующего инструментария, который разрабатывали в соответствии с методологическими требованиями МОТ.

В первую очередь это Анкета, которая построена по принципу логической последовательности вопросов, по которым население классифицируют по трем основным группам экономической активности: занято, безработное или экономически неактивное.

Лиц, определенных во время интервью как занятых, опрашивают по виду экономической деятельности, статуса занятости, профессии, продолжительности рабочего времени, причин временной незанятости и тому подобное. Безработные - о причинах их незанятости, продолжительности и способов поиска работы, готовности приступить к работе и тому подобное. Экономически неактивные - о причинах их незанятости, готовности приступить к подходящей работе и др.

Эта форма предусматривает сбор социально-демографических характеристик респондентов: пол, возраст, семейное положение, образование, гражданство и др.

Обследование проводят по месту постоянного проживания населения специально подготовленными работниками унифицированной сети (специалисты по интервьюированию) путем непосредственного опроса (на добровольных началах) лиц в возрасте 15-70 лет, проживающих в отобранных домохозяйствах.

При этом не охватывают населения, проживающего в институциональных учреждениях (местах лишения свободы, домах-интернатах, домах престарелых и т.д.).

С целью повышения качества первичной информации осуществляют контроль работы специалистов по интервьюированию и проводят обучение по организационным и методологическим вопросам обследования.

Реализация комплекса мероприятий, направленных на совершенствование методологии и организации обследования, позволила повысить качество информационной базы по рынку труда.

Кроме того, их незначительный объем представления в выборке невозможной является детализация показателей экономической активности, занятости и безработицы до уровня районов и городов областного (республиканского) значения на основе материалов обследования рабочей силы.

Органы государственной статистики активизируют усилия по популяризации данных об экономической активности, занятости и безработицы путем

распространения статистических, аналитических и методологических разработок среди пользователей информации всех уровней.

Перспективным направлением по расширению информационной базы по основным показателям экономической активности населения для субрегионального уровня является работа по повышению качества оценок занятости и безработицы путем гармонизации данных из разных источников информации с применением методов статистико-математического моделирования.

Классификация населения по экономической активности

Экономически активное население состоит из населения обоего пола, которое в течение определенного периода времени обеспечивает предложение рабочей силы для рыночного производства товаров и услуг, а также некоторых видов нерыночного производства, входящих в Систему национальных счетов и является экономической деятельностью.

Такой подход обеспечивает возможность осуществления международных сравнений для оценки развития рабочей силы и анализа выполнения ратифицированных Республикой Таджикистан международных конвенций МОТ и ООН в сфере социально-трудовых отношений.

Важнейшим является определение нижней возрастной границы населения для изучения экономической активности. Поэтому кроме норм, установленных законом минимального возраста начала трудовой деятельности, во внимание принимают в первую очередь объемы и уровень участия молодежи в экономической деятельности.

В рекомендациях ООН по проведению переписей населения и жилищ уточняется, что минимальный возраст для определения экономически активного населения в таких случаях не должен превышать 15 лет.

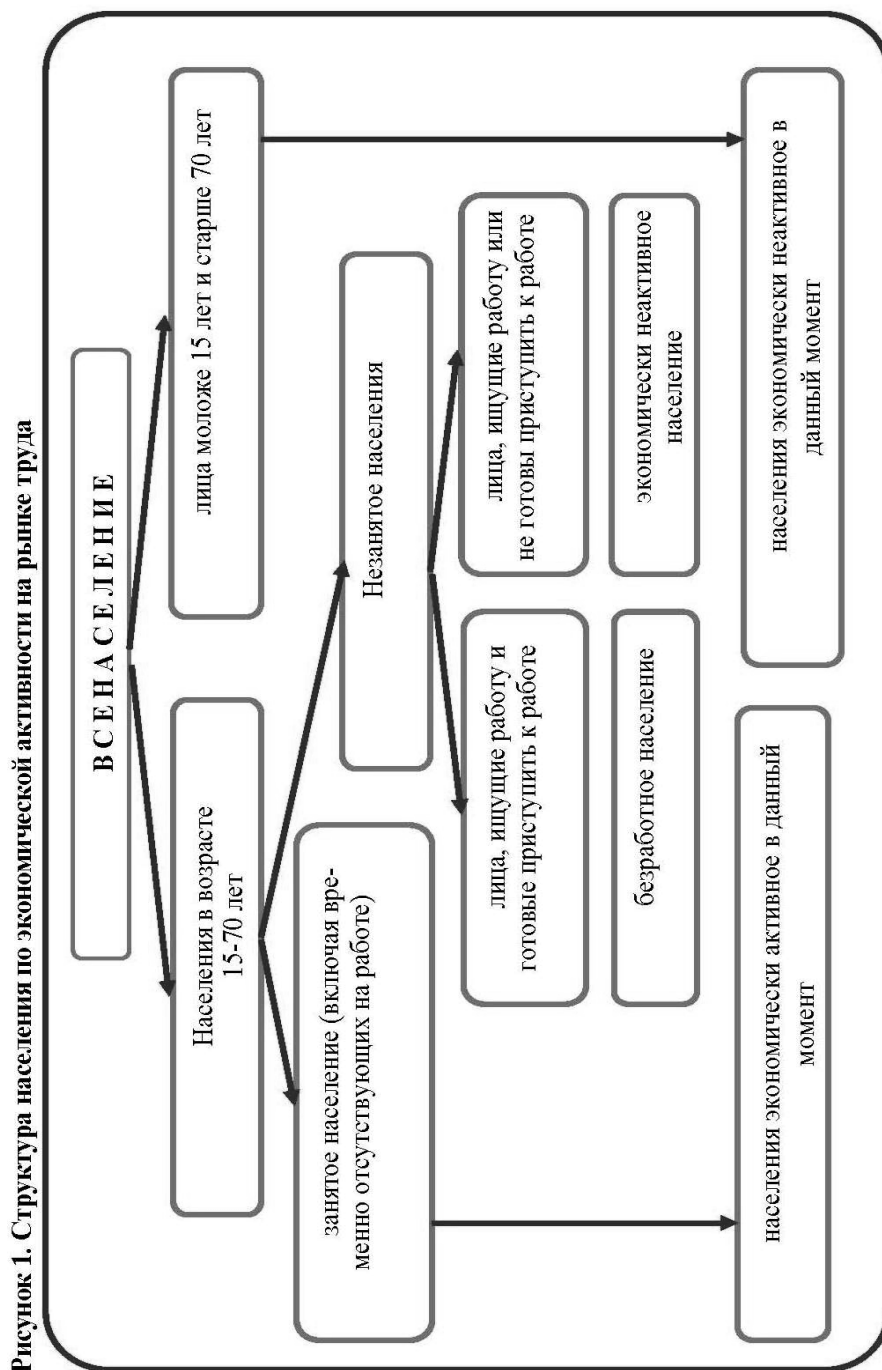
С целью обеспечения международных сопоставлений рекомендуется выделять лиц младше 15 лет, 15 лет и старше 15 лет.

Кроме минимального возраста, в ряде стран установлен максимальный возраст. Принятие верхней границы означает, что человек старше этого возраста исключаются из подсчета экономически активного населения. В разных странах эта граница разная. Однако в большинстве стран максимальный возраст не установлен (в странах Европейского Союза экономическую активность определяют в отношении лиц в возрасте 15 лет и старше).

С учетом рекомендаций МОТ и возрастной структуры занятого населения экономическую активность населения в Республике Таджикистан определяют в отношении лиц обоего пола в возрасте от 15 до 70 лет включительно (рис. 1).

В соответствии с международными стандартами предусмотрено два уточняющих показатели экономически активного населения:

- конечно активное население;
- население, активное в данный период.

Согласно этим правилам занятости предоставляется преимущество перед безработицей, а безработице - перед отсутствием экономической активности. Эту связь можно представить так:

$$H = Эa + Эн (1)$$

где:

H - численность населения в возрасте 15-70 лет

Эa - количество экономически активного населения (рабочая сила) в возрасте 15-70 лет

Эн - количество экономически неактивного населения (вне рабочей силой) в возрасте 15-70 лет.

$$Эa = C + Б (2)$$

где:

C - количество занятого населения в возрасте 15-70 лет

Б - количество безработного населения (по методологии МОТ) в возрасте 15-70 лет.

Социально-экономические группировки касаются непосредственно экономически активного населения и характеризует его место в процессе экономической деятельности. Характерным примером такой группировки является Международная классификация статуса занятости. На основе абсолютных данных о количестве экономически активного, занятого и безработного населения, как по отдельным половозрастным группам, так и для всей совокупности лиц в возрасте 15-70 лет рассчитывают уровне экономической активности, занятости и безработицы. Названные уровне возможно рассчитывать в отношении:

- общей численности населения;
- количества экономически активного населения.

В национальной статистической практике уровне экономической активности и занятости обычно рассчитывают по отношению ко всему населению соответствующего возраста, а безработица - до экономически активного населения.

По методологии МОТ отчаявшиеся относятся к категории экономически неактивного населения, однако для целей анализа данные об их количестве могут использоваться для оценки общего объема предложения рабочей силы и спроса на нее.

Занятость характеризует количество работающих лиц. Работой считают любую деятельность в пределах производства, определенных СНС, и охватывает все рыночное производство и некоторые виды нерыночного производства. Поскольку понятие занятости достаточно широкий, учет количества занятых дополняют данным о рабочем времени [4].

Поэтому на основе проведенного исследования можно сделать заключение, что онтологический подход к научному познанию природы транзитивно-

ТОЧИКИСТОН ВА ҶАҶОНИ ИМРӮЗ

го рынка труда обусловил необходимость анализа с учетом жизненного цикла человека. Авторская позиция базируется на том, что переход к другой фазе жизни неизбежен, а каждая из них характеризует качественно новый уровень развития личности, усложняется многомерностью жизненного пути и возможностями реализации в сфере труда. Изменение фазы связывается с личностной идентичностью и зрелостью, что в зависимости от мотивационных на станов индивида влияет на продолжительность рабочего времени, отображается на экономической активности (рис. 2).

Рисунок 2. Транзитивный рынок труда и риски критических переходов

Источник: авторская разработка

Таким образом, происходит непрерывный транзит трудоспособной части населения от одной сферы занятости в другую, в частности от образования (обучения) к занятости и наоборот; переходы в сфере занятости; переходы от неоплачиваемой работы в оплачиваемую и наоборот, а также переходы, связанные с выходом на пенсию и в рамках концепции рабочей силы занятости предоставляется преимущество перед любым другим видом активности / неактивности.

Административные данные государственной службы занятости не позволяют определить общий объем безработицы на рынке труда, поскольку не включают лиц, ищущих работу самостоятельно.

Показатель зарегистрированной безработицы касается только категории населения, обращающегося за помощью в поисках работы и получении социальных услуг в государственную службу занятости. Указанный показатель используют для оценки текущей ситуации в сфере социальной защиты населения от безработицы на территориальном уровне (область, город, район) и осуществления оперативного мониторинга эффективности реализации социальных программ защиты населения от безработицы, разработки программ занятости и социально-экономического развития страны и регионов, прогнозирование тому подобное.

В соответствии с концепцией рабочей силы безработицы трактуют, как ситуацию полного отсутствия работы.

Международные стандартные критерии определения безработицы касаются исключительно действий лица в течение определенного периода времени, независимо от наличия или отсутствия у нее законных нетрудовых доходов (дивидендов, процентов, пенсии или стипендии) или права на получение пособия по безработице. Также в международных стандартах не упоминается верхняя возрастная граница для измерения экономически активного населения и его составляющих - занятости и безработицы. Во многих развитых странах верхний предел активности населения на 7-9 лет превышает законодательно установленный возраст выхода на пенсию. Для международных сравнений, как правило, используют показатель безработицы, рассчитанный по данным выборочных обследований рабочей силы [5].

"Активный поиск работы" предполагает не только поиск работы по найму, но и осуществление конкретных мероприятий с целью организации собственного дела, в частности:

- регистрацию в государственной службе занятости или частных фирмах трудоустройство;

- обращение непосредственно к работодателям;
- рассылка письменных резюме (краткой информации о профессиональной подготовке и карьере);
- размещение объявлений в газетах;
- обращение за содействием трудоустройства к родственникам и друзьям;
- обращение за лицензиями и разрешениями;
- поиск финансовых ресурсов, земли, зданий, помещений, машин и оборудование для создания собственного предприятия.

Критерий готовности приступить к работе. "Готовность приступить к работе" означает, что при наличии рабочего места человек должен быть готов начать работать в течение следующих двух недель. Цель этого критерия заключается в том, чтобы исключить лиц, ищущих работу с целью приступить к ней позже (например, студенты вузов, при обследовании искали работу, чтобы приступить к ней только после окончания учебного заведения) [4].

В случаях, когда обычные способы поиска работы непригодны, когда рынок труда достаточно не организован, или ограничен по масштабам или спрос на рабочую силу низкий, возможно применение ослабление стандартного определения безработицы, то есть использование только критериев поиска работы (а) и готовности приступить к работе (в).

То есть при частичном ослаблении критерия к безработным относятся те лица, не искали работу по определенным причинам (например, лица, временно освобождены работодателем, в результате чего они потеряли формальную связь с предприятием, лица, ждут приглашения на работу или результатов конкурса, отчаявшиеся лица и т.д.).

Для анализа состояния рынка труда в Таджикистане применяют международный стандартный критерий определения безработных. Однако с целью осуществления сравнений и отображения предложения рабочей силы на рынке труда программа обследования рабочей силы позволяет рассчитать количество безработных с применением ослабленного критерия.

Уровень экономической активности (РЭА) характеризует уровень участия населения обследуемого возраста в рабочей силе. Рассчитывают, как отношение (в процентах) количества экономически активного населения в возрасте 15-70 лет ко всему населению указанного возраста или населения по соответствующей социально-демографическому признаку.

$$РЭА = Эа / Н * 100\%, (3)$$

где:

Эа - количество экономически активного населения в возрасте 15-70 лет

Н - численность населения в возрасте 15-70 лет.

Уровень экономической неактивности населения

Уровень экономической неактивности (Рена) отражает долю населения обследуемого возраста, которая находится за пределами рабочей силы. Рассчитывают, как отношение (в процентах) количества экономически неактивного населения в возрасте 15-70 лет ко всему населению указанного возраста или населения по соответствующей социально-демографическому признаку.

$$Рена = Эна / Н * 100\%, (4)$$

где:

Эна - количество экономически неактивного населения в возрасте 15-70 лет

Н - численность населения в возрасте 15-70 лет.

Характеристики занятости населения

Характеристикой трудовой активности населения является показатель уровня занятости (Ру), который рассчитывается как отношение (в процентах) количества занятых в возрасте 15-70 лет ко всему населению указанного возраста.

$$Ру = С / Н * 100\% (5)$$

где:

С - количество занятого населения в возрасте 15-70 лет

Н - общая численность населения в возрасте 15-70 лет.

Анализ занятости предусматривает также изучение таких аспектов, как:

- рабочее время (обычная, фактическая продолжительность рабочей недели и т.д.);
- неполная занятость;
- временное отсутствие на работе;
- характер работы (постоянная, на определенный срок (сезонная, временная, случайная)
- профессия, вид экономической деятельности, статус занятости;
- неформальная занятость (в т.ч. Занятость в неформальном секторе экономики).

Материалы выборочных обследований населения по вопросам экономической активности позволяют исследовать продолжительность рабочего времени занятого населения.

Рабочее время - это время, связанное с производственной деятельностью и, который измеряется в течение определенного обследуемого периода.

Специфика обследования рабочей силы заключается в том, что оно охватывает все категории работников: лиц, работавших по найму и не по найму (работодатели, лица, работающие самостоятельно, бесплатно работающие члены домохозяйств). Методология проведения обследования предусматривает получение информации по "обычного рабочего времени" и "фактически отработанного рабочего времени".

Понятие "обычного рабочего времени" имеет отличие от "фактически отработанного рабочего времени" и состоит в том, что первое понятие относится к типичному, а не к отчетному периоду. Обычное рабочее время для определенного вида деятельности можно определить, как время, отработанное в течение типичного недели или обычного дня. Понятие обычного рабочего времени можно применять как для тех, которые в данный момент работают, так и к тем, которые временно отсутствуют на работе.

В порядке, установленном законодательством, утверждают перечень производств, цехов, профессий и должностей с вредными условиями труда, работа в которых дает право на сокращенную продолжительность рабочего времени. Также законодательно устанавливают сокращенную продолжительность рабочего времени для отдельных категорий работников (учителей, врачей и других). Кроме того, сокращенную продолжительность рабочего времени могут устанавливать за счет собственных средств на предприятиях и в организациях для женщин, имеющих детей в возрасте до четырнадцати лет или ребенка-инвалида.

Разницу между этими понятиями можно рассмотреть на примере работника, у которого нормальное рабочее время составляет 40 часов в неделю, а обычное рабочее время - 45 часов в неделю, поскольку он регулярно работает на 5:00 больше нормального рабочего времени в неделю. Если типичные ситуации не одинаковы по периодам, например, в случае сезонных работ, обычное рабочее время также будет не одинаков. Информация по определению обычного рабочего времени базируется на индивидуальных ответах респондентов.

Для большинства респондентов, работающих по найму на предприятиях, в учреждениях, в организациях, нормальное рабочее время (нормативно установлен) будет одинаков с обычным рабочим временем.

Материалы обследований рабочей силы также предоставляют информацию о фактически отработанное рабочее время в течение обследуе-

мой недели (фактическая продолжительность рабочей недели) по всем видам работ. При осуществлении статистического анализа этих данных следует учитывать, что информация, как и для обычного рабочего времени, базируется на индивидуальных ответах респондентов о фактически отработанное рабочее время.

Определение фактической продолжительности рабочей недели конкретного лица осуществляют путем сравнения и комбинации ее ответов на вопросы об обычной продолжительности работы, дополнительно отработанные часы на обследуемом недели, а также не отработанные часы по причинам экономического или личного характера.

Фактическая продолжительность рабочей недели (ТФ) - это время, которое респондент фактически отработал в течение обследуемой недели на всех работах, без учета времени, когда он не работал по причинам экономического или личного характера (из-за болезни, отпуск и т.п.), в измерении часов.

$$ТФ = (Тз + ТД) - Тн \quad (6)$$

где:

ТФ - фактическая продолжительность обследуемого рабочей недели;

ТЗ - обычная продолжительность рабочей недели;

ТД - дополнительные часы работы респондента на обследуемом недели;

Тн - часы работы, не отработаны респондентом на обследуемом недели.

На основе данных о фактической продолжительности работы занятых респондентов определяют среднюю продолжительность фактически отработанного недельного рабочего времени (ТСР), которая предоставляется в измерении фактически отработанных часов в неделю в среднем на одну занятую лицо.

$$ТСР = СТи \quad (7)$$

где:

Т и - количество человеко-часов фактически отработанного рабочего времени в течение недели;

С - количество занятых лиц.

В соответствии с международными стандартами "неполной" считают занятость, при которой лицо было занято недостаточное количество часов, по сравнению с установленными законодательными нормами или в случае, когда недостаточно использовалась ее квалификация (профессиональная подготовка, опыт работы) и др.

Различают две главные формы неполной занятости: видимую и невидимую.

В статистической практике главным образом используют анализ видимой неполной занятости.

Видимая неполная занятость - это преимущественно статистическое понятие, которое можно непосредственно измерить с помощью данных о заработной плате, отработанное время или путем выборочных обследований.

Для измерения неполной занятости применяют два показателя:

а) количество полностью занятых лиц;

б) объем видимой неполной занятости - суммарное количество часов или дней до достижения нормальной продолжительности рабочего времени, существует в отчетном периоде для возможной дополнительной занятости каждого полностью занятого лица.

К полностью занятым относятся лица, которые в течение обследуемого периода:

- фактически отработали меньше нормальной продолжительности рабочего времени (установленного законодательными нормами)

- желали работать дополнительное количество часов;

- готовы работать дополнительное количество часов.

Соответствии с международными стандартами и национального законодательства к занятым относятся лица, на обследуемой неделе были временно отсутствующие на работе.

При этом учитывают различия в отношении лиц, работавших по найму и на собственных предприятиях.

Владельцев предприятий (работодателей) считают временно отсутствующими в зависимости от того, продолжает работать их предприятие или выполняться собственное дело в отсутствие их на работе.

К временно отсутствующим в обследовании рабочей силы относятся лица, на обследуемой неделе не работали из следующих причин:

- ежегодный отпуск;

- отпуск в связи с беременностью и родами и по уходу за ребенком до достижения им возраста, определенного законодательством;

- отпуск без сохранения заработной платы (на период прекращения выполнения работ);

- временная нетрудоспособность (болезнь, травма), уход за больным;

- сезонный характер работы;

- выходные дни согласно графику работы;

- другие причины.

Понятие "работы" определяют в соответствии с понятием "производства" в СНС. Это означает, что любую деятельность, относящуюся к производству в рамках СНС, считают работой при измерении занятости.

Обследованием рабочей силы исследуют характер работы, согласно критерию "одного часа". В частности, выделяются следующие виды работ:

- постоянная - работа, выполняемая на основе трудового договора, заключенного на неопределенный срок;

- на определенный срок:

- Временная - работа на срок до двух месяцев, а для замены временно отсутствующих работников, за которыми сохраняется их место работы (должность) - до четырех месяцев.

- Сезонная - работа, которую через естественные и климатические условия выполняют не весь год, а в течение определенного периода (сезона), но не более 6-ти месяцев.

- случайная - работа, которая носит однократный характер.

В рамках обследования рабочей силы занятых лиц опрашивают по профессии, занятию, виду экономической деятельности предприятия, учреждения, организации или собственного дела, где они работали, а также о статусе занятости.

По полученным ответам респондентов распределяют по соответствующим классификациям (классификаторами):

- Классификатор профессий (КП)

- Классификация видов экономической деятельности (КВЭД);

- Международная классификация статусов занятости (ISCSE-93), принятая в соответствии с рекомендацией 15-й Международной конференции статистиков труда (1993 г.)[9].

В соответствии с положениями ISCSE-93, а также национальных особенностей социально-трудовых отношений при анализе материалов обследования рабочей силы применяют такую систему классификации статусов занятости:

Работающие по найму (наемные работники) - лица, которые заключили письменный или устный трудовой договор (контракт) с администрацией предприятия, учреждения, организации, физическим лицом об условиях и оплате трудовой деятельности.

Работающие не по найму в секторе самостоятельной занятости - лица, которые, в отличие от наемных работников, самостоятельно осуществляют свою трудовую деятельность на базе организации и ведения хозяйственной

деятельности физического или юридического лица, отвечающие за результативность и эффективность этой деятельности, а также за выполнение обязательств " обязательств по отношению к другим лицам, в том числе по выполнению условий трудовых договоров с наемными работниками и тому подобное. К таким лицам относятся: работодатели, самозанятые, бесплатно работающие члены семьи.

Работодатели - это лица, работающие на собственном предприятии с привлечением на постоянной основе наемных работников.

Самозанятые - лица, занятые индивидуальной / самостоятельной трудовой деятельностью, которую осуществляют самостоятельно, то есть без привлечения постоянных наемных работников.

Бесплатно работающие члены семьи - лица, работающие без оплаты на семейном предприятии, возглавляет родственник (в случае, если эта деятельность относится к экономической).

Для анализа используют показатель уровня участия занятого населения в неформальном секторе экономики (Рунси), который определяют, как отношение (в процентах) количества занятых в неформальном секторе экономики в возрасте 15-70 лет до всего занятого населения указанного возраста или по соответствующей социально-демографическому признаку.

$$\text{Рунси} = \text{СНН} / \text{Зн} * 100, (8)$$

где:

СНН - население в возрасте 15-70 лет, занятого в неформальном секторе экономики;

Зн - общая численность населения в возрасте 15-70 лет.

Для определения характеристики безработицы населения необходимо провести анализ безработицы, включающий изучение:

- уровня безработицы;
- продолжительности незанятости;
- продолжительности поиска работы или продолжительности безработицы;
- причин безработицы;
- профессии, вида экономической деятельности по последнему месту работы.

Для анализа ситуации на рынке труда, целесообразно применить несколько показателей уровня безработицы.

Уровень безработицы населения (по методологии МОТ) (Сб-МОП), рассчитанный как отношение (в процентах) количества безработных опре-

деленной возрастной группы (Б) к экономически активному населению соответствующего возраста (Эа) или социально-демографической признаки.

$$\text{Сб-МОП} = \text{Б} / \text{Эа} * 100\% \text{ (9)}$$

В зависимости от цели использования применяют расчет двух показателей уровня зарегистрированной безработицы:

- Сб-1зар, рассчитанный как отношение (в процентах) количества безработных (Бзар), зарегистрированных в государственной службе занятости на конец отчетного периода, к среднегодовой численности населения трудоспособного возраста (Нпр.в).

$$\text{Сб-1зар} = \text{Бзар} / \text{Нпр.в} * 100\% \text{ (10)}$$

- Сб-2зар, рассчитанный как отношение (в процентах) количества безработных (Бзар.ср), зарегистрированных в государственной службе занятости в среднем за период (квартал, полугодие, 9 месяцев, год), к экономически активному населению трудоспособного возраста (ЭПР .в) за соответствующий период.

$$\text{Сб-2зар} = \text{Бзар.ср} / \text{Епр.в} * 100\% \text{ (11)}$$

Указанный показатель используют с целью осуществления сравнений данным выборочного обследования населения (домохозяйств) по вопросам экономической активности.

Уровень долговременной безработицы для населения трудоспособного возраста отдельно для безработных трудоспособного возраста (по методологии МОТ) (Бдов.моп) или для зарегистрированных в государственной службе занятости (Бдов.зар) рассчитывают, как отношение (в процентах) количества безработных, ищущих работу 12 месяцев и больше (Бдов.моп или Бдов.зар), к экономически активному населению трудоспособного возраста (Еапр.в) или к среднегодовой численности населения трудоспособного возраста (Нпр.в).

$$\text{Сб-дов.моп} = (\text{Бдов.моп} / \text{Еапр.в}) * 100\%; \text{ (12)}$$

$$\text{Сб-дов.зар} = (\text{Бдов.зар} / \text{Нпр.в}) * 100\% \text{ (13)}$$

Основные отличия методологии, сферы охвата и направлений использования показателей уровня безработицы (по методологии МОТ) и уровня зарегистрированной безработицы.

Основные отличия методологии, сферы охвата и направлений использования показателей уровня безработицы (по методологии МОТ) и уровня зарегистрированной безработицы приведены в таблице 1.

Таблица 1

Основные различия в сфере охвата, направлениям использования и определениях уровней безработицы за обследованием рабочей силы и административными данным государственной службы занятости

	Выборочное обследование	Административные данные
Сфера охвата наблюдением	Население обоих полов в возрасте 15-70 лет	Население трудоспособного возраста
Методология определения показателя уровня безработицы	Уровень безработицы (по методологии МОТ) определяется как отношение (в процентах) количества безработных в возрасте 15-70 лет к экономически активному населению (рабочей силы) соответствующего возраста или соответствующей социально-демографической признаки	Уровень зарегистрированной безработицы определяется как отношение (в процентах) количества безработных, зарегистрированных в государственной службе занятости, к среднегодовой численности населения трудоспособного возраста
Источник информации	Выборочное обследование населения (домохозяйств) по вопросам экономической активности (обследование рабочей силы)	Административные данные государственной службы занятости
Направления использования	Для анализа и оценки тенденций на рынке труда по общему объему предложения рабочей силы в соответствии с международными стандартами	Для анализа и оценки количества безработных, пользующихся услугами государственной службы занятости

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҶОНИ ИМРӯЗ

Сферы применения	Используется для оценки ситуации на рынке труда Таджикистана, в том числе по сравнению с другими странами мира, для макроэкономических расчетов, научных исследований прогнозирования, разработки политики в сфере социально-трудовых отношений	Используется для осуществления оперативного статистического мониторинга эффективности реализации социальных программ защиты населения от безработицы на территориальном уровне (область, город, район)
Уровень использования	Ежеквартально. Степень надежности ежеквартальных данных не позволяет использовать показатель безработицы (по методологии МОТ) на более детальном региональном уровне	Ежемесячно Районов городов областного (республиканского) значения
Периодичность	Данные публикуются ежеквартально	Данные за отчетный месяц - до 15 числа следующего месяца
Аналитические ограничения	Низкая степень надежности показателя безработицы за МОП на региональном за подробными социально-демографическими характеристиками и на уровне городов областного (республиканского) значения и районов	не охватывает незанятых лиц, не зарегистрированных безработных

Расширенный показатель уровня безработицы (Сб-роз.пр.в) рассчитывают как отношение (в процентах) количества безработных трудоспособного возраста (по методологии МОТ) (Бпр.в) и лиц трудоспособного возраста, отчаялись найти работу (с учетом лиц, не знали, где и как искать работу, как организовывать собственное дело, и убежденных в отсутствии подходящей работы) (Зн), к численности экономически активного населения трудоспособного возраста (Еапр.в), включая отчаявшихся лиц соответствующего возраста.

$$\text{Сб-роз.пр.в} = (\text{Бпр.в} + \text{Зн}) / (\text{Еапр.в} + \text{Зн}) * 100\% \quad (14)$$

Показатель общего дефицита спроса на труд (Сб-ЗГП) рассчитывают как отношение (в процентах) суммы количества безработных (Б) и лиц, отчаялись найти работу (с учетом лиц, не знали, где и как искать работу, как организовывать собственное дело и убежденных в отсутствии подходящей работы) (Зн), и вынужденно полностью занятых лиц (Нз) соответствующего возраста к сумме количества экономически активного населения (Эа) и отчаявшихся лиц соответствующего возраста.

$$\text{Сб-ЗГП} = (\text{Б} + \text{Зн} + \text{Нз}) / (\text{Эа} + \text{Зн}) * 100\% \quad (15)$$

Продолжительность незанятости, продолжительность поиска работы или продолжительность безработицы

Продолжительность незанятости - это время, в течение которого лицо было без работы (независимо от того, искала она ее или нет).

Для целей анализа продолжительности безработицы используют показатель продолжительности поиска работы, поскольку незанятых граждан классифицируют как безработных (по методологии МОТ) только с того момента, когда они начинают активный поиск работы, то есть от ситуации экономической неактивности переходят в состояние безработицы.

По материалам обследования рабочей силы получают информацию о количестве безработных (по методологии МОТ) по продолжительности незанятости и продолжительности поиска работы.

На основе указанной информации рассчитывают средние значения этих показателей, в частности:

- среднюю продолжительность незанятости определяют, как среднее количество месяцев незанятости на одного безработного.
- среднюю продолжительность поиска работы - как среднее количество месяцев продолжительности поиска работы на одного безработного.

ЛИТЕРАТУРА

1. Гайдук А. п. Роль миграционного капитала в обеспечении макроэкономической стабильности страны. Финансы Ук-ны, 2007. № 7. С. 20-34.
2. Миллионы трудящихся живут в нищете // Новости ООН. 20.01.2020. URL: <https://news.un.org/ru/story/2020/01/1370941>
3. Пирожок А. Миллиарды безработным: как гражданам и бизнесу получить помощь по новым правилам // Экономическая правда. 29.04.2020. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2020/04/29/659965/>
4. Показатели деятельности ДМС 2015 г./Государственная миграционная служба. 2015 URL: <http://dmsu.gov.ua/images/files/statistic/Statistic15.pdf>
5. International Migration Report 2015. URL: http://www.un.org/en/development/desa/population/migration/publications/migrationreport/docs/MigrationReport2015_Highlights.pdf
6. International Migration Levels, Trends and Policies. Part one. 2006. URL: http://www.un.org/esa/population/publications/2006_MigrationRep/part_one.pdf
7. International Migration. 2009. URL: http://www.un.org/esa/population/publications/2009Migration_Chart/ittmig_wall-chart09.pdf
8. International Migration. 2013. URL: <http://www.un.org/en/development/desa/population/migration/publications/wallchart/docs/wallchart2013.pdf>
9. World Bank. Understanding poverty: Poverty Overview. 16.04.2020. URL: <https://www.worldbank.org/en/topic/poverty/overview>

**УСУЛҶОИ МЕТОДОЛОҶИ ОИД БА МУАЙЯН НАМУДАНИ
ТАЛАБОТИ ХАДАМОТИ ХИЗМАТРАСОНИ ШУҒЛИ АҶОЛӢ**

ДЖУРАХОНЗОДА САОДАТ ДЖУРАХОН,

номзади илмҳои иқтисодӣ, муовини директори Маркази тадқиқоти
стратегии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
734025, Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 89;
тел.: +992 907 986913; e-mail: s.mutieva@mail.ru

ҚОДИРЗОДА ДИЛОВАР БАҲРИДДИН,

доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор, муовини
вазири маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон
734024, Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯч. Нисормухаммад 13а;
тел.: +992 902-01-18-81; e-mail: dilovark@mail.ru

Дар мақолаи мазкур масъалаҳои усулҳои методологӣ оид ба муайян намудани талаботи хадамоти хизматрасони шугли аҳоли баррасӣ мешаванд. Вазифаҳо ва нишондиҳандаҳои фаъолияти иқтисодӣ ва бефаъолияти аҳоли оварда шудаанд. Таснифи аҳоли аз рӯи фаъолияти иқтисодӣ ва бефаъолияти қишрҳои аҳоли ошкор карда шудааст. Мавқеи муаллиф оид ба бозори меҳнати транзитӣ оварда шудааст ва дар асоси он таҳқиқот хулоса бароварда шудааст.

Калидвожаҳо: усулҳои методологӣ, бозори меҳнат, шугли аҳоли, бекорӣ, таснифот, захираҳои инсонӣ ва ғ.

**METHODOLOGICAL APPROACHES TO DETERMINING DEMAND
FOR EMPLOYMENT SERVICES**

DZHURAKHONZODA SAODAT DZHURAKHON,

candidate of Economic Sciences, Deputy Director of the Center
for Strategic Studies under the
President of the Republic of Tajikistan
734025, Tajikistan, Dushnabe city, Rudaki ave. 89;
тел.: +992 907 986913; e-mail: s.mutieva@mail.ru

KODIRZODA DILOVAR BAHRIDDIN,

Doctor of Economic Sciences, Professor, Deputy Minister of Education
and Science,
734024, Tajikistan, Dushnabe city, st. Nisar Muhammad 13a;
tel.: +992 902-01-18-81; e-mail: dilovark@mail.ru

This article discusses the issues of a methodological approach to determining the demand for services of the employment service. The tasks and indicators of economic activity and inactivity of the population are presented. The classification of the population by economic activity and inactivity of the population strata is revealed. The author's position is given to the transitive labor market and on the basis of this research a conclusion is presented.

Keywords: methodological approaches, labor market, employment, unemployment, classification, human resource, etc.

УДК: 37.011+001.4

**ДАСТОВАРДҶОИ КИШВАРҶОИ ХОРИҶӢ ДАР СОҶАИ
БАЙНАЛМИЛАЛИШАВИИ ХИЗМАТРАСОНИҶОИ ТАҶСИЛОТӢ
ВА ИМКОНИЯТҶОИ РУШДИ ОН ДАР ТОҶИКИСТОН**

МУХАКОВ МАНУЧЕҶР АМИРХОНОВИЧ,

унвончӯи институти иқтисодиёт ва демографияи

Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон

734025, Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Айни 44;

тел.: +992 988-44-49-44; e-mail: mukhakov93@mail.ru

Мақолаи мазкур оиди вазъи рушди хизматрасониҳо дар соҳаи таълимоти олӣ дар мамолики ҷаҳон маълумот дода барои таҳлили имкониятҳои рушди ин намуди хизматрасонӣ дар Тоҷикистон пешниҳодҳои муфид дастрас намудааст. Ҳамзамон қишри шудааст, ки ин раванди хизматрасониро дар бозори ҷаҳонии хизматҳо аз нуқтаи назари аҳамияти милли ва ватани дида барояд. Дар мақолаи мазкур таҳлили раванди давомноки рушди хизматрасонии таълимоти олӣ дар ҷаҳон ва имкониятҳои рушди ин навъи хизматрасонӣ дар Тоҷикистон баррасӣ шудааст.

Калидвожаҳо: маълумоти олӣ, маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ, хизматрасонии таълимӣ, иқтисодиёти милли, бозориносии, даромад аз фурӯши хизматҳо, дониш ва малакаҳо.

Соҳаи хизматрасониҳои таҳсилоти дар бозори умумиҷаҳонии хизматрасониҳо саҳми арзанда пайдо карда истодааст ва ҳамчун манбаи назарраси даромадҳои иқтисодиёти миллии кишварҳои хориҷӣ арзёбӣ шудааст. Бояд таъкид кард, ки дар давлатҳои хориҷӣ хизматрасонии таҳсилоти ҳамчун як соҳаи содироти хизматрасониҳо баррасӣ карда мешавад. Бо ҷаҳоншиавии соҳаи таҳсилоти олӣ ва рушди талабот ба тайёр намудани муттаҳасисони дараҷаи байналхалқӣ тавваҷҷӯ ба инсоҳаи хизматрасонӣ рӯз ба рӯз меафзояд.

Аз ин лиҳоз, зарурати таҳлили имкониятҳои Тоҷикистон барои дохил шудан ба чунин бозори хизматрасонӣ ва қадамҳои муттасилаи барои рушди соҳа равона мешуда, ба миён меояд. Саъю кӯшиш барои рушди чунин бозори хизматрасонии таҳасусгардонидашуда тақозои замон буда, таҷрибаву

дастовардҳои кишварҳои дигар бояд аз мадди назар дур намонда омӯхта шаванд.

Дар мамолики муттараққии ҷаҳон содироти таҳсилот асосан ҳамчун соҳа баррасӣ шуда, ба ҳайси манбаи назарраси даромад дар иқтисодиёт арзёби менарсад. Дар охири асри XX як бахши иқтисоди ҷаҳонӣ - бозори байналмилалӣ хизматрасониҳои таҳсилотӣ бо ҳаҷми даҳҳо миллиард доллари ИМА ва гардиши ҳаракатҳои байналмилалӣ академӣ бо чандин миллион нафар дар як сол ташаккул ёфт.

Имрӯзҳо дар харитаи ҷаҳонии муҳоҷирати донишҷӯён ба таври шартӣ се маркази асосиро ҷудо намудан мумкин аст. Ин пеш аз ҳама мактабҳои олии Аврупои Ғарбӣ (Бритонияи Кабир, Олмон, Фаронса), Амрикои Шимолӣ (ИМА, Канада), инчунин, маркази таърихан ҷавонтари Укёнузи Ором (Чин, Австралия, Зеландияи Нав, Ҷопон, Кореяи Ҷанубӣ) мебошанд. Ҳамин тариқ, тақрибан 50% бозори ҷаҳонии хизматрасониҳои таҳсилоти олии кишварҳои зерини ҷаҳон рост меояд: ИМА, Австралия, Бритонияи Кабир, Олмон, Фаронса. Дар мавриди донишҷӯёни амрикоӣ бошад, аз миёнаи солҳои 2016 шумораи онҳое, ки берун аз Иёлоти Муттаҳида сафар мекунанд, рӯ ба афзоиш аст. [8]

Бозори ҷаҳонии хизматрасониҳои таҳсилотӣ, тибқи маълумоти баъзе коршиносон то 30-40 млрд. доллари ИМА арзёбӣ мешавад: Иёлоти Муттаҳидаи Амрико ҳамасола барои таҳсили донишҷӯёни хориҷӣ тақрибан 14 миллиард доллар мегирад; Бритонияи Кабир - 5,7 миллиард фунт стерлинг; Австралия - 3,6 миллиард доллар, ва Русия - 70 миллион. доллар. [5] Имконияти ба даст овардани маблағҳои иловагӣ махсусан барои давлатҳои содиркунанда актуалӣ аст. Хароҷот барои маориф дар ИМА - 745,2 млрд. долл. (7,4% ММД), дар Бритонияи Кабир - 44,1 млрд. фунт стерлинг (4,6 % ММД), дар Фаронса - 100,7 млрд. евро (7 % ММД), дар Олмон - 70,5 млрд. евро (3,3 % ММД)-ро ташкил медиҳад. [12]

Дар айни замон, аз рӯйи маълумоти расонаҳои мустақил, дар ҷаҳон тақрибан 2 миллион нафар донишҷӯёни хориҷӣ таҳсил мекунанд.

Аз рӯйи шумораи донишҷӯёни хориҷии ба таҳсил фаро гирифтаи Иёлоти Муттаҳида дар ҷаҳон ҷойи аввалро ишғол мекунад (28%), пас Бритониёи Кабир (14%), Олмон (12%), Фаронса (8%), Австралия (7%), Русия (5%), Ҷопон (4%), Испания (3%), Канада, Белгия, Австрия ва Италия (ҳар кадоме 2%). Дар панҷ кишвар: ИМА, Бритонияи Кабир, Олмон, Фаронса, Австралия - 70% шумораи умумии донишҷӯёни хориҷӣ таҳсил мекунанд. Теъдоди назарраси донишҷӯёни хориҷӣ дар ин кишварҳо натиҷаи фаъолияти

пурсамари худи донишгоҳҳо, дастгирии мақсадноки иқтисодӣ, сиёсӣ ва иттилоотӣ мебошанд.

Яке аз омилҳои афзоиши фурӯши барномаҳои таълимии байналмилалӣ ҳамчун маҳсулоти содиротӣ мавҷудияти сиёсати ташаккулёфтаи давлатӣ дар ин соҳа мебошад. Сиёсати ИМА дар ин самт бо ёддоштномаи (меморандум) Президенти ИМА Билл Клинтон (апрели 2000), ки ба ҷанбаҳои гуногуни таҳсилоти байналмилалӣ бахшида шудааст, нақши Иёлоти Муттаҳида дар ин раванд ва ҷораҳои татбиқи барномаҳои ҳамкориҳои байналмилалӣ муайян карда мешавад. [10] Вазифаи асосӣ дар ёддошти мазкур таблиғи хадмоти таҳсилотӣ ба бозори байналмилалӣ мутобиқи барномаҳои мавҷуда ва амалкунанда мебошад.

Тадбирҳои мушаххас эътироф карда мешаванд: - муттаҳид кардани кӯшишҳои ҳамаи сохторҳои марбут ба раванди таҳсилоти олии роҷеъ ба ҷалби донишҷӯёни хориҷӣ барои таҳсил дар Иёлоти Муттаҳида; бартараф кардани монеаҳо барои ҳаракати донишҷӯён; беҳтарсозии фаъолияти фондҳо ва дигар сохторҳои, ки мавҷудияти барномаҳои мубодилаи донишҷӯён ва устодонро таъмин мекунанд; истифода ва рушди технологияҳои муосири таълим. Хуҷҷати мазкур пеш аз ҳама барои он қобили тавачҷуҳ аст, ки таълими байналмилалиро ҳамчун яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати давлатӣ дар бозори хориҷӣ ва воситаи муассири роҳбарии сиёсӣ ва иқтисодии кишвар муайян мекунад. Ба сифати вазифаҳои асосии татбиқи стратегияи давлатӣ омодагии донишҷӯёни амрикоӣ барои мавҷудияти муваффақ дар бозори ҷаҳонӣ ва омода кардани «пешвоёни оянда» аз кишварҳои дигар гузошта мешавад. [4]

Иёлоти Муттаҳидаи Амрико аз рӯи шумораи донишҷӯёни хориҷӣ, ки дар ин кишвар таҳсил мекунанд, пешсафи ҷаҳон аст. [11].

Сиёсати департаменти маорифи ИМА нигронида шудааст, ба:

- паҳн кардани иттилоот дар бораи сиёсат ва таҷрибаи таълимии Иёлоти Муттаҳида, таъмини нақши пешбарандаи кишвар дар содироти таҳсилот, ҳамкориҳои мақсаднок бо шарикони дахлдор дар дигарон;

- омӯхтани таҷрибаи муассири кишварҳои дигар дар соҳаи таҳсилоти олии бо мақсади тақмили маълумоти олии дар Иёлоти Муттаҳида;

- дастгирии сиёсати байналмилалӣ ва иқтисодии ИМА тавассути таҳкими робитаҳо бо дигар кишварҳо дар соҳаи маориф ва фароҳам овардани шароити мусоид барои содироти хизматрасониҳои таҳсилотӣ. [3]

Яке аз равандҳои ҳамгирии минтақавӣ барои муттаҳидсозии таҳсилоти олии дар Аврупо ин Раванди Болонияги мебошад. Ҷанбаи сиёсӣ ва прагматикӣ эҷоди як фазои ягонаи низомии таҳсилоти олии аз ҷониби

кишварҳои Аврупо иборат аз баланд бардоштани рақобатпазирии таҳсилоти олии аврупоӣ дар самти бозгашти Аврупо ба мақомҳои пешрафта дар рушди илм ва маориф аст, ки Иёлоти Муттаҳида ҳоло онро ишғол мекунанд. [9]

Ба рушди мантиқии ҳамгироии низомҳои таҳсилоти аврупоӣ имзои Эъломияи Болония замина гузошт. Ҳадафи Раванди Болония - ташкили фазои таҳсилоти умумиаврупоӣ мебошад, ки рақобатпазирии муассисаҳои таҳсилоти олиро дар бозори ҷаҳонӣ баланд мебардорад; баланд бардоштани ҳичрати шаҳрвандон ва қобилияти хатмкунандагон барои дарёфти ҷои кор[7]. Дар Эъломияи Болония омадааст: «Мо бояд мутмаин бошем, ки нуфузи низоми таҳсилоти олии Аврупо дар ҷаҳон ба мисли эътибори илм ва фарҳанги Аврупо баланд бошад».

Ҳамин тариқ, васеъ намудани содироти хизматрасониҳои таҳсилотӣ дар даҳсолаҳои охир яке аз муҳимтарин самтҳои сиёсати давлатӣ дар ИМА, Британияи Кабир, Фаронса, Олмон ва чанде пеш Австралия ва Чин шудааст. Ин чанд сабаб дорад:

Якум, тайёр кардани мутахассисон барои кишварҳои хориҷӣ ба яке аз маводҳои сердаромади содирот табдил меёбад.

Сониян, тайёр кардани мутахассисон барои дигар кишварҳо – ин мусоидат ба амалӣ намудани манфиатҳои геополитикӣ ва иқтисодии кишвар мебошад;

Сеюм, хоҳиши ҷалби донишҷӯёни хориҷӣ донишгоҳҳоро водор месозад, ки бо дарназардошти талаботи бозори ҷаҳонии меҳнат ислоҳоти низоми омодакунии мутахассисон, баланд бардоштани сифати таҳсил, таҳияи барномаҳои нави таълимию курсҳо бо “дохил намудани ҷузъҳои байналмилалӣ”, омодагии хатмкунандагонро барои кор дар шароити ҷаҳонишавии иқтисодиёт ва дар ниҳоят табдили донишгоҳҳои миллӣ ба маҷмааҳои байналхалқии илмӣ ва таҳсилотӣ таъмин намояд.

Ҷаҳорум, майлу хоҳиши кишварҳои содиркунандаи таҳсилот (алаҳусус ИМА, Олмон ва як қатор кишварҳои дигар) ба истифодаи беҳтарин хатмкунандагони хориҷӣ барои рушди иқтисод ва илми кишварҳояшон. Дар асоси ин, ҳукуматҳои иёлотҳо ба донишгоҳҳои худ ёрии ҷиддӣ мерасонанд, аз ҷумла аз ҷиҳати молиявӣ фаъолиятшонро барои ҷалби донишҷӯёни хориҷӣ дастгирӣ мекунанд.

Донишгоҳҳои Бритониё аз рӯи теъдоди донишҷӯёни хориҷӣ доимо дар ҷои дуюм, пас аз ИМА қарор мегиранд. Воситаи муҳимтарини татбиқи сиёсати давлатӣ дар соҳаи маориф, илм ва фарҳанг дар Бритониёи Кабир Шӯрои Бритониё мебошад, ки соли 1934 таъсис ёфтааст. Аз моҳи январи соли 2000, Шӯрои Бритониё маъракаи сесолаи маркетингиро дар кишварҳои

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҶОНИ ИМРӯЗ

муҳими ҷаҳон, ки аз ҷониби ҳукумати кишвар ба маблағи 5 миллион фунт стерлинг маблағгузорӣ мешавад, баргузор мекунад. Дар сохтори Шӯрои Бритониё, як Хадамоти таълимии машваратӣ, ки соли 1984 таъсис ёфтааст, амал мекунад, ки стратегияи рушди бозорравии таҳсилоти олиро дар Британияи Кабир таҳия мекунад, инчунин чораҳо оид ба ҷалби донишҷӯёни хориҷӣ ба донишгоҳҳои Бритониё, таҳқиқот ва назорат дар татбиқи ин ташаббус. - ташаббусҳои Девони Вазирон тавассути Шӯрои Бритониё ва дигар муассисаҳо гузаронида мешавад. Афзалиятҳои он дар соҳаи содироти хизматрасониҳои таҳсилотӣ дар бештар аз 20 кишвар муайян карда шуданд. Дар баробари иштироки фаъолона дар намоишгоҳҳои байналмилалӣ дар хориҷа, намоишгоҳҳои миллӣ ва «ярмаркаҳои таҳсилотӣ» низ мунтазам баргузор мешаванд.

Аз тарафи Вазорати федералии корҳои дохилии Олмон, вазоратҳои заминҳои федералӣ Барномаи махсуси чорабиниҳо оид ба ҷалби донишҷӯёни хориҷӣ ба кишвар таҳия шуда, барои таҳкими «ҷаззоб» -и байналмилалӣ донишгоҳҳои Олмон тадбирҳо таҳия карданд; баланд бардоштани сифати хизматрасонии таҳсилотӣ дар ҳама сатҳҳо; баррасии бештари дархостҳо аз кишварҳои хориҷӣ.

Вазорати илм ва тадқиқот дар ҳамкорӣ бо Ҷамъияти донишҷӯёни Олмон аз соли 2002 инҷониб. лоиҳаи «Байналмилалашавӣ таҳсилот: донишҷӯёни хориҷӣ дар Олмон - донишҷӯёни олмонӣ дар хориҷа» -ро амалӣ менамоянд.

Мувофиқи маълумоти ЮНЕСКО, дар соли 2017, зиёда аз 1,9 миллион донишҷӯ берун аз кишвари худ дар минтақаи ОЭСР ва кишварҳои шарик таҳсил карданд, ки ин 15% афзоиши ҳаракати умумии донишҷӯён нисбат ба соли қаблӣ мебошад (ниг. Ба ҷадвали 1).

Ҷадвали 1. Тақсими донишҷӯёни хориҷӣ дар донишгоҳҳо аз рӯи кишварҳо дар соли 2018.

Кишвари омӯзиш	Шумораи донишҷӯёни хориҷӣ	Ҷои донишҷӯёни хориҷӣ аз ҷаҳди умумӣ
ИМА	582 996	3,7
Бритониёи Кабир	225 722	10,1
Олмон	219 039	10,1
Фаронса	147 402	10,0
Австралия	120 987	17,7
Ҷопон	74 892	1,9
Россия	70 735	0,9

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҶОНИ ИМРӯЗ

Испания	44 860	2,4
Канада	40 033	3
Бельгия	38 150	11,0
Австрия	31 682	12,7
Италия	29 228	1,5
Шветсия	28 664	7,5
Швейцария	27 765	17,0
Ҷамағӣ	1 993 966 чел.	

Дар айни замон, чор стратегияи байналмилалӣ таҳсилоти олий, ки сиёсати кишварҳои ОСҲИР-ро дар ин самт тавсиф мекунанд, ба таври равшан ҷудо кардан мумкин аст:

1. Равиши мувофиқашуда (Mutual understanding approach).
2. Стратегияи ҷалби қувваи кори баландхатисос (Skilled migration approach).
3. Стратегияи ба даст овардани даромад (Revenue generating approach).
4. Стратегияи васеъ намудани имкониятҳо (Capacity building approach).

Дар даҳсолаҳои охир рушди босуръати низомҳои миллии таҳсилоти олий асосан аз ҳисоби зиёд шудани маблағгузории назарраси давлатӣ ба ин соҳа таъмин карда шудааст. Дар кишварҳои пешрафта, таҳсилоти олий ба яке аз гарантарин хизматрасониҳои иҷтимоӣ табдил ёфтааст, ки аз ҷониби давлат маблағгузорӣ мешавад (Ҷадвали 1).

Ҷадвали 2: *Хароҷоти давлатӣ барои маълумоти олий дар соли 2018, дар фоиз бо ММД*

Кишвар	Хароҷоти давлатӣ барои маълумоти олий дар фоиз бо ММД
Австралия	5,23
Австрия	5,50
Олмон	4,95
Канада	5,28
Зеландияи нав	6,34
Бритониёи Кабир	5,73
Иёлоти Муттаҳидаи Амрико	5,38
Финляндия	7,17
Фаронса	5,49
Шветсия	7,68

Сарчашма: The word Bank [1]

Аён аст, ки стратегияҳои нишон додашуда хеле кам дар шакли ҳолис татбиқ мешаванд ва дар амал сиёсати таҳсилоти олии ин ё он кишваромезиши онҳоро дар назар дорад. Аммо, ҳар яке аз кишварҳои ОСҲИР як стратегияро ҳамчун як стратегияи пешбаранда риоя мекунад ва минбаъд мо бо истифода аз мисолҳои мушаххас тафсути афзалиятҳои ҳадафии кишварҳоро дар робита бо байналмилалӣтавии таҳсилоти олии баррасӣ хоҳем кард.

Кишварҳое ба монанди Бритониё ё Ҳолланд донишҷӯёни хориҷии боистеъдод ва хатмкардаҳоро ба рушди илм ва технология ҷалб мекунад, ки боиси кам гаштани таваҷҷӯҳ миёни донишҷӯёни маҳаллии ин кишварҳо оварда расонидааст.

Фаронса мекушад, ки мутахассисонро аз минтақаҳои ҷалб намояд, ки аз ҷиҳати таърихӣ ё ҷуғрофӣ бо онҳо алоқаманди дорад. Дар соли 1998 аз тарафи ҳукумат «Edu France» - очонси ҳамкориҳои байналмилалӣ дар соҳаи таҳсилоти олии таъсис дода шуд, ки ба донишҷӯён ва олимони хориҷӣ кӯмак мерасонад ва хизматрасониҳои машваратии таълимиро пешниҳод менамояд. Дар айни замон, дар 30 мамлакати ҷаҳон 80 намоёндагии «Edufrance» кушода шудаанд.

Стратегияи ҷалби донишҷӯён ва мутахассисони хориҷӣ, ки дар Олмон татбиқ карда мешавад, ҳам аз ҷиҳати фароғии ҷуғрофӣ ва ҳам аз ҷиҳати ҳаҷми маблағҳои сарфшуда хеле бузург аст. Зиёда аз 200 барномаи Хадамоти ҳамкориҳои илмӣ Олмон (Deutscher Akademischer Austausch Dienst) – барои кишварҳои мухталиф дар ҳама соҳаҳои илмӣ ва як қатор барномаҳои федералии давлатӣ ба афзоиши шумораи донишҷӯёни боистеъдоди хориҷӣ дар донишгоҳҳои Олмон нигаронида шудаанд.

Ҳадафҳои асосии байналмилалӣтавии таҳсилоти олии Канада «омода кардани хатмкунандагони дорой сатҳи байналмилалӣ дониш ва салоҳиятҳо» ва «нигоҳ доштани рақобатпазирии Канада» мебошанд, ки пеш аз ҳама тавассути ҷалби донишҷӯёни хориҷӣ ба даст оварда мешавад. «Содироти хизматрасониҳои таҳсилотӣ» ва «ғирифтани даромад аз ҷониби муассисаҳои таҳсилоти олии» дар рӯйхати афзалиятҳои сиёсати маориф дар Канада мутаносибан ҷойҳои 5 ва 8-ро ишғол карданд.

Стратегияи байналмилалӣтавии таҳсилоти олии, ки барои ба даст овардани даромад нигаронида шудааст, ба ду равиши дар боло тавсиф ёфта асос ёфтааст, аммо дар доираи он хизматрасониҳои таҳсилотӣ ба таври пурра пардохта мешаванд ва пешниҳоди субсидияҳои давлатӣ пешбинӣ карда намешаванд. Донишҷӯёни хориҷӣ тавассути ташвиқи донишгоҳҳо ба татбиқи стратегияи соҳибдорӣ дар бозори таҳсилоти байналмилалӣ ба

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҶОНИ ИМРӯЗ

муассисаҳои таҳсилоти даромади иловагӣ медиҳанд. Дар навбати худ, ҳукуматҳо ба донишгоҳҳо мустақилияти назаррас, эътибори баланд дар низоми таҳсилоти олии худ ва дараҷаи баланди ҳимояи донишҷӯёни хориҷӣ медиҳанд.

Ба шумори кишварҳои, ки ин равишро татбиқ мекунанд, Австралия, Британияи Кабир (барои донишҷӯён аз кишварҳои ғайри Иттиҳоди Аврупо), Зеландияи Нав ва Иёлоти Муттаҳидаи Амрико (барои донишҷӯёни донишгоҳҳо) дохил мешаванд.

Дар Австралия ва Зеландияи Нав стратегияи байналмилалӣ таҳсилоти оӣ, ки бо ташаббуси ҳукумат дастгирӣ шудааст, ҳадафи мусоидат ба содироти таҳсилотро дорад.

Сиёсати Австралия оид ба байналмилалисозии таҳсилоти оӣ ба се рӯкн асос ёфта аст: чорӣ намудани низоми нави маблағгузори донишгоҳҳо; маркетинги таҳсилоти донишгоҳҳои Австралия, тағйирот дар сиёсати раводид ва муҳоҷират бо мақсади фарогирии бештари донишҷӯёни хориҷӣ ва ташкили имконияти мондан ба баъзе категорияҳои донишҷӯён дар ин кишвар.

Даҳ сол пеш дар назди мактаби олии Австралия ҳамон вазифае меистод, ки имрӯз дар назди мактабҳои олии давлатҳои рӯ ба тараққӣ меистад. Дар айни замон, Австралия яке аз панҷ кишвари пешбари содирунандагони хизматрасониҳои таҳсилоти мебошад, ки дар давоми 10 сол шумораи донишҷӯёни хориҷиро 6 маротиба афзоиш додааст. Гуфтан мумкин аст, ки Австралия дар айни замон дар самти пешниҳоди хизматрасониҳои сатҳи ҷаҳонӣ дар сатҳи баробар бо кишварҳои пешсаф рақобат мекунад.

Дар Австралия стратегияҳои ташкилӣ ва барномасозии байналмилалӣ таҳсилоти оӣ ва содироти хизматрасониҳои таълимӣ таҳия ва қабул шудааст. Стратегияи ташкилӣ дастгирии ташаббусҳои донишгоҳҳо тавассути қарорҳои сиёсӣ ва низоми маъмурии кишвар дар бар мегирад. Стратегияи барномасозӣ инҳоро фаро мегирад: барномаҳои байналмилалӣ донишҷӯён; байналмилалӣ таҳсилот тавассути байналмилалӣ мундариҷаи барномаҳои таҳсилоти; барномаҳои мубодилаи байналмилалӣ; таҳсилоти фосилавӣ ва хизматрасониҳои таҳсилоти дар филиалҳои хориҷӣ; ҳамкориҳои байналмилалӣ илмӣ-техникӣ ва курсҳои гуногуни касбомӯзӣ, аз ҷумла курсҳои кӯтоҳмуддат ва фармоишӣ; барномаҳои дастгирӣ барои донишҷӯёни хориҷӣ. [2]

Ба эҷоди имичи мусбии донишгоҳҳои Австралия дар бозори хориҷии хизматрасониҳои таҳсилотӣ, гузаронидани маърақаҳои пурқуввати иттилоотӣ ва таблиғотӣ таваҷҷӯҳи калон зоҳир карда мешавад. Хадамоти маркетингии фарогир таъсис дода шудааст. Донишгоҳҳои Австралия дар намоишгоҳҳои байналмилалӣ таҳсилотӣ – ярмаркаҳо ҷаёбона ширкат меварзанд. Як хидмати саросарии БРБ «International Development Program» (Барномаи Рушди Байналмилалӣ) вучуд дорад.

Стратегияи васеи имкониятҳо ба дарёфти маълумоти олии дар хориҷа ё дар донишгоҳҳои, ки хизматрасониҳои таҳсилоти хориҷиро пешниҳод мекунанд, ва ё ҳавасманд мекунанд чунин арзёбӣ шудааст:

1) барномаҳо оид ба дастгирии ҳаракати хориҷии хизматчиёни давлатӣ, ҳайати профессорӣ - омӯзгорӣ, олимон ва донишҷӯён;

2) таъмини донишгоҳҳои хориҷӣ бо барномаҳо ва омӯзгорони хориҷӣ, фароҳам овардани шароити мусоид барои тичорат.

Барои тавсеаи низоми таҳсилоти олии, аксарияти кишварҳои ҷануби шарқӣ ва Осиёи Марказӣ ҳамтаҳсили донишҷӯёни худро дар хориҷа ва ҳамифтиҳои намоёндагӣҳои барномаҳои таълимии хориҷиро дар кишварҳои ҷануби шарқӣ мекунанд. Ғайр аз ин, батаҳияи барномаҳои муштараки таҳсилотӣ бо таҳияи қонунгузори дахлдор, ки принсипҳои бақайдгирии давлатии дастраскунадагони хориҷии хизматрасониҳои таълимиро муайян мекунанд, инчунин тартиби арзёбии сифати барномаҳои пешниҳодкардаи онҳо таваҷҷӯҳи махсус зоҳир карда мешавад.

Ҳамин тариқ, интихоби стратегияи байналмилалӣ ба натиҷаи ба омилҳои берунии геополитикӣ, балки пеш аз ҳама, бо шароити миллии иқтисодӣ ва таърихӣ, имконот, захираҳо ва афзалиятҳо муайян карда мешавад. Байналмилалӣ таҳсилот дар шумораи торафт афзояндаи кишварҳо ба объект ва мавзӯи сиёсати мақсадноки давлат табдил ёфтааст, ки ба ҳалли масъалаҳои мушаххаси сиёсӣ, иқтисодӣ ва молиявӣ рағбат карда шудааст.

Барои ботартиб ба роҳ мондани стратегияи бозор, бояд рағбатҳои дар кишварҳои мавҷуда ва давлатҳои эҳтимолии дастраскунадагони донишҷӯён пайгирӣ карда шавад: чӣ гуна саноат рушд карда истодааст ва кадом технологияҳо ҷорӣ карда мешаванд; талаботи кадрҳо чӣ гуна аст; чӣ гуна даромади давлатӣ ва шахсӣ меафзояд; чӣ гуна тағйироти демографӣ ба амал омада истодаанд; фазои ҳуқуқӣ чӣ гуна таъмин меёбад; мавқеи таълимии ҳукуматҳои миллии чӣ гуна аст?

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҶОНИ ИМРӯЗ

Се гурӯҳи афзалиятҳоро ҷудо намудан мумкин аст, ки кишварҳои пешбари содирунандаи хизматрасониҳои таҳсилоти ба онҳо нигаронида мешаванд [6].

1. Афзалиятҳои геополитикӣ (стратегӣ) афзоиши нуфузи байналмилалиро тавассути омодаسازی элитаи ояндаи зеҳнии кишварҳои хориҷӣ, тавассути густариши фарҳанг ва забони миллий ва ғайра дар назар доранд.

2. Афзалиятҳои илмӣ - таҳсилоти ба ҷалби ҷавонони қобилиятнок ва боистеъдод аз хориҷа бо мақсади рушди илм ва маориф алоқаманданд; мубодилаи таҷрибаи пешқадам дар соҳаи илм ва маориф тавассути татбиқи барномаҳои байналмилалӣ мубодила ва ғайра.

3. Афзалиятҳои моддӣ - молиявӣ маънои таъмини кор барои омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти, баланд бардоштани сатҳи даромади ғайрибучавии донишгоҳҳо, даромади ғайримустақим (манзил, хӯрок, нақлиёт, алоқа) ва ғайраро дорад.

Ҷамаи маълумотҳои дар боло овардашуда имкон медиҳанд, ки чунин хулоса барорем:

1. Шумораи донишҷӯёни хориҷӣ дар ҷаҳон ба таври назаррас меафзояд ва дар шароити ҷаҳонишавӣ, равандҳои ҳамгироӣ дар соҳаи таҳсилоти олии идома хоҳад ёфт.

2. Содироти хизматрасониҳои таҳсилоти дар сохтори умумии содироти кишвар муҳимтарин воситаи хизматрасонии сердаромад шуда истодааст (дар ИМА – 5 ҷой, дар Австралия – 6).

3. Таваҷҷӯҳ ба содирот ва манбаҳои зиёди молиявӣ аз он ба даст омада ба навсозии низомҳои таҳсилоти олии кишвар дар маҷмӯъ ва ҳуди донишгоҳ мусоидат мекунанд.

4. Афзоиши шумораи донишҷӯёни хориҷӣ натиҷаи он аст, ки дар кишварҳои пешрафта содироти хизматрасониҳои таҳсилоти яке аз муҳимтарин афзалиятҳои сиёсати давлат ба ҳисоб меравад.

5. Барои татбиқи сиёсати давлатӣ дар кишварҳои пешво дар соҳаи содироти хизматрасониҳои таҳсилоти барномаҳои мақсадноки миллий таҳия карда мешаванд (бо ҳадафҳо ва вазифаҳои дақиқ муайяншуда, бо дастгирии муносиби молиявӣ).

6. Дар ҳама кишварҳои пешрав дар соҳаи содироти хизматрасониҳои таҳсилоти, ташкилотҳои давлатӣ ё ғайридавлатӣ, ҳадамотҳо оид ба мусоидат ба содироти хизматрасониҳои таҳсилоти ва мубодилаи академии омӯзгорон ва донишҷӯён таъсис дода шудаанд. Дар баъзе кишварҳо 2-3 ташкилот: Британияи Кабир - Шӯрои Бритониё ва Шӯрои таҳсилоти

байналмилалӣ, Фаронса - Edu-France ва EGIDE; ИМА – Ассотсиатсияи фаъолияти байналмилалии таҳсил; Донишкадаи таҳсилоти байналмилалӣ; IREX; Австралия – ЮР.

Дар айна замон, дар бисёр кишварҳо ислоҳоти таҳсилоти оӣ, ҷустуҷӯи модели нави донишгоҳ, ки ба даъватҳои асри нав ҷавобгӯй ва талабгуи ҷомеаи иттилоотӣ, иқтисоди ҷаҳонӣ мебошад, идома дорад.

Дар байни давлатҳои ИДМ да соҳаи байналмилалишавии рушди таҳсилоти оӣ омӯзиши таҷрибаи Руссия низ муфид аст. Дар моҳи сентябри 2003 ба Конвенсияи Болония оид ба таҳсилоти оӣ ҳамроҳ шудани Русия, дурнамои эътирофи мутақобилаи дипломҳои Русия ва Аврупо, равишҳои умумӣ ба сифати таҳсилот низ ба густариши имкониятҳои содиротӣ барои донишгоҳҳои Русия мусоидат кард. Барои рушди фаъолияти содиротии донишгоҳҳои Русия, айна замон муҳим аст, ки ҳарчанд таълими менечмент дар байни донишҷӯёни хориҷӣ маъмултарин аст, дар солҳои охир шумораи хоҳишмандони омӯхтани математика, информатика, фанни компютерӣ (афзоиш 18,4%), ихтисосҳои муҳандисӣ афзудааст ва дар ин ҷо чун анъана Русия мавқеи қавӣ дорад. Умуман эътироф карда шудааст, ки математикаи русӣ ва фанҳои дақику воқеиятшиносӣ дар ҷаҳон беҳтарин аст. Инро он факт тасдиқ мекунад, ки бисёре аз донишгоҳҳо, муассисаҳои илмӣ, ширкатҳо, корпоратсияҳо дар ИМА, Олмон ва дигар кишварҳо саъй мекунанд, ки физикҳо, математикҳо, барномасозони дар Россия таълимгирифтaro ҷалб кунанд. Ба гуфтаи академик В. Захаров, 10-15% математикҳо ва физикҳое, ки дар донишгоҳҳои ИМА дарс медиҳанд, аз Русия омадаанд. Ҳамин тариқ, аз нигоҳи академикӣ, мактаби олии Русия барои афзоиши рақобатпазирӣ дар бозори таҳсилоти ҷаҳонӣ, афзоиши назарраси содироти хизматрасониҳои таҳсилотӣ ва ҳатто бартариҳои муайян дар ин соҳа шароити зарурии ибтидоӣ дорад.

Барои фаъолсозии назарраси Русия дар бозори ҷаҳонии таҳсилот, дар амалҳои ҳамохангшуда андешида шуданд, ки истифодаи таҷрибаи он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон имконпазир аст. Ба андешаи мо, ба афзоиши содироти хизматрасониҳои таълимии донишгоҳҳои Русия инҳо мусоидат намунаанд:

1. Таҳия ва дар амал татбиқ намудани сиёсати ягонаи давлатӣ дар соҳаи тайёр кардани мутахассисон барои кишварҳои хориҷӣ, ҳамохангсозии фаъолияти ҳамаи субъектҳои асосии таъминкунандаи содироти хизматрасониҳои таҳсилотӣ (Вазорати маориф, Вазорати корҳои хориҷӣ, Вазорати корҳои дохилӣ, мақомоти ҳудудӣ ва идорақунӣ, донишгоҳҳо).

2. Таҳия ва қабули барномаи мақсадноки федералӣ оид ба тавсеаи содироти хизматрасониҳои таҳсилотӣ барои 5-10 соли оянда бо дастгирии молиявии давлатӣ, инчунин барномаҳои минтақавӣ бо иштироки мақомот ва маъмурияти қаламравҳо ва донишгоҳҳо.

3. Наздик кардани мундариҷа ва сифати таҳсилоти олии Русия ба стандартҳои ҷаҳонӣ, фаёлона ҷорӣ намудани технологияҳои нави иттилоотӣ, таҳсилоти фосилавӣ.

4. Шиддат бахшидани корҳо оид ба имзо расонидан ва аз нав бастанӣ созишномаҳо бо кишварҳои хориҷӣ роҷеъ ба ҳамкорӣ дар соҳаи таҳсилоти олий, эътирофи дипломҳои донишгоҳҳои Русия.

5. Тавзеҳи заминаи ҳуқуқӣ ва меъёрии фаёолияти байналмилалӣ муассисаҳои таҳсилоти олии Русия, аз ҷумла, танзими муносибатҳои субъектҳои шарикӣ Русия ва хориҷӣ бо назардошти талаботи амалияи ҷаҳонӣ ва таъминкунандаи иштироки ҳамаҷонибаи донишгоҳҳои Русия дар бозори байналмилалӣ меҳнати илмӣ-техникӣ ва хизматрасониҳои таҳсилотӣ.

6. Тақвияти фаёолияти ҳуди донишгоҳҳо барои рушди содироти хизматрасониҳои таҳсилотӣ дар асоси барномаҳои таҳияшудаи мақсаднок ва сармоягузори тақрорие, ки аз донишҷӯёни хориҷӣ (5-7% дар хориҷа) барои маркетинг, иттилоотӣ, таблиғотӣ ва ташкилӣ мегиранд.

7. Васеъ намудани бахшҳо ва мавҷҳои хизматрасониҳои таҳсилотӣ, хусусан аз рӯи ихтисосҳои нави афзалиятноки мавриди талаб дар Русия ва хориҷа (омӯзиши пурраи фарогир, коромӯзӣ, таҷрибаомӯзӣ, курсҳои забон ва фарҳанги русӣ, курсҳои кӯтоҳмуддати махсус). Афзоиши назарраси ҳиссаи ҳолиси шаклҳои гуногуни таҳсилоти баъдидипломии шаҳрвандони хориҷӣ (аспирантура, таҷрибаомӯзӣ, аз ҷумла бо забонҳои аврупоӣ). Яке аз самтҳои афзалиятнок бояд омодагии кадрҳои илмӣ барои кишварҳои хориҷӣ бошад, тавассути аспирантура, эҳтимолан тавассути дар оянда дар шаҳрҳои калони донишгоҳӣ таъсис додани марказҳо (донишқадаҳо) барои бозомӯзӣ ва тақмили ихтисос ва тарбияи кадрҳои илмӣ (тавре ки қаблан факултаҳои давлатӣ омодагӣ дар донишгоҳҳои пешрафта таъсис ёфта буданд). Русия аз рӯи шумораи аспирантони хориҷӣ дар ҷои охирин қарор дорад. Ҳиссаи онҳо 1% -ро ташкил медиҳад, дар ҳоле ки дар ИМА 14%, Британияи Кабир -15%, Фаронса -10%, Австралия - 13%.

8. Мустақкам намудани робитаҳои касбӣ, илмӣ, корӣ бо хатмкунандагони хориҷӣ, мусоидат дар эҷод ва дастгирии фаёолияти Ассотсиатсияҳои миллии хатмкунандагони хориҷии мактабҳои олии ИҶШС ва Русия.

Кишварҳое, ки қаблан байналмилалишавии таҳсилотро ҳамчун як қисми стратегияи рушди худ баррасӣ накардаанд, дар шароити ҷаҳонишавӣ айнаи замон мачбуранд мавқеи худро муайян кунанд ва худро дар фазои рушдбандаи ҷаҳонӣ пайдо намоянд. Аммо, сарфи назар аз объективият ва бебозгашти ошкорои раванди ҷаҳонишавии таҳсилот, он на дар ҳама кишварҳо ба байналмилалишавӣ оварда мерасонад (ҳамкорихои ғаёол ва самараноки байнидавлатӣ бо мақсади ғанигардонии мутақобила ва мубодилаи таҷриба дар соҳаи маориф). Нуқтаи калидии имкониятҳои мухталифи кишварҳо барои вокуниш ба раванди ҷаҳонишавӣ, «нест кардан»-и марзҳои миллӣ ва зарурати ворид шудан ба фазои ҷаҳонии иқтисодӣ мебошад. Бисёр кишварҳо бо сабабҳои гуногун (сатҳи пасти маърифаи гузариши рушди иқтисодӣ, набудани суботи сиёсӣ, ҷудоии иттилоот, имкониятҳои пасти технологӣ ва ғайра ва сатҳи пасти маърифати аҳоли) худро дар канори тамоюлҳои ҷаҳонӣ қарор доданд. Дар натиҷаи суръати баланди ҷаҳонишавӣ ва пешрафти технологӣ фарқи байни кишварҳо танҳо афзуда истодааст. “Нобаробарии нави таҳсилот” бо фарқияти байни кишварҳои тараққикарда ва рӯ ба тараққӣ дар сатҳи маърифати аҳоли ва суръати афзоиши хизматрасониҳои таҳсилотӣ (сифатан ва миқдоран) алоқаманд аст.

Барои ба кулӣ тағйир додани мавқеи донишгоҳҳои ватанӣ дар бозори байналмилалии хизматрасониҳои таҳсилотӣ, ба ақидаи мо, имрӯз зарур аст, ки заминаи қонунгузорӣ ва меъёрии таълими донишҷӯёни хориҷӣ нав карда шавад, онҳо бояд ҷалб карда шаванд, на ин ки онҳоеро ки дар кишвари мо таҳсил кардан мехоҳанд, дур кунанд;

- баланд бардоштани обрӯи донишгоҳҳои пешрафтаи ватанӣ - донишгоҳҳои тадқиқоти федералӣ ва миллӣ;

- барои ҳифз ва таҳкими анъанаҳои муносибати таҳаммулпазиронаи аҳоли нисбати намояндагони миллатҳо, халқҳо ва фарҳангҳои дигар ҷораҳо андешад;

- ташкили низоми муносири баландсифати таълим ва васеъ намудани доираи хизматрасониҳои таълимии пешниҳодшуда;

- тақвияти ғаёолиятҳои иттилоотӣ, таблиғотӣ ва маркетингии донишгоҳҳо;

- равона кардани мавқеи донишгоҳ ба тайёр кардани мутахассисон барои кишварҳои мушаххас ва аз рӯи ихтисосҳои мушаххас, зеро тибқи пешгӯиҳои мутахассисон, тақсими бозори довтолабони хориҷӣ ба зудӣ рух хоҳад дод).

ТОЧИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӯЗ

Тадқиқотҳои гузаронида ба мо имкон медиҳанд ҳулоса барорем, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон ба барномаҳои васеи ҷамоҳангшуда дар соҳаи содироти таҳсилоти олии ниёз дорад. Дар акси ҳол, дар шароити рақобати шадиди байналмилалӣ, кишвар хатари аз як замон содиркунандаи бузурги ҳадамоти таҳсилотӣ ба воридкунанда табдил шуданро дорад. Вобаста ба масъалаи интихоби стратегияи мушаххаси содироти муассисаҳои таълимии ватанӣ, бояд бо дар назардошти ҳифзи манфиатҳои миллӣ, пешбурди сиёсати давлатӣ, ки ба таъмини содироти таҳсилоти олии равона карда шудааст ба роҳ монда шавад.

Ба андешаи мо, сабаби асосии ба амал омадани чунин вазъ дар содироти хизматрасониҳои таҳсилотӣ набудани дарк дар ҳама сатҳҳо (ва пеш аз ҳама, дар сатҳи давлатӣ) дар бораи аҳамияти азими иқтисодӣ ва геополитикии содироти хизматрасонӣ дар маҷмӯъ барои тамоми кишвар, мавҷуд набудани барномаи мақсадноки давлатии содироти хизматрасониҳои таҳсилотӣ, ҷамоҳангсозии возеҳи амали ҳамаи субъектҳои асосӣ дар сатҳи давлатӣ мебошад. Андешае мавҷуд аст, ки ин танҳо барои донишгоҳҳо зарур аст ва мувофиқан ҳуди донишгоҳҳо бояд ин масъаларо ҳал намоянд.

АДАБИЁТ

1. Government expenditure on education as% of GDP // The WorldBank. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/SE.XPD.TOTL.GD.ZS?end=2016&start=1997>
2. International Education in Australia// Marketing and Research, IDP <http://www.idp.edu.au/>
3. Open Doors 2002 Reports, <http://www.open-doors.iienetwork.org>
4. Дмитриев Н.М. Образовательные услуги – высокодоходная отрасль экономики // Вестник РАН. 2003. Т. 73. № 2.
5. Железов, Б.В. Организация финансирования высшего образования в странах ОЭСР: основные тенденции и опыт для России Интернет-конференция «Финансирование и доступность высшего образования» с 10.09.04 по 30.10.04 [Электронный ресурс] / Б.В. Железов, В.С. Вахштайн, Т.А. Мешкова / URL: <http://www.ecsocman.edu.ru/db/msg/157092.html>
6. Зверев Н.И., Пелихов Н.В. Экспорт образовательных услуг: состояние, перспективы и стратегии [Тезисы выступления директора Центра международного образования МГУ имени М.В. Ломоносова Н.И. Зверева на совещании-семинаре проректоров по международной деятельности

высших учебных заведений Российской Федерации (19 ноября 2009 г., Государственный университет управления). URL: <http://www.russia.edu.ru/information/analit/official/3971/>

7. Косевич А.В. Международный институт экономики и права (г. Москва) Конференция европейских лидеров экспорта образовательных услуг // Вестник № 4, -с.13-18

8. Кузнецова С. В. Теоретико-методологические аспекты развития рынка образовательных услуг / С. В. Кузнецова // Современные наукоемкие технологии. – 2008. – № 3

9. Ларионова М.В. Интеграционные процессы в образовании. Европейский опыт // Высшее образование сегодня. 2006. № 2.

10. Международная политика в области образования: Меморандум для глав исполнительных департаментов и агентств. URL: <http://sci.informika.ru/text/magaz/newspaper/messedu/cour0089/1900.html>

11. Н. Зорников Экспорт образовательных услуг: зарубежный опыт и российская практика // Вестник ВГУ-с.59-65.

12. Республика Таджикистан: Анализ Сектора Высшего Образования// Октябрь 2014 года Департамент Человеческого Развития, Сектор Образования Европа и Центральная Азия -152с

ДОСТИЖЕНИЯ ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН В СФЕРЕ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УСЛУГ И ВОЗМОЖНОСТИ ЕГО РАЗВИТИЯ В ТАДЖИКИСТАНЕ

МУХАКОВ МАНУЧЕХР АМИРХОНОВИЧ,

соискатель института экономики и демографии

Национальной Академии наук Таджикистана

734025, Таджикистан, г. Душанбе, улица Айни 44;

тел.: + 992 988-44-49-44; e-mail: mukhakov93@mail.ru

В данной статье представлена информация о состоянии развития услуг в сфере высшего образования в странах мира и даны полезные предложения для анализа возможностей развития этого вида услуг в Таджикистане. При этом была сделана попытка рассмотреть этот процесс предоставления услуг на мировом рынке услуг с точки зрения национального и внутреннего значения. Также в статье анализируется

продолжающийся процесс развития услуг высшего образования в мире и возможности развития этого вида услуг в Таджикистане.

Ключевые слова: *высшее образование, ВВП, образовательные услуги, национальная экономика, рынок, доход от продажи услуг, знания и навыки.*

**ACHIEVEMENTS OF FOREIGN COUNTRIES IN INTERNATIONAL
EDUCATIONAL SERVICES SPHERE AND THE CAPABILITIES OF
ITS DEVELOPMENT IN TAJIKISTAN**

MUKHAKOV MANUCHER AMIRKHONOVICH,

the applicant Institute of Economic and Demography of the National Academy of
Sciences of Tajikistan

734025, Tajikistan, Dushanbe city, Ayni street 44;
tel.: + 992 988-44-49-44; e-mail: mukhakov93@mail.ru

This article provides information on the state of development of services in the field of higher education in the countries of the world and provides useful suggestions for analyzing the possibilities for the development of this type of service in Tajikistan. At the same time, an attempt was made to consider this process of providing services in the world market of services from the point of view of national and domestic significance. The article also analyzes the ongoing process of development of higher education services in the world and the possibilities for the development of this type of service in Tajikistan.

Keywords: *higher education, GDP, educational services, national economy, market, income from the sale of services, knowledge and skills.*

УДК: 301:32

ПРАВОВОЙ СОЦИАЛИЗАЦИЯ КАК ФАКТОР РАЗВИТИЯ ПРАВОВОЙ СОЗНАНИЯ И КУЛЬТУРА

МИРОВ ФИРУЗ САФАРАЛИЕВИЧ,

кандидат философских наук, доцент, заведующий кафедры социологии факультета философии Таджикского национального университета
734025, Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 17;
тел.: (+992) 93-733-33-11; e-mail: mirov2010@mail.ru

В статье анализируется понятия «социализация», «правовая социализация», «институты социализации», «агенты социализации», а также подробно рассматривается правовая социализация как важнейшим фактором развития и совершенствовании правового сознания и правовой культуры граждан. Автор отмечает процесс правовой социализации является составной частью социализации личности, его сущность выражается в освоении знаний, ценностей и правовых норм и превращение их в нормы поведения. Конечная цель правовой социализации посредством обучения и воспитания это - формирование уважительного отношения к праву, правовому поведению и правовой деятельности, повышению уровня сознания и правовой культуры граждан.

По мнению автора, процесс правовой социализации во многом зависит от личных возможностей и стремления самих людей, социально-культурной среды и социальной структуры общества. На процесс правовой социализации заметное влияние могут оказать происходящие в обществе события и коренные социальные изменения. Правовая социализация личности реализуется посредством социальных институтов и других агентов, таких как семьи, образования, СМИ, родителей и родственников и т.д. Каждый институт в зависимости от своего предназначения реализует различные стороны социализации. Прежде всего, должны правильно организовать процесс правовой социализации граждан с учетом требований общества и условий рыночной экономики, устранить его стихийный характер и превращать его в целенаправленный, организованный и регулируемый процесс. Необходимо проводить более активную кампанию, посвященной повышению правовой осведомленности населения.

Ключевые слова: социализация, правовая социализация, институты социализации, агенты социализации, правовое обучение, правовое воспи-

тание, правовое сознание, правовая норма, закон, интернет, семья, СМИ, образование.

Общественная форма жизни дает отдельным индивидам возможность удовлетворить свои потребности и развиваться в определенной области. Именно поэтому людям необходимо включаться в общественную жизнь с раннего возраста. Такое включение приводит к необходимости овладевать средствами коммуникации с другими людьми и согласовывать с ними свое мышление и поведение. Взаимодействие личности и общества осуществляется в том случае, когда индивид приобретет социально необходимые качества для вхождения в общественные структуры. Такое вхождение/включения человека в общество наиболее четко было разработано в рамках социологии, где были введены такие понятия как: «социализация», «институт социализации», «агент социализации», «социальное действие» и др.

В научной литературе социализация определяется как «процесс накопления людьми опыта и социальных установок, соответствующих их социальным ролям» [10, с. 94]. По мнению Ш. Шоисматуллоев, «в процессе социализации человек усваивает социальные ценности и нормы, они становятся необходимыми элементами его психологической структуры, превращаясь в потребности, интересы, мотивы, которые и побуждают человека к определенным социальным действиям... В литературе процесс воспроизводства социальной структуры за счет молодого поколения описывается различными понятиями: «включение молодежи в социальную структуру общества», «социализация», «формирование личности», «социальные перемещения», «самоопределение» и др. Нам представляется, что понятия «социализация» и «формирование личности» акцентируют личностные моменты, описывая процесс становления личности, представляя личность больше как объект социального воздействия, но не как субъект общественных отношений» [14, с. 121]. Английский социолог Э. Гидденс определяет социализацию личности, как «процесс, в ходе которого беспомощный младенец постепенно превращается в обладающее самосознанием разумное существо» [2, с. 68].

Становление «социальным» подразумевает обучение не только тому, как действовать, но и тому как мыслить социальным образом. Когда мы социализируемся и учимся смотреть на мир через культурные нормы тех или иных мыслительных сообществ, мы начинаем присваивать объектам те же смыслы, которые они имеют для окружающих, начинаем игнорировать или запоминать те же вещи, что и окружающие, и смеяться над вещами, которые и они находят смешными. Только тогда мы действительно вступаем в социальный мир. Суще-

ность социализации состоит в сочетании приспособления и обособления человека в условиях конкретного общества. «Приспособление – процесс и результат встречной активности адаптанта и социальной среды. Адаптация предполагает согласование требований и ожиданий социальной среды по отношению к человеку с его установками и социальным поведением» [3, с. 48].

Важнейшим фактором развития и совершенствовании правового сознания и правовой культуры граждан – это правовая социализация. Процесс правовой социализации является составной частью социализации личности, его сущность выражается в освоении знаний, ценностей и правовых норм и превращение их в нормы поведения. Конечная цель правовой социализации, посредством обучения и воспитания, практики и другим средств воздействия, формирование уважительного отношения к праву, правовому поведению и правовой деятельности, к повышению уровня сознания и правовой культуры граждан. Вследствие этого сознание и правовая культура, содействуя правовой социализации, укрепляют правовую базу личности. И.П. Усимова пишет: «правосознание, правовая культура и правовое поведение являются целью и результатом правового воспитания и правовой социализации личности, и в то же время важнейшими факторами, условиями правовой социализации» [12, с. 91]. Пособием социализации правовые нормы и ценности осваиваются гражданами, превращаются в доверие и внутреннее убеждение, становятся преградой на пути правонарушений. Поэтому, прежде чем человеку привести свое поведение в соответствии с правовыми нормами, для начала он должен знать эти нормы. Пока право не превращалось в образа жизни общества, относительно его социального действия и речи не может быть.

Сознание и правовая культура формируются в процессе обучения, наблюдения за правовым поведением других, практики участия в социально-правовой жизни общества и решения жизненных вопросов. Правовая практика играет важную роль в процессе правовой социализации. В.М. Сапогов правильно отмечает: «В сфере правовой социализации важную роль играет воздействие на человека правовой практики, которая взаимосвязана с правовоспитательным процессом. В рамках последнего формируются знания о праве, отношение к ним, а также умения применять право. Все это является важной составляющей правовой практики» [8, с. 15].

Результаты правовой социализации не могут достигать того уровня, которого ожидают общество и отдельные граждане, поскольку различные социальные институты свою социализирующую функцию не могут реализовать односторонне и равно и всегда остаются неиспользованные возможности. Далее, процесс социализации личности не всегда осуществляется планомерно и целена-

правленно, не является прогрессирующим и гармоничным, наоборот, сложным и запутанным, а иногда противоречивым и стихийным течением. Направления правовой социализации могут осуществляться в рамках правовых, неправовых, антиправовых норм. Особенно, внутренняя противоречивость правовых актов увеличивает вероятность движения правовой социализации в неправовое и антиправовое направления. “В условиях противоречивого развития института права формируется тенденция смены ведущих субъектов правовой социализации: государство и общество уступают место малым и референтным группам, которые, в условиях массового общества, ориентируют ценности социализационного процесса на потребительское отношение к праву” [6, с. 22].

Результаты процесса правовой социализации во многом зависят от личных возможностей и стремления самых людей, социально-культурной среды и социальной структуры общества. На процесс правовой социализации заметное влияние могут оказать происходящие в обществе события и коренные социальные изменения, например, ухудшение экономической ситуации в обществе, духовный кризис и неблагоприятная политическая ситуация. «Сознание и правовая культура в переходном периоде общества считаются неразвитыми, противоречивыми, изменяющимися, неполными и несовершенными. Особенно, в этом периоде плохо работают механизмы правовой социализации и передачи правовой практики от одного поколения субъектов права к другим, в результате появляется пустое правовое пространство, понимание и осознание правовых норм широкой массой становятся проблематичными, что приводит к правовому кризису. Практика показывает, что если сознание и правовая культура не находятся на должном уровне, общество не может полностью охватить и регулировать постепенно усложняющиеся социальные отношения. Выйти за рамки правовых показателей граждан не всегда является результатом ухудшения экономической, социальной и политической ситуаций общества, или результатом коллективных действий или недовольства правовой ситуацией в обществе, а может стать результатом недостаточного уровня правовых знаний, недостаточной правовой социализации и низкого уровня правовой культуры» [4, с. 86-87].

Ш. Шоисматуллоев пишет: “Распад старой социальности, которая базировалась на общественных парадигмах советского общества, отсутствие целостности нового типа социальности, а также развернутых представлений о нем, осложняют деятельность институтов социализации. Все они переживают трудную эволюцию, отягчающуюся ослаблением поддержки со стороны общества и государства. Институциональные и внеинституциональные влияния на личность разбалансированы, социализация приобретает черты неуправляемости, стихийности. Отмечается дисбаланс и внутри институтов социализации в

ущерб целенаправленным средствам воздействия, что снижает уровень усвоения молодежью нормативных элементов культуры, научения социально одобряемому поведению» [14, с. 122].

Человек может в начале успешно социализироваться, однако возникают трудности, наподобие самостоятельной жизни, смерть родителей, безработица, миграция, изменение политической и экономической ситуации общества, в результате меняется направление его правовой социализации. И как результат человек, проявляя склонность к правонарушениям, у него формируется нигилистическое отношение к праву. Отсюда можно сделать вывод, что правовое девиантное поведение личности является результатом неудачной правовой социализации. Большинство людей, которые неправильно социализированы, не могут удовлетворить свои социальные потребности законными путями и вынуждены для удовлетворения своих нужд использовать незаконные пути и средства. Имеется опасность, что эти люди могут оказаться под влиянием неофициальных социальных групп, наподобие преступников, наркоманов, экстремистов, террористов или реакционных религиозных групп.

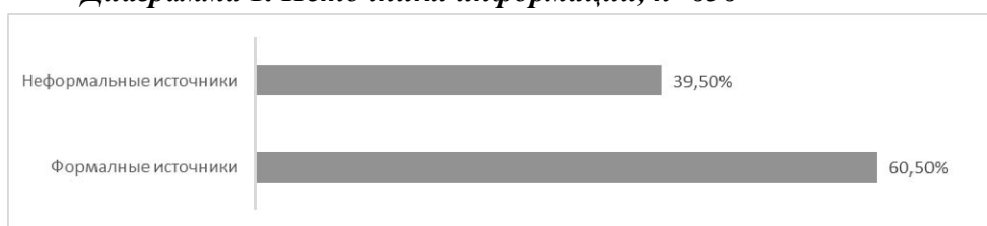
Как мы уже отметили, правовая социализация личности реализуется посредством социальных институтов и других агентов, таких как семья, образования, СМИ, родителей и родственников и т.д. «Социализация происходит в рамках определенных институтов, которые осуществляют функцию трансляции социального опыта и установок, накопленных предыдущими поколениями» [9, с. 182]. Каждый институт в зависимости от своего предназначения реализует различные стороны социализации. Исследования показывают, что институты правовой социализации и источники правовой информации в формировании правового сознания людей имеют различное влияние и со временем уровень их влияния изменяется. Если до конца XX века, особенно в период советской власти, для граждан в качестве источников правовой информации выступали газеты и журналы, юридическая литература, телевидение, радио, личные наблюдения и общения с окружающими людьми, то сегодня, в первую очередь, это телевидение, Интернет и другие новейшие средства коммуникации. Например, в Интернете установлена правовая база, позволяющая человеку в любой момент находить необходимый юридический документ. С изменением возраста также изменяется влияние институтов правовой социализации. Если в детском и подростковом возрасте в правовой социализации большую роль играют семья и школа, то для взрослых повышается роль СМИ, наблюдения и личного опыта.

В целом, у граждан больше доверие к неофициальным источникам правовых знаний. Например, в одном из социологических исследований ЦСИ

ТОЧКИСТОН ВА ҶАҶОНИ ИМРӢЗ

“Зеркало” [7, с. 94-98] респондентам был задан вопрос о том, куда они обратились бы, в первую очередь, для получения правовой информации о действиях, которые следует предпринять для разрешения ситуации. Для конкретизации источников получения информации, последние были разбиты на две категории: формальные и неформальные источники. Юристы, адвокаты, государственные органы и органы местного самоуправления (джамоат) были отнесены к категории формальных источников; к категории неформальных источников были отнесены дружеские и родственные связи, знакомые специалисты, махалла и домкомы. Как видно из приведённых данных, большим доверием у населения пользуются неформальные источники информации – 61% (см. на диаграмму 1).

Диаграмма 1. Источники информации, n=636

Такие показатели доверия населения к неформальным источникам информации могут свидетельствовать о непрозрачности процедур в государственных органах и низком доступе граждан к информации о государственных услугах. При возникновении проблем в каждом четвертом случае респонденты предпочитают использовать социальные сети для получения информации о возможных дальнейших действиях – «старшие родственники, друзья» (24%), и далее, «джамоат» (22%) и «председатель махалли» (18%). К государственным органам обратились лишь 16% (см. на диаграмму 2). По любым правовым вопросам, возникающим в жизни респондента, наиболее авторитетным источником выступает его социальное окружение, в том числе – родственники / друзья, председатель махалли, знакомый специалист.

Диаграмма 2. Используемые источники информации, n=636.

Во все периоды формирования сознания и правовой культуры граждан СМИ (газеты и журналы, радио и телевидение, Интернет и др.) играли большую роль. Широкий доступ граждан к СМИ, особенно к Интернету, доверие различных слоев населения к которому постоянно растет, превращает его в важнейший источник информации и правовых представлений. Даже некоторые исследователи этой сферы называют Интернет как относительно самостоятельный институт правовой социализации. Люди, особенно молодежь, активно используют его в целях поиска информации и общения, и он выступает уже не только в качестве объекта воздействия правовой информации, а в качестве субъекта правовой социализации. Человек получает информацию и необходимый юридический материал открыто и непосредственно и до определенной степени возмещает неэффективность работы системы адвокатуры.

Наряду с положительным влиянием интернета на правовое сознание населения, должны учитывать также и ряд его отрицательных воздействий. Например, посредством социальных каналов (наподобие Facebook, твиттер и др.) проводится пропаганда среди пользователей относительно неправовых действий, объединение в экстремистских и террористических группах, привлечение молодежи к половым влечениям и аморальным действиям. Результаты исследования «Республиканского центра информации и ориентации молодежи» показывают, что 27,2% молодежи изучают по интернету пути совершения преступлений.

Другая трудность заключается в том, что только узкий круг населения пользуется нормативно-правовыми актами, книгами, газетами и журналами, поскольку они дорого стоят или написаны научным языком, скучны, большинство не понимает их содержание. В современных условиях с появлением новых сфер общественной деятельности увеличиваются нормативно-правовые акты. Даже в общей форме держать в памяти нормативно-правовые акты и использовать их как путеводитель становится невозможным. В свое время относительно этой проблемы Г. Спенсер писал: «...слышать о его многосложных нелепостях, о 20 000 статей закона, которые оно обязывает каждого англичанина знать и которых ни один англичанин не знает» [11, с.153]. Относительно правовой ситуации в современном мире выдающийся ученый XX века Альберт Швейцер пишет: «Наступило безотрадное время опровержения, выхолащивания и деморализации правосознания. Мы живем в период отсутствия права. Парламенты легкомысленно фабрикуют противоречащие праву законы. Государства обходятся со своими подданными, нисколько не заботясь о сохранении у людей хоть какого-то ощущения права» [13, с. 89].

Важнейшим институтом социализации является образование. Система образования передает от поколения к поколению собранных в течение веков правовых знаний. Учащиеся в учебных заведениях получают не только правовые знания, но и навыки и практику защиты своих прав и свобод. Одна из причин низкого уровня правовых знаний, учащихся это нехватка квалифицированных и знающих право учителей. Хотя учащиеся и в средней школе, и в других учебных заведениях изучают предмет “Основы государства и права”, однако необходимое правовое знание не могут получить.

В таких условиях, прежде всего, должны правильно организовать процесс правовой социализации граждан с учетом требований общества и условий рыночной экономики, устранить его стихийный характер и превращать его в целенаправленный, организованный и регулируемый процесс, поскольку “признание социально-экономических и культурных прав человека и охраняющего их государства правовыми, в полном смысле этого слова, явилось следствием процессов “социализации” всех сторон общественной жизни” [1, с. 5-14]. Государство должно быть заинтересованным в нормальном процессе правовой социализации граждан, поскольку без высокого уровня сознания и правовой культуры граждан невозможно построить реального демократического и правового общества.

На основе анализа и научного поиска можно показать следующие факторы правовой социализации:

1. необходимо проводить более активную кампанию, посвященной повышению правовой осведомленности населения в целом и, в особенности, определить механизмы решения правовых проблем через государственных органов, судей и юридической консультации.
2. правовое обучение может быть внедрено в систему общего образования в средней школе и продолжаться на других уровнях системы образования;
3. при правовой социализации следует широко использовать радио и телевидение, электронные СМИ;
4. разработать и принять Закон РТ “О правовой социализации (правовом воспитании) граждан” с целью эффективно организации процесса правовой социализации граждан;
5. открыть национально-правовые сайты и посредством них бесплатно обеспечить граждан правовой информацией на таджикском языке;
6. правовое обучение и воспитание должно начинаться с малых лет и в учебных заведениях его регламентировать и усилить, особенно, с 7-го по 11-ий классы изучить Уголовный кодекс Республики Таджикистан и т.д.

Таким образом, нормальный процесс правовой социализации считаются важнейшими факторами формирования правового сознания и правовой культуры граждан.

ЛИТЕРАТУРА

1. Гафуров З.Ш. Социально-правовое государство: причины возникновения, объективные основы противоречивая сущность. Монография / З.Ш. Гафуров // Государство и право. – 2009. – №4. – С. 5-14.
2. Гидденс Э. Социология. Учебное пособие / Э. Гидденс. 2-е изд., полн. перераб. и доп. - М.: Едиториал УРСС, 2005. – 632. с.
3. Комилова М.Д. Гражданская социализация молодежи в условиях трансформирующегося таджикистанского общества: дис. ... канд. фил. наук: 09.00.11 / М.Д. Комилова. – Душанбе, 2015. – 157 с.
4. Мирон Ф.С. Социальные функции права как социального института в условиях формирования демократического общества. Монография / Ф.С. Мирон. – Душанбе: ДМТ, 2020. – 144 с.
5. Мирон, Ф.С. Социальные функции права как социального института в условиях формирования демократического общества: дис. ... канд. филос. наук: 09.11.00 / Мирон Фируз Сафаралиевич. – Душанбе, 2016. – 167 с.
6. Плаксин Д.В. Правовая социализация в условиях противоречий развития институтов права: автореф. дис. ... канд. социолог. наук: 22.00.08 / Плаксин Дмитрий Васильевич. – М., 2007. – 24 с.
7. Правовые проблемы: потребности населения в юридических услугах и практикуемые способы решения. Результаты социологические исследования. – Душанбе: ЭР-граф, 2012. – 186 с.
8. Сапогов В.М. Правосознание и правовая социализация несовершеннолетних осужденных из числа детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей. Монография / В.М. Сапогов. – Псков: ЛОГОС, 2010. – 188 с.
9. Сафонов К.Б. Пути социализации личности в современном обществе / К.Б. Сафонов // Вопросы теории и практики: электрон. научн. журн. – 2012. – №8 (22). – С. 181-183.
10. Смелзер Н. Социология. Учебное пособие / Н. Смелзер; пер. с англ. – М.: Феникс, 1994. – 688 с.
11. Спенсер Г. Опыты научные, политические и философские / Г. Спенсер; пер. с англ; под ред. Н.А. Рубакина. - Мн.: Современ. литератор, 1999. – 1408 с.
12. Усимова, И.П. Правовая социализация личности: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Усимова Ида Петровна. – М., 2007. – 208 с.

13. Швейцер А. Благоговение перед жизнью. Монография / А. Швейцер. – М.: Прогресс, 1992. – 573 с.

14. Шоисматуллоев Ш. Таджикистан в зеркале преемственности и смены поколений. Монография / Ш. Шоисматуллоев. - 2-е издание. – Душанбе: Ирфон, 2008. – 320 с.

ИҶТИМОИШАВИИ ҲУҚУҚӢ ҲАМЧУН ОМИЛИ РУШДИ ШУӮР ВА ФАРҲАНГИ ҲУҚУҚӢ

МИРОВ ФИРӮЗ САФАРАЛИЕВИЧ,

номзади илмҳои фалсафа, дотсент, мудири кафедраи сотсиологияи
факултети фалсафаи. Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
734025, Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17;
тел.: (+992) 93-733-33-11; e-mail: mirov2010@mail.ru

Дар мақола мафҳумҳои «иҷтимоишавӣ», «иҷтимоишавии ҳуқуқӣ», «институтҳои иҷтимоишавӣ», «агентҳои иҷтимоишавӣ», инчунин ба таври муфассал иҷтимоишавии ҳуқуқӣ ҳамчун омилҳои муҳимтарини рушд ва тақмили онҳо дар шӯр ва маданияти ҳуқуқии шахрвандон таҳлил карда шудааст. Муаллиф қайд менамояд, ки раванди иҷтимоишавии ҳуқуқӣ қисми таркибии иҷтимоишавии шахс мебошад ва маънояш он дар азхудкунии донишҳо, арзишҳо, меъёрҳои ҳуқуқӣ ва таълиму тарбияи онҳо меъёрҳои рафтор инъикос мегардад. Мақсади ниҳоди иҷтимоишавии ҳуқуқӣ тавассути омӯзиши ва тарбия ба вуҷуд овардани муносибати эҳтиромона нисбат ба ҳуқуқ, рафтор ва фаъолияти ҳуқуқӣ, баланд бардоштани шӯр ва маданияти ҳуқуқии шахрвандон ба ҳисоб меравад.

Ба ақидаи муаллиф раванди иҷтимоишавии ҳуқуқӣ аз бисёр ҷиҳат ба имкониятҳо ва қиёсҳои худӣ одамон, муҳити иҷтимоӣ-фарҳангӣ ва сохтори иҷтимоӣ ҷамъият вобастагӣ дорад. Дар раванди иҷтимоишавии ҳуқуқӣ ҳодисаҳо ва тағйироти қулии дар ҷамъият рухдиҳанда таъсир расонида метавонанд. Иҷтимоишавии ҳуқуқии шахс тавассути институтҳо ва агентҳои иҷтимоӣ, мисли оила, маориф, ВАО, волидайн, ҳешовандон ва ғайраҳо таъсир расонида метавонад. Ҳар як ниҳоди иҷтимоӣ вобаста ба таъиноти худ таъсирҳои гуногуни иҷтимоишавиро амалӣ мегардонад.

Муаллиф пешниҳод менамояд, ки пеш аз ҳама бояд раванди иҷтимоишавии ҳуқуқии шахрвандон бо назардошти талаботҳои ҷомеа ва шароитҳои иқтисодӣ бозоргонӣ ба роҳ монда шавад, хусусиятҳои стихиявии он баратараф гардад ва онро ба раванди мақсаднок, мутамаккил ва танзимишаванда табдил додан лозим аст. Барои баланд бардоштани сатҳи

огоҳи хуқуқи шаҳрвандон гузаронидани корҳои фаъоли тарғиботию равшаннамой хеле зарур мебошад.

Калидвожаҳо: иҷтимоишавӣ, иҷтимоишавии хуқуқӣ, институтҳои иҷтимоишавӣ, агентҳои иҷтимоишавӣ, таълими хуқуқӣ, тарбияи хуқуқӣ, шуури хуқуқӣ, меъёрҳои хуқуқӣ, қонун, интернет, оила, ВАО, маориф.

LEGAL SOCIALIZATION AS A FACTOR IN THE DEVELOPMENT OF LEGAL CONSCIOUSNESS AND CULTURE

MIROV FIRUZ SAFARALIEVICH,

candidate of Philosophic Science, Associate professor

Head of sociological department of. The Tajik National University

734025, Tajikistan, Dushanbe, Rudaki ave 17;

tel: (+992) 93-733-33-11; e-mail: mirov2010@mail.ru

The article analyzes the concepts of "socialization", "legal socialization", "institutions of socialization", "agents of socialization", and also discusses in detail legal socialization as the most important factor in the development and improvement of legal consciousness and legal culture of citizens. The author notes the process of legal socialization is an integral part of the socialization of the individual, its essence is expressed in the development of knowledge, values and legal norms and their transformation into norms of behavior. The ultimate goal of legal socialization, through training and education is a respectful attitude to law, legal behavior and legal activity, an increase of the level of consciousness and legal culture of citizens.

According to the author, the process of legal socialization largely depends on the personal capabilities and aspirations of the people themselves, the socio-cultural environment and the social structure of society. The process of legal socialization can be significantly influenced by the events taking place in the society and radical social changes. Legal socialization of the individual is realized through social institutions and other agents such as families, education, media, parents and relatives, etc. Each institution, depending on its purpose, implements various aspects of socialization. First of all, we must correctly organize the process of legal socialization of citizens, taking into account the requirements of society and the conditions of an economy market, eliminate its spontaneous nature and turn it into a purposeful, organized and regulated process. It is necessary to conduct a more active campaign dedicated to raising the legal awareness of the population.

Keywords: socialization, legal socialization, institutions of socialization, agents of socialization, legal training, legal education, legal consciousness, legal norm, law, Internet, family, mass media, education.

К СВЕДЕНИЮ АВТОРОВ

В Вестнике Центра стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан «Таджикистан и современный мир» печатаются статьи в области политологии, экономики и социологии, которые являются результатами научно-исследовательских работ Центра стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан и других организаций. Редколлегия журнала обращает внимание авторов на необходимость при направлении статьи в редколлегию строго соблюдать следующие правила:

1. Статьи принимаются по рекомендации главного редактора Вестника или его заместителей.

2. Текст статьи представляется редакционной коллегии в виде файла на съемном диске и бумажном носителе и должен быть подготовлен в текстовом редакторе MS Word, шрифт Times New Roman 12 пт для статей на русском и таджикском языках. Для компьютеров с Windows XP и любой версией MS Office необходимо использовать клавиатурный редактор Keypan. Интервал между строками – 1,15. Все листы рукописи должны быть пронумерованы.

3. Размер статьи не должен превышать 10 стр. компьютерного текста, включая текст, таблицы, список литературы (не более 15 источников), рисунки, число которых не должно превышать 6.

4. Рисунки, диаграммы и фотографии прилагаются отдельно в формате той программы, в которой они выполнены. Диаграммы в формате Excel, рисунки и фотографии в формате JPEG.

Оформление статьи:

1. Титульная страница статьи должна содержать: УДК, Ф.И.О. автора(ов) (полностью), ученая степень и(или) звание, должность, название учреждения(ий), в котором выполнена представленная статья, адреса(почтовый и электронный), номера телефонов, полное название специальности.

2. Сокращение слов, имен, названий не допускается, за исключением общепринятых сокращений мер, физических, химических и математических величин, терминов и т.д.

3. Ссылки на цитируемую литературу даются в тексте статьи в квадратных скобках, например: [1], [1, 3–5]. Список литературы приводится общим списком (под заголовком «Литература») в порядке упоминания в тексте и оформляется следующим образом:

Для книг: фамилия и инициалы автора, полное название книги, том или выпуск, место издания, издательство, год издания, номер страницы или общее количество страниц. Для периодических изданий: фамилия и инициалы автора, название статьи, название издания, год и номер издания, номер страницы или первая и последняя страницы статьи.

Например:

1. Махмадов А.Н., Асадуллаев И.К. Национальный интерес Таджикистана. (Методическое руководство). – Душанбе: Авесто, 2009.–С. 8.

2. Френсис Фукуяма. Неясность национального интереса// Независимая газета. 1992, 16 октября. -С.3-5.

К статье прилагается резюме на русском, английском и таджикском языках (не менее 5 строк) и ключевые слова (3–10).

Редколлегия оставляет за собой право производить сокращения и редакционные изменения рукописей, рекомендовать статьи к депонированию.

Рукописи, не отвечающие настоящим правилам, редколлгией не принимаются.

Текст присылаемой рукописи является окончательным, должен быть тщательно подготовлен, выверен, без исправлений и подписан автором(ами). Подробную инструкцию по оформлению статей можно скачать на сайте ЦСИ (www.mts.tj) на главной странице в разделе ВЕСТНИК– ТАДЖИКИСТАН И СОВРЕМЕННЫЙ МИР.

Примечание: Позиции авторов и редакционной коллегии могут не совпадать. За правильное использование источников, фактов и цифр ответственность несут авторы.

Адрес редакции: 734025, г. Душанбе, проспект Рудаки, 89,
тел.: (+992 37) 221-11-00; (+992 37) 221-16-36
Факс: (+992 37) 221-11-00
E-mail: info@mts.tj

Ба матбаа 02.06.2021 таҳвил гардид. Чопаш 10.06.2021
ба имзо расид. Коғазӣ офсет. Андозаи 70x100 1/8.
Ҷузъи ҷоии шартӣ 37,5 . Адади нашр 100 нусха.
Супориши № 07 /21. Нархаш шартномавӣ.

Маҷалла дар ҷопхонаи ҶДММ «Аржанг» ба таърифи расидааст.
ш. Душанбе, кӯчаи С. Шерозӣ – 21